ΚΕΕ: 18784
ΝΔ= 18915

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Στέργιος Θ. Κατηχωρίτης

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ

(αναγκαίες παρεμβάσεις κατάρτισης και υποστήριξης ομάδων στόχων αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Διδακτορική Διατριβή

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Σαρρής Νεοκλής,	**Καθηγητής Παντείου**
Σακελαρόπουλος Αθ,	**Καθηγητής Παντείου**
Παπαδάτος Ιωάννης,	**Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε.**

Αθήνα 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή vii

1. Γενικά ix
2. Το πρόβλημα της ανεργίας ix
3. Ανισότητα, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός xi
4, Σκοπός της μελέτης xiii
5. Μεθοδολογία xv
6. Διάρθρωση της μελέτης xvi

Ευχαριστίες xviii

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η απασχόληση στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας 1

1.1. Εισαγωγή 1
1.2. Γενικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης 1
1.3. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία 5
1.3.1. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων 7
1.3.2. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και εκπαιδευτικό επίπεδο 9
1.3.3. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας 11
1.4. Απασχόληση κατά φύλο 14
1.4.1. Η απασχόληση κατά φύλο και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας 17
1.4.1.1. Άνδρες 17
1.4.1.2. Γυναίκες 20
1.5. Η απασχόληση κατά εκπαιδευτικό επίπεδο 24
1.6. Η απασχόληση κατά τομείς και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας 26
1.6.1. Απασχόληση κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και εκπαιδευτικό επίπεδο 30
1.7. Η απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων 33
1.8. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα 35
1.8.1. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες ατομικά επαγγέλματα 39
1.8.2. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας 41
1.8.3. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και φύλο 43
1.8.4. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και εκπαιδευτικό επίπεδο 45
1.9. Η απασχόληση κατά θεματικό πεδίο κατάρτισης 47
1.10. Συμπεράσματα 60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. Βασικά στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νόμου Ηλείας
2.1.1. Πληθυσμιακά στοιχεία 62
2.1.2. Η αγορά εργασίας στο νόμο 64
2.2.Απασχόληση 66
2.2.1.Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων 68
2.2.2. Απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 71
2.3. Ανεργία 75
2.4. Συμπεράσματα 77

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Βασικά στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νομού Αχαΐας

3.1. Πληθυσμιακά στοιχεία 79
3.2. Παραγωγικοί τομείς 82
3.2.1. Πρωτογενής τομέας 82
3.2.2. Δευτερογενής τομέας 83
3.2.3. Τριτογενής τομέας 84
3.3. Εκπαίδευση 86
3.3.1. Εκπαιδευτικό επίπεδο του συνόλου του πληθυσμού 86
3.3.1.1. Μαθητική διαρροή 87
3. 4. Υγεία – Πρόνοια 88
3.5. Οικονομικά στοιχεία 89
3.6. Η αγορά εργασίας στο νομό 92
3.7. Απασχόληση 95
3.7.1. Απασχόληση κατά ατομικά επαγγέλματα 97
3.7.2. Απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 100
3.8. Ανεργία 103
3.8.1 Ανεργία κατά ατομικό επάγγελμα 106
3.9. Συμπεράσματα 110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. Βασικά στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νομού Αιτωλοακαρνανίας

4.1. Πληθυσμιακά στοιχεία 112
4.2. Παραγωγικοί τομείς 116
4.3. Εκπαίδευση 118
4.3.1. Εκπαιδευτικό επίπεδο του συνόλου του πληθυσμού 118
4.3.2. Μαθητική διαρροή 119
4.3.3. Εκπαιδευτικές υποδομές 120
4.4. Υγεία – Πρόνοια 121
4.4.1. Δομές Πρόνοιας 122
4.5. Οικονομικά στοιχεία 126
4.6. Η αγορά εργασίας στο νομό 131
4.6.1. Απασχόληση 133
4.6.2. Απασχόληση κατά ατομικά επαγγέλματα 137
4.6.3. Απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 141
4.6.4. Ανεργία 146
4.6.5. Νέοι άνεργοι 150
4.6.6. Ανεργία κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 158
4.6.7. Μακροχρόνια ανεργία 160
4.7. Επιχειρήσεις 161
4.7.1. Αριθμός επιχειρήσεων 161
4.7.2. Ίδρυση νέων επιχειρήσεων 164
4.8. Τουρισμός 165
4.9.Συμπεράσματα 167

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ο Κοινωνικός αποκλεισμός

5.1 Εισαγωγή 170
5.2. Εννοιολογικός προσδιορισμός 171
5.3. Χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού 174

5.4. Διαστάσεις-μορφές του κοινωνικού αποκλεισμού 175
5.5. Κατηγοριοποίηση του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός» 178
5.6. Προσδιορισμός των ομάδων που πλήττονται – όψεις κοινωνικού αποκλεισμού 182

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Μηχανισμοί και πολιτικές στήριξης των ομάδων κοινωνικού αποκλεισμού για οικονομική – κοινωνική ένταξη και επανένταξη

6.1. Η κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης 185
6.2. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι παρεμβάσεις για την καταπολέμηση του αποκλεισμού 189
6.2.1. Η ενασχόληση της Ε.Ε. με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού και του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας 189
6.2.2. Το θεσμικό πλαίσιο - Οι δράσεις: εφαρμογή της πολιτικής για την καταπολέμηση του αποκλεισμού 193
6.3. Η πολιτική της Ελλάδας 201
6.4. Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα. «Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση» Γ' ΚΠΣ 206

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Προσδιορισμός των κυριότερων ομάδων στόχων αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας

7.1. Γενικά 212
7.2. Ομάδες στόχοι, μεθοδολογία και πηγές πληροφόρησης 214
7.3. Παράγοντες αποκλεισμού από την αγορά εργασίας 216
7.4. Ομάδα στόχος "Τσιγγάνοι" 218
7.4.1. Γενικά 218
7.4.2. Συνθήκες στέγασης και κατοικίας 222
7.4.3. Εκπαίδευση και επαγγελματική απασχόληση 222
7.4.4. Σύνοψη και συμπεράσματα 224
7.5. Ομάδα στόχος "Αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών" 226
7.5.1. Γενικά 226
7.5.2. Σύνοψη και συμπεράσματα 229
7.6. Ομάδα στόχος "Άτομα με ειδικές ανάγκες" (ΑΜΕΑ) 231
7.6.1 Γενικά 231
7.6.2 Παράγοντες που συμβάλλουν στον αποκλεισμό των Α.Μ.Ε.Α από την αγορά εργασίας 233
7.6.3 Σύνοψη και συμπεράσματα 236
7.7. Ομάδα-στόχος "Έλληνες παλιννοστούντες" 237
7.7.1. Γενικά 237
7.7.2. Λόγοι μετανάστευσης 239
7.7.3. Στατιστικά στοιχεία 242
7.7.4. Συνθήκες στέγασης 242
7.7.5. Μορφωτικό επίπεδο 243
7.7.6. Ασχολία και Επάγγελμα στην Ελλάδα 243
7.7.7. Σύνοψη - Προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι παλιννοστούντες 244
7.8. Ομάδα Στόχος "Αλλοδαποί νόμιμοι μετανάστες" 245
7.8.1. Γενικά 245
7.8.2. Μεθοδολογία και στατιστικά στοιχεία 247
7.8.3. Εκπαιδευτικό επίπεδο 249
7.8.4. Απασχόληση 249
7.8.5. Σύνοψη 250
7.9 Ομάδα στόχος "Ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές" 252
7.9.1. Γενικά 252
7.9.2. Μεθοδολογία και στατιστικά στοιχεία 253
7.9.3. Σύνοψη-Κυριότερα προβλήματα 254
7.10. Ομάδα στόχος "αποφυλακισμένοι" και «πρώην χρήστες ναρκωτικών» 255

7.10.1. Γενικά 255
7.10.2. Σύνοψη και συμπεράσματα 256
7.11. Συμπεράσματα 257

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ
(ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ)

Βασικά συμπεράσματα της μελέτης και προσδιορισμός παραγόντων αποκλεισμού από την αγορά εργασίας

8.1. Γενικά στοιχεία συμπερασμάτων 259
8.2. Προσδιορισμός των παραγόντων που συντελούν στον αποκλεισμό των ομάδων στόχων από την αγορά εργασίας 264
8.3. Τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού 266
8.4. Η αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων 267
8.5. Κοινωνικός αποκλεισμός και γυναίκες 268
8.6 **Συμπεράσματα** ως προς τις ειδικές κατηγορίες ατόμων και ομάδων που απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό 271
8.6.1. Τσιγγάνοι 274
8.6.2. Αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών 275
8.6.3. Άτομα με ειδικές ανάγκες (Α.μ.Ε.Α) 276
8.6.4. Έλληνες παλιννοστούντες και πολιτικοί πρόσφυγες 277
8.6.5. Νόμιμοι αλλοδαποί μετανάστες 279
8.6.6. Κάτοικοι ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών 280
8.6.7. Αποφυλακισμένοι και πρώην χρήστες ναρκωτικών 281
8.4. **Προτάσεις** 283

Βιβλιογραφία 289

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Γενικά

Το κυρίαρχο στον οικονομικό Ευρωπαϊκό χώρο τα τελευταία έτη ήταν η επίτευξη οικονομικής σύγκλισης για την συμμετοχή των κρατών - μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο τελικό στάδιο της οικονομικής και νομισματικής ένωσης. Η μείωση του πληθωρισμού, των μακροχρόνιων επιτοκίων και των δημοσίων ελλειμμάτων, ως κριτήρια της συνθήκης του Μάστριχτ, αποτέλεσαν στην τελευταία διετία τους κύριους στόχους οικονομικής πολιτικής όλων των κρατών - μελών.

Τα αποτελέσματα από την πολιτική αυτή ήταν μάλλον ενθαρρυντικά. Συγκεκριμένα, με εξαίρεση την χώρα μας όλα τα άλλα κράτη - μέλη της ΕΕ κατάφεραν την εκπλήρωση των κριτηρίων της εν λόγω συνθήκης και συνεπώς, όσα από αυτά το επιθυμούσαν, και την συμμετοχή τους στην πρώτη φάση του ενιαίου νομίσματος. Η χώρα μας, αν και δεν ικανοποίησε τα κριτήρια σύγκλισης, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, σημείωσε σημαντική πρόοδο κυρίως στην επιτάχυνση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης και στη μείωση του πληθωρισμού. Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (Α.Ε.Π.) της χώρας αυξήθηκε σε σταθερές τιμές σε 2,1%, 2,7%, και 3,2% στα έτη 1995, 1996 και 1997, αντίστοιχα. Ο πληθωρισμός υποχώρησε αισθητά σε 7,9%, 7,3% και 4,7% αντίστοιχα στο τέλος των ετών 1995, 1996 και 1997 και σε 3.7% τον περασμένο Ιανουάριο. Η υποτίμηση βέβαια του εθνικού μας νομίσματος στις αρχές του 1998 και η διεθνής χρηματιστηριακή κρίση των τελευταίων μηνών, διέψευσε τις αισιόδοξες κυβερνητικές προβλέψεις για πληθωρισμό 3.2% στο τέλος του 1998. Οι συχνές αποκλίσεις από τους στόχους που κάθε φορά τίθενται έχουν ένα σαφές μήνυμα. Διαμηνύουν, την οικονομική και κοινωνική ρευστότητα που χαρακτηρίζει πλέον το εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο γίγνεσθαι.

Στο βωμό των κριτηρίων του Μάστριχτ και της επιδιωκόμενης οικονομικής ανάπτυξης των τελευταίων ετών κάτι σημαντικό διαφεύγει από τους ασκούντες την οικονομική πολιτική. Η σημερινή Ευρώπη, εστραμμένη στην υπόθεση της Οικονομικής και Νομισματικής Ενοποίησης και την επίτευξη της σύγκλισης προς το Ευρώ, πιθανώς παραβλέπει την εκδήλωση κάποιων σοβαρών και κρίσιμων, για την κοινωνική συνοχή, φαινομένων. Η φτώχεια, η περιθωριοποίηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων, ο παροξυσμός των εθνικιστικών τάσεων, η έλλειψη κατοικίας και εργασίας, έχουν προκαλέσει τεράστια φθορά στο

σχοινί της οικονομικής και κοινωνικής ισορροπίας. Η κοινωνική συνοχή είναι πλέον αμφισβητήσιμη.

Η μεγέθυνση των οικονομικών ανισοτήτων, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί πλέον ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα. Από τη μία πλευρά ο σύγχρονος κόσμος της ανάπτυξης που κατακτά συνεχώς θέσεις και κερδίζει ολοένα και περισσότερα στη διεθνοποιημένη πλήρως πια παγκόσμια οικονομία και από την άλλη η εξαθλίωση και η περιθωριοποίηση πολύ μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού. Στη μία όψη οι σχετικά υψηλού ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης και από την άλλη η απόλυτη αίσθηση της απώλειας και της εγκατάλειψης. Οι ανάγκες του διεθνούς ανταγωνισμού αλλοίωσαν τα προοδευτικά φορολογικά συστήματα, που χρηματοδοτούσαν σε μεγάλο βαθμό τις δαπάνες του κοινωνικού κράτους, με αποτέλεσμα αυτό να υποχωρήσει και ν' αρχίσουν οι ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών ομάδων να εκφράζονται εμφανέστερα. Ο διεθνής χρηματοπιστωτικός τομέας ενσωματώνει σταδιακά τεράστιες αξίες, πολλαπλάσιες και από αυτές που παράγει μία ολόκληρη χώρα. Το φαινόμενο της φτώχειας και της περιθωριοποίησης διαχέεται σε όλο τον ανεπτυγμένο κόσμο της Δύσης αλλά και στην άλλοτε κοινωνική Ευρώπη.

Στο βαθμό που οι γενικότερες οικονομικές συνθήκες παραμένουν ίδιες και η κοινωνική πολιτική δεν διαθέτει επαρκείς πόρους, τότε οι κοινωνικές ανισότητες, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός θα γίνονται ολοένα και εμφανέστερες, κλονίζοντας την κοινωνική συνοχή και την ιδέα της ορθά και λογικά αναπτυσσόμενης κοινωνίας. Το πρόβλημα επιλογής της κατάλληλης πολιτικής τίθεται έτσι και αλλιώς. Τελευταία, υπό την πίεση του δημοσιονομικού προβλήματος και της δέσμευσης να μην επιβληθούν νέοι γενικοί φόροι, αναπτύσσεται στο οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης η ιδέα της αναζήτησης ειδικών φόρων που θα στρέφονται προς συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού, οι οποίες κατέχουν εισοδήματα και πλούτο. Μια λογική αναδιανομής εισάγεται στην Ελληνική μικροκλίμακα, ενώ σε διεθνές επίπεδο όλο και πληθαίνουν οι φωνές που επισημαίνουν την ανάγκη μιας νέας συμφωνίας μεταξύ επιχειρήσεων, εργαζομένων και κράτους. Το θέμα μιας νέας αναδιανεμητικής πολιτικής τίθεται όλο και πιο συχνά. Η πολιτική αυτή θα πρέπει να παίρνει κάτι περισσότερο από τα μεγάλα κέρδη που εξασφαλίζει η παγκόσμια, χωρίς κανένα εμπόδιο και με απίθανη ταχύτητα πια,

κίνηση των κεφαλαίων και των εμπορευμάτων, και θα μεταφέρει πόρους στα θύματα της νέας διεθνούς τάξης πραγμάτων.[1]

2. Το πρόβλημα της ανεργίας

Την περίοδο που η προσαρμογή των οικονομικών δεικτών στο μοντέλο της ενοποίησης φαίνεται να επιτυγχάνεται, τα δεδομένα για την ανεργία επιμένουν στην αύξηση τους, εντείνοντας τα φαινόμενα αποκλεισμού και περιθωριοποίησης κοινωνικών ομάδων. Στην δεκαετία του 1990, το πρόβλημα της ανεργίας φαίνεται να διαγράφεται όλο και πιο έντονο. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Ισπανίας που αν και πέτυχε την εκπλήρωση των κριτηρίων σύγκλισης η ανεργία τον τελευταίο χρόνο προσέγγισε το 20%. Η οικονομική τουλάχιστον θεωρία είχε προδιαγράψει το ενδεχόμενο αυτό. Από το 1958 ο Phillips και λίγο αργότερα ο Lipsey (1960) είχαν μιλήσει για μία ανταλλακτική σχέση (trade off) μεταξύ ρυθμού αύξησης των τιμών - μισθών και του ποσοστού της ανεργίας. Πρόκειται για την γνωστή στους οικονομολόγους "καμπύλη Phillips" η οποία παριστάνει την αρνητική σχέση που υπάρχει μεταξύ του ποσοστού μεταβολής των τιμών δηλ. του ρυθμού πληθωρισμού και του ποσοστού ανεργίας. Καθώς ο ρυθμός πληθωρισμού μειώνεται το ποσοστό ανεργίας αυξάνει. Η σχέση αυτή τονίζει την αντιφατικότητα που υπάρχει στην επιδίωξη της οικονομικής πολιτικής να επιτύχει ταυτόχρονα πλήρη απασχόληση και σταθερότητα τιμών. Η επίτευξη του ενός στόχου συνεπάγεται αυτόματα την θυσία του άλλου. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και το δίλημμα της οικονομικής πολιτικής ως

---

1 Για την ανάγκη και τις κατευθύνσεις αναδιανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα βλ. Μ. Δρετάκης (1997) *Εισόδημα και Οικογενειακή κατάσταση 1980-1994.* Ο συγγραφέας μελετώντας τα στοιχεία της φορολογίας εισοδήματος της περιόδου 1980-94 καθιστά φανερή την ανάγκη παρέμβασης για την αναδιανομή του εισοδήματος. Επίσης βλ. Σ. Καράγιωργας, Κ Κασιμάτη και Ν. Πανταζίδης (1988) *Έρευνα για τη Σύνθεση και την Κατανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), Αθήνα, Γ. Σακέλλης (1989) *Η Αναδιανομή του Εισοδήματος: Θεωρία, Εμπειρικές ενδείξεις και Πολιτικές*, εκδ. Πολίτης, Αθήνα, Μητράκος (1998) "Η συμβολή των επιμέρους εισοδημάτων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 11, σελ. 57-77.

προς την επιλογή του συνδυασμού ανεργίας και πληθωρισμού που είναι κοινωνικά αποδεκτή.[2]

Πιθανόν αυτός να είναι και ο λόγος που στα κριτήρια σύγκλισης του Μάστριχτ δεν υπήρχε αναφορά και στο θέμα της μείωσης της ανεργίας.

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία (εκτιμήσεις) το ποσοστό ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν στο τέλος του 1988, 10,2%. Πολύ ελαφρά μείωση παρουσίασε το ποσοστό της ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση τα τρία τελευταία έτη, υποχωρώντας τον Μάρτιο του 1997 στο 10,3% έναντι 10,7% που ήταν τον Μάρτιο του 1997 και 10,9 τον αντίστοιχο μήνα του 1996.

Η μείωση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί σημαντική, αφού σε απόλυτους αριθμούς μεταφράζεται σε μείωση του αριθμού των Ευρωπαίων ανέργων μόνο κατά λίγες χιλιάδες άτομα όταν το σύνολο των ανέργων στην ΕΕ ανέρχεται περίπου σε 17 εκατομμύρια άτομα. Επιπλέον, δεν φαίνεται ικανή να αντισταθμίσει τις μεγάλες αυξήσεις του ποσοστού ανεργίας στην Ε.Ε. στις αρχές της δεκαετίας του 1990 όπου το ποσοστό ανεργίας από 8,7% το 1991 αυξήθηκε σε 9,5%, 10,6% και 11,1% στα επόμενα έτη 1992, 1993 και 1994, αντίστοιχα.

Στην χώρα μας, το ποσοστό ανεργίας το 1997 ήταν 10,3% του εργατικού δυναμικού, δηλαδή περίπου ίσο με το Ευρωπαϊκό μέσο ποσοστό. Με εργατικό δυναμικό 4.294 χιλ. άτομα στο προηγούμενο ποσοστό αντιστοιχούν 440 χιλ. άνεργα άτομα. Σε σχέση με τις διαστάσεις της ανεργίας σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες (Ισπανία, Γαλλία), το πρόβλημα δεν φαίνεται τόσο σημαντικό. Όμως η διαχρονικά αυξανόμενη πορεία του ποσοστού ανεργίας στην χώρα μας το καθιστά επιτακτικό και επικίνδυνο για την συνοχή του υπάρχοντος κοινωνικού ιστού.

Το ποσοστό ανεργίας στην χώρα μας από 7,7% το 1991 (301 χιλ. άτομα) αυξάνει σε 8,7%, 9,7%, 9,6% 10,0% και 10,4% (451 χιλ. άτομα) στα επόμενα έτη 1992, 1993 1994, 1995 και 1996, αντίστοιχα. Ο αριθμός των ανέργων αυξάνει κατά 150 χιλ. άτομα στην περίοδο 1991-96 ή περίπου κατά 50%. Επιπλέον οι κοινωνικές διαστάσεις του προβλήματος και η συσχέτισή του με το φαινόμενο της φτώχιας και του κοινωνικού αποκλεισμού επιβάλλουν την γρήγορη αντιμετώπισή του.

---

[2] Για μία αναλυτική παρουσίαση του διλήμματος ανεργία και πληθωρισμός, στην ελληνική βιβλιογραφία, μεταξύ άλλων βλ. Κ. Προδρομίδης (1988) *Η Θεωρία της Οικονομικής Πολιτικής*, εκδ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα, και Παυλόπουλος (1984) *Οικονομική Ανάλυση του Πληθωρισμού*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος τα πλέον πρόσφατα επίσημα στοιχεία του 1997 καταγράφουν 18,6 χιλ. άνεργους ή ποσοστό 8,2% του ενεργού πληθυσμού της περιφέρειας (207,0 χιλ. άτομα). Η εξέλιξη του ποσοστού αυτού την τελευταία πενταετία διαγράφεται δραματική. Συγκεκριμένα από 6,7% το 1993 το ποσοστό ανεργίας αυξάνεται συνεχώς σε 7,0% το 1994, 7,3% το 1995, 7,7% το 1996 και 8,2% το 1997. Η τελευταία αύξηση του ποσοστού ανεργίας μεταξύ 1996 και 1997 οφείλεται αποκλειστικά στην μείωση του εργατικού δυναμικού της περιφέρειας κατά 26,7 χιλ. άτομα γεγονός που προβληματίζει ιδιαίτερα.

Η μακροχρόνια διάσταση πλέον της ανεργίας καθώς και το γεγονός ότι συνδέεται άμεσα με το φαινόμενο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, αυξάνει το ενδιαφέρον για τη μελέτη και διερεύνηση του προβλήματος. Για τον λόγο αυτό κάθε προσπάθεια για αναζήτηση λύσεων στο πρόβλημα της επανένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων πληθυσμιακών ομάδων στην αγορά εργασίας και επιθυμητή είναι και αναγκαία.

3. Ανισότητα, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός

Η συστηματική εμπειρική διερεύνηση των φαινομένων της οικονομικής ανισότητας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα είναι σχετικά πρόσφατη. Η έλλειψη συστηματικών μελετών παλαιότερα, μπορεί να αποδοθεί σε τρεις κυρίως λόγους. Πρώτον, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η Ελληνική οικονομία αναπτυσσόταν με ταχύτατους ρυθμούς και, ακόμα και αν υποτεθεί ότι η ανισότητα και η σχετική φτώχεια αυξάνονταν κατά την περίοδο αυτή, κατά πάσα πιθανότητα τόσο το μέσο βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού όσο και το βιοτικό επίπεδο των φτωχότερων στρωμάτων βελτιώθηκε σημαντικά. Δεύτερον, η ύπαρξη ισχυρών οικογενειακών δεσμών σε πολλές περιπτώσεις υποκαθιστούσε το σχεδόν ανύπαρκτο κράτος πρόνοιας και απέτρεπε την εμφάνιση ακραίων περιπτώσεων ένδειας και αποστέρησης. Τρίτον, το πλαίσιο δράσης των φορέων που συνήθως εγείρουν ζητήματα αναδιανομής (πρωτίστως εργατικά συνδικάτα) ήταν θεσμικά περιορισμένο.

Πράγματι, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η πίεση για αναδιανομή του εισοδήματος και λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της φτώχειας ήταν μάλλον μικρή και το κίνητρο για την διεξαγωγή σχετικών μελετών σχετικά περιορισμένο. Επιπρόσθετα, τα απαραίτητα στατιστικά δεδομένα για τη διεξαγωγή αντιστοίχων επιστημονικών ερευνών ήταν σχεδόν ανύπαρκτα. Η κατάσταση αυτή άλλαξε ριζικά κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και, ιδιαίτερα μετά τα μέσα της δεκαετίας του

1980. Η Ελληνική οικονομία περιήλθε σε κατάσταση στασιμότητας που ακολουθήθηκε από παρατεταμένες περιόδους σταθεροποιητικών προγραμμάτων. Σαν αποτέλεσμα, συζητήσεις γύρω από θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης, ανισότητας, φτώχειας και, για πρώτη φορά, κοινωνικού αποκλεισμού ήρθαν σταδιακά στο επίκεντρο του δημοσίου διαλόγου. Παράλληλα, η διαθεσιμότητα κάποιων στατιστικών στοιχείων επέτρεψε τη διερεύνηση πολλών πτυχών των φαινομένων αυτών στη χώρα μας.[3] Ωστόσο, οι περισσότερες από τις μελέτες που υπάρχουν σήμερα είναι συνήθως περιγραφικές. Αποτυπώνουν την υφιστάμενη κατάσταση, χωρίς να προχωρούν σε διεξοδική ανάλυση των παραγόντων που προσδιορίζουν την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ πολλές από αυτές προσεγγίζουν μόνο κοινωνιολογικά το θέμα.

Οι έννοιες της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού είναι αλληλένδετες και πολυδιάστατες. Η φτώχεια είναι μία μορφή αποκλεισμού που συνδέεται περισσότερο με οικονομικούς δείκτες (εισόδημα, πλούτος, κ.λπ.). Αντίθετα η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού είναι ευρύτερη και μπορεί να λάβει περισσότερες μορφές. Είναι μάλιστα χαρακτηριστική, η ικανότητα εξέλιξης και συνεχούς μετάλλαξης των μορφών κοινωνικού αποκλεισμού. Σε γενικές γραμμές πάντως τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα ακόλουθα:

- Αποκτά όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις διαχρονικά

---

[3] Για μία κριτική επισκόπηση της βιβλιογραφίας των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα μεταξύ άλλων βλ. Αθανασίου Λ. (1984) *Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Επιστημονικές Μελέτες Νο 6, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών (ΚΕΠΕ), Αθήνα, Καραντινός Δ. (1990) "Διανομή Εισοδήματος και Οικονομική Ανισότητα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 73Α, σελ. 106-139, και Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (1998) "Μελέτες για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα: Επισκόπηση, μεθοδολογικά προβλήματα, τάσεις και προοπτικές", στον τόμο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σελ. 239-265.

Για μια επισκόπηση εμπειρικών διερευνήσεων του φαινομένου της φτώχειας στην Ελλάδα μεταξύ άλλων βλ. Κ. Κανελλόπουλος (1986) *Εισοδήματα και Φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί Παράγοντες*, Επιστημονικές Μελέτες Νο 22, Κέντρο προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), Αθήνα, Σ. Καράγιωργας (1990) *Διαστάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, Π. Τσακλόγλου (1993) "Το φαινόμενο της φτώχειας στην Ελλάδα", στο *Διαστάσεις Κοινωνικής Πολιτικής σήμερα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα και Μητράκος Θ., Πανοπούλου Γ. και Τσακλόγλου Π. (1997), *Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος*, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Discussion Paper No 98-02..

Για μία πολύ ενδιαφέρουσα συλλογή μελετών σχετικά με τον κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα βλ. την Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο: ΕΚΚΕ (1996) *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Αθήνα.

- Είναι μία δυναμική διαδικασία με διαφορετικά στάδια και φάσεις
- Είναι πολυδιάστατη και λαμβάνει συνεχώς νέες μορφές
- Λαμβάνει συνεχώς νέες και απρόβλεπτες μορφές
- Προκύπτει συχνά, αλλά όχι πάντα, από την έλλειψη οικονομικών πόρων.
- Οδηγεί σε καταστάσεις πολλαπλής στέρησης
- Δηλώνει καθυστέρηση και αδυναμία συμμετοχής στις συμμετοχικές διαδικασίες της κοινωνίας
- Οδηγεί σε στέρηση κοινωνικών και άλλων δικαιωμάτων
- Σχετίζεται με απώλεια ταυτότητας και προσδοκιών
- Περιέχει παράγοντες διατήρησης και επιμονής κατά τη διάρκεια του κύκλου ζωής, που οδηγούν στη μεταφορά του κοινωνικού αποκλεισμού από τη μια γενιά στην άλλη.
- Η αντιμετώπισή του απαιτεί πολυδιάστατη δράση

4. Σκοπός της μελέτης

Η συστηματική ενασχόληση με τα προβλήματα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού σε περιφερειακό επίπεδο είναι ανύπαρκτη. Αυτό οφείλεται τόσο στην έλλειψη αναγκαίων και αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων, όσο και στο γεγονός ότι το ίδιο το θέμα είναι πολυδιάστατο. Υπάρχει συνεπώς ανάγκη συστηματικής παρατήρησης και καταγραφής του φαινομένου της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού σε περιφερειακό επίπεδο. Αυτή την ανάγκη φιλοδοξεί να καλύψει, ως ένα βαθμό, η παρούσα μελέτη για την Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος.

Σκοπός της μελέτης είναι ο προσδιορισμός και η καταγραφή των κυριότερων και πολυπληθέστερων ομάδων στόχων των αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος. Ο προσδιορισμός των ομάδων στόχων είναι πολυδιάστατος. Περιλαμβάνει την χωροταξική τους κατανομή, τα κοινωνικά, δημογραφικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά, τα τυχόν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιμέρους ομάδων, την σχέση των ομάδων αυτών με την αγορά εργασίας, κλπ.

Κρίναμε αναγκαίο να συνδέσουμε το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού με τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας στην περιφέρεια της Δυτικής Ελλάδος. Για το σκοπό αυτό, αρχικά γίνεται η παρουσίαση των διαστάσεων και χαρακτηριστικών της απασχόλησης και ανεργίας στην Περιφέρεια. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης και ανεργίας παρουσιάζονται και αναλύονται με ιδιαίτερη αναφορά σε

επιμέρους κλάδους και ομάδες ανέργων. Με τον τρόπο αυτό, σκιαγραφούνται και οι εναλλακτικές δυνατότητες ένταξης στην αγορά εργασίας των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων στόχων που διαπιστώνει και περιγράφει στη συνέχεια η παρούσα μελέτη. Προς αυτή την κατεύθυνση η μελέτη θα λειτουργήσει υποδεικνύοντας δυνατότητες δημιουργίας βιώσιμων μικρών επιχειρήσεων στον αγροτικό τομέα. Περιγράφοντας τα νέα δεδομένα της ζήτησης εργασίας στον ελληνικό χώρο φιλοδοξεί να καταγράψει επαγγέλματα ή ειδικότητες με αυξημένες δυνατότητες απασχόλησης κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων και σχετικά μικρότερο βαθμό κορεσμού.

Ειδικότερα στους στόχους της μελέτης περιλαμβάνονται:

- Η περιγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος με έμφαση στη δομή και διάρθρωση της οικονομίας της.
- Η παρουσίαση των διαστάσεων του προβλήματος της ανεργίας στην Περιφέρεια. Η καταγραφή των χαρακτηριστικών (δημογραφικών, κοινωνικών κ.λπ.) των επιμέρους ομάδων ανέργων και η συγκριτική αξιολόγηση των χαρακτηριστικών αυτών.
- Η ανάλυση της απασχόλησης στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος με ιδιαίτερη έμφαση στην κλαδική της κατανομή, στη δομή της και την διαχρονική της εξέλιξη.
- Η καταγραφή των πιθανά κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων από την αγορά εργασίας. Πρόκειται για τις ομάδες υψηλού κινδύνου με μεγαλύτερες σχετικά πιθανότητες κοινωνικού τους αποκλεισμού.
- Ο προσδιορισμός των κυριότερων κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων που με συγκεκριμένα κριτήρια μπορούν να αποτελέσουν τον στόχο κάποιου προγράμματος στήριξης ή και κατάρτισης.
- Η λεπτομερής περιγραφή των ομάδων στόχων (χωροταξική περιγραφή, μέγεθος και βαθμός ομοιογένειας, κ.λπ.).
- Η καταγραφή και ο προσδιορισμός των βασικών και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των επιλεχθέντων ομάδων στόχων. Η έμφαση δίνεται στα δημογραφικά, εκπαιδευτικά, επαγγελματικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά.
- Ο προσδιορισμός των παραγόντων αποκλεισμού των ομάδων στόχων από την αγορά εργασίας.

- Η καταγραφή των προβλημάτων που ενέχει η ένταξη των ατόμων που συνθέτουν τις ομάδες στόχους στην αγορά εργασίας και η διερεύνηση των πιθανών εναλλακτικών δυνατοτήτων απασχόλησής τους.

5. Μεθοδολογία

Η επίτευξη τόσο των επιμέρους στόχων, που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα, όσο και του απώτερου σκοπού που είναι ο προσδιορισμός των κυριότερων αποκλεισμένων ομάδων από την αγορά εργασίας της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος, επιδιώκονται από την παρούσα μελέτη με τους παρακάτω τρόπους:

- Πρώτον, παρουσιάζοντας τα χαρακτηριστικά και τις διαστάσεις της απασχόλησης και ανεργίας στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος, με βάση τα επίσημα στατιστικά στοιχεία. Για το σκοπό αυτό αξιοποιούνται τα στοιχεία πηγών και κυρίως της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) αλλά και του ΥΠΕΘΟ, ΟΑΕΔ και άλλων φορέων.
- Δεύτερον, αξιοποιώντας τα δεδομένα και τα ευρήματα άλλων προηγούμενων μελετών στο ευαίσθητο θέμα του κοινωνικού αποκλεισμού αλλά και στην ευρύτερη θεματική ενότητα της ανισότητας και φτώχειας στη χώρα μας.
- Τρίτον, αξιοποιώντας δημοσιευμένα και αδημοσίευτα αναλυτικά στοιχεία διαφόρων πηγών και κυρίως του ΟΑΕΔ, της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (ΕΣΥΕ), των περιφερειακών ΝΕΛΕ και άλλων φορέων. Με βάση τα στοιχεία αυτά καταγράφονται και οριοθετούνται οι πιθανές ομάδες στόχοι.
- Τέταρτον, αξιοποιώντας τα αποτελέσματα πρωτογενών ερευνών πεδίου που έγιναν από διάφορους φορείς (ΝΕΛΕ, ΕΣΥΕ, κ.λπ.) σε κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος. Η επεξεργασία των ειδικά σχεδιασμένων ερωτηματολογίων των ερευνών αυτών βοήθησε σημαντικά στην καταγραφή των δημογραφικών και κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των ομάδων στόχων.
- Πέμπον, πραγματοποιώντας και αξιοποιώντας τα αποτελέσματα πρωτογενών ερευνών πεδίου για την αποτύπωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών ορισμένων ομάδων στόχων.
- Τέλος, πραγματοποιώντας ένα μεγάλο αριθμό επαφών, συζητήσεων και συνεντεύξεων στο χώρο της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος, με αντικείμενο τον προσδιορισμό των ομάδων στόχων και την διερεύνηση των δυνατοτήτων ένταξής τους στην τοπική αγορά εργασίας. Οι συζητήσεις αυτές έγιναν με

τοπικούς φορείς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα όπως Επιμελητήρια, υπηρεσίες του ΟΑΕΔ, περιφερειακές ΝΕΛΕ, συλλόγους παλιννοστούντων, επιχειρηματίες, ανέργους και άλλους ενδιαφερόμενους.

Τα προηγούμενα πραγματοποιήθηκαν στο διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου 2004 και Απριλίου 2005. Η μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετώπισε η προσπάθεια αυτή, ήταν η συλλογή των απαραίτητων στατιστικών στοιχείων. Σ' αυτό συνέβαλε κυρίως ο χαρακτηρισμός των περισσότερων από τα στοιχεία αυτά ως «απόρρητα». Άλλοτε η ανυπαρξία οργάνωσης και η απροθυμία των φορέων να παρέχουν πληροφόρηση, άλλοτε οι ιδιαιτερότητες των ομάδων στόχων και το μεταβαλλόμενο νομικό καθεστώς που τις διέπει (αποφυλακισμένοι, αλλοδαποί, κ.λπ.), δυσκόλεψαν το έργο της ομάδας μελέτης. Επιπλέον, το θέμα των αλλοδαπών μεταναστών στις μέρες μας εξελίσσεται ραγδαία, τόσο από πλευράς αριθμών όσο και κυρίως από πλευράς νομικού καθεστώτος νομιμοποίησής τους.

Στη βάση αυτή, η προσπάθεια συλλογής στοιχείων δεν θα περιοριστεί αλλά προβλέπεται να συνεχιστεί έως και την ολοκλήρωσή της. Νέα στοιχεία αναμένονται και πρόκειται να ενσωματωθούν στο αρχικό υλικό τους αμέσως επόμενους μήνες.

6. Διάρθρωση της μελέτης

Το υπόλοιπο τμήμα της παρούσας μελέτης αποτελείται από οκτώ (8) συνολικά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια συνοπτική παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος. Παρουσιάζονται οι διαστάσεις και τα χαρακτηριστικά του προβλήματος της ανεργίας στην περιφέρεια μέσα από τις επίσημες πηγές πληροφόρησης.

Επιχειρείται ο προσδιορισμός και η λεπτομερής περιγραφή των κυριότερων κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος, που με συγκεκριμένα κριτήρια μπορούν να αποτελέσουν τον στόχο κάποιου προγράμματος στήριξης ή και κατάρτισης. Η έμφαση δίνεται στα δημογραφικά, εκπαιδευτικά, επαγγελματικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρατίθενται τα στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νόμου Ηλείας.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται τα στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νόμου Αχαΐας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθενται τα στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νόμου Αιτωλοακαρνανίας.

Το πέμπτο κεφάλαιο πραγματεύεται την έννοια του Κοινωνικού αποκλεισμού. Γίνεται ο εννοιολογικός προσδιορισμός και παρατίθενται τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς επίσης οι διαστάσεις και οι μορφές που μπορεί να λάβει ανάλογα με την κοινωνική ομάδα την οποία πλήττει.

Στο έκτο κεφάλαιο αναφερόμαστε στους Μηχανισμούς και τις πολιτικές στήριξης των ομάδων κοινωνικού αποκλεισμού για οικονομική – κοινωνική ένταξη και επανένταξη, κυρίως μέσα από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα. «Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση» Γ' ΚΠΣ.

Ακολουθεί το έβδομο κεφάλαιο στο οποίο γίνεται ο προσδιορισμός των κυριότερων ομάδων στόχων αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας.

Τέλος, στο όγδοο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο προσδιορισμός παραγόντων αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και ακολουθούν τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης καθώς και προσπάθεια να προσδιοριστούν οι παράγοντες εκείνοι που άμεσα ή έμμεσα συμβάλλουν στον αποκλεισμό των ομάδων στόχων από την αγορά εργασίας. Καταγράφονται επίσης τα προβλήματα που ενέχει η ένταξη των ομάδων αυτών στην αγορά εργασίας και εξετάζονται οι πιθανές εναλλακτικές δυνατότητες απασχόλησής τους.

Ευχαριστίες

Για την ολοκλήρωση της εργασίας αυτής αρκετοί ήταν εκείνοι που με βοήθησαν τους οποίους και θα ήθελα να ευχαριστήσω.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς επιτροπής για την συμπαράσταση και επιστημονική καθοδήγηση, την οποία μου προσέφεραν σ' όλη τη διάρκεια της πραγματοποίησης της έρευνας αυτής.

Θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω, ιδιαίτερα, τον καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Σαρρή Νεοκλή, γιατί δέχθηκε να επιβλέψει τη διατριβή αυτή, και για την ουσιαστική συμπαράσταση και βοήθεια που μου παρείχε. Τον ευχαριστώ θερμά για την υπομονή, την ενθάρρυνση, την εμπιστοσύνη και κυρίως για τη συναισθηματική υποστήριξη που γενναιόδωρα μου χάρισε στις καλές, αλλά και στις δύσκολες στιγμές.. Πάντα ήταν δίπλα μου κάθε φορά που χρειαζόμουν βοήθεια, ηθική ενίσχυση και πνευματική καθοδήγηση. Νιώθω όντως τυχερός και πολυποίκιλα κερδισμένος μέσα από τη γνωριμία και συνεργασία με το «Δάσκαλο» Σαρρή.

Τον κ. Σακελαρόπουλο καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου, του οποίου η συνεχής υποστήριξή και οι επιστημονικές συμβουλές του έπαιξαν καθοριστικό ρόλο.

Τον κ. Παπαδάτο Ιωάννη, καθηγητή Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για την ουσιαστική συμβολή της στην πραγματοποίηση και ολοκλήρωση, σε καίριες και καθοριστικής σημασίας φάσεις της εργασίας αυτής. Πάντα με αγάπη μου αφιέρωνε πολύτιμο χρόνο για να με ακούσει και να με βγάλει από αδιέξοδα ενθαρρύνοντας με, ακόμα και όταν δεχόμουν την αυστηρή κριτική του.

Ευχαριστώ θερμά τον κ. Παπαπέτρου Σάββα, Κοινωνικό ψυχολόγο – Ερευνητή, για το αμέριστο ενδιαφέρον και τη συμπαράστασή του κατά την πορεία της εκπόνησης της διατριβής. Συνέδραμε αποφασιστικά στην πορεία και στην ολοκλήρωση του ερευνητικού μέρους της μελέτης, αναλαμβάνοντας την επιμέλεια των κειμένων καθώς και τη συστηματοποίηση των δεδομένων και την παρουσίαση τους σε πίνακες ή γραφικές παραστάσεις.

Ευχαριστώ όλους τους εκπροσώπους υπηρεσιών, ιδρυμάτων και φορέων, οι οποίοι συνέβαλαν αποφασιστικά στην έρευνα, παρέχοντας μου την άδεια να χρησιμοποιήσω τα αρχεία τους και να συλλέξω απαραίτητα στοιχεία.

Όλους αυτούς, αλλά και όσους που από παράλειψη μου και μόνο δεν αναφέρω, τους ευχαριστώ θερμά.

Στέργιος Κατηχωρίτης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η απασχόληση στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας

1.1.Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό, στηριζόμενοι στα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, παρουσιάζονται οι τρέχουσες εξελίξεις στον τομέα της απασχόλησης. Αποτελεί μία στατιστική απεικόνιση της απασχόλησης στην περιφέρεια την περίοδο 1998 – 2003 (Β τρίμηνο).

Στο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση των γενικών χαρακτηριστικών των απασχολουμένων (κατά ηλικία, φύλο, επαγγέλματα, εκπαιδευτικό επίπεδο και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας), καθώς επίσης και των τάσεων της απασχόλησης.

1.2. Γενικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης

Η απασχόληση χαρακτηρίζεται από τρεις βασικούς δείκτες: **το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού,** το οποίο εκφράζει την ποσοστιαία συμμετοχή του εργατικού δυναμικού στο σύνολο του πληθυσμού σε ηλικία προς εργασία, το **ποσοστό απασχόλησης,** το οποίο εκφράζει την ποσοστιαία αναλογία των απασχολουμένων επίσης στο σύνολο του πληθυσμού σε ηλικία προς εργασία και το **δείκτη απασχόλησης,** ο οποίος εκφράζει την ποσοστιαία αναλογία των απασχολουμένων στο σύνολο του εργατικού δυναμικού.

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη των χαρακτηριστικών της απασχόλησης.

Πίνακας 1

Διαχρονική εξέλιξη του πληθυσμού σε ηλικία προς εργασία, του μη ενεργού πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. Πληθυσμός προς εργασία	532.100	507.512	531.237	534.586	530.330	550.564
2. Εργατικό δυναμικό	266.600	253.128	260.971	246.476	244.750	250.274
2.α. Απασχολούμενοι	237.300	223.369	234.479	222.161	218.594	227.805
2.β. Άνεργοι	29.300	29.759	26.492	24.315	26.156	22.469
3. Μη Ενεργός Πληθυσμός	265.500	254.384	270.267	288.110	285.580	300.190

Ο πίνακας 2 παρουσιάζει το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού της περιφέρειας και της χώρας για την περίοδο 1998-2003. Παρατηρούμε ότι το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού στην περιφέρεια υποχώρησε κατά μισή ποσοστιαία μονάδα (από 62,7% το 1998 σε 62,2% το 2003), ενώ στη χώρα το αντίστοιχο ποσοστό παρουσίασε αυξήθηκε κατά 1,2 ποσοστιαίες μονάδες (από 62,5%

το 1998 σε 63,7% το 2003). Ωστόσο αν κοιτάξουμε αναλυτικότερα την τάση του ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού, τόσο στην περιφέρεια όσο και στη χώρα παρατηρούμε μια μικρή ανοδική τάση την περίοδο 1998-2000, η οποία ανακόπτεται το 2001 και συνεχίζεται το 2002.

Πίνακας 2

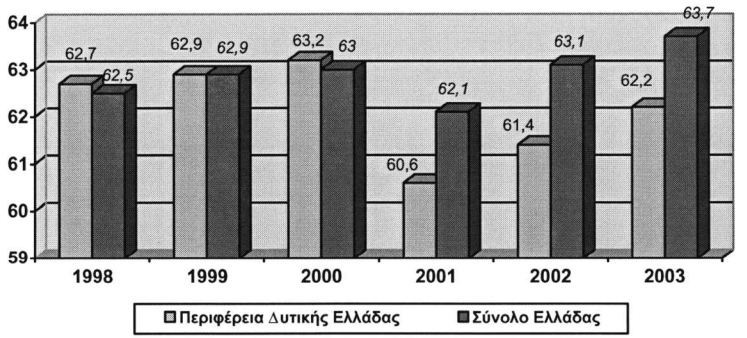
Ποσοστιαία αναλογία (%) της συμμετοχής του εργατικού δυναμικού της περιφέρειας στο σύνολο Ελλάδος

Έτη	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	Ελλάδα
1998	62,6	62,5
1999	62,9	62,9
2000	63,2	63,0
2001	60,6	62,1
2002	61,4	63,1
2003	62,2	63,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 1

Ποσοστιαία αναλογία (%) της συμμετοχής του εργατικού δυναμικού της περιφέρειας στο σύνολο Ελλάδος

Ο πίνακας 3 παρουσιάζει το ποσοστό απασχόλησης στην περιφέρεια, στη χώρα και την Ευρωπαϊκή Ένωση για την περίοδο 1998-2003. Παρατηρούμε ότι το ποσοστό απασχόλησης της περιφέρειας έχει μικρή ανοδική τάση, καθώς την τελευταία πενταετία από 55,5% το 1998 ανήλθε σε 56,5% το 2003. Ανοδική τάση έχει επίσης το ποσοστό απασχόλησης της χώρας. Σε σχέση με το ποσοστό απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή

Ένωση, παρατηρούμε τη μεγάλη διαφορά που το χωρίζει από το αντίστοιχο στην χώρα και την περιφέρειά μας και καταλαβαίνουμε πόση προσπάθεια χρειάζεται για να κάνουμε τη σύγκλιση πραγματικότητα.

Πίνακας 3

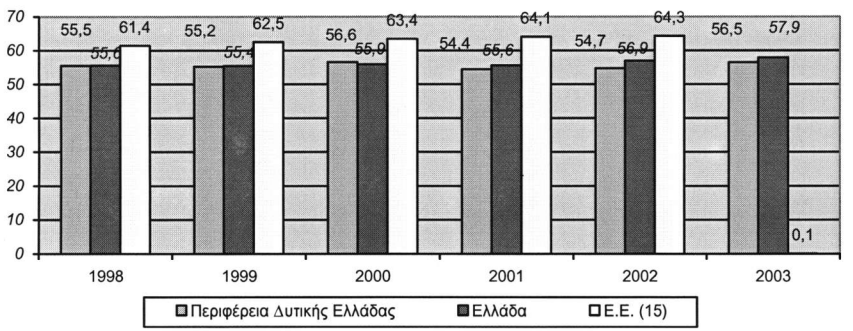
Ποσοστιαία αναλογία (%) της απασχόλησης στην περιφέρεια και στο σύνολο Ελλάδος

Έτη	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	Ελλάδα	Ε.Ε. (15)
1998	55,5	55,6	61,4
1999	55,2	55,4	62,5
2000	56,6	55,9	63,4
2001	54,4	55,6	64,1
2002	54,7	56,9	64,3
2003	56,5	57,9	-

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 2

Ποσοστιαία αναλογία (%) της συμμετοχής της απασχόλησης της περιφέρειας στο σύνολο Ελλάδος

Ο πίνακας 4 παρουσιάζει το δείκτη απασχόλησης της περιφέρειας, της χώρας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την περίοδο 1998-2003. Παρατηρούμε ότι ο δείκτης απασχόλησης της περιφέρειας αυξήθηκε κατά 1,9 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο 1998-2003, ακολουθώντας τόσο τη θετική πορεία της χώρας, όσο και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πίνακας 4

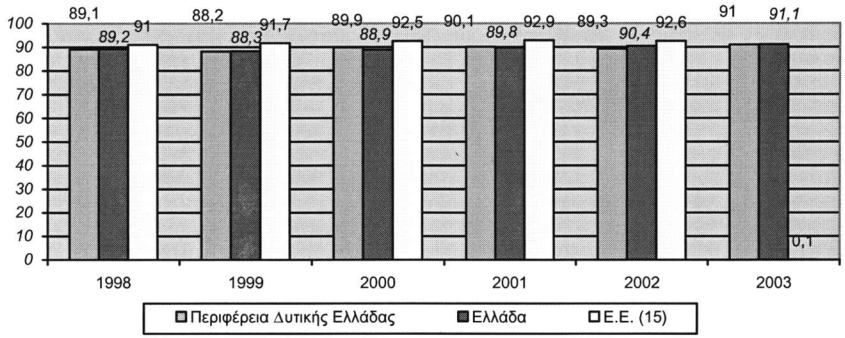
Ποσοστιαία αναλογία (%) του δείκτη απασχόλησης στην περιφέρεια και στο σύνολο Ελλάδος

Έτη	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	Ελλάδα	Ε.Ε. (15)[4]
1998	89,1	89,2	91,0
1999	88,2	88,3	91,7
2000	89,9	88,9	92,5
2001	90,1	89,8	92,9
2002	89,3	90,4	92,6
2003	91,0	91,1	0,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 3

Ποσοστιαία αναλογία (%) του δείκτη απασχόλησης στην περιφέρεια και στο σύνολο Ελλάδος

[4] Τα στοιχεία αφορούν το μέσο όρο της κάθε χρονιάς.

1.3. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία

Ο πίνακας 5 παρουσιάζει την ποσοτική κατανομή των απασχολουμένων της περιφέρειας και της χώρας τόσο στο σύνολό τους, όσο και κατά ηλικιακή κατηγορία την περίοδο 1998-2003. Παρατηρούμε ότι:

- Ο αριθμός των απασχολουμένων μειώθηκε κατά 4% (9.495 άτομα) στην περιφέρεια κατά τη χρονική περίοδο 1998-2003, σε αντίθεση με τον αριθμό των απασχολούμενων στη χώρα ο οποίας αυξήθηκε κατά 1,2% (47.509 άτομα) την ίδια χρονική περίοδο.
- Ο αριθμός των απασχολουμένων στην ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών μειώθηκε τόσο στην περιφέρεια κατά 45,1% (2.469 άτομα), όσο και στη χώρα κατά 44,1% (34.474 άτομα). Η ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών επηρεάζεται άμεσα από το ρυθμό γεννήσεων και από το μέγεθος του πληθυσμού ηλικίας μέχρι και 14 ετών. Τα άτομα αυτά βρίσκονται μεταξύ εκπαίδευσης και ένταξης στην εργασία. Η επιστροφή τμήματος αυτής της κατηγορίας στην εκπαίδευση είναι επίσης πιθανός λόγος για τη μείωση της απασχόλησης των νέων.
- Ο αριθμός των απασχολουμένων στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών μειώθηκε κατά 12,5% (2.057 άτομα) στην περιφέρεια. Το αντίστοιχο ποσοστό στη χώρα μειώθηκε κατά 11,8% (37.766 άτομα), ένδειξη του ότι οι απόφοιτοι του εκπαιδευτικού συστήματος δεν βρίσκουν εύκολα θέσεις απασχόλησης στην αγορά εργασίας.
- Σημαντική είναι η μείωση του αριθμού των απασχολουμένων της περιφέρειας της ηλικιακής κατηγορίας 65+ ετών κατά 29,2% (3.006 άτομα), φαινόμενο που μπορεί να εξηγηθεί από την αύξηση του αριθμού των συνταξιούχων. Αντίθετα, σε εθνικό επίπεδο παρατηρούμε αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων της ηλικιακής κατηγορίας 65+ ετών κατά 4,5% (5.046 άτομα). Μια πιθανή εξήγηση του φαινομένου είναι ότι η συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία αποτελείται στην πλειοψηφία από συνταξιούχους και το χαμηλό επίπεδο το συντάξεων ωθεί συνταξιούχους στην απασχόληση, η οποία στην περιφέρεια είναι πιο μικρή ή αδήλωτη σε μεγαλύτερο βαθμό.

Πίνακας 5

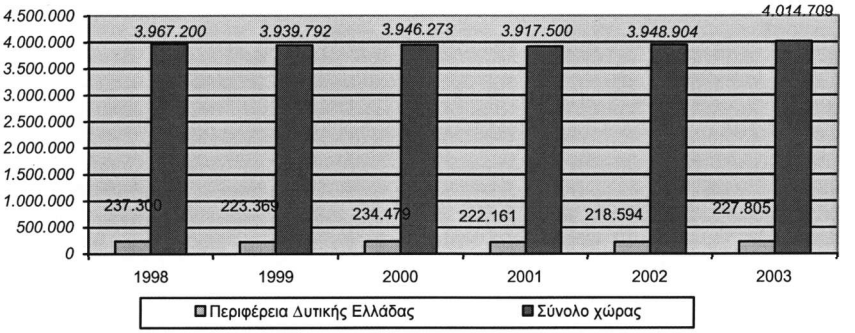
Κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγόρια στην περιφέρεια και στη χώρα

Ηλικιακή Κατηγορία	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (Απόλυτοι αριθμοί)						Ελλάδα (Απόλυτοι αριθμοί)					
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Σύνολο	237.300	223.369	234.479	222.161	218.594	227.805	3.967.200	3.939.792	3.946.273	3.917.500	3.948.904	4.014.709
15-19 ετών	5.400	2.964	4.183	4.033	3.836	2.931	78.200	64.342	62.678	51.779	49.441	43.726
20-24 ετών	17.200	16.761	18.126	14.471	15.433	15.143	320.500	313.125	303.811	295.983	293.870	282.734
25-29 ετών	25.000	26.111	28.235	28.941	25.754	24.954	495.800	484.291	481.488	478.948	476.233	478.144
30-44 ετών	93.500	88.481	88.075	84.689	85.871	87.240	1.604.100	1.600.838	1.571.870	1.578.166	1.601.956	1.564.951
45-64 ετών	85.900	79.474	88.191	83.978	81.393	90.243	1.356.000	1.372.273	1.420.540	1.409.595	1.422.102	1.527.498
65+ ετών	10.300	9.578	7.669	6.049	6.307	7.294	112.600	104.923	105.886	103.029	105.302	117.656
	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (Ποσοστιαία (%) Μεταβολή)						Ελλάδα (Ποσοστιαία (%) Μεταβολή)					
Ηλικιακή Κατηγορία	1999-1998	2000-1999	2001-2000	2002-2001	2003-2002	2003-1999	1999-1998	2000-1999	2001-2000	2002-2001	2003-2002	2003-1999
Σύνολο	-5,9	5,0	-5,3	-1,6	4,2	-4,0	-0,7	0,2	-0,7	0,8	1,7	1,2
15-19 ετών	-45,1	41,1	-3,6	-4,9	-23,6	-45,7	-17,7	-2,6	-17,4	-4,5	-11,6	-44,1
20-24 ετών	-2,6	8,1	-20,2	6,6	-1,9	-12,0	-2,3	-3,0	-2,6	-0,7	-3,8	-11,8
25-29 ετών	4,4	8,1	2,5	-11,0	-3,1	-0,2	-2,3	-0,6	-0,5	-0,6	0,4	-3,6
30-44 ετών	-5,4	-0,5	-3,8	1,4	1,6	-6,7	-0,2	-1,8	0,4	1,5	-2,3	-2,4
45-64 ετών	-7,5	11,0	-4,8	-3,1	10,9	5,1	1,2	3,5	-0,8	0,9	7,4	12,6
65+ ετών	-7,0	-19,9	-21,1	4,3	15,6	-29,2	-6,8	0,9	-2,7	2,2	11,7	4,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 4

Κατανομή των απασχολούμενων στην περιφέρεια και στη χώρα

1.3.1. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων

Στο πίνακα 6 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων στην περιφέρεια κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων. Παρατηρούμε ότι:

- Οι απασχολούμενοι της ομάδας «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» κατέχουν τη πρώτη θέση στην απασχόληση της περιφέρειας, αλλά την περίοδο 2001-2003 το ποσοστό μειώθηκε από 32,3% σε 31,5%.
- Η πλειοψηφία των απασχολουμένων της ομάδας «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» βρίσκεται στις ηλικιακές κατηγορίες 15-19 ετών (ποσοστό 40,2% το 2002) και 65+ ετών (ποσοστό 65,3% το 2002).
- Υπάρχει μια μετατόπιση των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 15-19 ετών από την ομάδα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» προς τις ομάδες «Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες», «Υπάλληλοι γραφείου» και «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών».
- Η ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών παρουσιάζει σημαντικό ποσοστό απασχόλησης στο επάγγελμα «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών», το οποίο αυξήθηκε τη χρονική περίοδο 2001-2002 από 30,3% σε 31,1%.

Πίνακας 6

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων.

(περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Ομάδες Ατομικών Επαγγελμάτων	Έτη & ηλικιακή Κατηγορία																				
	Σύνολο			15-19 ετών			20-24 ετών			25-29 ετών			30-44 ετών			45-64 ετών			65+ ετών		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα	9,2	10,3		3,0	5,8		1,6	1,4		6,6	11,7		9,4	10,0		11,0	12,1		15,7	9,6	
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	8,9	8,4		0	0		1,6	0,8		11,1	10,0		11,2	10,9		7,6	7,4		7,8	4,4	
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,0	4,4		0	0		4,1	2,7		7,0	7,3		4,6	6,0		2,5	2,5		2,0	0	
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	7,4	7,1		0	5,9		8,2	8,3		10,2	9,1		9,1	8,8		5,4	5,1		0	0	
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	12,4	12,3		5,9	11,9		30,3	31,1		22,5	17,6		11,5	11,9		7,8	7,9		3,9	6,2	
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	32,3	31,5		61,8	40,2		29,5	29,6		19,7	20,6		27,0	26,1		39,3	38,0		56,9	65,3	
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	15,1	14,5		29,4	24,1		17,2	15,7		11,9	13,5		15,5	13,9		15,3	15,7		7,8	2,4	
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, Μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολόγησης	5,7	6,6		0	0		4,9	7,6		7,0	6,9		5,6	6,4		5,8	6,7		3,9	8,0	
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	4,5	4,3		0	12,2		1,6	2,7		3,3	2,9		5,0	5,0		5,4	4,0		2,0	4,0	
Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	0,5	0,6		0	0		0,8	0		0,8	0,4		1,0	0,8		0	0,5		0	0	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.3.2. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και εκπαιδευτικό επίπεδο

Στο πίνακα 7 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων στην περιφέρεια κατά ηλικιακή κατηγορία και εκπαιδευτικό επίπεδο. Παρατηρούμε ότι:

- Το 42,8% των απασχολουμένων της περιφέρειας είναι απόφοιτοι δημοτικού, το 25% των απασχολουμένων της περιφέρειας είναι απόφοιτοι Λυκείου, το 12,8% των απασχολουμένων της περιφέρειας είναι απόφοιτοι Γυμνασίου, ενώ το 10,2% είναι απόφοιτοι ανωτάτων σχολών.
- Το ποσοστό αποφοίτων ανωτάτων σχολών παρουσιάζει πτωτική τάση, όπως επίσης και το ποσοστό απασχολουμένων με απολυτήριο δημοτικού. Αντιθέτως, το ποσοστό των απασχολουμένων με πτυχίο ανωτέρων σχολών, όπως επίσης και το ποσοστό των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης παρουσιάζουν ανοδική τάση.
- Το 47,5% της ηλικιακής ομάδας 20-24 ετών είναι απόφοιτοι Λυκείου, ενώ το 3,3% είναι πτυχιούχοι ανωτάτων σχολών.
- Στην ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών το ποσοστό των απασχολουμένων αποφοίτων ανωτάτων σχολών είναι 13,9% και είναι το υψηλότερο για κάθε μία από τις ηλικιακές ομάδες.

Πίνακας 8

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και εκπαιδευτικό επίπεδο (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Έτη & ηλικιακή Κατηγορία																				
	Σύνολο			15-19 ετών			20-24 ετών			25-29 ετών			30-44 ετών			45-64 ετών			65+ ετών		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακός τίτλος	0,2	0,3		0	0		0	0		0	0		0,4	0,6		0,1	0		0	0	
Πτυχίο Ανωτάτων Σχολών	10,2	9,2		0	0		3,3	1,5		13,9	11,9		12,9	12,0		8,5	7,8		2,0	1,7	
Πτυχίο Ανώτερης Τ.Ε.Ε.	6,2	7,0		0	0		9,8	5,7		12,3	13,4		7,8	8,2		2,5	4,8		0	0	
Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	25,0	26,5		23,5	39,1		47,5	50,9		37,3	41,5		28,6	30,9		15,3	13,3		0	7,2	
Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	12,8	13,6		50,0	36,6		25,4	22,6		22,1	21,1		13,7	13,9		5,1	8,3		5,9	9,5	
Απολυτήριο Δημοτικού	42,8	41,4		26,5	18,3		13,1	19,2		13,1	12,1		36,3	33,3		63,4	62,4		72,6	68,1	
Μερικές τάξεις Δημοτικού	1,2	0,9		0	0		0	0		0,8	0		0,1	0,5		2,4	1,1		5,9	11,7	
Δεν πήγε καθόλου σχολείο	1,5	1,2		0	6,0		0,8	0		0,4	0		0,1	0,5		2,7	2,3		13,7	1,7	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.3.3. Η απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας

Ο πίνακας 9 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων της περιφέρειας κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με τα παρακάτω στοιχεία παρατηρούμε ότι:

- Σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες το ποσοστό απασχόλησης στο πρωτογενή τομέα είναι υψηλό με χαρακτηριστικά τα ποσοστά στην ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών (47,1% το 2003) και στην ηλικιακή κατηγορία 65+ ετών (59,9% το 2002).
- Στην ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών το ποσοστό των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει πτωτική τάση, καθώς από 61,8% το 2001 μειώθηκε σε 47,1% το 2003. Την ίδια πτωτική τάση παρουσιάζει και το ποσοστό των απασχολουμένων στο δευτερογενή τομέα, καθώς από 20,6% το 2001 μειώθηκε σε 10,9% το 2003. Αντίθετα το ποσοστό των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα από 17,8% το 2001 ανήλθε σε 41,9% το 2003, χάρη στην αύξηση στους κλάδους των υπηρεσιών, της εστίασης και της δημόσιας διοίκησης.
- Στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών το ποσοστό των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει πτωτική τάση, καθώς από 29,5% το 2001 μειώθηκε σε 23,6% το 2003. Την ίδια πτωτική τάση παρουσιάζει και το ποσοστό των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα, καθώς από 50,8% το 2001 μειώθηκε σε 47,5% το 2003, κυρίως λόγω της μείωσης της απασχόλησης στον κλάδο της «Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες». Αντίθετα το ποσοστό των απασχολουμένων στο δευτερογενή τομέα από 19,7% το 2001 ανήλθε σε 28,8% το 2003, με κύριο εκφραστή το κλάδο των κατασκευών.
- Στην ηλικιακή κατηγορία 25-29 ετών το ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει πτωτική τάση, καθώς από 19,7% το 2001 μειώθηκε σε 18,2% το 2003. Την ίδια πτωτική τάση παρουσιάζει και το ποσοστό των απασχολουμένων στο δευτερογενή τομέα, αλλά σε μικρότερο μέγεθος, καθώς από 16,4% το 2001 μειώθηκε σε 16,2% το 2003. Αντίθετα το ποσοστό των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα από 63,9% το 2001 ανήλθε σε 65,6% το 2003, με κύριο εκφραστή τον κλάδο του εμπορίου.

- Στην ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών το ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει πτωτική τάση, καθώς από 27,2% το 2001 μειώθηκε σε 25% το 2003. Την ίδια πτωτική τάση παρουσιάζει και το ποσοστό των απασχολουμένων στο δευτερογενή τομέα, καθώς από 19,1% το 2001 μειώθηκε σε 16,7% το 2003. Αντίθετα το ποσοστό των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα από 53,6% το 2001 ανήλθε σε 58,2% το 2003, με κύριο εκφραστή το κλάδο της εκπαίδευσης.
- Στην ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών το ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει πτωτική τάση, καθώς από 39,5% το 2001 μειώθηκε σε 38,8% το 2003. Την ίδια πτωτική τάση παρουσιάζει και το ποσοστό των απασχολουμένων στο δευτερογενή τομέα, καθώς από 17,5% το 2001 μειώθηκε σε 16,1% το 2003. Αντίθετα το ποσοστό των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα από 42,8% το 2001 ανήλθε σε 45,1% το 2003, με κύριο εκφραστή επίσης το κλάδο της εκπαίδευσης.
- Στην ηλικιακή κατηγορία 65+ ετών το ποσοστό των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει ανοδική τάση, καθώς από 56,9% το 2001 ανήλθε σε 59,9% το 2003. Την ίδια πτωτική τάση παρουσιάζει και το ποσοστό των απασχολουμένων στο δευτερογενή τομέα, καθώς από 9,8% το 2001 ανήλθε σε 11,9% το 2003. Αντίθετα το ποσοστό των απασχολουμένων στον τριτογενή από 33,5% το 2001 μειώθηκε σε 28%, με κύριο εκφραστή επίσης τον κλάδο του εμπορίου.

ΕΚΚΕ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Πίνακας 9

Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Ομάδες Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας	Έτη & ηλικιακή Κατηγορία																				
	Σύνολο			15-19 ετών			20-24 ετών			25-29 ετών			30-44 ετών			45-64 ετών			65+ ετών		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	32,2	31,9	30,6	61,8	46,2	47,1	29,5	28,7	22,8	19,7	20,6	18,2	26,6	26,6	24,3	39,4	38,2	38,5	56,9	67,1	59,9
Αλιεία	0,3	0,2	0,5	0	0	0	0	0,9	0,8	0	0	0	0,6	0,2	0,7	0,1	0,2	0,3	0	0	0
Ορυχεία και λατομεία	0	0,1	0,2	0	0	0	0	0	0,9	0	0,6	0,6	0	0	0,1	0	0	0	0	0	0
Μεταποίηση	8,3	9,7	8,3	11,8	9,0	0	8,2	8,2	12,3	8,6	9,2	6,9	8,8	10,4	8,6	7,6	9,8	8,0	7,8	4,2	7,2
Ηλεκτρικό ρεύμα	0,8	0,4	0,5	0	0	0	0	0	0	0	0,4	0	0,8	0,5	0,9	1,3	0,3	0,4	0	0	0
Κατασκευές	8,9	7,4	8,0	8,8	15,1	10,9	11,5	14,3	15,6	7,8	5,6	8,7	9,5	5,7	7,1	8,6	8,8	7,7	2,0	0	4,7
Εμπόριο	16,0	14,7	14,3	11,8	5,8	10,5	18,9	17,7	13,5	23,0	21,2	23,1	15,1	15,9	14,2	14,3	11,5	12,4	15,7	9,8	11,4
Ξενοδοχεία	5,9	6,9	6,4	0	5,9	11,4	9,0	13,8	11,7	9,4	11,4	9,7	5,5	6,9	6,2	4,9	4,4	5,1	5,9	6,0	1,9
Μεταφορές	4,8	5,1	4,8	0	2,9	0	2,5	4,6	3,9	4,5	4,9	2,7	5,6	5,2	5,9	4,9	5,4	4,6	2,0	3,5	4,9
Ενδιάμεσοι οργανισμοί	1,5	1,3	1,1	0	0	0	0,8	0,7	0	1,6	1,8	1,0	2,2	1,5	1,8	0,8	1,2	0,8	2,0	0	0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας,	3,3	3,0	2,9	0	0	0	9,0	1,4	5,6	5,7	7,4	5,9	2,9	3,3	2,9	2,1	1,8	1,8	2,0	2,8	0
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	5,8	6,0	7,3	0	0	4,8	3,3	0,8	5,3	6,1	3,3	7,3	6,9	7,7	8,3	5,6	6,9	7,2	0	0	0
Εκπαίδευση	5,5	5,7	7,1	0	0	0	0,8	1,6	1,4	8,2	5,9	6,8	7,3	7,2	9,1	4,2	5,5	7,1	0	0	0
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	3,7	3,8	3,4	3,0	0	0	5,7	0	0	2,5	3,2	3,5	4,3	5,4	4,8	3,4	3,2	2,9	0	1,7	1,5
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,3	3,0	3,3	3,0	11,9	3,3	0,8	6,4	6,1	2,5	3,5	5,0	2,7	2,8	3,3	2,0	1,8	1,9	5,9	4,9	8,3
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0,7	0,8	1,4	0	3,4	11,9	0	0,7	0	0,4	0,9	0,6	1,1	0,5	1,7	0,6	1,1	1,3	0	0	0
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.4. Απασχόληση κατά φύλο

Ο πίνακας 8 παρουσιάζει την εξέλιξη του ποσοστού απασχόλησης των δύο φύλων την περίοδο 1998-2003 στην περιφέρεια και στη χώρα. Παρατηρούμε ότι το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών τόσο στην περιφέρεια, όσο και στη χώρα παρουσιάζει ανοδική τάση. Το 1998 στους 100 άνδρες σε ηλικία προς εργασία, απασχολούνταν οι 71 σε επίπεδο περιφέρειας και οι 72 σε επίπεδο χώρας. Το 2003 η αναλογία αυξήθηκε σε 73 στην περιφέρεια και στη χώρα.

Σχετικά με τις γυναίκες το ποσοστό απασχόλησης παρουσιάζει ανοδική τάση στη χώρα (από 40% σε 44%), ενώ στην περιφέρεια παραμένει στο ίδιο επίπεδο.

Πίνακας 10

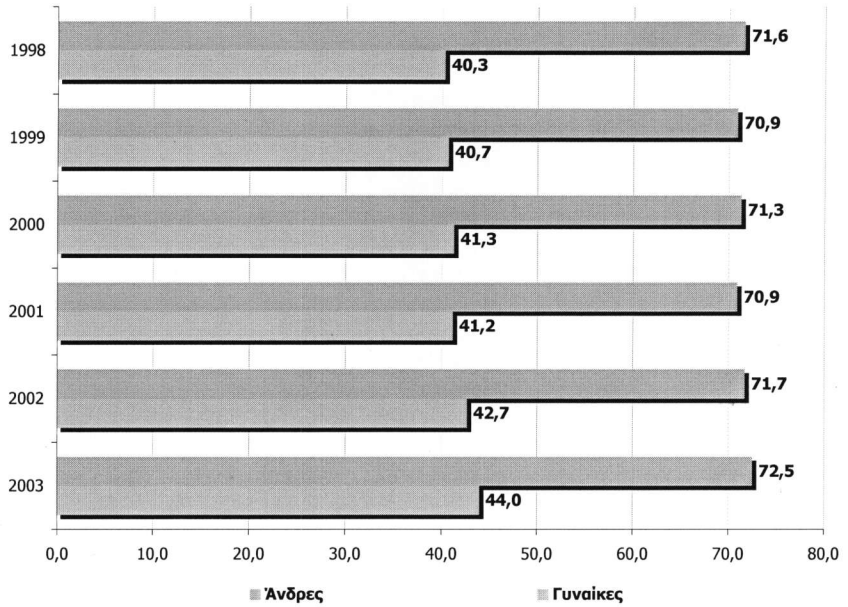
Ποσοστό (%) απασχόλησης κατά φύλο στην περιφέρεια και στη χώρα

Έτη	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας		Ελλάδα	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
1998	70,9	40,5	71,6	40,3
1999	70,4	40,2	70,9	40,7
2000	72,0	40,7	71,3	41,3
2001	71,6	37,6	70,9	41,2
2002	71,7	38,4	71,7	42,7
2003	73,1	40,3	72,5	44,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

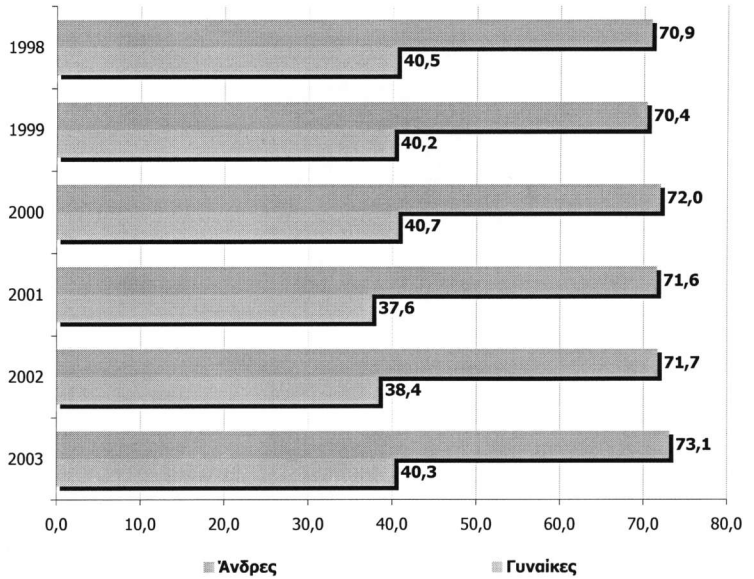
Γραφική παράσταση 5

Ποσοστό (%) απασχόλησης κατά φύλο στη χώρα

Γραφική παράσταση 6

Ποσοστό (%) απασχόλησης κατά φύλο στην περιφέρεια

1.4.1. Η απασχόληση κατά φύλο και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας

1.4.1.1. Άνδρες

Ο πίνακας 11 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων ανδρών κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και τη χώρα την περίοδο 1998-2003. Παρατηρούμε ότι στην περιφέρεια ο κλάδος «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία» απασχολεί το μεγαλύτερο μέρος των ανδρών, σε αντίθεση με τη χώρα όπου ο κλάδος «Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο» απασχολεί το μεγαλύτερο μέρος των ανδρών. Διαπιστώνουμε επίσης ότι ο κλάδος «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία» παρουσιάζει μια πτωτική τάση στην περιφέρεια, το 1998 οι απασχολούμενοι άνδρες στον παραπάνω κλάδο αποτελούσαν το 31,9% του συνόλου των απασχολούμενων, ενώ το 2003 αποτελούσαν το 28,1%, παρομοίως με την τάση της χώρας (από 15,8% το 1998 σε 14,5% το 2003). Συγκριτικά με τη χώρα, η απασχόληση των ανδρών στην περιφέρεια στον κλάδο «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία» παραμένει σε υψηλότερα επίπεδα.

Πίνακας 11

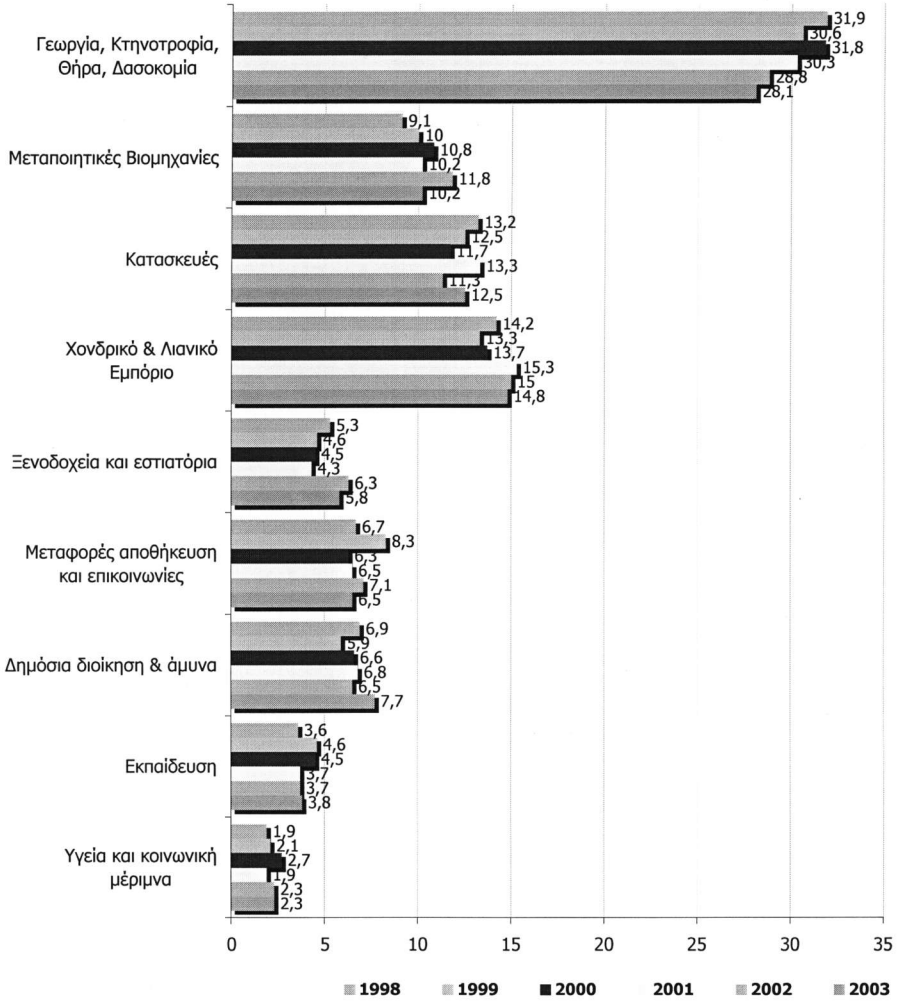
Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων ανδρών κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και στη χώρα

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Έτη & Αριθμός απασχολούμενων ανδρών											
	1998		1999		2000		2001		2002		2003	
	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	31,9	15,8	30,6	15,2	31,8	15,2	30,3	14,5	28,8	14,0	28,1	14,5
Αλιεία	0,1	0,4	0,2	0,4	0,2	0,4	0,4	0,4	0,2	0,5	0,5	0,6
Ορυχεία και λατομεία	0	0,7	0,2	0,7	0	0,6	0	0,7	0,1	0,7	0,3	0,5
Μεταποιητικές βιομηχανίες	9,1	16,2	10,0	16,0	10,8	15,8	10,2	16,2	11,8	15,7	10,2	14,7
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος φυσικού αερίου και νερού	0,7	1,2	1,3	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2	0,6	1,2	0,8	1,3
Κατασκευές	13,2	11,2	12,5	10,9	11,7	11,0	13,3	11,5	11,3	11,8	12,5	12,5
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκίνητων, οχημάτων, μοτοσυκλετών και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης	14,2	16,5	13,3	16,9	13,7	17,2	15,3	16,8	15,0	16,7	14,8	16,7
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	5,3	5,8	4,6	6,0	4,5	5,8	4,3	5,6	6,3	6,0	5,8	6,1
Μεταφορές αποθήκευση και επικοινωνίες	6,7	8,5	8,3	8,4	6,3	8,5	6,5	8,6	7,1	8,4	6,5	8,6
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,3	2,0	1,7	2,0	1,2	2,3	1,2	2,3	1,2	2,0	1,2	2,0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	2,7	4,4	2,0	4,5	2,1	4,4	2,4	4,7	2,3	5,1	2,4	4,9
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	6,9	7,4	5,9	7,4	6,6	8,0	6,8	7,9	6,5	7,9	7,7	8,0
Εκπαίδευση	3,6	3,7	4,6	4,0	4,5	3,9	3,7	4,0	3,7	3,8	3,8	3,7
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	1,9	2,6	2,1	2,7	2,7	2,6	1,9	2,5	2,3	2,7	2,3	2,7
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	2,3	3,4	2,6	3,3	2,4	3,0	2,4	2,9	2,7	3,4	3,1	3,2
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0	0,1	0,1	0,2	0	0,1
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0,1	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 7

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων ανδρών κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

1.4.1.2. Γυναίκες

Ο πίνακας 12 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων γυναικών κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και τη χώρα την περίοδο 1998-2003. Παρατηρούμε ότι στην περιφέρεια ο κλάδος «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία» απασχολεί επίσης το μεγαλύτερο μέρος των γυναικών, αλλά διαπιστώνουμε μια πτωτική τάση. Το 1998 οι απασχολούμενες γυναίκες στον παραπάνω κλάδο αποτελούσαν το 40,3% του συνόλου των απασχολούμενων, ενώ το 2003 αποτελούσαν το 35%. Συγκριτικά με τη χώρα, η απασχόληση των γυναικών στην περιφέρεια στον κλάδο «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία» παραμένει σε υψηλότερα επίπεδα.

Πίνακας 12

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων γυναικών κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και στη χώρα

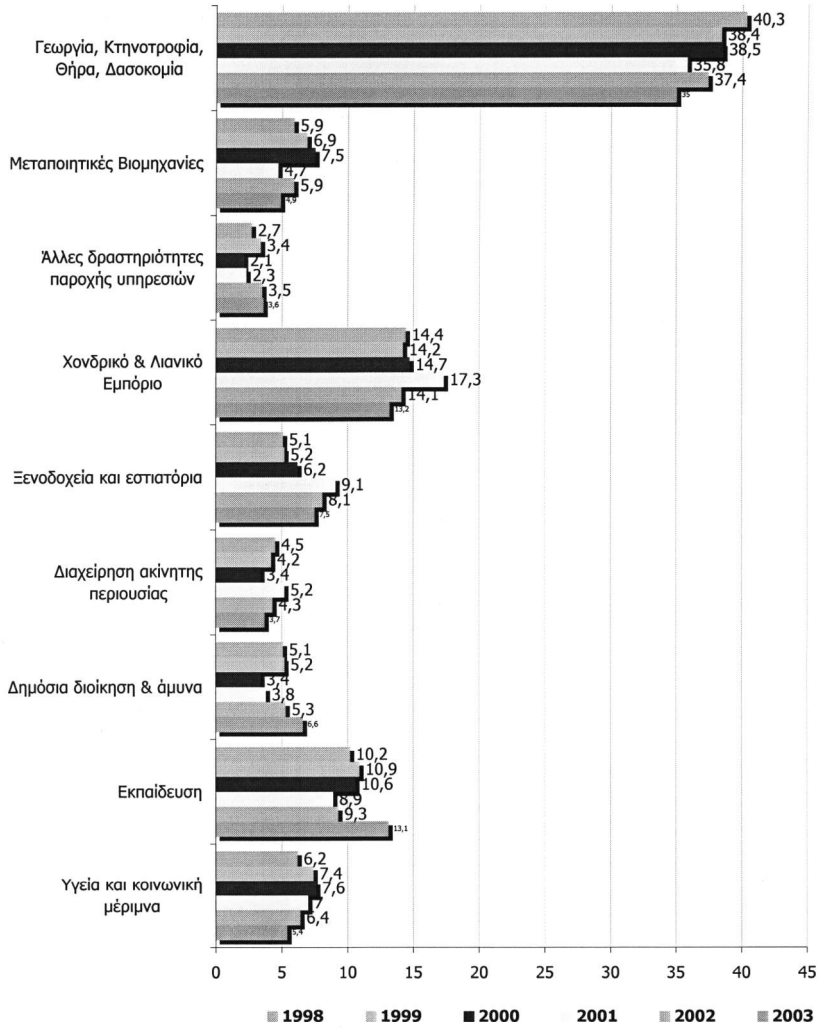
Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Έτη & Αριθμός απασχολούμενων γυναικών											
	1998		1999		2000		2001		2002		2003	
	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, Κτηνοτροφία, Θήρα, Δασοκομία	40,3	20,3	38,4	19,2	38,5	19,2	35,8	17,7	37,4	17,8	35,0	18,1
Αλιεία	0	0	0	0,1	0	0,1	0	0,1	0,2	0,1	0,3	0,1
Ορυχεία και Λατομεία	0	0,1	0	0,1	0	0,1	0	0,1	0	0,1	0	0
Μεταποιητικές Βιομηχανίες	5,9	11,7	6,9	11,8	7,5	11,4	4,7	11,1	5,9	10,4	4,9	9,8
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	0,1	0,4	0,1	0,5	0	0,6	0	0,3	0	0,3	0,0	0,4
Κατασκευές	0,1	0,1	0,0	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,2	0,5
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο, επισκευή οχημάτων, μοτοσυκλετών, και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης	14,4	17,4	14,2	17,5	14,7	17,2	17,3	17,8	14,1	17,8	13,2	17,4
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	5,1	7,1	5,2	7,1	6,2	7,3	9,1	8,0	8,1	8,4	7,5	8,6
Μεταφορές αποθήκευση και επικοινωνίες	1,3	2,2	1,3	2,7	1,0	2,9	1,6	2,8	1,5	2,6	1,6	2,5
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,9	3,1	2,1	3,1	2,1	3,5	2,0	3,5	1,4	3,0	1,0	3,4

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Έτη & Αριθμός απασχολούμενων γυναικών											
	1998		1999		2000		2001		2002		2003	
	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα	Περιφέρεια	Ελλάδα
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	4,5	5,8	4,2	5,9	3,4	5,8	5,2	6,6	4,3	7,1	3,7	6,7
Δημόσια διοίκηση & άμυνα, Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	5,1	6,4	5,2	6,4	3,4	6,5	3,8	6,7	5,3	6,6	6,6	6,4
Εκπαίδευση	10,2	10,1	10,9	9,9	10,6	9,9	8,9	10,3	9,3	10,4	13,1	10,9
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	6,2	8,2	7,4	8,1	7,6	8,0	7,0	7,8	6,4	7,6	5,4	6,9
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	2,7	3,5	3,4	4,0	2,1	3,7	2,3	3,7	3,5	4,3	3,6	4,9
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό και μη διαφοροποιημένες παραγωγικές δραστηριότητες νοικοκυριών για ίδια χρήση	1,9	3,6	0,6	3,3	2,4	3,5	2,0	3,3	2,1	3,2	3,9	3,3
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 8

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων γυναικών κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας(περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

1.5. Η απασχόληση κατά εκπαιδευτικό επίπεδο

Ο πίνακας 13 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο στην περιφέρεια και στη χώρα την περίοδο 1998-2003. Παρατηρούμε ότι:

- Διαχρονικά πάνω από το 40% των απασχολούμενων στην περιφέρεια είναι απόφοιτοι Δημοτικού, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στη χώρα είναι περίπου 30%. Το ποσοστό των απόφοιτων Δημοτικού της περιφέρειας παρουσιάζει πτωτική τάση (από 43,1% το 1998 σε 41,4%το 2003) όπως επίσης και το ποσοστό της χώρας (από 32,9% το 1998 σε 28,7% το 2003) αλλά παραμένει κατά πολύ υψηλότερο.
- Το ποσοστό των απόφοιτων Λυκείου στο σύνολο της απασχόλησης τόσο στη περιφέρεια όσο και στη χώρα παρουσιάζουν ανοδική τάση καθώς από 25,1% και 27,8% το 1998 ανήλθαν σε 26,5% και 30,4% το 2003 αντίστοιχα. Την ίδια ανοδική τάση παρουσιάζουν και οι απόφοιτοι Ανωτέρων Σχολών (από 5,2% και 10% το 1998 σε 7% και 11,8% το 2003 στη περιφέρεια και στη χώρα αντίστοιχα)

Πίνακας 13

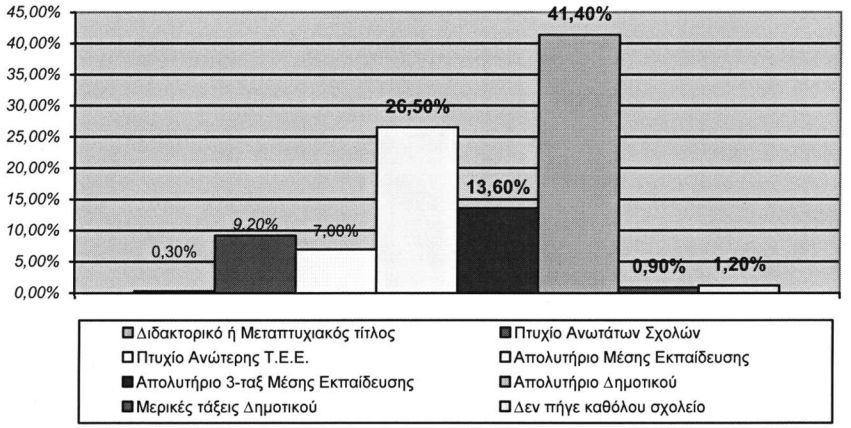
Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο στην περιφέρεια και στη χώρα

Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας					Ελλάδα				
	1998	1999	2001	2002	2003	1998	1999	2001	2002	2003
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0	100,0	
Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακός τίτλος	0	0,3	0,2	0,3		0,5	0,6	0,6	0,7	
Πτυχίο Ανωτάτων Σχολών	10,3	11,2	10,2	9,2		15,0	15,2	15,2	15,5	
Πτυχίο Ανώτερης Τ.Ε.Ε.	5,2	5,0	6,2	7,0		10,0	11,6	12,2	11,8	
Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	25,1	25,2	25,0	26,5		27,8	28,5	29,4	30,4	
Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	12,2	13,7	12,8	13,6		10,4	10,5	10,7	10,9	
Απολυτήριο Δημοτικού	43,1	40,3	42,8	41,4		32,9	30,3	29,8	28,7	
Μερικές τάξεις Δημοτικού	3,1	3,1	1,2	0,9		2,4	2,2	1,4	1,3	
Δεν πήγε καθόλου σχολείο	1,0	1,3	1,5	1,2		1,0	1,0	0,8	0,8	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

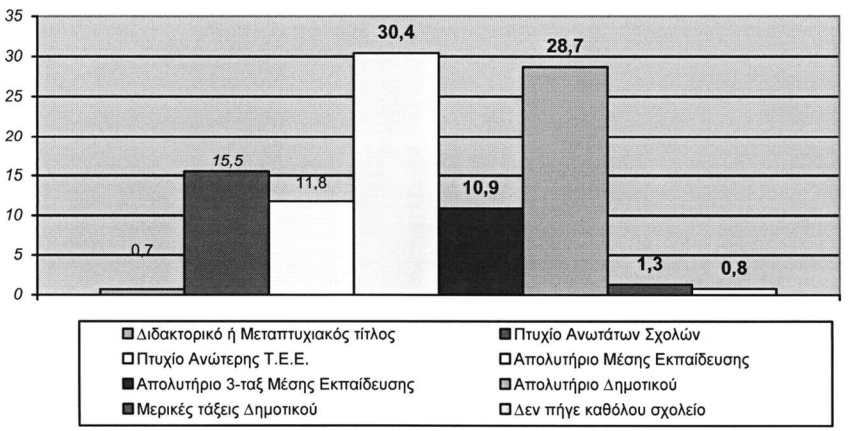
Γραφική παράσταση 9

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο στην περιφέρεια – 2002

Γραφική παράσταση 10

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο στη χώρα - 2002

1.6. Η απασχόληση κατά τομείς και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας

Ο τριτογενής τομέας* παρουσιάζεται ως ο κυρίαρχος τομέας απασχόλησης στην περιφέρεια με ποσοστά που συνεχώς μεγαλώνουν. Το 2003 το ποσοστό απασχόλησης στον τριτογενή τομέα ήταν 52% (118.053 άτομα), σημειώνοντας αύξηση σε σχέση με το 1998 (48,1%, 114.200 άτομα), παραμένοντας όμως αρκετά μακριά από το αντίστοιχο εθνικό ποσοστό το οποίο ανήλθε σε 61,8% (2.479.264 άτομα) το 2003. Ο πρωτογενής τομέας παρουσιάζει μια μικρή πτώση, καθώς από 35% (83.100 άτομα) το 1998 μειώθηκε σε 31% (70.162 άτομα) το 2003, αλλά το ποσοστό του παραμένει υψηλό σε σχέση με το εθνικό ποσοστό το οποίο ανήλθε σε 16,3% (653.863 άτομα) το 2003. Το ποσοστό απασχόλησης του δευτερογενούς τομέα παραμένει περίπου σταθερό κοντά στο 17%, σε χαμηλότερο επίπεδο από το αντίστοιχο εθνικό ποσοστό το οποίο ανήλθε σε 22% το 2003.

**Ο τριτογενής τομέας περιλαμβάνει τους παρακάτω κλάδους οικονομικής δραστηριότητας: 1) Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο, επισκευή οχημάτων, μοτοσυκλετών, και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης 2) Ξενοδοχεία και εστιατόρια 3) Μεταφορές αποθήκευση και επικοινωνίες 4) Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί 5) Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες 6) Δημόσια διοίκηση & άμυνα, Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση 7) Εκπαίδευση 8) Υγεία και κοινωνική μέριμνα 9) Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα 10) Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό και μη διαφοροποιημένες παραγωγικές δραστηριότητες νοικοκυριών για ίδια χρήση 11) Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα*

Ο πρωτογενής τομέας περιλαμβάνει τους παρακάτω κλάδους οικονομικής δραστηριότητας: 1) Γεωργία, Κτηνοτροφία, Θήρα, Δασοκομία, 2) Αλιεία.

Ο δευτερογενής τομέας περιλαμβάνει τους παρακάτω κλάδους οικονομικής δραστηριότητας: 1) Ορυχεία και Λατομεία 2) Μεταποιητικές Βιομηχανίες 3) Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού 4) Κατασκευές

Πίνακας 14

Αριθμός απασχολούμενων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και στη χώρα

Τομέας οικονομικής δραστηριότητας	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας						Ελλάδα					
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Σύνολο	237.300	223.367	234.829	222.160	218.593	227.804	3.966.900	3.939.789	3.946.274	3.917.500	3.948.902	4.014.710
Πρωτογενής Τομέας	83.100	75.026	80.407	72.116	70.162	70.755	704.200	669.145	670.669	627.006	623.819	653.863
Δευτερογενής Τομέας	40.000	39.679	42.992	39.972	38.378	38.699	913.800	901.598	888.137	894.228	887.260	881.583
Τριτογενής Τομέας	114.200	108.662	111.430	110.072	110.053	118.350	2.348.900	2.369.046	2.387.468	2.396.266	2.437.823	2.479.264

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Πίνακας 15

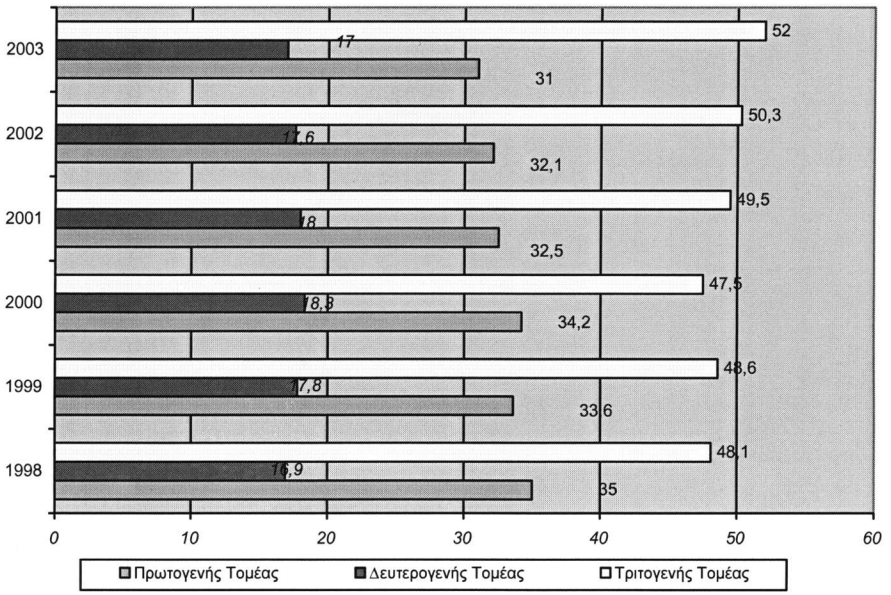
Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και στη χώρα

Τομέας οικονομικής δραστηριότητας	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας						Ελλάδα					
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Πρωτογενής Τομέας	35,0	33,6	34,2	32,5	32,1	31,0	17,8	17,0	17,0	16,0	15,8	16,3
Δευτερογενής Τομέας	16,9	17,8	18,3	18,0	17,6	17,0	23,0	22,9	22,5	22,8	22,5	22,0
Τριτογενής Τομέας	48,1	48,6	47,5	49,5	50,3	52,0	59,2	60,1	60,5	61,2	61,7	61,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

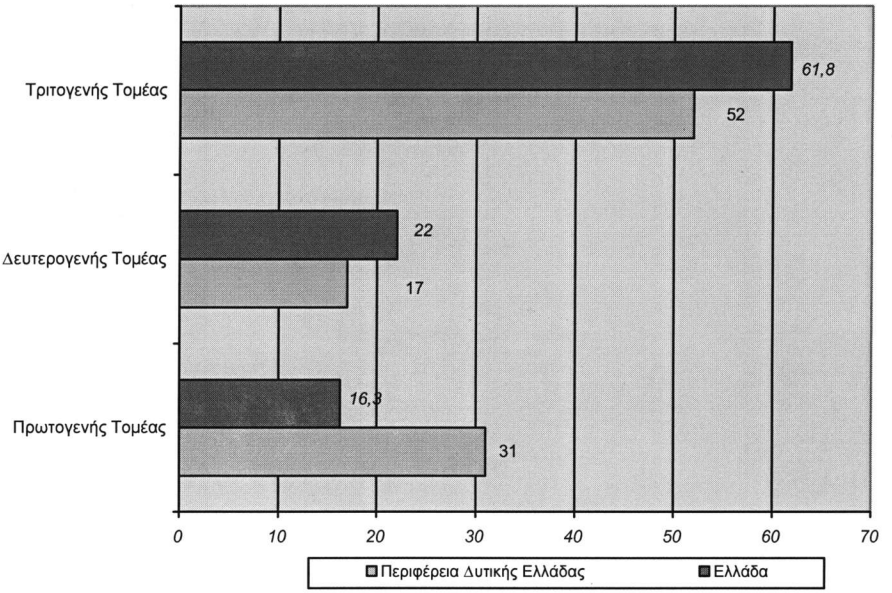
Γραφική παράσταση 11

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια

Γραφική παράσταση 12

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και στη χώρα

1.6.1. Απασχόληση κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και εκπαιδευτικό επίπεδο

Ο πίνακας 16 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Παρατηρούμε ότι:

- Το 2002 στον πρωτογενή τομέα το 56,4% των απασχολουμένων ήταν απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ ακόμη μεγαλύτερο ήταν το ποσοστό των αναλφάβητων (76,7%).
- Το μεγαλύτερο ποσοστό απόφοιτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απασχολείται στον κλάδο του Χονδρικού και Λιανικού εμπορίου (22,7%), με τον κλάδο της μεταποίησης να ακολουθεί με 11,3%.
- Οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης απασχολούνται κατά κύριο λόγο στον κλάδο της εκπαίδευσης (30,7%) και στον κλάδο της Υγείας και της κοινωνικής μέριμνας (13,8%).

Πίνακας 16

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και εκπαιδευτικό επίπεδο (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Έτη & Εκπαιδευτικό Επίπεδο														
	Σύνολο			Τριτοβάθμια Εκπαίδευση			Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση			Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση			Αναλφάβητοι		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	32,2	31,9		1,9	2,1		18,6	17,1		53,9	56,1		69,0	76,7	
Αλιεία	0,3	0,2		0	0		0,4	0,2		0,2	0,3		0	0	
Ορυχεία και λατομεία	0	0,1		0	0		0	0		0	0,2		0	0	
Μεταποιητικές βιομηχανίες	8,3	9,7		4,2	5,3		10,5	11,3		8,4	10,0		0	4,1	
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος φυσικού αερίου και νερού	0,8	0,4		0,3	0,7		1,4	0,5		0,5	0,1		0	0	
Κατασκευές	8,9	7,4		1,6	2,7		9,2	8,1		11,4	8,8		6,9	0	
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκίνητων, οχημάτων, μοτοσυκλετών και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης	16,0	14,7		13,2	11,5		25,1	22,7		9,5	8,3		10,3	15,2	
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	5,9	6,9		3,2	3,1		7,8	10,6		5,1	5,1		13,8	0	
Μεταφορές αποθήκευση και επικοινωνίες	4,8	5,1		3,9	3,4		6,5	7,0		3,9	4,1		0	0	
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,5	1,3		2,3	1,6		2,8	2,3		0,1	0,2		0	0	
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	3,3	3,0		13,5	10,7		2,5	2,7		0,2	0,4		0	0	

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Έτη & Εκπαιδευτικό Επίπεδο														
	Σύνολο			Τριτοβάθμια Εκπαίδευση			Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση			Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση			Αναλφάβητοι		
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	5,8	6,0		10,0	12,4		8,8	8,7		1,8	1,3		0	0	
Εκπαίδευση	5,5	5,7		29,6	30,7		1,3	1,2		0,2	0,4		0	0	
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	3,7	3,8		12,2	13,8		2,5	2,3		1,6	1,4		0	0	
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	2,3	3,0		3,2	1,9		1,7	4,0		2,7	2,5		0	0	
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0,7	0,8		1,0	0		0,8	1,2		0,5	0,6		0	4,1	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.7. Η απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων

Ο πίνακας 17 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων στην περιφέρεια και στη χώρα την περίοδο 1998-2002. Παρατηρούμε ότι:

- Το μεγαλύτερο ποσοστό (31,5% το 2003) των απασχολούμενων στη περιφέρεια εργάζονται στην ομάδα ατομικών επαγγελμάτων «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς». Η συγκεκριμένη ομάδα παραμένει στη κορυφή της απασχόλησης για όλη την περίοδο 1998-2002 αλλά παρουσιάζει μια πτωτική τάση.
- Από τη μείωση της ομάδας «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» επωφελούνται οι ομάδες ατομικών επαγγελμάτων «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές» και «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» καθώς την περίοδο 1998-2002 αύξησαν το μερίδιό τους στο σύνολο της απασχόλησης, από 11% το 1998 σε 12,3% το 2002 για τη πρώτη και από 13,4% το 1998 σε 14,5% το 2002.
- Σε εθνικό επίπεδο η κατανομή των απασχολούμενων ανά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων είναι πολύ πιο ισορροπημένοι καθώς έξι ομάδες ατομικών επαγγελμάτων κατέχουν πάνω από 10% των απασχολούμενων στις τάξεις τους. Το 2002 οι ομάδα «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» κατείχε το 15,7% των απασχολούμενων, η ομάδα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» το 15,6%, η ομάδα «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές» το 13,2%, η ομάδα «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα» το 12,5%, η ομάδα «Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα» το 10,7% και η ομάδα «Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα» το 10,3%.

Πίνακας 17

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων στην περιφέρεια και στη χώρα

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας					Ελλάδα				
	1998	1999	2000	2001	2002	1998	1999	2000	2001	2002
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα	9,5	8,7	7,9	9,2	10,3	11,1	10,1	10,1	9,5	10,3
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	9,5	9,9	9,6	8,9	8,4	12,3	12,3	12,0	12,4	12,5
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,6	4,2	4,9	4,0	4,4	7,0	6,6	6,8	6,6	7,0
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή Επαγγέλματα	7,2	7,9	7,5	7,4	7,1	9,5	10,6	11,5	11,8	10,7
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	11,0	11,1	10,6	12,4	12,3	12,0	13,1	12,7	13,0	13,2
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	34,0	33,2	33,8	32,3	31,5	17,2	16,7	16,7	15,8	15,6
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	13,4	15,1	15,2	15,1	14,5	15,8	16,3	15,9	16,1	15,7
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, Μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολόγησης	5,5	6,0	5,5	5,7	6,6	8,0	7,5	7,6	7,4	7,4
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	4,7	3,8	4,3	4,5	4,3	5,9	5,8	5,8	6,4	6,7
Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	0,6	0,3	0,6	0,5	0,6	1,1	1,0	1,0	0,9	1,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.8. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα

Η αγορά εργασίας της περιφέρειας παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με την αγορά εργασίας της χώρας σχετικά με τη θέση στο επάγγελμα των απασχολουμένων, αλλά υπάρχει διαφοροποίηση στη δυναμική της κάθε θέσης απασχόλησης. Κυρίαρχο ρόλο κατέχει η μισθωτή εργασία (44,8% των απασχολουμένων στην περιφέρεια και 60,2% των απασχολουμένων στη χώρα το 2002). Ακολουθεί η αυτοαπασχόληση (40,6% των απασχολουμένων στην περιφέρεια και 31,6% των απασχολουμένων στη χώρα το 2002), ενώ οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση αποτελούν το 14,6% των απασχολουμένων στην περιφέρεια και το 8,2% στη χώρα το 2002.

Συγκεκριμένα, το ποσοστό των αυτοαπασχολουμένων παρουσίασε αύξηση, κυρίως λόγω της αύξησης των αυτοαπασχολουμένων χωρίς προσωπικό. Το 1998 το 32,5% των απασχολουμένων ήταν αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε το 2002 σε 33,7%. Η μισθωτή εργασία αποτελεί το 44,8% του συνόλου των απασχολουμένων και αυξήθηκε την περίοδο 1998-2002, από 41,7% το 1988 σε 44,8% το 2002. Οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση σημείωσαν σημαντική μείωση (από 19,8% το 1998 σε 14,6% το 2002).

Πίνακας 18

Κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα στην περιφέρεια και στη χώρα

Θέση στο επάγγελμα	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας						Ελλάδα					
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Σύνολο	237.383	223.367	234.829	222.160	218.593		3.967.167	3.939.789	3.946.274	3.917.499	3.948.902	
Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	14.435	15.507	17.309	18.148	15.117		288.093	297.907	313.700	321.025	298.594	
Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	77.135	72.062	73.420	67.846	73.638		1.000.263	964.090	963.500	917.459	963.805	
Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	98.900	93.498	100.900	99.871	97.893		2.244.958	2.296.056	2.304.504	2.357.588	2.377.232	
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	46.913	42.302	42.700	36.295	31.945		433.854	381.738	364.570	321.427	309.271	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Πίνακας 19

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα στην περιφέρεια και στη χώρα

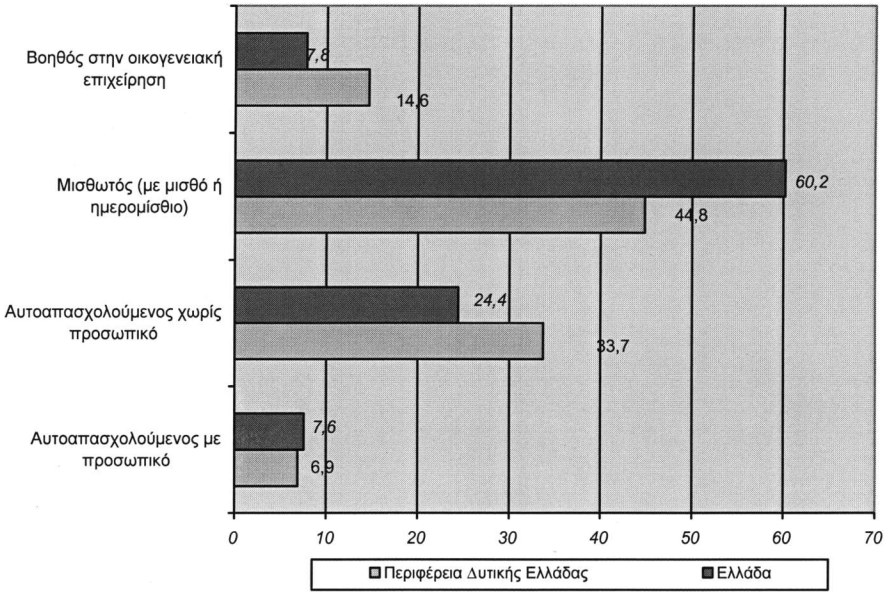
Θέση στο επάγγελμα	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας						Ελλάδα					
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Σύνολο	237.383	223.367	234.829	222.160	218.593		3.967.167	3.939.789	3.946.274	3.917.499	3.948.902	
Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	14.435	15.507	17.309	18.148	15.117		288.093	297.907	313.700	321.025	298.594	
Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	77.135	72.062	73.420	67.846	73.638		1.000.263	964.090	963.500	917.459	963.805	
Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	98.900	93.498	100.900	99.871	97.893		2.244.958	2.296.056	2.304.504	2.357.588	2.377.232	
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	46.913	42.302	42.700	36.295	31.945		433.854	381.738	364.570	321.427	309.271	

Θέση στο επάγγελμα	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας						Ελλάδα					
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	6,1	6,9	7,5	8,2	6,9		7,3	7,6	7,9	8,2	7,6	
Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	32,5	32,3	31,3	30,5	33,7		25,2	24,5	24,4	23,4	24,4	
Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	41,7	41,9	43,0	45,0	44,8		56,6	58,3	58,4	60,2	60,2	
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	19,8	18,9	18,2	16,3	14,6		10,9	9,7	9,2	8,2	7,8	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1998-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 13

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα στην περιφέρεια και στη χώρα – 2002

1.8.1. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες ατομικά επαγγέλματα

Ο πίνακας 20 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων σχετικά με το επάγγελμα που εξασκούν και τη θέση την οποία κατέχουν σε αυτό. Παρατηρούμε ότι:

- Οι «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» και οι «Ειδικευμένοι τεχνίτες» είναι οι δύο ομάδες επαγγελμάτων με το μεγαλύτερο ποσοστό απασχολουμένων στην περιφέρεια με 28,4% και 20,4% αντίστοιχα για το 2002.
- Η ομάδα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» έχει επίσης το μεγαλύτερο ποσοστό τόσο στους βοηθούς στις οικογενειακές επιχειρήσεις, όσο και στους αυτοαπασχολούμενους. Οι μισθωτοί απασχολούνται κατά κύριο λόγο ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες» (26,9%) και ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών» (18,6%).

Πίνακας 20

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Έτη & Θέση στο επάγγελμα														
	Σύνολο			Αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό			Αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό			Μισθωτοί			Βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα	9,2	12,0		27,5	35,6		21,3	21,1		0,7	1,3		0,7	0	
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	8,9	7,3		4,6	2,9		5,9	4,6		14,8	11,9		0,3	0	
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,0	3,5		5,2	1,3		1,4	1,3		6,7	6,3		0,7	1,1	
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	7,4	4,6		0	0,9		0,3	0,2		15,9	10,0		0,7	0	
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	12,4	9,9		1,3	1,9		2,6	1,9		19,5	18,6		17,0	10,4	
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	32,3	28,4		31,4	24,4		55,4	51,0		1,0	0,4		75,8	78,0	
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	15,1	20,4		22,9	28,4		8,7	13,6		22,1	26,9		3,9	8,4	
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, Μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολόγησης	5,7	9,9		5,9	3,6		3,7	5,4		8,8	16,7		0,7	1,0	
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	4,5	3,1		1,3	1,0		0,5	0,7		9,4	5,9		0,3	1,0	
Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	0,5	0,9		0	0		0	0		1,2	2,0		0	0	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.8.2. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας

Ο πίνακας 21 παρουσιάζει το ποσοστό των απασχολουμένων σχετικά με το οικονομικό κλάδο στον οποίο απασχολούνται και τη θέση την οποία κατέχουν σε αυτόν. Παρατηρούμε ότι:

- στο γεωργικό κλάδο απασχολείται το μεγαλύτερο ποσοστό των αυτοαπασχολουμένων και πιο συγκεκριμένα αυτών χωρίς προσωπικό (52,7% το 2002), καθώς επίσης και των βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση (80,1% το 2002).
- η μισθωτή εργασία παρουσιάζει σημαντικά ποσοστά στις Μεταποιητικές Βιομηχανίες (14% το 2002) και στο Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο (13,3% το 2002).

Πίνακας 21

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Θέση στο επάγγελμα														
	Σύνολο			Αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό			Αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό			Μισθωτοί			Βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	32,2	31,9		31,4	26,0		54,9	52,7		1,1	1,4		75,8	80,1	
Αλιεία	0,3	0,2		0	0		0,5	0,2		0,2	0,2		0	0,4	
Ορυχεία και λατομεία	0	0,1		0	0		0	0		0	0,2		0	0	
Μεταποιητικές βιομηχανίες	8,3	9,7		17,0	15,0		3,1	5,6		12,1	14,0		3,3	3,2	
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος φυσικού αερίου και νερού	0,8	0,4		0	0		0	0		1,8	0,8		0	0	
Κατασκευές	8,9	7,4		11,1	12,4		5,1	5,0		13,9	10,5		1,0	1,4	
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκίνητων, οχημάτων, μοτοσυκλετών και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης	16,0	14,7		18,3	21,0		20,8	17,8		13,4	13,3		13,1	8,9	
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	5,9	6,9		9,2	9,5		4,4	6,0		7,0	8,2		4,2	3,8	
Μεταφορές αποθήκευση και επικοινωνίες	4,8	5,1		3,3	5,0		3,0	3,2		8,0	8,1		0,3	0,3	
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,5	1,3		1,3	0		0,5	0,1		2,6	2,8		0,3	0	
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	3,3	3,0		5,9	3,1		3,3	3,4		3,7	3,2		1,0	1,5	
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	5,8	6,0		0	0,8		0	0		12,8	13,4		0	0	
Εκπαίδευση	5,5	5,7		0	1,5		1,4	0,7		11,3	12,0		0	0	
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	3,7	3,8		2,0	4,2		1,2	2,3		7,0	6,1		0	0	
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	2,3	3,0		0,7	1,5		1,6	2,9		3,7	4,1		1,0	0,3	
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό Προσωπικό	0,7	0,8		0	0		0,2	0		1,4	1,8		0	0	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.8.3. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και φύλο

Ο πίνακας 22 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων, ανδρών και γυναικών, σχετικά με θέση που κατέχουν στην απασχόληση. Παρατηρούμε ότι:

- Το ποσοστό των αυτοαπασχολουμένων ανδρών αυξάνεται την περίοδο 2001-2003 από 45,7% το 2001 σε 48,2% το 2002. Η γυναικεία αυτοαπασχόληση είχε την ίδια αυξητική πορεία, καθώς από 25,4% το 2001 ανήλθε σε 26,7% το 2002.
- Το ποσοστό των μισθωτών ανδρών σημειώνει μείωση, καθώς από 45,1% το 2001, μειώθηκε σε 44,2% το 2002. Αντιθέτως, η μισθωτή απασχόληση των γυναικών παρουσιάζει άνοδο από 44,7% σε 45,9% το 2002.

Πίνακας 22

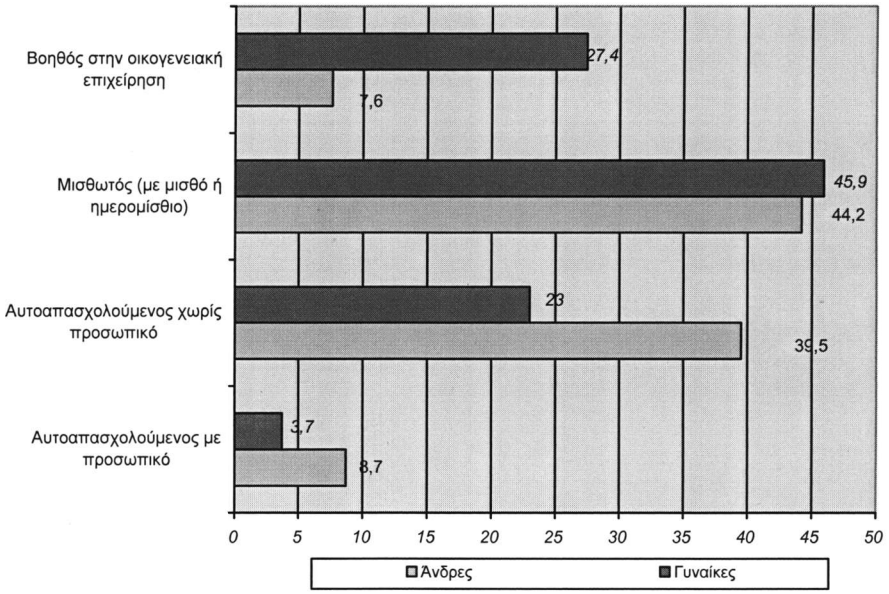
Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα και φύλο (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Θέση στο επάγγελμα	Φύλο					
	Άνδρες			Γυναίκες		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	10,5	8,7		3,8	3,7	
Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	35,2	39,5		21,6	23,0	
Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	45,1	44,2		44,7	45,9	
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	9,2	7,6		30,0	27,4	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

Γραφική παράσταση 14

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα και φύλο - 2002 (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

1.8.4. Η απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και εκπαιδευτικό επίπεδο

Ο πίνακας 23 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων σχετικά με τη θέση που κατέχουν στην απασχόληση και το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Παρατηρούμε ότι:

- Το 46,5% των αυτοαπασχολουμένων με προσωπικό είναι απόφοιτοι δημοτικού, το 38,1% είναι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης, το 14,4% είναι απόφοιτοι Ανωτέρων και Ανωτάτων Σχολών, ενώ το 1,1% είναι αναλφάβητοι.
- Το 59% των αυτοαπασχολουμένων χωρίς προσωπικό είναι απόφοιτοι δημοτικού, το 28,3% είναι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης, το 9,4% είναι απόφοιτοι Ανωτέρων και Ανωτάτων Σχολών, ενώ το 1,1% είναι αναλφάβητοι.
- Το 50,4% των μισθωτών είναι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης, το 25,8% είναι απόφοιτοι Ανωτέρων και Ανωτάτων Σχολών και το 22,2% είναι απόφοιτοι δημοτικού
- Το 57% των βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση είναι απόφοιτοι δημοτικού, το 36,4% μέσης εκπαίδευσης, το 3,1% Ανωτέρων και Ανωτάτων Σχολών, ενώ το 2,5% είναι αναλφάβητοι.

Πίνακας 23

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα και εκπαιδευτικό επίπεδο (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Έτη & Θέση στο επάγγελμα														
	Σύνολο			Αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό			Αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό			Μισθωτοί			Βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακός τίτλος	0,2	0,3		0	0		0	0,3		0,5	0,3		0	0	
Πτυχίο Ανωτάτων Σχολών	10,2	9,2		7,2	6,2		7,2	5,8		16,0	14,9		1,3	0,8	
Πτυχίο Ανώτερης Τ.Ε.Ε.	6,2	7,0		7,2	8,2		2,4	3,6		10,0	10,9		2,3	2,3	
Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	25,0	26,5		17,0	22,9		15,2	15,9		35,9	36,7		17,6	21,4	
Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	12,8	13,6		13,7	15,2		11,5	12,4		11,0	13,7		19,3	15,0	
Απολυτήριο Δημοτικού	42,8	41,4		54,2	46,5		59,3	59,0		25,7	22,2		53,6	57,0	
Μερικές τάξεις Δημοτικού	1,2	0,9		0	0		1,9	1,9		0,5	0,3		2,6	1,0	
Δεν πήγε καθόλου σχολείο	1,5	1,2		0,7	1,1		2,4	1,1		0,5	0,9		3,3	2,5	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2001-2003 (Β΄ Τρίμηνο)

1.9. Η απασχόληση κατά θεματικό πεδίο κατάρτισης

Στον πίνακα 24 παρουσιάζεται η μεταβολή της απασχόλησης στην περιφέρεια κατά θεματικό πεδίο κατάρτισης. Παρατίθενται τα στοιχεία για τα έτη 1993-1997. Για παράδειγμα, στο θεματικό πεδίο «Περιβάλλον» το 1993 απασχολούνταν 1.402 άτομα, ενώ το 1997 1.028 άτομα, το οποίο σημαίνει μείωση κατά 9,80% του μέσου ρυθμού μεταβολής της απασχόλησης για το συγκεκριμένο πεδίο.

Στον πίνακα 25 παρουσιάζεται αναλυτικά για κάθε θεματικό πεδίο κατάρτισης η μεταβολή της απασχόλησης στην περιφέρεια. Παρατίθενται τα στοιχεία για τα έτη 1993-1997.

Πίνακας 24
Μεταβολή απασχόλησης κατά θεματικό πεδίο κατάρτισης 1993-1997 (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

	Απασχολούμενοι 1993	Απασχολούμενοι 1996	Απασχολούμενοι 1997	Μεταβολή 1997/1996	Μεταβολή 1997/1993	Μέσος Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης
Περιβάλλον	1.402	1.458	1.028	-430	-374	-9,8%
Υγεία – Πρόνοια	5.116	7.292	7.055	-237	1.939	11,3%
Πολιτισμός, Αθλητισμός, ΜΜΕ & Επικοινωνία	1.472	1.750	1.690	-60	218	4,7%
Παιδαγ. Επαγγ. & Εκπαιδ. Εκπαιδευτών	10.932	10.282	11.170	888	238	0,7%
Οικονομία & Διοίκηση	17.029	15.823	16.240	417	-789	-1,6%
Πληροφορική	140	73	73	0	-67	-19,5%
Τουρισμός και Παροχή Υπηρεσιών	39.245	43.095	45.050	1.955	5.805	4,7%
Αγροτικές δραστηριότητες	95.449	97.203	96.712	-491	1.263	0,4%
Δραστηριότητες Τεχνικές & Μεταφορών	47.584	52.724	54.381	1.657	6.797	4,6%

Πηγή : ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Πίνακας 25

Αντιστοιχία 2ψηφιας ανάλυσης κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ91) με θεματικά πεδία κατάρτισης 1993-1997 (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

	Απασχολούμενοι 97	Απασχολούμενοι 93	Μεταβολή 93-97	Μέσος Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης
Σύνολο	**232.816**	**217.458**	**15.358**	**2,3%**
1. Περιβάλλον	**1.028**	**1.402**	**-374**	**-9,8%**
ND37 Ανακύκλωση	0	0	0	
NO90 Διάθεση Λυμώτων και απορριμμάτων. Υγιεινή και παρόμοιες δραστηριότητες	514	631	.117	-6,6%
NO91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ. (913.9X)	514	771	-257	-12,6%
2. Υγεία Πρόνοια	**7.055**	**5.116**	**1.939**	**11,3%**
NN85 Υγεία και Κοινωνική Μέριμνα	7.055	5.116	1.939	11,3%
3. Πολιτισμός. Αθλητισμός. Μ.Μ.Μ. & Επικοινωνίες	**1.690**	**1.472**	**218**	**4,7%**
NO92 Ψυχαγωγικές. πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	1.690	1.472	218	4,7%
4. Παιδαγωγικά Επαγγέλματα και Εκπαίδευση Εκπαιδευτών	**11.170**	**10.932**	**238**	**0,7%**
NM80 Εκπαίδευση	11.170	10.932	238	0,7%
5. Οικονομία & Διοίκηση	**16.240**	**17.029**	**-789**	**-1,6%**
NJ65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρίες και τα ταμεία συντάξεων	2.28	1.822	456	7,7%
NJ66 Ασφαλίσεις και συνταξιοδοτικά ταμεία. εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	661	561	100	5,6%
NJ67 Δραστηριότητες συναφείς με τις δραστηριότητες ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών	0	70	-70	-100,0%
NL75 Δημόσια διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	12.714	13.385	-671	-1,7%
NO91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	514	771	-257	-12,6%
NQ99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	
NK70 Διαχείρηση ακίνητης περιουσίας (703X)	0	280	-280	-100,0%
NK73 Έρευνα και ανάπτυξη (732X)	73	140	-67	-19,5%
6. Πληροφορική	**73**	**140**	**-67**	**-19,5%**
NK72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	0	0	0	
NK73 Έρευνα και ανάπτυξη	73	140	-67	-19,5%
7. Τουρισμός και παροχή υπηρεσιών	**45.050**	**39.245**	**5.805**	**4,7%**

NG51 Χονδρικό εμπόριο με προμήθεια. εκτός από το εμπόριο αυτοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	4.483	4.485	-2	0,0%
NG52 Λιανικό εμπόριο. εκτός από το εμπόριο αυτοκινήτων οχημάτων και μοτουκλετών. επισκευή ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης	20.945	16.609	4.336	8,0%
NH55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	9.774	9.881	-107	-0,4%
NI64 Ταχυδρομεία. τηλεπικοινωνίες	2.205	2.873	-668	8,4%
NK71 Ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού χωρίς χειριστή. Ενοικίαση ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης	0	0	0	
NK74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	4.336	3.224	1.112	10,4%
NO93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1.837	1.822	15	0,3%
NP95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	1.470	350	1.120	61,3%
8. Αγροτικές Δραστηριότητες	**96.712**	**95.449**	**1.263**	**0,4%**
NA01 Γεωργία. Κτηνοτροφία. θήρα και συναφείς δραστηριότητες	95.757	94.468	1.289	0,5%
NA02 Δασοκομία. υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	220	70	150	46,4%
NB05 Αλιεία. εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων & συναφείς με την αλιεία δραστηριότητες	735	911	-176	-6,9%
9. Δραστηριότητες τεχνικές και μεταφορών	**54.381**	**47.584**	**6.797**	**4,6%**
NC10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη. Εξόρυξη τύρφης	0	0	0	
NC11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου. Βοηθητικές δραστηριότητες συναφείς με την άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου με εξαίρεση τις μελέτες	0	0	0	
NC12 Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου	0	0	0	
NC13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	0	0	0	
NC14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	367	70	297	73,7%
ND15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	5.659	4.625	1.034	7,0%
ND16 Βιομηχανία προϊόντων καπνού	0	350	-350	-100,0%
ND17 Βιομηχανία κλωστοϋφαντουργικών υλών	1.249	911	338	11,1%
ND18 Κατασκευή ειδών ένδυσης. Κατεργασία και βαφή γουναρικών	2.940	2.733	207	2,5%
ND19 Κατεργασία και δέψη δέματος. Κατασκευή ειδών ταξιδίου (αποσκευών). τσαντών ειδών σελοποιίας. ειδών σαγματοποιίας και υποδημάτων	514	140	374	54,2%

ND20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό. εκτός από έπιπλα. Κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	882	1.542	-660	-17,0%
ND21 Κατασκευή χαρτοπολτού. χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	220	280	-60	-7,8%
ND22 Εκδόσεις εκτυπώσεις και αναπαραγωγή. προεγγεγραμένων μέσων εγγραφής ήχου και εικόνας και μέσων πληροφορικής	735	631	104	5,2%
ND23 Παραγωγή οπτάνθρακα (κωκ) προϊόντων διύλισης πετρελαίου και πυρηνικών καυσίμων	0	0	0	
ND24 Βιομηχανία χημικών ουσιών και προϊόντων	441	140	301	46,5%
ND25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	588	280	308	28,0%
ND26 Κατασκευή προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	1.837	1.402	435	9,4%
ND27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	147	70	77	28,0%
ND28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων. με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	2.058	1.962	96	1,6%
ND29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	2.131	420	1.711	71,8%
ND30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών	0	0	0	
ND31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ.	441	210	231	28,0%
ND32 Κατασκευή εξοπλισμού και συσκευών ραδιοφωνίας. τηλεόρασης και επικοινωνιών	0	0	0	
ND33 Κατασκευή ιατρικών οργάνων. οργάνων ακριβείας και οπτικών οργάνων. Κατασκευή ρολογιών κάθε είδους	0	70	-70	-100,0%
ND34 Κατασκευή αυτοκινήτων οχημάτων. Κατασκευή ρυμουλκούμενου και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων	0	0	0	
ND35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0	420	-420	-100,0%
ND36 Κατασκευή επίπλων. λοιπές βιομηχανίες	955	771	184	7,4%
NE40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος. φυσικού αερίου. ατμού και ζεστού νερού	1.249	841	408	14,1%
NE41 Συλλογή. καθαρισμός και διανομή νερού	294	280	14	1,6%
NE45 Κατασκευές	18.226	16.539	1.687	3,3%

NG50 Εμπόριο συντήρηση και επισκευή αυτοκινήτων οχημάτων και μοτοσικλετών. λιανική πώληση καυσίμων για οχήματα	4.262	4.345	-83	-0,6%
NI60 Χερσαίες μεταφορές. Μεταφορές μέσω αγωγών.	7.129	6.588	541	2,7%
NI61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	661	1.1321	-460	-16,2%
NI62 Εναέριες μεταφορές	73	0	73	
NI63 Βοηθητικές και συναφείς προς τις μεταφορές δραστηριότητες. Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων	1.323	841	482	16,3%

Πηγή : ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Στον πίνακα 26 παρουσιάζεται η μεταβολή της απασχόλησης στην περιφέρεια κατά ειδικότητα. Παρατίθενται τα στοιχεία για τα έτη 1993-1996. Στην 1η στήλη εμφανίζονται οι ειδικότητες, στη 2η στήλη η μεταβολή της απασχόλησης για την περίοδο 1993-1996, στην επόμενη στήλη το ποσοστό απασχόλησης της ειδικότητας (για τα έτη 1993 και 1996) σε σχέση με τις υπόλοιπες ειδικότητες της περιφέρειας και στην τελευταία στήλη η μεταβολή της βαρύτητας. Για παράδειγμα, στην ειδικότητα των γεωργών (εξειδικευμένοι μονοκαλλιεργητές) η απασχόληση μεταβλήθηκε κατά 13,20% στην εν λόγω περίοδο. Ενώ, το 1993 οι απασχολούμενοι της ειδικότητας αυτής αποτελούσαν το 13,02% του συνόλου των απασχολουμένων της περιφέρειας, το 1996 αποτελούσαν το 10,74% του συνόλου, κάτι που υποδηλώνει μεταβολή κατά 2,28% της βαρύτητας της απασχόλησης.

Στον πίνακα 27 παρουσιάζεται η απασχόληση στην περιφέρεια κατά θεματικό πεδίο κατάρτισης (1η γραμμή) και ειδικότητα (1η στήλη). Παρατίθενται τα στοιχεία για το έτος 1996. Για παράδειγμα, για την ειδικότητα «εκπαιδευτικοί» απασχολούνταν 8823 άτομα στο θεματικό πεδίο «Παιδαγωγικά επαγγέλματα» και μόλις 73 άτομα στο πεδίο «Οικονομία και διοίκηση».

Πίνακας 26

Μεταβολή απασχόλησης κατά ειδικότητα 1993 – 1996 (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

	Απασχολούμενοι 93	Απασχολούμενοι 96	% μεταβολής απασχόλησης	Βαρύτητα απασχόλησης 93	Βαρύτητα απασχόλησης 96	Μεταβολή βαρύτητας απασχόλησης
Μέλη βουλευόμενων σωμάτων δημ. Διοίκησης	0	73		0%	0%	0%
Διευθ. Δημ. & ιδιώτ. Επιχ. Με πάνω από 10 άτομα	561	365	-34,9%	0,3%	0,2%	-0,1%
Διευθ. Δημ. & ιδιώτ. Επιχ. έως 9 άτομα	17380	16990	-2,2%	8%	7,4%	-0,6%
Μαθηματικοί, Φυσικοί και συναφή εκτός εκπαιδευτικών	140	146	4,2%	0,1%	0,1%	0%
Αρχιτέκτονες, Μηχανικοί, συναφή επαγγέλματα	1121	875	-22%	0,5%	0,4%	-0,1%
Βιολόγοι, Ιατροί και συναφή επαγγέλματα	1542	1969	27,7%	0,7%	0,9%	0,2%
Εκπαιδευτικοί	8900	8896	-0,1%	4,1%	3,9%	-0,2%
Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων	350	438	25%	0,2%	0,2%	0%
Νομικοί εν γένει	771	729	-5,4%	0,4%	0,3%	-0,1%
Πρόσωπα ασκούντα επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγ.	1822	1385	-24%	0,8%	0,6%	-0,2%
Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί φυσικής, μηχανικής κλπ.	1332	1969	47,9%	0,6%	0,9%	0,3%
Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί βιολογίας, υγείας	1402	1313	-6,3%	0,6%	0,6%	-0,1%
Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	280	292	4,2%	0,1%	0,1%	0%
Ειδικευμένοι πωλητές, χρηματιστές, κτηματομεσίτες κλπ.	1822	2406	32,1%	0,8%	1,1%	0,2%
Υπάλληλοι γραφείου	14717	14001	-4,9%	6,8%	6,1%	-0,7%
Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	2172	2479	14,1%	1%	1,1%	0,1%
Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	7849	9844	25,4%	3,6%	4,3%	0,7%

Απασχολούμενοι στη παροχή υπηρεσιών προστασίας	3154	3281	4,1%	1,5%	1,4%	0%
Μοντέλα, πωλητές και συναφή επαγγέλματα	7779	9844	26,6%	3,6%	4,3%	0,7%
Γεωργοί εξειδικευμένοι μονοκαλιεργητές	28312	24574	-13,2%	13%	10,7%	-2,3%
Γεωργοί εξειδικευμένοι στην καλλιέργεια δένδρων και σταφιδαμπέλων	2102	2698	28,3%	1%	1,2%	0,2%
Γεωργοί πολυκαλλιεργητές	47654	49148	3,1%	21,9%	21,5%	-0,4%
Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι	14997	18157	21,1%	6,9%	7,9%	1%
Δασοκόμοι, υλοτόμοι & συναφή επαγγ.	0	0		0%	0%	0%
Ειδικευμένοι αλιείς & συναφή επαγγ.	631	1167	85%	0,3%	0,5%	0,2%
Μεταλλωρύχοι, λατόμοι & συναφή επαγγ.	140	583	316%	0,1%	0,3%	0,2%
Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και άλλων δομικών έργων	15908	15094	-5,1%	7,3%	6,6%	-0,7%
Χυτες μετάλλων, συγκολλητές, ελασματουργοί, σιδηρουργοί κλπ.	2733	3646	33,4%	1,3%	1,6%	0,3%
Μηχανικοί, εφαρμοστές, συντηρητές μηχανών κλπ.	4625	5396	16,7%	2,1%	2,4%	0,2%
Τεχνίτες σε εργασίες ακρίβειας, τυπογράφοι, συναφή επαγγ.	561	802	43,1%	0,3%	0,4%	0,1%
Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων και συναφή επαγγ.	2663	1969	-26,1%	1,2%	0,9%	-0,4%
Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί και συναφή επαγγ.	561	1167	108,2%	0,3%	0,5%	0,3%
Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης και συναφή επαγγ.	3154	2917	-7,5%	1,5%	1,3%	-0,2%
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	491	146	-70,3%	0,2%	0,1%	-0,2%
Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων από μέταλλα και ορυκτά	280	438	56,3%	0,1%	0,2%	0,1%

Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων και ελαστικών κλπ.	280	292	4,2%	0,1%	0,1%	0%
Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων ξύλου και χαρτιού κλπ.	70	365	420,8%	0%	0,2%	0,1%
Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστυφ., γούνινων και δερμάτινων προϊόντων	70	802	1044,4%	0%	0,4%	0,3%
Χειριστές μηχ/νων παραγωγής ειδών διατροφής, ποτών και καπνού	350	875	149,7%	0,2%	0,4%	0,2%
Συναρμολογητές, μονταδόροι και χειριστές μηχανημάτων Π.Δ.Κ.Α.	70	146	108,3%	0%	0,1%	0%
Οδηγοί μέσων μεταφοράς και χειριστές κινητού εξοπλισμού	8620	9553	10,8%	4%	4,2%	0,2%
Πλανόδιοι πωλητές και οικιακοί βοηθοί Κ.Π.Α.Ε.	5466	6709	22,7%	2,5%	2,9%	0,4%
Ανειδίκευτοι, αγρεργάτες, αλιεργάτες και συναφή επαγγ.	491	948	93,3%	0,2%	0,4%	0,2%
Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών	2453	2844	16%	1,1%	1,2%	0,1%
Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	1682	1094	-35%	0,8%	0,5%	-0,3%
Σύνολο	217458	228823	5,2%	100%	100%	0%

Πηγή: ΕΣΥΕ Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Πίνακας 27
Απασχολούμενοι κατά θεματικό πεδίο και ειδικότητα για το έτος 1996 (περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας)

		Περιβάλλον	Υγεία Πρόνοια	Πολιτισμός Αθλητισμός ΜΜΕ & Επικοινωνίας	Παιδαγωγικά Επαγγέλματα. και Εκπαίδευση Εκπαιδευτών	Οικονομία και διοίκηση	Πληροφορική	Τουρισμός και Παροχή Υπηρεσιών	Αγροτικές Δραστηριότητες	Δραστηριότητες Τεχνικές και Υπηρεσιών
	Σύνολο	1.458	7.292	1.750	10.282	15.824	73	43.696	97.202	52.721
11.	Μέλη των βουλευομένων σωμάτων & ανώτερα διοικητικά στελέχη της δημ. Διοίκησης και των οργανισμών ειδικών συμφερόντων					73				
12.	Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημ. & ιδιωτ. Επιχειρήσεων & οργανισμών (> 10 άτομα)					219		73		73
13.	Διευθύνοντες επιχειρηματίες προϊστάμενοι μικρών δημ. & ιδιωτ. Επιχειρήσεων(μέχρι 9 άτομα)		73	73				14.146		2.698
21	Φυσικοί, μαθηματικοί και συναφή επαγγέλματα				73					73
22.	Αρχιτέκτονες, μηχανικοί & ασκούντες συναφή επαγγέλματα							802		73
23.	Βιολόγοι, ιατροί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα		1240			219		510		
24.	Εκπαιδευτικοί				8.823	73				
25.	Λογιστές & άλλα στελέχη επιχειρήσεων					73		219		146
26.	Νομικοί εν γένει					73		656		
27.	Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά & συναφή επαγγέλματα	729		146		1.021		73		146

31.	Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής και ασκούντες συναφή επαγγέλματα		146	146		365		365		948
32.	Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών βιολογίας και υγείας		1.313							
33.	Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	73		219						
34.	Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές, κτηματομεσίτες, απασχολούμενοι στην εξυπηρέτηση των επιχειρήσεων εν γένει & ασκούντες συναφή επαγγέλματα		73	146	73	1.094		802		219
41.	Υπάλληλοι γραφείου	73	1.021	292	292	5.542	73	3.719		3.063
42.	Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών			365		1.240		729		146
51.	Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών		1.896	146				7.438		365
52.	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας					2.917			365	
53.	Μοντέλα πωλητές & ασκούντες συναφή επαγγέλματα							8.969		875
61.	Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια					73			24.501	
62.	Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως στην καλλιέργεια δένδρων & σταφιδαμπέλων και φυτών για αφεψήματα και μπαχαρικά								2.698	
63.	Γεωργοί πολυκαλλιεργητές								49.148	
64.	Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.π.α.ε.								18.157	
65.	Δασοκόμοι, υλοτόμοι & ασκούντες συναφή επαγγέλματα									

66.	Ειδικευμένοι αλιείς & ασκούντες συναφή επαγγέλματα								1.167	
67.	Επαγγελματίες κυνηγοί & παγιδευτές θηραμάτων									
71	Μεταλλωρύχοι, λατόμοι, οικοδόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα									583
72.	Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και άλλων δομικών έργων		219		73	146		73		14.584
73.	Χύτες μετάλλων, συγκολλητές, ελασματουργοί, τεχνίτες μεταλλικών δομικών κατασκευών, σιδηρουργοί & ασκούντες συναφή επαγγέλματα									3.646
74.	Μηχανικοί, εφαρμοστές & συντηρητές μηχανών & ηλεκτρ. & ηλεκτρονικού εξοπλισμού		146	73				729		4.448
75.	Τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας, χειροτέχνες, τυπογράφοι & ασκούντες συναφή επαγγέλματα									802
76.	Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων & ασκούντες συναφή επαγγέλματα							73		1.896
77.	Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί & ασκούντες συναφή επαγγέλματα									1.167
78.	Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ενδύσεων & ασκούντες συναφή επαγγέλματα							73		2.844
81.	Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων									146
82.	Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων από μέταλλα & ορυκτά									438

83.	Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων & προϊόντων από πλαστικό & καουτσούκ									292
84.	Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων ξύλου & χαρτιού, χειριστές εκτυπωτικών εν γένει μηχανημάτων									365
85.	Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, γούνινων ειδών & δερμάτινων προϊόντων							583		219
86.	Χειριστές μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής, ποτών & καπνού									875
87.	Συναρμολογητές (μονταδόροι) και χειριστές μηχανών μ.α.κ.									146
88.	Οδηγοί μέσων μεταφοράς & χειριστές κινητού εξοπλισμού	146	219			292		656	219	8.021
91.	Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.α.ε.	510	875	365	729	1.313		2.261		729
92.	Ανειδίκευτοι αγρεργάτες & ασκούντες συναφή επαγγέλματα								948	
93.	Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών							146		2.698
01.	Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν					1.094				

Πηγή : ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1996.

1.10. Συμπεράσματα

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρουσίαση των στατιστικών δεδομένων για την απασχόληση στην περιφέρεια για την περίοδο 2001 – 2003 είναι τα ακόλουθα:

- Το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού τόσο στην περιφέρεια, όσο και στη χώρα παρουσίασε την ίδια εξέλιξη. Συγκεκριμένα παρατηρούμε μια μικρή ανοδική τάση την περίοδο 1998-2000 η οποία ανακόπτεται το 2001 και συνεχίζεται το 2002.
- Το ποσοστό απασχόλησης της περιφέρειας έχει μικρή ανοδική τάση, καθώς την τελευταία πενταετία από 55,5% το 1998 ανήλθε σε 56,5% το 2003. Ανοδική τάση έχει επίσης το ποσοστό απασχόλησης της χώρας.
- Ο δείκτης απασχόλησης κυμάνθηκε κοντά στο 90% για όλη την περίοδο 1998-2003. Το υψηλότερο ποσοστό καταγράφτηκε το 2001 (90,1%) και το χαμηλότερο το 1999 (88,2%).
- Ο αριθμός των απασχολουμένων μειώθηκε κατά 4% (9.596 άτομα) στην περιφέρεια κατά τη χρονική περίοδο 1998-2003, σε αντίθεση με τον αριθμό των απασχολούμενων στη χώρα ο οποίας αυξήθηκε κατά 1,2% (47.509 άτομα) την ίδια χρονική περίοδο.
- Οι απασχολούμενοι ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς» κατέχουν την πρώτη θέση στην απασχόληση της περιφέρειας, αλλά την περίοδο 2001-2003 το ποσοστό μειώθηκε από 32,3% σε 31,5%.
- Το 42,8% των απασχολουμένων της περιφέρειας είναι απόφοιτοι δημοτικού, το 25% των απασχολουμένων της περιφέρειας είναι απόφοιτοι Λυκείου, το 12,8% των απασχολουμένων της περιφέρειας είναι απόφοιτοι Γυμνασίου, ενώ το 10,2% είναι απόφοιτοι ανωτάτων σχολών.
- Το 1998 στους 100 άνδρες σε ηλικία προς εργασία, απασχολούνταν οι 71 σε επίπεδο περιφέρειας και οι 72 σε επίπεδο χώρας. Το 2003 η αναλογία αυξήθηκε σε 73 στην περιφέρεια και στη χώρα.
- Σχετικά με τις γυναίκες το ποσοστό απασχόλησης παρουσιάζει ανοδική τάση στη χώρα (από 40% σε 44%), ενώ στην περιφέρεια παραμένει στο ίδιο επίπεδο.
- Ο τριτογενής τομέας παρουσιάζεται ως ο κυρίαρχος τομέας απασχόλησης στην περιφέρεια με ποσοστά που συνεχώς μεγαλώνουν. Το 2003 το ποσοστό απασχόλησης στον τριτογενή τομέα ήταν 52%, σημειώνοντας αύξηση σε σχέση με το 2001 (49,5%). Ο πρωτογενής τομέας παρουσιάζει μια μικρή πτώση, αλλά

το ποσοστό του παραμένει πάρα πολύ υψηλό. Το ποσοστό απασχόλησης του δευτερογενούς τομέα παραμένει περίπου σταθερό κοντά στο 18%.

- Ανοδική τάση απασχόλησης παρουσιάζουν οι κλάδοι «Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση» και «Εκπαίδευση» από 5,8% και 5,5% το 2001 ανήλθαν σε 7,3% και 7,1% το 2003 αντίστοιχα.
- Η περιφέρεια παρουσιάζει υψηλό ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (44,8% το 2002).
- Το ποσοστό των αυτοαπασχολουμένων παρουσίασε αύξηση, κυρίως λόγω της αύξησης των αυτοαπασχολουμένων χωρίς προσωπικό. Το 2001 το 30,5% των απασχολουμένων ήταν αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε το 2002 σε 33,7%.
- Με σχέση μισθωτής εργασίας καλύπτεται το 45% του συνόλου των απασχολουμένων (2001-2002) η οποία παρουσίασε μια σχετική μείωση το 2002 σε 44,8%.
- Οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση σημείωσαν σημαντική μείωση (από 16,3% το 2001 σε 14,6% το 2002).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
Ανάλυση ανά Νομό:

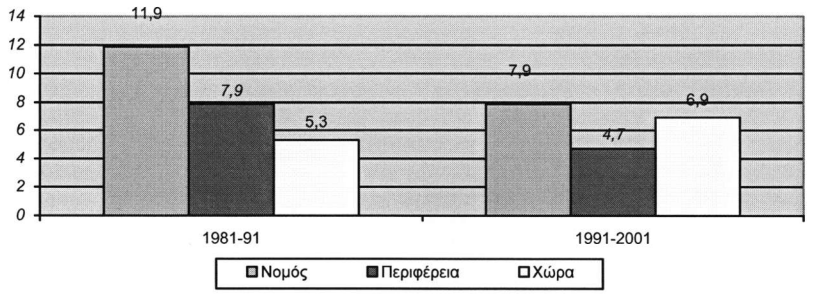
2.1. Βασικά στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νόμου Ηλείας

2.1.1. Πληθυσμιακά στοιχεία

Με πρωτεύουσα τον Πύργο, ο νομός Ηλείας συγκεντρώνει ποσοστό 1,8% του πληθυσμού της χώρας. Η τάση μείωσης του πληθυσμού είναι εμφανής, αφού είναι ένας από τους νομούς στους οποίους σημειώθηκε το 2001 φυσική μείωση του πληθυσμού καθώς οι θάνατοι (2.039 άτομα) υπερίσχυσαν των γεννήσεων (21.289 άτομα).

Στο γράφημα 2.1 παρουσιάζεται η μεταβολή του πληθυσμού του νομού για το διάστημα 1981-2001 σε σχέση με την αντίστοιχη μεταβολή της περιφέρειας και του συνόλου της χώρας. Για το διάστημα 1981-1991, παρατηρούμε ότι ο πληθυσμός του νομού αυξήθηκε κατά 11.9%, ποσοστό μεγαλύτερο τόσο από το 7,9% της περιφέρειας, όσο και από το 5,3% του συνόλου της χώρας. Για την περίοδο 1991-2001, ο πληθυσμός του νομού αυξήθηκε κατά 7,9%, ενώ ο πληθυσμός της περιφέρειας αυξήθηκε κατά 4,7% και της χώρας κατά 6,9%.

Γραφική παράσταση 2.1
Ποσοστιαία (%) μεταβολή του πληθυσμού 1981-2001

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Απογραφής του 2001, στον πίνακα 1 παρουσιάζεται η μεταβολή του πληθυσμού στο νομό ανά δήμο και φύλο για το διάστημα 1991-2001. Η μεγαλύτερη αύξηση πληθυσμού παρατηρείται στο Δήμο Φολόης με 27,3% και η μεγαλύτερη μείωση στο Δήμο Ανδρίτσαινας με 14,3%.

Πίνακας 1

Μεταβολή του πληθυσμού ανά δήμο - κοινότητα και φύλο 1991-2001

Δήμοι - Κοινότητες	2001			1991			Μεταβολή (%)		
	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Πύργου	17.605	17.297	34.902	19.701	19.482	39.183	-10,6	-11,2	-10,9
Αλίφειρας	1.998	1.831	3.829	1.596	1.573	3.169	25,2	16,4	20,8
Αμαλιάδος	16.853	15.237	32.090	13.327	13.261	26.588	26,5	14,9	20,7
Ανδραβίδας	2.230	2.079	4.309	2.078	1.837	3.915	7,3	13,2	10,1
Ανδρίτσαινης	1.085	1.067	2.152	1.276	1.235	2.511	-15,0	-13,6	-14,3
Αρχαίας Ολυμπίας	5.643	5.426	11.069	5.706	5.523	11.229	-1,1	-1,8	-1,4
Βαρθολομιού	2.719	2.629	5.348	2.850	2.790	5.640	-4,6	-5,8	-5,2
Βουπρασίας	5.981	5.223	11.204		4.733	9.664	21,3	10,4	15,9
Βώλακος	1.768	1.784	3.552	1.673	1.765	3.438	5,7	1,1	3,3
Γαστούνης	5.977	5.546	11.523	4.720	4.630	9.350	26,6	19,8	23,2
Ζαχάρως	6.803	6.107	12.910	5.462	5.579	11.041	24,6	9,5	16,9
Ιορδανού	2.163	2.134	4.297	2.031	2.072	4.103	6,5	3,0	4,7
Κάστρου - Κυλλήνης	2.304	2.182	4.486	2.331	2.067	4.398	-1,2	5,6	2,0
Λάμπειας	725	649	1.374	662	581	1.243	9,5	11,7	10,5
Λασίωνος	1.329	1.233	2.562	1.104	1.023	2.127	20,4	20,5	20,5
Λεχαινών	3.190	3.144	6.334	2.824	2.801	5.625	13,0	12,2	12,6
Πηνειός	2.946	2.714	5.660	2.630	2.591	5.221	12,0	4,7	8,4
Σκιλλούντος	8.258	7.673	15.931	7.223	7.226	14.449	14,3	6,2	10,3
Τραγανού	1.731	1.630	3.361	1.386	1.388	2.774	24,9	17,4	21,2
Φιγαλείας	1.333	1.166	2.499	1.202	1.173	2.375	10,9	-0,6	5,2
Φολόης	2.545	2.325	4.870	1.961	1.865	3.826	29,8	24,7	27,3
Ωλένης	4.564	4.462	9.026	3.871	3.689	7.560	17,9	21,0	19,4
Σύνολο νομού	99.750	93.538	193.288	90.545	88.884	179.429	10,2	5,2	7,7
Σύνολο περιφέρειας	376.596	363.910	740.506	354.071	353.245	707.316	6,4	3,0	4,50
Σύνολο χώρας	5.431.816	5.532.204	10.964.020	5.051.553	5.201.027	10.252.580	7,5	6,4	6,70

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

2.1.2. Η αγορά εργασίας στο νόμο

Η δομή της αγοράς εργασίας του νομού παρουσίασε σημαντικές αλλαγές την τελευταία εικοσαετία. Σκοπός του συγκεκριμένου τμήματος της μελέτης είναι η παρουσίαση της εικόνας που είχε η αγορά εργασίας του νομού Ηλείας το 2001, χρησιμοποιώντας ως βάση τα στοιχεία της Δημογραφικής Απογραφής της 18ης Μαρτίου 2001 που εκπονήθηκε από την ΕΣΥΕ.

Πίνακας 2

Δείκτες αγοράς εργασίας (νόμος Ηλείας)

Περιγραφή	Απόλυτοι αριθμοί			Μεταβολή (%)		
	1981	1991	2001	1991-1981	2001-1991	2001-1981
Εργατικό Δυναμικό	61.253	65.433	70.467	6,8	7,7	15,0
Απασχολούμενοι	59.202	60.203	58.610	1,7	-2,6	-1,0
Άνεργοι	2.051	5.230	11.857	155,0	126,7	478,1
Δείκτης Απασχόλησης	96,7	92,0	83,2	-4,8	-9,6	-13,9
Ποσοστό Ανεργίας	3,3	8,0	16,8	138,7	110,5	402,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφές 1981, 1991, 2001

Τα κύρια χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας του νομού Ηλείας είναι η αύξηση του εργατικού δυναμικού και του αριθμού των άνεργων καθώς και η μείωση του αριθμού των απασχολουμένων.

Πιο συγκεκριμένα, το εργατικό δυναμικό την περίοδο 1981-2001 αυξήθηκε κατά 15% (9.214 άτομα), ενώ ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε κατά 478,1% (9.806 άτομα) για την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Ο αριθμός των απασχολουμένων μειώθηκε κατά 1% (592 άτομα).

Στο πίνακα 3 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Το μεγαλύτερο όγκο στο εργατικό δυναμικό το κατέχει η ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών (39,7%). Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 38,9% και 41,2%.
- Ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών με 29,1%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 30,5% και 26,2%.

Πίνακας 3

Ποσοστιαία (%) κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Ηλείας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	70.467	100,0	47.590	100,0	22.877	100,0
15-19 ετών	2.526	3,6	1.732	3,6	794	3,5
20-24 ετών	7.992	11,3	5.162	10,8	2.830	12,4
25-29 ετών	9.753	13,8	6.328	13,3	3.425	15,0
30-44 ετών	27.965	39,7	18.532	38,9	9.433	41,2
45-64 ετών	20.493	29,1	14.494	30,5	5.999	26,2
65+ ετών	1738	2,5	1342	2,8	396	1,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 4 παρουσιάζεται η ποσοστιαία συμμετοχή των δύο φύλων στο εργατικό δυναμικό κατά ηλικιακή κατηγορία. Παρατηρούμε ότι:

- Το 67,5% του εργατικού δυναμικού του νομού αποτελείται από άνδρες και το 32,5% από γυναίκες.
- Οι άνδρες κατέχουν το υψηλότερο ποσοστό σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες.
- Το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής οι άνδρες το έχουν στην ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών (70,7%) ενώ οι γυναίκες στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών (35,4%).

Πίνακας 4

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νόμος Ηλείας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	70.467	100,0	47.590	67,5	22.877	32,5
15-19 ετών	2.526	100,0	1.732	68,6	794	31,4
20-24 ετών	7.992	100,0	5.162	64,6	2.830	35,4
25-29 ετών	9.753	100,0	6.328	64,9	3.425	35,1
30-44 ετών	27.965	100,0	18.532	66,3	9.433	33,7
45-64 ετών	20.493	100,0	14.494	70,7	5.999	29,3
65+ ετών	1.738	100,0	1.342	77,2	396	22,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

2.2.Απασχόληση

Το 2001 ο αριθμός των απασχολουμένων στο νομό Ηλείας ανήλθε σε 58.610 άτομα. Από αυτά 40.200 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 68,6%) και 18.410 άτομα γυναίκες (ποσοστό 31,4%).

Η ανάλυση των στοιχείων έχει ως κριτήρια το φύλο, την ηλικιακή κατηγορία, τα ατομικά επαγγέλματα, τη θέση στο επάγγελμα και τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.

Ο πίνακας 5 παρουσιάζει αναλυτικότερα την ποσοστιαία συμμετοχή των δύο φύλων στην απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία.

Πίνακας 5

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγόρια και φύλο (νόμος Ηλείας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	58.610	100,0	40.200	68,6	18.410	31,4
15-19 ετών	980	100,0	698	71,2	282	28,8
20-24 ετών	4.884	100,0	3.227	66,1	1.657	33,9
25-29 ετών	7.659	100,0	5.081	66,3	2.578	33,7
30-44 ετών	24.670	100,0	16.435	66,6	8.235	33,4
45-64 ετών	18.679	100,0	13.417	71,8	5.262	28,2
65+ ετών	1738	100,0	1342	77,2	396	22,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 6 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Η ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών απασχολεί το 42,1% του συνόλου των απασχολουμένων. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 40,9% και 44,7%.

- Ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών με 31,9%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 33,4% και 28,6%.

Πίνακας 6

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγόρια και φύλο (νομός Ηλείας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	58.610	100,0	40.200	100,0	18.410	100,0
15-19 ετών	980	1,7	698	1,7	282	1,5
20-24 ετών	4.884	8,3	3.227	8,0	1.657	9,0
25-29 ετών	7.659	13,1	5.081	12,6	2.578	14,0
30-44 ετών	24.670	42,1	16.435	40,9	8.235	44,7
45-64 ετών	18.679	31,9	13.417	33,4	5.262	28,6
65+ ετών	1.738	3,0	1.342	3,3	396	2,2

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 7 παρουσιάζεται η δείκτης απασχόλησης κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Ο δείκτης απασχόλησης είναι υψηλότερος για τους άνδρες (84,5%) από ότι για τις γυναίκες (80,5%).
- Όσο μεγαλώνει η ηλικιακή κατηγορία, μεγαλώνει και ο δείκτης απασχόλησης και αυτό το φαινόμενο αφορά και τα δύο φύλα.
- Ο δείκτης απασχόλησης για τις νεανικές ηλικίες (15-19 ετών και 20-24 ετών) βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα τόσο για τους άνδρες (40,3% και 62,5% αντίστοιχα) όσο και για τις γυναίκες (35,5% και 58,6% αντίστοιχα).

Πίνακας 7

Δείκτης απασχόλησης κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Ηλείας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο	
	Άνδρες	Γυναίκες
Σύνολο	84,5	80,5
15-19 ετών	40,3	35,5
20-24 ετών	62,5	58,6
25-29 ετών	80,3	75,3
30-44 ετών	88,7	87,3
45-64 ετών	92,6	87,7
65+ ετών	100,0	100,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

2.2.1. Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων

Στη συνέχεια αναφερόμαστε στη σχέση απασχόλησης και ατομικά επαγγέλματα. Ο πίνακας 8 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων βάση της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμα στο οποίο απασχολούνται. Παρατηρούμε ότι:

- Το 29,9% των απασχολουμένων του νομού εργάζεται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» και ακολουθούν οι «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» με 12% και οι «Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες» με 11,4%.
- Το 33,8% των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 15-19 ετών εργάζεται ως «Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες» και το 18,6% ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».
- Το 20,6% των απασχολουμένων της ηλικιακής 20-24 ετών εργάζεται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» και το 19,4% ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές»
- Το 46,5% των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 65+ ετών εργάζεται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 8

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Ηλείας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Ηλικιακή κατηγορία						
	Σύνολο	15-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	5,9	1,4	2,6	4,6	5,5	7,9	8,9
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	7,6	0,7	2,9	7,2	9,3	7,1	8,0
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,5	2,6	5,0	5,7	5,3	3,2	2,2
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	6,1	4,4	6,5	7,1	6,9	4,8	5,1
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	10,4	16,6	19,4	13,4	10,4	6,8	6,0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	29,9	18,6	20,6	23,3	27,1	37,9	46,5
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	12,0	15,1	14,6	12,6	11,6	12,0	7,0
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	4,9	2,6	3,5	4,7	4,8	5,7	5,9
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	11,4	33,8	17,3	13,7	11,2	8,3	6,7
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους Ή δε δήλωσαν επάγγελμα	7,2	4,3	7,6	7,9	7,8	6,4	3,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 9 παρουσιάζεται ανά φύλο η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων βάση της ηλικιακής τους κατηγορίας και την ομάδα ατομικού επαγγέλματος στην οποία απασχολούνται. Παρατηρούμε ότι:

- Το 27,9% των ανδρών απασχολείται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» και το 16,5% ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα».
- Οι γυναίκες απασχολούνται σε ποσοστό 34,3% επίσης ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» ενώ ακολουθούν οι εργαζόμενες ως «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα» με ποσοστό 11,2%. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το ποσοστό απασχολουμένων γυναικών ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» μεγαλώνει παράλληλα με την ηλικιακή κατηγορία.
- Η πλειοψηφία των ανδρών σε όλες της ηλικιακές κατηγορίες απασχολείται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» με εξαίρεση την ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών όπου η πλειοψηφία των ανδρών απασχολείται ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα».
- Η πλειοψηφία των γυναικών στις ηλικιακές κατηγορίες 15-19 ετών, 20-24 ετών απασχολείται ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές».
- Η πλειοψηφία των γυναικών στις υπόλοιπες ηλικιακές κατηγορίες απασχολείται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 9

Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων κατά φύλο, ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Ηλείας)

Ομάδες ατομικών Επαγγελμάτων	Φύλο και ηλικιακή κατηγορία													
	Άνδρες							Γυναίκες						
	Σύνολο	15-9 ετών	19-24 ετών	24-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών	Σύνολο	15-9 ετών	19-24 ετών	24-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	6,5	1,4	2,6	4,9	6,1	8,4	9,5	4,8	1,4	2,7	3,8	4,5	6,6	6,6
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	5,9	0,6	1,2	4,3	6,9	6,6	8,9	11,2	1,1	6,3	13,0	14,2	8,3	4,8
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	3,1	1,0	2,4	3,3	3,6	2,7	2,2	7,7	6,4	10,3	10,5	8,7	4,3	2,3
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,5	1,6	2,3	3,7	5,3	4,6	4,5	9,7	11,3	14,5	13,7	10,3	5,4	7,3
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	9,4	10,6	16,0	11,8	10,1	6,5	5,4	12,4	31,6	25,9	16,5	11,0	7,4	7,8
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	27,9	21,8	20,7	22,9	25,1	33,6	45,4	34,3	10,6	20,3	24,0	31,0	48,8	50,3
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	16,5	20,6	21,1	18,1	16,3	15,7	8,0	2,3	1,4	2,1	1,7	2,3	2,4	3,5
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	6,7	3,3	4,8	6,6	6,6	7,4	7,4	1,1	0,7	0,8	0,9	1,0	1,5	0,8
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	11,6	34,4	20,5	15,6	11,6	7,5	5,5	10,8	32,3	11,0	9,9	10,6	10,4	10,9
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	7,8	4,7	8,4	8,8	8,5	7,0	3,1	5,8	3,2	6,2	5,9	6,4	4,7	5,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

2.2.2. Απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Η απασχόληση στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο νομό Ηλείας χαρακτηρίζεται από τη σημαντική συμμετοχή του τριτογενή τομέα (40,9%) καθώς επίσης και του πρωτογενή τομέα (35,4%). Στη συνέχεια έρχεται ο δευτερογενής τομέας με ποσοστό 15,2%. Αναλυτικότερα στο τριτογενή τομέα απασχολούνται 23.949 άτομα, στο δευτερογενή τομέα 8.902 άτομα και στο πρωτογενή τομέα 20.735 άτομα.

Επίσης είναι σημαντικό το ποσοστό συμμετοχής του τριτογενή και του πρωτογενή τομέα του νομού στο σύνολο της περιφέρειας (31,8% και 33,9% αντίστοιχα).

Πίνακας 10

Συνολική απασχόληση ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας (νόμος Ηλείας)

Τομείς οικονομικής δραστηριότητας	Σύνολο	Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στο σύνολο της χώρας	Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στο σύνολο της περιφέρειας
Σύνολο	58.610	1,4	24,5
Πρωτογενής	20.735	3,5	33,9
Δευτερογενής	8.902	1,0	21,0
Τριτογενής	23.949	1,0	20,0
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	5.024	2,3	31,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 11 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων βάση του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας και της θέση στο επάγγελμα του απασχολουμένου. Παρατηρούμε ότι:

- Το 38,4% των εργοδοτών απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Ξενοδοχεία, εστιατόρια» με ποσοστό 14%.
- Το 65% των αυτοαπασχολουμένων εργάζεται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές» με ποσοστό 7,8%.
- Το 13,1% των μισθωτών απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία» με ποσοστό 12,9%.
- Το 86,7% των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία».

Πίνακας 11

Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (νομός Ηλείας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Θέση στη Επάγγελμα				
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	35,1	13,2	65,0	12,9	86,7
Αλιεία	0,3	0,2	0,4	0,1	0,7
Ορυχεία, λατομεία	0	0	0	0	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες	5,5	8,3	3,9	6,5	2,0
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	0,7	0,1	0	1,3	0
Εμπόριο, επισκευές	10,3	38,4	6,5	8,0	4,1
Ξενοδοχεία, εστιατόρια	4,3	14,0	1,3	4,4	2,1
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	4,5	2,7	3,4	6,4	0,4
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,5	0,4	0,3	2,6	0,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	3,2	4,0	2,6	3,8	0,5
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	6,8	0,3	0,2	13,1	0,1
Εκπαίδευση	4,5	1,7	1,0	7,9	0
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	2,8	1,1	1,1	4,5	0,1
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,5	1,7	1,4	3,6	0,3
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0,6	0,1	0,1	1,0	0
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0
Κατασκευές	9,0	8,3	7,8	11,3	0,9
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	8,6	5,5	5,1	12,4	2,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 12 παρουσιάζεται ανά φύλο η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων βάση του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας και της θέση στο επάγγελμα του απασχολουμένου. Παρατηρούμε ότι:

- Το 36,2% των ανδρών που είναι εργοδότες απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ το 14,9% απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία».
- Το 46,7% των γυναικών που είναι εργοδότες απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ το 16,3% απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Ξενοδοχεία, εστιατόρια».
- Το 66,1% των αυτοαπασχολουμένων ανδρών εργάζεται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 58,5%.

- Το 16,2% των μισθωτών ανδρών απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές», ενώ οι μισθωτές γυναίκες απασχολούνται κατά 15% στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εκπαίδευση».
- Το 55,6% των ανδρών που απασχολούνται κατέχουν τη θέση των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού εργάζεται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 92,4%.

Πίνακας 12

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά φύλο, ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (νομός Ηλείας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Φύλο και θέση στο επάγγελμα									
	Άνδρες					Γυναίκες				
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	33,6	14,9	66,1	14,0	55,6	38,4	6,9	58,5	10,4	92,4
Αλιεία	0,3	0,3	0,4	0,2	0,8	0,2	0,1	0,1	0	0,7
Ορυχεία, λατομεία	0	0	0	0	0	0	0,1	0	0	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες	6,1	9,1	3,7	7,0	8,3	4,2	5,2	4,8	5,5	0,8
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	0,8	0,1	0	1,5	0	0,4	0	0	0,8	0
Εμπόριο, επισκευές	10,4	36,2	6,2	7,1	13,6	10,3	46,7	8,0	10,0	2,4
Ξενοδοχεία, εστιατόρια	3,9	13,4	0,9	3,8	5,7	5,0	16,3	3,2	5,7	1,4
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	6,0	3,3	3,9	8,4	1,9	1,3	0,7	0,8	2,0	0,1
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,2	0,4	0,2	2,2	0,1	2,0	0,6	0,7	3,4	0,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	2,5	3,8	2,1	2,5	1,1	4,7	4,9	5,5	6,6	0,4
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	6,7	0,2	0,1	13,3	0	6,8	0,5	0,5	12,7	0,1
Εκπαίδευση	2,5	0,8	0,4	4,5	0	8,8	4,9	4,0	15,0	0
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	1,5	0,8	0,9	2,2	0	5,5	2,5	2,5	9,4	0,1
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,3	1,0	1,0	3,6	0,9	2,8	4,3	4,0	3,7	0,1
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0	0	0	0,1	0	1,7	0,3	0,7	3,0	0
Εξωδίκιοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Κατασκευές	12,8	10,3	9,2	16,2	6,0	0,7	0,5	0,3	1,2	0
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	9,2	5,5	4,8	13,4	6,0	7,2	5,5	6,6	10,4	1,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

2.3. Ανεργία

Το 2001 ο αριθμός των ανέργων στο νομό Ηλείας ανήλθε σε 11.857 άτομα (ποσοστό 16,8%).

Ο πίνακας 13 παρουσιάζει την συμμετοχή των δύο φύλων στην ανεργία κατά ηλικιακή κατηγορία.

Πίνακας 1 3

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην ανεργία κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νόμος Ηλείας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	11.857	100,0	7.390	62,3	4.467	37,7
15-19 ετών	1.546	100,0	1.034	66,9	512	33,1
20-24 ετών	3.108	100,0	1.935	62,3	1.173	37,7
25-29 ετών	2.094	100,0	1.247	59,6	847	40,4
30-44 ετών	3.295	100,0	2.097	63,6	1.198	36,4
45-64 ετών	1.814	100,0	1.077	59,4	737	40,6
65+ ετών	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Από τους 11.857 ανέργους του νομού Ηλείας, τα 7.390 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 62,3%) και 4.467 άτομα γυναίκες (ποσοστό 37,7%).

Στο πίνακα 14 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

Στην ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών βρίσκουμε το 27,8% του συνόλου των ανέργων του νομού, ενώ ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών με 26,2% των ανέργων.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των άνεργων ανδρών βρίσκεται στην ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών με ποσοστό 28,4% (2.097 άτομα) ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό των άνεργων γυναικών βρίσκεται επίσης στην ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών με ποσοστό 26,8% (1.198 άτομα).

Πίνακας 14

Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Ηλείας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	11.857	100,0	7.390	100,0	4.467	100,0
15-19 ετών	1.546	13,0	1.034	14,0	512	11,5
20-24 ετών	3.108	26,2	1.935	26,2	1.173	26,3
25-29 ετών	2.094	17,7	1.247	16,9	847	19,0
30-44 ετών	3.295	27,8	2.097	28,4	1.198	26,8
45-64 ετών	1.814	15,3	1.077	14,6	737	16,5
65+ ετών	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

2.4. Συμπεράσματα

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρουσίαση των δεδομένων του νομού Ηλείας είναι τα ακόλουθα:

- Ο νομός Ηλείας συγκεντρώνει ποσοστό 1,8% του πληθυσμού της χώρας.
- Παράγει το 20,8% του ΑΕΠ της περιφέρειας. Στο νομό Ηλείας παράγεται 63,1% του προϊόντος του αγροτικού τομέα της περιφέρειας, 20,8% της μεταποίησης και 26,1% των υπηρεσιών.
- Το 47,9% του συνόλου του πληθυσμού άνω των 6 ετών είναι απόφοιτοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ενώ ακολουθούν οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με 38,9%.
- Το ποσοστό των αναλφάβητων στο νομό Ηλείας (6,8%) υπερβαίνει τόσο το ποσοστό της περιφέρειας (6,2%) όσο και της χώρας (4%).
- Σε ότι αφορά την σύνθεση του Περιφερειακού Ακαθαρίστου Εγχώριου Προϊόντος στο νομό, στον πρωτογενή τομέα παράγεται το 21,6%, στο δευτερογενή το 16,2% και στον τριτογενή τομέα το 62,2%.
- Το εργατικό δυναμικό την περίοδο 1981-2001 αυξήθηκε κατά 15% (9.214 άτομα), ενώ ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε κατά 478,1% (9.806 άτομα) για την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Ο αριθμός των απασχολουμένων μειώθηκε κατά 1% (592 άτομα).
- Το 67,5% του εργατικού δυναμικού του νομού αποτελείται από άνδρες και το 32,5% από γυναίκες.
- Το 2001 ο αριθμός των απασχολουμένων στο νομό Ηλείας ανήλθε σε 58.610 άτομα. Από αυτά 40.200 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 68,6%) και 18.410 άτομα γυναίκες (ποσοστό 31,4%).
- Ο δείκτης απασχόλησης είναι υψηλότερος για τους άνδρες (84,5%) από ότι για τις γυναίκες (80,5%).
- Το 29,9% των απασχολουμένων του νομού εργάζεται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» και ακολουθούν οι

«Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» με 12% και οι «Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες» με 11,4%.

- Η απασχόληση στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο νομό Ηλείας χαρακτηρίζεται από τη σημαντική συμμετοχή του τριτογενή τομέα (40,9%) καθώς επίσης και του πρωτογενή τομέα (35,4%). Στη συνέχεια έρχεται ο δευτερογενής τομέας με ποσοστό 15,2%. Αναλυτικότερα στο τριτογενή τομέα απασχολούνται 23.949 άτομα, στο δευτερογενή τομέα 8.902 άτομα και στο πρωτογενή τομέα 20.735 άτομα.

- Το 2001 ο αριθμός των ανέργων στο νομό Ηλείας ανήλθε σε 11.857 άτομα (ποσοστό 16,8%).

- Από τους 11.857 ανέργους του νομού Ηλείας, τα 7.390 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 62,3%) και 4.467 άτομα γυναίκες (ποσοστό 37,7%).

- Το ποσοστό των «νέων» ανέργων στο νομό Ηλείας ανήλθε σε 58,3% το 2001. Για τους άνδρες το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε σε 57,5% ενώ για τις γυναίκες σε 59,7%.

- Το ποσοστό του πληθυσμού του νομού που παραμένει άνεργος περισσότερο από 12 μήνες είναι το 76,4%. Από αυτούς ένας στους τέσσερις είναι άνεργοι για περισσότερα από δύο χρόνια.

- Αυξήθηκαν οι ρυθμοί επενδυμένων κεφαλαίων όπως και ο αριθμός των νέων επιχειρήσεων κατά το 2002 στο νομό Ηλείας. Συγκεκριμένα δημιουργήθηκαν 16 νέες μονάδες με συνολικά κεφάλαια 5.477.171 €, έναντι 14 μονάδων με συνολικά κεφάλαια 1.606.541 € το προηγούμενο έτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3. Βασικά στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νομού Αχαΐας

3.1. Πληθυσμιακά στοιχεία

Με πρωτεύουσα την Πάτρα, ο νομός Αχαΐας συγκεντρώνει 2,9% του πληθυσμού της χώρας. Το 2001 ο νομός παρουσίασε φυσική αύξηση του πληθυσμού κατά 0,4% καθώς οι γεννήσεις (2.951 άτομα) υπερίσχυσαν των θανάτων (2.825). Η φυσική κίνηση του πληθυσμού παρότι παρέμεινε θετική, μειώθηκε σημαντικά την περίοδο 1981-2001. Συγκεκριμένα μειώθηκε κατά 95,6% αποτέλεσμα της μείωσης των γεννήσεων κατά 46,9% και αύξησης των θανάτων κατά 6% για την ίδια χρονική περίοδο.

Πίνακας 1

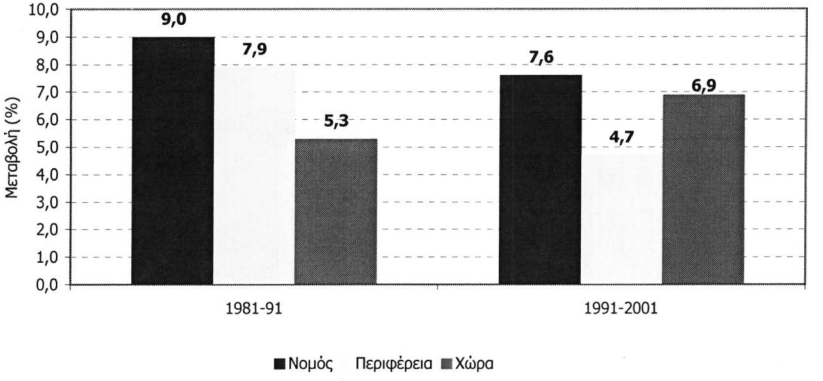
Φυσική μεταβολή του πληθυσμού του νομού Αχαΐας

	1981	2001	Μεταβολή%
Πραγματικός πληθυσμός	275.193	322.789	17,3
Γεννήσεις	4.739	2951	
Γεννήσεις ανά 1000 κατοίκους	17,2	9,1	-46,9
Θάνατοι	2.272	2825	
Θάνατοι ανά 1000 κατοίκους	8,3	8,8	6,0
Φυσική μεταβολή	2.467	126	
Φυσική μεταβολή ανά 1000 κατοίκους	9,0	0,4	-95,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στη γραφική παράσταση 1 παρουσιάζεται η μεταβολή του πληθυσμού του νομού για το διάστημα 1981-2001 σε σχέση με την αντίστοιχη μεταβολή της περιφέρειας και του συνόλου της χώρας. Για το διάστημα 1981-1991, παρατηρούμε ότι ο πληθυσμός του νομού αυξήθηκε κατά 9%, ποσοστό μεγαλύτερο τόσο από το 7,9% της περιφέρειας, όσο και από το 5,3% του συνόλου της χώρας. Για την περίοδο 1991-2001, ο πληθυσμός του νομού αυξήθηκε κατά 7,6%, ενώ ο πληθυσμός της περιφέρειας αυξήθηκε κατά 4,7% και της χώρας κατά 6,9%.

Γραφική παράσταση 1
Μεταβολή πληθυσμού 1981-2001

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Απογραφής του 2001, στον πίνακα 2 παρουσιάζεται η μεταβολή του πληθυσμού στο νομό ανά δήμο και φύλο για το διάστημα 1991-2001. Η μεγαλύτερη αύξηση πληθυσμού παρατηρείται στο Δήμο Παραλίας με 59,8% και η μεγαλύτερη μείωση στο Δήμο Αιγίου με 3,8%.

Πίνακας 2

Μεταβολή πληθυσμού ανά δήμο – κοινότητα και φύλο 1991-2001

Δήμοι - Κοινότητες	2001			1991			Μεταβολή (%)		
	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολο	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολο	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολο
Πατρέων	80.403	83.043	163.446	76.625	79.072	155.697	4,9	5,0	5,0
Αιγείρας	2.455	2.057	4.512	2.097	2.114	4.211	17,1	-2,7	7,1
Αιγίου	13.755	14.057	27.812	14.307	14.596	28.903	-3,9	-3,7	-3,8
Ακράτας	3.661	3.395	7.056	2.758	2.716	5.474	32,7	25,0	28,9
Αροάνιας	1.393	1.158	2.551	1.206	1.109	2.315	15,5	4,4	10,2
Βραχναίκων	2.583	2.511	5.094	2.100	2.174	4.274	23,0	15,5	19,2
Διακοπτού	3.648	3.357	7.005	3.571	3.437	7.008	2,2	-2,3	0,0
Δύμης	5.514	5.150	10.664	4.443	4.322	8.765	24,1	19,2	21,7
Ερινεού	1.895	1.873	3.768	1.820	1.840	3.660	4,1	1,8	3,0
Καλαβρύτων	4.611	3.969	8.580	4.406	3.940	8.346	4,7	0,7	2,8
Λαρισσού	4.667	4.016	8.683	3.960	3.454	7.414	17,9	16,3	17,1
Λευκασίου	2.052	1.840	3.892	2.003	1.891	3.894	2,4	-2,7	-0,1
Μεσσάτιδος	6.057	5.816	11.873	4.792	4.791	9.583	26,4	21,4	23,9
Μόβρης	2.714	2.392	5.106	2.661	2.479	5.140	2,0	-3,5	-0,7
Παῶν	1.350	1.229	2.579	1.326	1.297	2.623	1,8	-5,2	-1,7
Παραλίας	4.628	4.446	9.074	2.796	2.881	5.677	65,5	54,3	59,8
Ρίου	6.812	6.458	13.270	5.126	5.124	10.250	32,9	26,0	29,5
Συμπολιτείας	4.043	3.797	7.840	3.636	3.690	7.326	11,2	2,9	7,0
Τριταίας	2.909	2.553	5.462	2.601	2.450	5.051	11,8	4,2	8,1
Φαρρών	3.390	2.910	6.300	3.333	3.150	6.483	1,7	-7,6	-2,8
Ωλενίας	3.932	2.890	6.822	3.729	3.084	6.813	5,4	-6,3	0,1
Καλεντζίου	356	301	657	240	242	482	48,3	24,4	36,3
Λεόντιου	405	338	743	330	288	618	22,7	17,4	20,2
Σύνολο νομού	163.233	159.556	322.789	149.866	150.141	300.007	8,9	6,3	7,6
Σύνολο περιφέρειας	376.596	363.910	740.506	354.071	353.245	707.316	6,4	3,0	4,7
Σύνολο χώρας	5.431.816	5.532.204	10.964.020	5.051.553	5.201.027	10.252.580	7,5	6,4	6,9

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

3.2. Παραγωγικοί τομείς

Ο νομός Αχαΐας παράγει 49,4% του ΑΕΠ της περιφέρειας. Στο νομό Αχαΐας παράγεται 27,5% του προϊόντος του αγροτικού τομέα της περιφέρειας, 63,8% της μεταποίησης και 49,8% των υπηρεσιών. Σε ότι αφορά την σύνθεση του ΑΕΠ στο νομό, στον πρωτογενή τομέα παράγεται το 9,4%, στο δευτερογενή το 26,6% και στον τριτογενή τομέα το 64% του ΑΕΠ του νομού.

Πίνακας 3

Προϊόν – εισόδημα (νομός Αχαΐας)

Περιγραφή	Έτη					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
ΑΕΠ (τιμές αγοράς εκ. δρχ.)	836.678	884.659	951.548	1.001.700	1.052.631	1.125.829
Γεωργία % ΑΕΠ	9,0	8,0	8,0	8,0	7,0	8,0
Βιομηχανία % ΑΕΠ	29,0	26,0	26,0	24,0	23,0	21,0
Υπηρεσίες % ΑΕΠ	62,0	66,0	67,0	68,0	71,0	71,0
ΑΕΠ κατά κεφαλή % Μ.Ο. χώρας	95,5	91,3	90,4	89,3	87,0	86,3
ΑΕΠ κατά κεφαλή (δρχ.)	2.669.165	2.808.239	3.007.735	3.154.305	3.302.952	3.520.196

Πηγή: ΕΣΥΕ, Περιφερειακοί Λογαριασμοί, 1996-2001

3.2.1. Πρωτογενής τομέας

Η συμβολή του πρωτογενή τομέα στο νομό είναι σημαντική, με συμμετοχή κατά 9,4% στο σχηματισμό του Ακαθάριστου Προϊόντος του νομού, και με απασχολούμενους που φθάνουν το 21,9% του ενεργού πληθυσμού. Η εξάρτηση δηλαδή της οικονομικής δραστηριότητας στο νομό από τον πρωτογενή τομέα παραμένει σημαντική παρ' όλο που είναι ένας τομέας που συνολικά μειώνεται συνεχώς.

Η γεωργική παραγωγή περιορίζεται στην ουσία στην βορειοδυτική πεδινή περιοχή. Ο νομός είναι κατά βάση ορεινός, με τα 2/3 (65,7%) της συνολικής του έκτασης να χαρακτηρίζεται ορεινή (όταν σε επίπεδο χώρας το αντίστοιχο ποσοστό είναι 42,3%), και το 13,4% ημιορεινή. Το μισό και πλέον (52%) της ορεινής έκτασης βρίσκεται στην επαρχία Καλαβρύτων, ενώ το 85,7% της πεδινής έκτασης βρίσκεται στην επαρχία Πατρών.

Παρόλο το υψηλό ποσοστό ορεινών εδαφών, ο νομός διαθέτει 668.209 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης.

Είναι η 1η παραγωγός περιοχή πατάτας με 14% της παραγωγής της χώρας, η 6η στην παραγωγή εσπεριδοειδών με 5,2% και η 7η στην παραγωγή τυριού με 3,4% το 2001.

3.2.2. Δευτερογενής τομέας

Ο νομός και κυρίως η πόλη των Πατρών παραδοσιακά είχε αναπτύξει μεταποιητικές μονάδες σε τομείς και κλάδους που σαν πρώτη ύλη είχαν ύλες και προϊόντα που δεν παρήγοντο στην περιοχή (υφαντικές, το πρώτο υφαντήριο έγινε στην Πάτρα τον περασμένο αιώνα, χαρτοβιομηχανίες, ζυθοποιίες κ.λ.π.). Αυτή η συγκέντρωση καθιστούσε την περιοχή και την πόλη των Πατρών ένα από τα σημαντικότερα βιομηχανικά κέντρα της χώρας.

Τα τελευταία χρόνια η βιομηχανική δραστηριότητα στο νομό, όπως και στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και σε εθνικό επίπεδο γενικότερα συνεχίζει τη φθίνουσα πορεία. Η φθίνουσα πορεία στο νομό εντοπίζεται ιδιαίτερα στους βασικούς και περισσότερο ανεπτυγμένους για την περιοχή κλάδους (κλωστοϋφαντουργία, ένδυση-υπόδηση, χαρτί, μεταλλικές κατασκευές, επεξεργασία ξύλου κ.α.) με αποτέλεσμα τη συσσώρευση των δυσμενών προβλημάτων και τη βαθιά και παρατεταμένη κρίση της τοπικής οικονομίας (αύξηση της ανεργίας, υποαπασχόληση, μείωση εισοδημάτων κλπ). Η κρίση αυτή είναι ιδιαίτερα αισθητή στην περιοχή της Πάτρας και του Αιγίου που αποτελούσαν και αποτελούν τις περισσότερο εκβιομηχανισμένες περιοχές του νομού.

Η συρρίκνωση της βιομηχανικής δραστηριότητας στο νομό ήταν ιδιαίτερα έντονη το διάστημα 1992-1995, αφού στο διάστημα αυτό διέκοψαν την λειτουργία τους πολλές μονάδες μεσαίου και μεγάλου μεγέθους (Πειραϊκή Πατραϊκή, Ε.Γ. Λαδόπουλου-Χαρτοποιίες Δυτ. Ελλάδας, Pirelli Hellas, Lebek, Μύλοι Αγ. Γεωργίου (Πάτρα), Αμγκρε-Madison, Ελασματουργεία Χάλυβος Πατρών, Καγιάφας, ΒΙ.Ε.Λ., κ.α.).

Αντίθετα όλο αυτό το διάστημα στο νομό δεν δημιουργήθηκε αξιόλογος αριθμός νέων μεγάλων επιχειρήσεων που θα μπορούσαν να απορροφήσουν το αργούν εργατικό δυναμικό της περιοχής. Το ύψος των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στον δευτερογενή τομέα είναι απαράδεκτα χαμηλό, σχεδόν ανύπαρκτο. Επικρατεί ένα κλίμα

αποεπένδυσης τη στιγμή μάλιστα που στο σύνολο της χώρας παρατηρούνται αυξητικές τάσεις.

Η παύση της λειτουργίας των μεγάλων βασικών μονάδων του νομού οδήγησε στην υπολειτουργία ή το κλείσιμο ένα πλήθος μικρότερων επιχειρήσεων οι οποίες παρείχαν υπηρεσίες υπεργολάβου ή υποκατασκευαστού ή ασχολούνταν με τη συντήρηση και την επισκευή του εξοπλισμού, ή ακόμα και με την κατασκευή (ιδισυσκευές, ειδικά εργαλεία κα..), ή παρείχαν διάφορες υπηρεσίες (μελέτες, μεταφορές, προμήθεια πρώτων και βοηθητικών υλών, αναλωσίμων, κλπ)., σαν αποτέλεσμα της γενικότερης οικονομικής κρίσης.

Σήμερα στο νομό δεν υπάρχουν ανθηροί ή ιδιαίτερα φθίνοντες κλάδοι. Υπάρχουν απλά ανθούσες και φθίνουσες επιχειρήσεις σε όλους τους κλάδους. Υπάρχουν επίσης περιοχές στις οποίες είναι ή μάλλον παραμένει συγκεντρωμένος ο κύριος όγκος των βιομηχανιών και βιοτεχνιών του νομού (επαρχία Πατρών - βιομηχανικό κέντρο Πάτρας) με τάση για περαιτέρω συγκεντροποίηση στις περιοχές αυτές.

3.2.3. Τριτογενής τομέας

Ο νομός κατέχει μία στρατηγικά σημαντική γεωγραφική θέση. Ειδικά η πρωτεύουσα του νομού, η Πάτρα, αποτελεί ουσιαστικά την πύλη της χώρας προς την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η συστηματική εκμετάλλευση των συγκριτικών αυτών πλεονεκτημάτων αποτελεί ένα σοβαρό παράγοντα ανάπτυξης τόσο των τοπικών επιχειρήσεων, όσο και προσέλκυσης αξιόλογου αριθμού επιχειρήσεων στην περιοχή, ιδιαίτερα σε βασικούς κλάδους του τριτογενή τομέα (εμπόριο, μεταφορές, τουρισμός). Τα στοιχεία όμως των τελευταίων ετών δείχνουν ότι οι δυνατότητες αυτές για ανάπτυξη παρέμειναν σχεδόν ανεκμετάλλευτες.

Ο τριτογενής τομέας συνεχίζει να αποτελεί το βασικό τομέα της οικονομίας του νομού, συμμετέχοντας στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος του σε ποσοστό 64%. Όσον αφορά την ανάπτυξη και τη συμμετοχή κάθε κλάδου στη συνολική απασχόληση του Νομού, παρατηρείται ότι:

- Το εμπόριο μαζί με τον τουρισμό είναι εξαιρετικά δημοφιλείς δραστηριότητες. Ο αριθμός των επιχειρήσεων στους κλάδους αυτούς αυξάνεται σταθερά. Ο κλάδος του εμπορίου παρουσίασε το 2001 ποσοστό απασχόλησης ίσο με 14,1%. Αντίστοιχα ο κλάδος του τουρισμού παρουσίασε το 2001 ποσοστό απασχόλησης ίσο με 5,1%.

- Ο τομέας της υγείας πρόνοιας, είναι από τους πλέον δυναμικούς για το νομό. Μαζί με την εκπαίδευση συμμετέχει στην απασχόληση του νομού σε ποσοστό 13,5%. Όλη σχεδόν η υποδομή (υλικοτεχνική, ανθρώπινο δυναμικό) είναι συγκεντρωμένη στην πόλη της Πάτρας που αποτελεί το νοσηλευτικό και το εκπαιδευτικό κέντρο όχι μόνο του νομού και της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας αλλά ευρύτερης περιοχής της χώρας.

- Ο κλάδος της Δημόσιας Διοίκησης και Άμυνας επίσης παρουσίασε το 2001 ποσοστό απασχόλησης 8,8% στο σύνολο του νομού.

3.3. Εκπαίδευση

3.3.1. Εκπαιδευτικό επίπεδο του συνόλου του πληθυσμού

Ο πίνακας 4 παρουσιάζει την κατανομή του πληθυσμού του νομού Αχαΐας κατά εκπαιδευτικό επίπεδο και φύλο σύμφωνα με στοιχεία της Απογραφής του 2001 που υλοποιήθηκε από την ΕΣΥΕ. Παρατηρούμε ότι:

- Το 39,8% του συνόλου του πληθυσμού άνω των 6 ετών είναι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενώ ακολουθούν οι απόφοιτοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με 38,7%.

- Το ποσοστό των αναλφάβητων στο νομό Αχαΐας (3,6%) είναι χαμηλότερο σε σχέση με το ποσοστό της περιφέρειας (5,5%) και στο ίδιο επίπεδο όσο με το ποσοστό της χώρας (3,6%).

- Η παραπάνω κατάταξη των εκπαιδευτικών επιπέδων παραμένει ίδια στους άνδρες (το 42,4% είναι οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το 38,7% είναι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης) ενώ στις γυναίκες το μεγαλύτερο ποσοστό αναλογεί στις απόφοιτες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (το 38,6% είναι οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 37,1% είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης).

Πίνακας 4

Πληθυσμός ηλικίας 6 ετών και άνω κατά φύλο και εκπαιδευτικό επίπεδο (νομός Αχαΐας)

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	300.041	100,0	150.975	100,0	149.066	100,0
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	116.034	38,7	58.421	38,7	57.613	38,6
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	119.304	39,8	64.019	42,4	55.285	37,1
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	39.125	13,0	20.239	13,4	18.886	12,7
Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	14.681	4,9	5.403	3,6	9.278	6,2
Αναλφάβητοι	10.897	3,6	2.893	1,9	8.004	5,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001

3.3.1.1. Μαθητική διαρροή

Σημαντική είναι, επίσης, σύμφωνα με έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, η μείωση της μαθητικής διαρροής (των μαθητών δηλαδή που εγκατέλειψαν το σχολείο πριν ολοκληρώσουν την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση), στο νομό Αχαΐας. Συγκεκριμένα για το νομό η διαρροή μειώθηκε από 14,2% για τη σχολική χρονιά 1987-1988 σε 6,7% για τη σχολική χρονιά 1997-1998.

Πίνακας 5

Ποσοστό (%) μαθητικής διαρροής (φουρνιές μαθητών: 1987-88, 1989-90, 1991-92, 1997-98)

Νομοί	Ακαδημαϊκό έτος			
	1987-88	1989-90	1991-92	1997-98
Αχαΐας	14,2	11,7	11,3	6,7
Σύνολο χώρας	12,6	11,6	9,6	7,0

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 1999

Στο πίνακα 7 παρατηρούμε ότι η μείωση της μαθητικής διαρροής αφορά τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια του νομού.

Πίνακας 6

Ποσοστό (%) μαθητικής διαρροής κατά φύλο (φουρνιές μαθητών: 1987-88, 1989-90, 1991-92, 1997-98)

Νομοί	Φουρνιά μαθητών							
	1987-88		1989-90		1991-92		1997-98	
	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια
Αχαΐας	14,5	14,0	13,5	9,9	13,1	9,3	7,7	5,7
Σύνολο χώρας	14,1	11,0	13,2	9,8	10,1	8,0	8,3	5,6

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 1999

3. 4. Υγεία – Πρόνοια

Όσον αφορά το τομέα Υγεία και Κοινωνική Πρόνοια, στο νομό Αχαΐας λειτουργούν 6 Νοσοκομεία και 6 Κέντρα Υγείας που καλύπτουν σε σημαντικό βαθμό τις ανάγκες για υγειονομική περίθαλψη των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής.

Πίνακας 7

Υγειονομική περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (1)

Νομός	Νοσοκομείο
Αχαΐας	ΠΠΓΝ Πατρών
	ΠΓΝ Πατρών Αγ. Ανδρέα
	ΠΓΝ Αιγίου
	ΝΓΝ Π. Καραμανδάνειο
	Ν.Ν. Θωρ. Ν.Δ. Ελλάδος
	ΝΓΝ Κ.Υ. Καλαβρύτων

Πηγή: Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας

Πίνακας 8

Υγειονομική περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (2)

Νομός	Κέντρα Υγείας	Περιφερειακά Ιατρεία
Αχαΐας	Ερυμάνθειας	Σταυροδρομίου, Μανεσίου, Αγ. Βαρβάρας.
	Κάτω Αχαΐας	Μιχοίου, Σανταμερίου, Μετοχίου, Σαγέικων, Ριόλου, Λουσικών,
		Μαζαρακίου, Αλισού, Βραχνέικων Πλατανίου.
	Κλειτόριας	Δάφνης, Αρροάνειας, Ψωδίδος, Λιβαρτζίου, Φιλίας,
		Λυκουριάς, Πλανητερίου.
	Χαλανδρίτσας	Ισώματος, Καλουσίου, Καλάνου, Λεοντίου, Σαραβαλίου.
	Ακράτας	Διακοπτού, Αγ. Βαρβάρας, Αιγείρας, Πλατάνου, Αμπελοκήπων,
		Μοναστηρίου, Δαφνών, Ελίκης, Καμαρών, Λάκας, Ροδοδάφνης,
		Μαυρικίου, Σελιανίτικων.
	Καλαβρύτων	Μάνεση, Κέρτεζη, Κερπινής.

Πηγή: Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας

3.5. Οικονομικά στοιχεία

Με κατά κεφαλή προϊόν 3,5 εκατ. δρχ. κατατάσσεται 28ος με βάση το κριτήριο αυτό με 86% του μέσου όρου της Ελλάδας (64% του μέσου όρου της ΕΕ-25).

Με δηλωθέν εισόδημα 12,3 χιλ. ευρώ ανά φορολογούμενο το 2003 (άνοδος 7,7%, 98% του μέσου όρου της Ελλάδας), οι φορολογούμενοι του πλήρωσαν το 2003 κατά μέσο όρο για φόρο εισοδήματος 945 ευρώ, έναντι μέσου όρου χώρας 1.076.

Σε αυτόν αναλογεί 2,6% των φορολογουμένων (άνοδος 2,1% το 2003), 2,6% του δηλωθέντος εισοδήματος της χώρας (+9,9%) και 2,3% του φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων (+16%).

Πίνακας 9

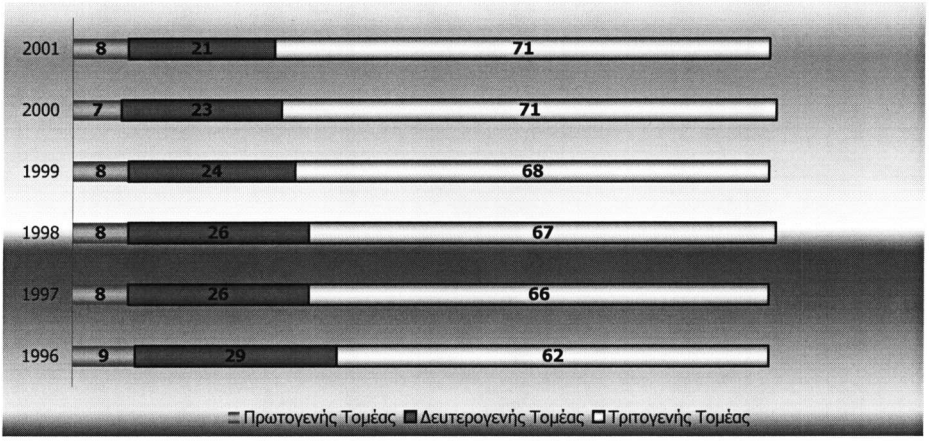
Βασικά μεγέθη και δείκτες (Νομός Αχαΐας)

		Νομός Αχαΐας	Μέσος όρος χώρας	Κατάταξη σε σχέση με της 52 νομούς
ΑΕΠ κατά κεφαλή	2001	3,5 εκατ. δρχ.	4,1	28
Κατά κεφαλή αποταμιευτικές καταθέσεις	2000	1,3 εκατ.δρχ.	1,8	29
Δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο	2003	12,3 χιλ. ευρώ	12,5	5
Φόρος εισοδήματος ανά κάτοικο	2003	0,9 χιλ. ευρώ	1,1	5
Συμμετοχή στα συνολικά μεγέθη της χώρας				
ΑΕΠ	2001	2,5 %		4
Φορολογούμενοι	2003	2,6 %		4
Δηλωθέν στην εφορία εισόδημα	2003	2,6 %		4
Φόρος εισοδήματος φ.π.	2003	2,3 %		4
Αποταμιευτικές καταθέσεις	2002	2,1 %		4

Πηγή : Επιλογές, Νομοί της Ελλάδος, 2004

Σε ότι αφορά την σύνθεση του ΑΕΠ στο νομό, στον πρωτογενή τομέα παράγεται το 8%, στο δευτερογενή το 21% και στον τριτογενή τομέα το 71%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά, όσον αφορά την περιφέρεια, είναι 14% για τον πρωτογενή τομέα, 18% για το δευτερογενή και 68% για τον τριτογενή.

Γραφική παράσταση 2
Σύνθεση του ΑΕΠ του νομού Αχαΐας 1996-2001

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ του νομού βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο από το κ.κ. ΑΕΠ της περιφέρειας, αλλά σε χαμηλότερο από το μέσο όρο της χώρας για όλο το διάστημα 1991-2001. Το 2001 το κ.κ. ΑΕΠ του νομού ανήλθε σε 86,3% του μέσου όρου της χώρας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την περιφέρεια ήταν 79%.

Ο πίνακας 10 παρουσιάζει την δημοσιονιομική διαχείριση του νομού Αχαΐας. Παρατηρούμε ότι:

- Ο αριθμός των φορολογούμενων αυξήθηκε από 104.680 άτομα το 1996, σε 128.325 άτομα το 2000 (ποσοστό αύξησης 22,6%).
- Το δηλωθέν εισόδημα σημείωσε αύξηση κατά 57,2% καθώς επίσης και το δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο κατά 52,8%.
- Ο αριθμός φορολογούμενων αυξήθηκε κατά 50,% για τους εισοδηματίες, 9,2% για τους έμπορους και τους βιομηχάνους, 21,2% για τους γεωργούς, 18% για τους μισθωτούς, 27% για τους ελεύθερους επαγγελματίες και 26,9% για τους συνταξιούχους.
- Ο φόρος μεγάλης ακίνητης περιουσίας αυξήθηκε από 300,3 εκατ. δρχ.το 2000 σε 326,7 εκατ. δρχ. το 2001.

Πίνακας 10

Δημοσιονομική διαχείριση (Νομός Αχαΐας)

Περιγραφή	Έτη					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Αριθμός φορολογουμένων (εκ.δρχ.)	104.680	113.644	118.067	122.167	128.325	-
Δηλωθέν εισόδημα (εκ.δρχ.)	281.072	323.157	376.693	416.050	441.812	-
Δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο,δρχ	890.517	1.015.709	1.175.913	1.294.090	1.360.280	-
Φόροι άμεσοι ανά κάτοικο, δρχ	99.449	117.532	144.852	-	-	-
Αριθμός φορολογουμένων – εισοδηματίες	11.823	13.434	14.166	14.988	17.810	-
Αριθμός φορολογουμένων - έμποροι, βιομήχανοι	18.650	18.921	18.633	18.859	20.367	-
Αριθμός φορολογουμένων - γεωργοί κλπ	8.797	10.100	10.414	10.695	10.663	-
Αριθμός φορολογουμένων - μισθωτοί	39.741	41.574	43.679	45.471	46.905	-
Αριθμός φορολογουμένων - ελευθ.επαγ/τίες	3.589	3.843	3.991	4.112	4.559	-
Αριθμός φορολογουμένων – συνταξιούχοι	22.080	25.772	27.184	28.042	28.021	-
Φόρος εισοδ. φυσικών προσώπων	-	-	-	30.758	31.217	-
Φόρος Μεγάλης Ακίνητης Περιουσίας	-	-	-	-	300,3	326,7
ΦΜΑΠ -αριθ. δηλώσεων φυσ. Προσώπων	-	-	-	-	1098	1155

Πηγή: Επιλογές, Νομοί της Ελλάδος, 2002

3.6. Η αγορά εργασίας στο νομό

Η δομή της αγοράς εργασίας του νομού παρουσίασε σημαντικές αλλαγές την τελευταία εικοσαετία. Σκοπός του συγκεκριμένου τμήματος της μελέτης είναι η παρουσίαση της εικόνας που είχε η αγορά εργασίας του νομού Αχαΐας το 2001, χρησιμοποιώντας ως βάση τα στοιχεία της Δημογραφικής Απογραφής της 18ης Μαρτίου 2001 που εκπονήθηκε από την ΕΣΥΕ.

Πίνακας 11

Δείκτες αγοράς εργασίας (Νομός Αχαΐας)

	Απόλυτες τιμές		Μεταβολή (%)
	1991	2001	2001-1991
Εργατικό Δυναμικό	111.528	126.962	13,8
Απασχολούμενοι	100.622	106.709	6,0
Άνεργοι	10.906	20.253	85,7
Δείκτης Απασχόλησης	90,2	84,0	-6,8
Ποσοστό Ανεργίας	9,8	16,0	63,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Τα κύρια χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας του νομού Αχαΐας είναι η αύξηση όλων των δεικτών της αγοράς εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, το εργατικό δυναμικό την περίοδο 1991-2001 αυξήθηκε κατά 13,8%, ενώ ο αριθμός των απασχολουμένων αυξήθηκε κατά 6% για την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Η ανεργία αυξήθηκε κατά 85,7%.

Παρατηρούμε ότι ο αριθμός των απασχολουμένων παρουσιάζει μικρότερη αύξηση σε σχέση με την αύξηση του εργατικού δυναμικού, δηλαδή τα άτομα που μπαίνουν στην αγορά εργασίας είναι περισσότερα από τα άτομα που βρίσκουν δουλειά, με συνέπεια την αύξηση της ανεργίας.

Στο πίνακα 12 παρουσιάζεται η κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Το μεγαλύτερο όγκο στο εργατικό δυναμικό το κατέχει η ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών (40,8%). Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 39,7% και 42,8%.
- Ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών με 27,4%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 29,9% και 23,1%.

Πίνακας 12

Ποσοστιαία (%) κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά ηλικιακή κατηγόρια και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορια	Φύλο					
	Συνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	126.962	100,0	80.925	100,0	46.037	100,0
15-19 ετών	3.788	3,0	2.415	3,0	1.373	3,0
20-24 ετών	15.276	12,0	9.068	11,2	6.208	13,5
25-29 ετών	18.707	14,7	11.211	13,9	7.496	16,3
30-44 ετών	51.825	40,8	32.125	39,7	19.700	42,8
45-64 ετών	34.828	27,4	24.180	29,9	10.648	23,1
65+ ετών	2.538	2,0	1.926	2,4	612	1,3

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 13 παρουσιάζεται η συμμετοχή των δύο φύλων στο εργατικό δυναμικό κατά ηλικιακή κατηγορία. Παρατηρούμε ότι:

- Το 63,7% του εργατικού δυναμικού του νομού αποτελείται από άνδρες και το 36,3% από γυναίκες.
- Οι άνδρες κατέχουν το υψηλότερο ποσοστό σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες.
- Το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής οι άνδρες το έχουν στην ηλικιακή κατηγορία 65+ ετών (75,9%) ενώ οι γυναίκες στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών (40,62%).

Πίνακας 13

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό κατά ηλικιακή κατηγόρια και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	126.962	100,0	80.925	63,7	46.037	36,3
15-19 ετών	3.788	100,0	2.415	63,8	1.373	36,2
20-24 ετών	15.276	100,0	9.068	59,4	6.208	40,6
25-29 ετών	18.707	100,0	11.211	59,9	7.496	40,1
30-44 ετών	51.825	100,0	32.125	62,0	19.700	38,0
45-64 ετών	34.828	100,0	24.180	69,4	10.648	30,6
65+ ετών	2.538	100,0	1.926	75,9	612	24,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

3.7. Απασχόληση

Το 2001 ο αριθμός των απασχολουμένων στο νομό Αχαΐας ανήλθε σε 106.709 άτομα. Από αυτά 69.558 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 65,2%) και 37.151 άτομα γυναίκες (ποσοστό 34,8%).

Η ανάλυση των στοιχείων έχει ως κριτήρια το φύλο, την ηλικιακή κατηγορία, τα ατομικά επαγγέλματα, τη θέση στο επάγγελμα και τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.

Ο πίνακας 14 παρουσιάζει αναλυτικότερα την συμμετοχή των δύο φύλων στην απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία.

Πίνακας 14

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	106.709	100,0	69.558	65,2	37.151	34,8
15-19 ετών	1.542	100,0	1.019	66,1	523	33,9
20-24 ετών	9.869	100,0	6.000	60,8	3.869	39,2
25-29 ετών	14.873	100,0	9.060	60,9	5.813	39,1
30-44 ετών	46.399	100,0	29.227	63,0	17.172	37,0
45-64 ετών	31.488	100,0	22.326	70,9	9.162	29,1
65+ ετών	2538	100,0	1926	0,0	612	24,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 15 παρουσιάζεται η κατανομή των απασχολουμένων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Η ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών απασχολεί το 43,5% του συνόλου των απασχολουμένων. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 42% και 46,2%.
- Ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών με 29,5%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 32,1% και 24,7%.

Πίνακας 15

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	106.709	100,0	69.558	100,0	37.151	100,0
15-19 ετών	1.542	1,4	1.019	1,5	523	1,4
20-24 ετών	9.869	9,2	6.000	8,6	3.869	10,4
25-29 ετών	14.873	13,9	9.060	13,0	5.813	15,6
30-44 ετών	46.399	43,5	29.227	42,0	17.172	46,2
45-64 ετών	31.488	29,5	22.326	32,1	9.162	24,7
65+ ετών	2538	2,4	1926	2,8	612	1,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 16 παρουσιάζεται η δείκτης απασχόλησης κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Ο δείκτης απασχόλησης είναι υψηλότερος για τους άνδρες (86%) από ότι για τις γυναίκες (80,7%).
- Όσο μεγαλώνει η ηλικιακή κατηγορία, μεγαλώνει και ο δείκτης απασχόλησης και αυτό το φαινόμενο αφορά και τα δύο φύλα (εξαίρεση η ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών των γυναικών).
- Ο δείκτης απασχόλησης για τις νεανικές ηλικίες (15-19 ετών και 20-24 ετών) βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα τόσο για τους άνδρες (42,2% και 66,2% αντίστοιχα) όσο και για τις γυναίκες (38,1% και 62,3% αντίστοιχα).

Πίνακας 16

Δείκτης (%) απασχόλησης κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο	
	Άνδρες	Γυναίκες
Σύνολο	86,0	80,7
15-19 ετών	42,2	38,1
20-24 ετών	66,2	62,3
25-29 ετών	80,8	77,5
30-44 ετών	91,0	87,2
45-64 ετών	92,3	86,0
65+ ετών	100,0	100,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

3.7.1. Απασχόληση κατά ατομικά επαγγέλματα

Στη συνέχεια αναφερόμαστε στη σχέση απασχόλησης και ατομικά επαγγέλματα. Ο πίνακας 17 παρουσιάζει το ποσοστό απασχολουμένων βάση της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμα στο οποίο απασχολούνται. Παρατηρούμε ότι:

- Το 15,1% των απασχολούμενων του νομού εργάζεται ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» και ακολουθούν οι «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές» με 13,7% και οι «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα» με 13,1%.
- Το 26% των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 15-19 ετών εργάζεται ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές» και το 24,4% ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα». Υψηλά είναι επίσης τα ποσοστά των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 20-24 ετών που εργάζονται στα παραπάνω επαγγέλματα (25,9% και 17%).
- Το 33,2% των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 65+ ετών εργάζεται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 17

Ποσοστό απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αχαΐας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Ηλικιακή κατηγορία						
	Σύνολο	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του ίου και ιδιωτικού τομέα	8,1	1,9	3,6	5,5	8,0	10,8	10,9
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	13,1	0,7	4,7	12,3	15,7	12,9	10,3
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	8,3	3,5	8,6	10,4	9,4	6,4	3,6
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	9,4	7,3	11,9	10,5	10,0	7,5	6,4
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	13,7	26,0	25,9	19,1	12,7	8,7	7,0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	11,5	11,4	7,1	7,8	8,7	16,9	33,2
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	15,1	24,4	17,0	14,3	14,3	16,0	9,3
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	7,9	3,6	5,8	6,9	8,2	8,6	8,1
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	7,4	16,2	9,2	6,6	7,1	7,3	7,4
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	5,6	4,8	6,3	6,6	5,9	4,9	3,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 18 παρουσιάζεται ανά φύλο το ποσοστό απασχολουμένων βάση της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμα στο οποίο απασχολούνται. Παρατηρούμε ότι:

- Το 20,9% των ανδρών απασχολείται ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» και το 11,9% ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές».
- Οι γυναίκες απασχολούνται σε ποσοστό 18% ως «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα» ενώ ακολουθούν οι εργαζόμενες ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές» με ποσοστό 17%. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το ποσοστό απασχολουμένων γυναικών ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» μεγαλώνει παράλληλα με την ηλικιακή κατηγορία.

- Η πλειοψηφία των ανδρών σε όλες της ηλικιακές κατηγορίες απασχολείται ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» με εξαίρεση την ηλικιακή κατηγορία 65+ όπου η πλειοψηφία των ανδρών απασχολείται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».
- Η πλειοψηφία των γυναικών στις ηλικιακές κατηγορίες 15-19 ετών, 20-24 ετών και 25-29 ετών απασχολείται ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές».
- Η πλειοψηφία των γυναικών ηλικιακής κατηγορίας 30-44 ετών απασχολείται ως «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα» (ποσοστό 22%), ενώ η πλειοψηφία των γυναικών ηλικιακής κατηγορίας 45-64 ετών απασχολείται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» (ποσοστό 36,3%).

Πίνακας 18

Ποσοστό απασχολούμενων κατά φύλο, ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αχαΐας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Φύλο & ηλικιακή κατηγορία													
	Άνδρες							Γυναίκες						
	Σύνολο	15-19	19-24	24-29	30-44	45-64	65+	Σύνολο	15-19	19-24	24-29	30-44	45-64	65+
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του ιου και ιδιωτικού τομέα	8,9	1,7	4,0	6,1	8,9	11,4	11,3	6,6	2,5	2,9	4,7	6,5	9,6	9,8
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	10,4	0,5	2,1	7,8	12,0	12,0	11,5	18,0	1,1	8,6	19,4	22,0	15,4	6,5
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	6,4	1,3	5,0	7,5	7,2	5,7	3,6	12,0	7,8	14,1	14,9	13,1	8,0	3,6
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	6,0	2,4	4,7	5,5	6,5	6,0	5,7	15,7	17,0	23,1	18,3	16,0	11,0	8,5
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	11,9	14,4	21,6	17,1	11,7	7,7	7,0	17,0	48,6	32,5	22,2	14,4	10,9	7,0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	11,2	15,7	8,5	8,6	8,5	14,4	32,2	12,1	3,1	5,0	6,4	9,1	23,1	36,3
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	20,9	34,8	26,3	21,5	20,1	20,6	10,5	4,1	4,2	2,6	3,2	4,4	4,7	5,6
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	10,9	4,5	8,6	10,6	11,6	11,1	8,5	2,2	1,9	1,4	1,2	2,4	2,7	6,9
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	7,2	19,8	12,1	8,0	6,6	5,9	5,8	7,8	9,2	4,7	4,4	7,9	10,7	12,6
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	6,3	4,9	7,1	7,3	6,8	5,2	3,9	4,4	4,6	5,0	5,4	4,3	4,0	3,3

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

3.7.2. Απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Η απασχόληση στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο νομό Αχαΐας χαρακτηρίζεται από τη σημαντική συμμετοχή του τριτογενή τομέα (60,5%) που κατέχει και τα πρωτεία. Στη συνέχεια έρχεται ο δευτερογενής τομέας με ποσοστό 20% και ο πρωτογενής τομέας με ποσοστό 12,5%. Αναλυτικότερα στο τριτογενή τομέα απασχολούνται 64.531 άτομα, στο δευτερογενή τομέα 21.312 άτομα και στο πρωτογενή τομέα 13.378 άτομα.

Επίσης είναι σημαντικό το ποσοστό συμμετοχής του τριτογενή και του δευτερογενή τομέα του νομού στο σύνολο της περιφέρειας (50,4% και 54% αντίστοιχα).

Πίνακας 19

Συνολική απασχόληση ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας (νομός Αχαΐας)

Περιγραφή	Σύνολο	Ποσοστίαια (%) συμμετοχή στο σύνολο της χώρας	Ποσοστίαια (%) συμμετοχή στο σύνολο της περιφέρειας
Σύνολο	106.709	2,6	44,7
Πρωτογενής Τομέας	13.378	2,3	21,9
Δευτερογενής Τομέας	21.312	2,4	50,4
Τριτογενής Τομέας	64.531	2,7	54,0
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	7.488	3,5	47,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 20 παρουσιάζεται το ποσοστό απασχολουμένων βάση του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας και της θέση στο επάγγελμα του απασχολουμένου.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα παρατηρούμε ότι:

- Το 41,7% των εργοδοτών απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Ξενοδοχεία, εστιατόρια» με ποσοστό 12,2%.
- Το 41,9% των αυτοαπασχολουμένων εργάζεται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές» με ποσοστό 10,5%.
- Το 12,9% των μισθωτών απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση», ενώ

ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Εκπαίδευση» με ποσοστό 11,2%.

- Το 67,5% των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία» ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές» με ποσοστό 11%.

Πίνακας 20

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (Νομός Αχαΐας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Θέση στο επάγγελμα				
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	12,3	6,2	41,9	2,6	67,5
Αλιεία	0,2	0,2	0,3	0,1	1,2
Ορυχεία, λατομεία	0,1	0,1	0	0,1	0,0
Μεταποιητικές βιομηχανίες	9,8	10,4	6,2	10,9	5,9
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	0,6	0,1	0,1	0,9	0
Εμπόριο, επισκευές	14,1	41,7	8,8	10,6	11,0
Ξενοδοχεία, εστιατόρια	5,1	12,2	1,5	4,7	4,8
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	7,6	3,9	7,5	8,8	1,4
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	2,1	0,4	0,9	2,8	0,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	5,1	5,7	8,2	4,5	1,7
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	8,8	0,4	0,5	12,9	0,3
Εκπαίδευση	8,1	2,3	2,0	11,2	0,1
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	5,4	1,4	3,4	7,0	0,1
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	3,3	3,0	2,8	3,6	1,1
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0,9	0	0,5	1,2	0,3
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0
Κατασκευές	9,4	7,3	10,5	10,1	2,1
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	7,0	4,6	5,0	8,2	2,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 21 παρουσιάζεται ανά φύλο το ποσοστό απασχολουμένων βάση του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας και της θέση στο επάγγελμα του απασχολουμένου.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα παρατηρούμε ότι:

- Το 39,4% των ανδρών που είναι εργοδότες απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ το 11,6% απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Ξενοδοχεία, εστιατόρια».

- Το 48,2% των γυναικών που είναι εργοδότες απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ το 14% απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Ξενοδοχεία, εστιατόρια».
- Το 43% των αυτοαπασχολουμένων ανδρών εργάζεται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 37,9%.
- Το 15,6% των μισθωτών ανδρών απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές», ενώ οι μισθωτές γυναίκες απασχολούνται κατά 18% στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εκπαίδευση».
- Το 31,6% των ανδρών που απασχολούνται κατέχουν τη θέση των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού εργάζεται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 78,3%.

Πίνακας 21

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά φύλο, ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (νομός Αχαΐας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Φύλο & Θέση στο επάγγελμα									
	ΑΝΔΡΕΣ					ΓΥΝΑΙΚΕΣ				
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	12,4	7,3	43,0	3,5	31,6	12,3	3,2	37,9	0,9	78,3
Αλιεία	0,2	0,3	0,4	0,1	1,2	0,1	0,1	0,1	0	1,1
Ορυχεία, λατομεία	0,1	0,2	0	0,1	0	0	0	0	0	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες	10,8	11,6	6,5	11,9	13,3	8,1	7,0	5,3	9,2	3,7
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	0,8	0,1	0,1	1,1	0	0,3	0	0	0,5	0
Εμπόριο, επισκευές	13,5	39,4	8,4	9,4	21,8	15,1	48,2	10,3	12,6	7,7
Ξενοδοχεία, εστιατόρια	4,4	11,5	1,2	3,8	9,9	6,2	14,0	2,8	6,1	3,3
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	10,3	4,6	9,2	12,0	4,2	2,7	1,8	1,3	3,3	0,5
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,7	0,4	0,7	2,4	0,0	2,7	0,6	1,5	3,5	0,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	4,0	5,6	6,9	2,8	1,9	7,2	6,2	13,0	7,2	1,7
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	9,2	0,4	0,3	14,1	0,1	7,9	0,4	1,1	10,9	0,4
Εκπαίδευση	5,0	1,4	0,9	7,2	0,1	13,8	4,9	5,8	18,0	0,1
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	2,9	1,0	2,5	3,5	0,2	10,2	2,5	6,5	13,0	0,1
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,7	2,0	1,7	3,2	1,5	4,3	6,0	6,6	4,1	0,9
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0	0	0,1	0	0	2,6	0,1	2,1	3,3	0,4
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Κατασκευές	14,2	9,6	13,2	15,6	8,3	0,6	0,5	0,4	0,7	0,3
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	7,6	4,7	5,0	9,2	5,9	5,8	4,3	5,3	6,7	1,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

3.8. Ανεργία

Το 2001 ο αριθμός των ανέργων στο νομό Αχαΐας ανήλθε σε 20.253 άτομα (ποσοστό 16%).

Ο πίνακας 22 παρουσιάζει την συμμετοχή των δύο φύλων στην ανεργία κατά ηλικιακή κατηγορία. Από τους 20.253 ανέργους του νομού Αχαΐας, τα 11.367 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 56,1%) και 8.886 άτομα γυναίκες (ποσοστό 43,9%).

Πίνακας 22

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην ανεργία κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	20.253	100,0	11.367	56,1	8.886	43,9
15-19 ετών	2.246	100,0	1.396	62,2	850	37,8
20-24 ετών	5.407	100,0	3.068	56,7	2.339	43,3
25-29 ετών	3.834	100,0	2.151	56,1	1.683	43,9
30-44 ετών	5.426	100,0	2.898	53,4	2.528	46,6
45-64 ετών	3.340	100,0	1.854	55,5	1.486	44,5
65+ ετών	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 23 παρουσιάζεται η κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Στην ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών βρίσκουμε το 26,8% του συνόλου των ανέργων του νομού, ενώ ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών με 26,7% των ανέργων.
- Το μεγαλύτερο ποσοστό των άνεργων ανδρών βρίσκεται στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών με ποσοστό 27% (3.068 άτομα) ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό των άνεργων γυναικών βρίσκεται στην ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών με ποσοστό 28,4% (2.528 άτομα).

Πίνακας 23

Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		γυναικες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	20.253	100,0	11.367	100,0	8.886	100,0
15-19 ετών	2.246	11,1	1.396	12,3	850	9,6
20-24 ετών	5.407	26,7	3.068	27,0	2.339	26,3
25-29 ετών	3.834	18,9	2.151	18,9	1.683	18,9
30-44 ετών	5.426	26,8	2.898	25,5	2.528	28,4
45-64 ετών	3.340	16,5	1.854	16,3	1.486	16,7
65+ ετών	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 24 παρουσιάζεται το ποσοστό ανεργίας κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Το ποσοστό ανεργίας στο νομό Αχαΐας ανήλθε σε 16% το 2001. Το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες ήταν 14% και στις γυναίκες 19,3%.
- Εντυπωσιακά υψηλό είναι το ποσοστό ανεργίας στην ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών (57,8% για τους άνδρες, 61,9% για τις γυναίκες) καθώς επίσης και για την ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών (33,8% για τους άνδρες και 37,7 % για τις γυναίκες.
- Σε αντίθεση με την απασχόληση, όσο μεγαλώνει η ηλικιακή κατηγορία τόσο μειώνεται το ποσοστό ανεργίας κάτι που φανερώνει την δυσκολία στην εύρεση εργασίας για τους νέους.

Πίνακας 24

Ποσοστό (%) ανεργίας κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
	Ποσοστό (%)	Ποσοστό (%)	Ποσοστό (%)
Σύνολο	16,0	14,0	19,3
15-19 ετών	59,3	57,8	61,9
20-24 ετών	35,4	33,8	37,7
25-29 ετών	20,5	19,2	22,5
30-44 ετών	10,5	9,0	12,8
45-64 ετών	9,6	7,7	14,0
65+ ετών	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 25 παρουσιάζεται η κατανομή των «νέων» ανέργων του νομού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Οι ηλικιακές κατηγορίες 20-24 ετών και 25-29 ετών έχουν τους περισσότερους «νέους» άνεργους (ποσοστό 62%). Το ποσοστό στις συγκεκριμένες ηλικίες για τους άνδρες είναι 63,1% και για τις γυναίκες 60,7%.
- Στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών βρίσκουμε το υψηλότερο ποσοστό τόσο για το σύνολο των «νέων» ανέργων του νομού (39,7%) όσο και για τους άνδρες (40,7%) και για τις γυναίκες (38,5%).
- Στην ηλικιακή κατηγορία 25-29 το ποσοστό των «νέων» ανέργων είναι 22,3%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 22,4% και 22,2%.

Πίνακας 25

Ποσοστιαία (%) κατανομή των «νέων» άνεργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αχαΐας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	10.666	100,0	5787	100,0	4879	100,0
15-19 ετών	1.987	18,6	1.225	21,2	762	15,6
20-24 ετών	4.236	39,7	2.358	40,7	1.878	38,5
25-29 ετών	2.380	22,3	1.299	22,4	1.081	22,2
30-44 ετών	1.866	17,5	905	15,6	961	19,7
45-64 ετών	197	1,8	0	0	197	4,0
65+ ετών	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

3.8.1 Ανεργία κατά ατομικό επάγγελμα

Στη συνέχεια αναφερόμαστε στη σχέση της ανεργίας με τα ατομικά επαγγέλματα, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο την ηλικιακή κατηγορία και τη θέση στο επάγγελμα. Ο πίνακας 26 παρουσιάζει το ποσοστό ανέργων βάση της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμα τους. Παρατηρούμε ότι:

- Η πλειοψηφία των ανέργων του νομού (52,7%) είναι «νέοι» άνεργοι.
- Το ποσοστό των «νέων» ανέργων είναι υψηλό στη κλίμακα ηλικία 15-44 ετών.
- Το 18,8% των ανέργων της ηλικιακής κατηγορίας 45-64 ετών είναι μέρος του επαγγέλματος «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα και το 18,1% είναι μέρος του επαγγέλματος «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 26

Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αχαΐας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Ηλικιακή κατηγορία						
	Σύνολο	15-19 ετών	19-24 ετών	24-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	3,1	0,4	1,1	1,7	4,0	8,4	0
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	2,6	0,2	0,9	2,7	4,7	3,8	0
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	3,1	0,5	1,6	3,4	3,9	5,5	0
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	3,9	0,8	2,2	4,1	5,1	6,4	0
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	7,0	2,0	5,1	8,0	10,0	7,6	0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	6,7	0,9	2,0	3,3	9,0	18,1	0
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	8,7	2,2	3,8	5,5	12,2	18,8	0
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	4,0	0,7	1,0	2,6	5,8	10,1	0
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	6,0	3,0	3,2	4,5	7,9	11,0	0
"Νέοι" άνεργοι	52,7	88,5	78,3	62,1	34,4	5,9	0
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	2,2	0,8	0,9	2,1	3,0	4,3	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στο πίνακα 27 παρουσιάζεται ανά φύλο το ποσοστό ανέργων βάση της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμα στο οποίο δραστηριοποιούνται.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 27 παρατηρούμε ότι για τους άνδρες το 50,9% των ανέργων είναι «νέοι άνεργοι» και το 12,1% των ανέργων είναι μέρος του επαγγέλματος «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα».

Το 54,9% των γυναικών είναι «νέες άνεργες», ενώ το 8,8% είναι μέρος του επαγγέλματος «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές».

Πίνακας 27

Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά φύλο, ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αχαΐας)

Ο μάδες ατομικών επαγγελμάτων	Φύλο και ηλικιακή κατηγορία													
	Άνδρες							Γυναίκες						
	Σύνολο	15-19	19-24	24-29	30-44	45-64	65+	Σύνολο	15-19	19-24	24-29	30-44	45-64	65+
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	3,9	0,5	1,5	2,3	4,9	10,7	0	2,1	0,4	0,5	1,1	3,0	5,4	0
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	1,9	0,3	0,6	2,0	3,6	2,6	0	3,6	0,1	1,2	3,6	5,9	5,3	0
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	2,5	0,4	0,9	2,4	3,5	5,3	0	3,8	0,6	2,4	4,8	4,4	5,7	0
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	2,0	0,1	0,8	2,0	2,8	4,3	0	6,3	1,9	4,1	6,8	7,8	9,1	0
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες Αγορές	5,6	1,0	4,1	5,9	8,4	6,9	0	8,8	3,5	6,3	10,8	11,8	8,5	0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	6,9	1,1	2,3	4,4	10,0	16,6	0	6,5	0,7	1,6	2,0	8,0	20,1	0
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	12,1	3,4	6,0	8,6	16,0	26,5	0	4,3	0,2	0,9	1,6	7,8	9,3	0
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	5,2	1,0	1,5	3,9	8,0	11,8	0	2,5	0,2	0,4	0,8	3,3	7,9	0
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	6,9	4,0	4,8	6,0	8,9	10,8	0	4,8	1,4	1,1	2,7	6,8	11,3	0
"Νέοι" άνεργοι	50,9	87,8	76,9	60,4	31,2	0,0	0	54,9	89,6	80,3	64,2	38,0	13,3	0
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	2,1	0,5	0,7	2,3	2,8	4,4	0	2,4	1,3	1,2	1,8	3,1	4,2	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Ο πίνακας 28 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των ανέργων βάση της θέσης τους στο επάγγελμα και το επάγγελμα τους. Παρατηρούμε ότι:

- Το 68,8% των άνεργων εργοδοτών βρίσκεται στο επάγγελμα «Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα».
- Το 64,2% των άνεργων αυτοαπασχολουμένων βρίσκεται στο επάγγελμα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».
- Το 21,8% των άνεργων μισθωτών βρίσκεται στο επάγγελμα «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα».
- Το 84% των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού βρίσκεται στο επάγγελμα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 28

Ποσοστιαία (%) ανέργων κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέσης στο επάγγελμα (νομός Αχαΐας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Θέση στο επάγγελμα					
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού	Δε δήλωσαν θέση στο επάγγελμα, και "νέοι"
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του ίου και ιδιωτικού τομέα	3,1	68,8	0,8	1,5	0	0
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	2,6	3,5	5,4	6,2	0,2	0
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	3,1	1,6	3,2	8,1	0,4	0
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	3,9	0,9	0,8	10,9	0,8	0
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	7,0	6,8	6,1	17,9	6,5	0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	6,7	2,4	64,2	1,0	84,0	0
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	8,7	8,7	11,1	21,8	3,0	,0
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	4,0	3,3	3,7	10,5	1,9	0
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	6,0	0,8	2,9	16,5	2,3	0
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	2,2	3,2	1,7	5,7	0,8	0
"Νέοι" άνεργοι	52,7	0	0	0	0	100,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

3.9. Συμπεράσματα

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρουσίαση των δεδομένων του νομού Αχαΐας είναι τα ακόλουθα:

- Ο νομός Αχαΐας συγκεντρώνει 2,9% του πληθυσμού της χώρας. Το 2001 ο νομός παρουσίασε φυσική αύξηση του πληθυσμού κατά 0,4% καθώς οι γεννήσεις (2.951 άτομα) υπερίσχυσαν των θανάτων (2.825).
- Ο νομός Αχαΐας παράγει 49,4% του ΑΕΠ της περιφέρειας. Στο νομό Αχαΐας παράγεται 27,5% του προϊόντος του αγροτικού τομέα της περιφέρειας, 63,8% της μεταποίησης και 49,8% των υπηρεσιών.
- Σε ότι αφορά την σύνθεση του ΑΕΠ στο νομό, στον πρωτογενή τομέα παράγεται το 8%, στο δευτερογενή το 21% και στον τριτογενή τομέα το 71%.
- Το 39,8% του συνόλου του πληθυσμού άνω των 6 ετών είναι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενώ ακολουθούν οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με 38,7%.
- Το ποσοστό των αναλφάβητων στο νομό Αχαΐας (3,6%) είναι χαμηλότερο σε σχέση με το ποσοστό της περιφέρειας (5,5%) και στο ίδιο επίπεδο όσο με το ποσοστό της χώρας (3,6%).
- Με κατά κεφαλή προϊόν 3,5 εκατ. δρχ. κατατάσσεται 28ος με βάση το κριτήριο αυτό με 86% του μέσου όρου της Ελλάδας (64% του μέσου όρου της ΕΕ-25).
- Με δηλωθέν εισόδημα 12,3 χιλ. ευρώ ανά φορολογούμενο το 2003 (άνοδος 7,7%, 98% του μέσου όρου της Ελλάδας), οι φορολογούμενοι του πλήρωσαν το 2003 κατά μέσο όρο για φόρο εισοδήματος 945 ευρώ, έναντι μέσου όρου χώρας 1.076.
- Το εργατικό δυναμικό την περίοδο 1981-2001 αυξήθηκε κατά 25,9% (26.100 άτομα), ενώ ο αριθμός των απασχολουμένων αυξήθηκε κατά 10,7% (10.293 άτομα) για την αντίστοιχη χρονική περίοδο.
- Το 63,7% του εργατικού δυναμικού του νομού αποτελείται από άνδρες και το 36,3% από γυναίκες.
- Το 2001 ο αριθμός των απασχολουμένων στο νομό Αχαΐας ανήλθε σε 106.709 άτομα. Από αυτά 69.558 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 65,2%) και 37.151 άτομα γυναίκες (ποσοστό 34,8%).
- Ο δείκτης απασχόλησης είναι υψηλότερος για τους άνδρες (86%) από ότι για τις γυναίκες (80,7%).

- Το 15,1% των απασχολούμενων του νομού εργάζεται ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» και ακολουθούν οι «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές» με 13,7% και οι «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα» με 13,1%.
- Η απασχόληση στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο νομό Αχαΐας χαρακτηρίζεται από τη σημαντική συμμετοχή του τριτογενή τομέα (60,5%). Στη συνέχεια έρχεται ο δευτερογενής τομέας με ποσοστό 20% και ο πρωτογενής τομέας με ποσοστό 12,5%. Αναλυτικότερα στο τριτογενή τομέα απασχολούνται 64.531 άτομα, στο δευτερογενή τομέα 21.312 άτομα και στο πρωτογενή τομέα 13.378 άτομα.
- Το 2001 ο αριθμός των ανέργων στο νομό Αχαΐας ανήλθε σε 20.253 άτομα (ποσοστό 16%).
- Από τους 20.253 ανέργους του νομού Αχαΐας, τα 11.367 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 56,1%) και 8.886 άτομα γυναίκες (ποσοστό 43,9%).
- Το ποσοστό των «νέων» ανέργων στο νομό Αχαΐας ανήλθε σε 52,7% το 2001. Για τους άνδρες το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε σε 50,9% ενώ για τις γυναίκες σε 54,9%.
- Οι ηλικιακές κατηγορίες 20-24 ετών και 25-29 ετών έχουν τους περισσότερους «νέους» ανέργους (ποσοστό 62%). Το ποσοστό στις συγκεκριμένες ηλικίες για τους άνδρες είναι 63,1% και για τις γυναίκες 60,7%.
- Αυξήθηκαν οι ρυθμοί επενδυμένων κεφαλαίων αλλά ο αριθμός των νέων επιχειρήσεων μειώθηκε κατά 2 επιχειρήσεις το 2002 στο νομό Αχαΐας. Συγκεκριμένα δημιουργήθηκαν 90 νέες μονάδες με συνολικά κεφάλαια 11.509.435 €, έναντι 92 μονάδων με συνολικά κεφάλαια 7.051.746 € το προηγούμενο έτος.
- Οι διανυκτερεύσεις του νομού αντιπροσωπεύουν το 45,8% του συνόλου των διανυκτερεύσεων της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας.
- Για την χρονική περίοδο 1996-1999 η πληρότητα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων του νομού σημείωσε αύξηση 31,6%.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4. Βασικά στοιχεία δημογραφίας, παραγωγής και κοινωνικών υποδομών του νομού Αιτωλοακαρνανίας

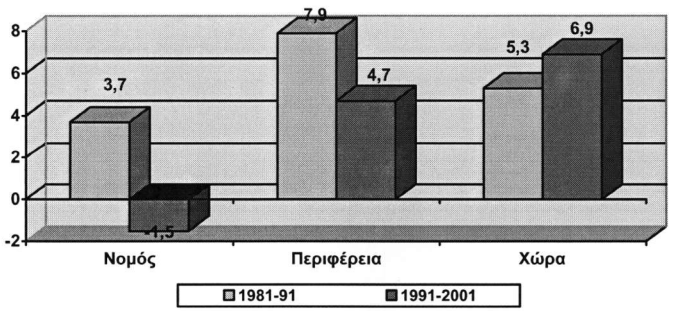
4.1. Πληθυσμιακά στοιχεία

Με πρωτεύουσα το Μεσολόγγι, ο νομός Αιτωλοακαρνανίας συγκεντρώνει ποσοστό 2% του πληθυσμού της χώρας. Η τάση μείωσης του πληθυσμού είναι εμφανής, αφού είναι ένας από τους νομούς στους οποίους σημειώθηκε το 2001 φυσική μείωση του πληθυσμού, καθώς οι θάνατοι (2.251 άτομα) υπερίσχυσαν των γεννήσεων (2000 άτομα).

Στη γραφική παράσταση 1 παρουσιάζεται η μεταβολή του πληθυσμού του νομού για το διάστημα 1981-2001 σε σχέση με την αντίστοιχη μεταβολή της περιφέρειας και του συνόλου της χώρας. Για το διάστημα 1981-1991 παρατηρούμε ότι ο πληθυσμός του νομού αυξήθηκε κατά 3,7%, ποσοστό μικρότερο τόσο από το 7,9% της περιφέρειας, όσο και από το 5,3% του συνόλου της χώρας. Για την περίοδο 1991-2001, ο πληθυσμός του νομού μειώθηκε κατά 1,5%, ενώ ο πληθυσμός της περιφέρειας αυξήθηκε κατά 4,7% και της χώρας κατά 6,9%.

Γραφική παράσταση 1

Μεταβολή του πληθυσμού 1981-2001

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Απογραφής του 2001, στον πίνακα 1 παρουσιάζεται η μεταβολή του πληθυσμού στο νομό ανά δήμο και φύλο για το διάστημα 1991-2001. Η μεγαλύτερη αύξηση πληθυσμού παρατηρείται στο Δήμο Ναυπάκτου με 13,8% και η μεγαλύτερη μείωση στο Δήμο Παρακαμπυλίων με 18,6%.

Πίνακας 1

Μεταβολή του πληθυσμού ανά Δήμο – Κοινότητα και φύλο (1991-2001)

Δήμοι – Κοινότητες	2001			1991			Μεταβολή (%)		
	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Ιεράς πόλης Μεσολογγίου	8.999	8.989	17.988	8.355	8.503	16.858	7,7	5,7	6,7
Αγγελοκάστρου	1.390	1.371	2.761	1.550	1.497	3.047	-10,3	-8,4	-9,4
Αγρινίου	26.480	27.773	54.253	25.343	26.618	51.961	4,5	4,3	4,4
Αιτωλικού	3.665	3.551	7.216	3.836	3.908	7.744	-4,5	-9,1	-6,8
Αλυζιάς	1.979	1.765	3.744	1.990	1.923	3.913	-0,6	-8,2	-4,3
Αμφιλοχίας	6.591	6.243	12.834	6.833	6.878	13.711	-3,5	-9,2	-6,4
Ανακτορίου	4.584	4.246	8.830	4.901	4.766	9.667	-6,5	-10,9	-8,7
Αντιρρίου	1.187	1.188	2.375	1.264	1.267	2.531	-6,1	-6,2	-6,2
Αποδοτιάς	1.430	1.168	2.598	1.468	1.280	2.748	-2,6	-8,8	-5,5
Αρακύνθου	3.242	3.155	6.397	3.492	3.516	7.008	-7,2	-10,3	-8,7
Αστακού	3.670	3.582	7.252	4.114	4.096	8.210	-10,8	-12,5	-11,7
Θέρμου	4.819	4.480	9.299	4.640	4.682	9.322	3,9	-4,3	-0,2
Θεστιέων	3.578	3.509	7.087	3.749	3.845	7.594	-4,6	-8,7	-6,7
Ινάχου	3.188	2.981	6.169	3.679	3.604	7.283	-13,3	-17,3	-15,3
Κεκροπίας	2.298	2.196	4.494	2.084	2.023	4.107	10,3	8,6	9,4
Μακρυνείας	2.607	2.634	5.241	2.580	2.702	5.282	1,0	-2,5	-0,8
Μεδέωνος	2.577	2.473	5.050	2.880	2.880	5.760	-10,5	-14,1	-12,3
Μενιδίου	1.233	1.209	2.442	1.206	1.177	2.383	2,2	2,7	2,5
Ναυπάκτου	9.156	9.075	18.231	7.663	7.742	15.405	19,5	17,2	18,3
Νεάπολης	2.547	2.505	5.052	2.784	2.754	5.538	-8,5	-9,0	-8,8
Οινιάδων	5.365	4.862	10.227	5.446	5.240	10.686	-1,5	-7,2	-4,3
Αναιτωλικού	996	857	1.853	1.067	982	2.049	-6,7	-12,7	-9,6
Παράβολας	2.327	2.155	4.482	2.502	2.510	5.012	-7,0	-14,1	-10,6

Δήμοι – Κοινότητες	2001			1991			Μεταβολή (%)		
	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Αρακαμπυλιών	1.503	1.254	2.757	1.774	1.637	3.411	-15,3	-23,4	-19,2
Πλάτανου	970	805	1.775	875	797	1.672	10,9	1,0	6,2
Πυλληνής	1.027	973	2.000	907	879	1.786	13,2	10,7	12,0
Στρατού	3.352	3.086	6.438	3.475	3.420	6.895	-3,5	-9,8	-6,6
Φυτειών	1.393	1.328	2.721	1.592	1.544	3.136	-12,5	-14,0	-13,2
Χαλκειάς	1.460	1.403	2.863	1.611	1.550	3.161	-9,4	-9,5	-9,4
Σύνολο νομού	**113.613**	**110.816**	**224.429**	**113.660**	**114.220**	**227.880**	**0,0**	**-3,0**	**-1,5**
Σύνολο περιφέρειας	**376.596**	**363.910**	**740.506**	**354.071**	**353.245**	**707.316**	**6,4**	**3,0**	**4,7**
Σύνολο χώρας	**5.431.816**	**5.532.204**	**10.964.020**	**5.051.553**	**5.201.027**	**10.252.580**	**7,5**	**6,4**	**6,9**

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

4.2. Παραγωγικοί τομείς

Ο νομός Αιτωλοακαρνανίας παράγει το 29,9%[1] του ΑΕΠ της περιφέρειας. Στο νομό Αιτωλοακαρνανίας παράγεται 33,3% του προϊόντος του αγροτικού τομέα της περιφέρειας, 22,9% της μεταποίησης και 31,3% των υπηρεσιών.

Πίνακας 2

Προϊόν – εισόδημα (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Περιγραφή	Έτη					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
ΑΕΠ (τιμές αγοράς εκ. δρχ.)	498.418	533.005	575.663	612.280	655.448	711.989
Γεωργία (Ποσοστό % ΑΕΠ)	21	16	16	15	14	14
Βιομηχανία (Ποσοστό % ΑΕΠ)	15	14	15	15	15	16
Υπηρεσίες % ΑΕΠ	64	70	69	69	71	70
ΑΕΠ κατά κεφαλή (Ποσοστό % Μ.Ο. χώρας)	79,9	77,9	78,0	78,4	78,4	79,6
ΑΕΠ κατά κεφαλή (δρχ.)	2.234.577	2.395.377	2.594.514	2.768.806	3.975.414	3.246.215

Πηγή: ΕΣΥΕ, Περιφερειακοί Λογαριασμοί, 1996-2001

Ο νομός Αιτωλοακαρνανίας είναι η 1η παραγωγός περιοχή καπνού με 21% της συνολικής παραγωγής της χώρας, η 4η στην παραγωγή τυριού με 5%, η 5η γάλακτος με 3,7%, η 6η στην παραγωγή κρέατος με 4% και 8η στην παραγωγή εσπεριδοειδών με 4% το 2001.

[1] Πηγή: ΕΣΥΕ, Περιφερειακοί Λογαριασμοί, Στοιχεία 1998

Πίνακας 3

Γεωργική παραγωγή (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Περιγραφή	Έτη					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Σύνολο καλλιεργειών (στρέμματα)	1.314.382	1.289.116	1.295.639	1.291.269	1.286.553	979.940
Αρδευθείσες καλλιέργειες (στρέμματα)	698.450	691.544	688.808	678.199	682.182	678.909
Ελαιόλαδο (τόνοι)	13.629	7.473	10.156	13.592	9.450	11.126
Καπνός (τόνοι)	30.409	32.266	31.758	30.603	30.373	28.695
Βαμβάκι (τόνοι)	17.116	16.090	23.618	23.824	25.438	27.701
Σιτάρι (τόνοι)	7.237	7.479	6.908	8.528	8.150	7.911
Ρύζι (τόνοι)	2.725	3.700	4.025	3.250	4.100	4.950
Εσπεριδοειδή (τόνοι)	19.770	63.194	17.494	57.856	54.059	48.701
Μήλα (τόνοι)	354	324	352	340	344	387
Ροδάκινα (τόνοι)	349	550	529	389	393	314
Πατάτες (τόνοι)	11.619	9826	11.148	10.445	9.752	10.421
Τομάτες (τόνοι)	34.511	22.839	24.600	17.514	17.099	14.289
Κρέας (τόνοι)	21.909	18.277	20.769	22.446	21.459	20.061
Γάλα (τόνοι)	69.623	74.268	71.185	73.711	69.997	71.698
Τυρί μαλακό (τόνοι)	8.206	8.024	7.629	7.680	7.497	73.64
Τυρί σκληρό (τόνοι)	1.966	1.530	1.536	1.457	1.456	1.448
Αυγά (χιλ. τεμάχια)	35.044	38.756	34.472	32.969	30.826	26.700

Πηγή: ΕΣΥΕ, Περιφερειακοί Λογαριασμοί, 1996-2001

4.3. Εκπαίδευση

4.3.1. Εκπαιδευτικό επίπεδο του συνόλου του πληθυσμού

Ο πίνακας 4 παρουσιάζει την κατανομή του πληθυσμού του νομού Αιτωλοακαρνανίας κατά εκπαιδευτικό επίπεδο και φύλο σύμφωνα με στοιχεία της Απογραφής του 2001 που υλοποιήθηκε από την ΕΣΥΕ. Παρατηρούμε ότι:

- Το 48,4% του συνόλου του πληθυσμού άνω των 6 ετών είναι απόφοιτοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ ακολουθούν οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με 35,2%.
- Το ποσοστό των αναλφάβητων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας (8,8%) υπερβαίνει τόσο το ποσοστό της περιφέρειας (6,2%), όσο και της χώρας (3,6%).
- Η παραπάνω κατάταξη των εκπαιδευτικών επιπέδων παραμένει ίδια τόσο στους άνδρες (το 49,4% είναι οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, το 38,8% είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), όσο και τις γυναίκες (το 47,4% είναι οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 31,6% είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης).

Πίνακας 4

Πληθυσμός ηλικίας 6 ετών και άνω κατά φύλο και εκπαιδευτικό επίπεδο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	181.192	100,0	90.753	100,0	90.439	100,0
Τριτοβάθμια Εκπαίδευση	13.744	7,6	7.594	8,4	6.150	6,8
Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	63.772	35,2	35.198	38,8	28.574	31,6
Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση	87.689	48,4	44.791	49,4	42.898	47,4
Αναλφάβητοι	15.987	8,8	3.170	3,5	12.817	14,2

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001

4.3.2. Μαθητική διαρροή

Σημαντική είναι επίσης σύμφωνα με έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, η μείωση της μαθητικής διαρροής (των μαθητών δηλαδή που εγκατέλειψαν το σχολείο πριν ολοκληρώσουν την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση) στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Συγκεκριμένα για το νομό η διαρροή μειώθηκε από 20,23% για τη σχολική χρονιά 1987-1988 σε 9,22% για τη σχολική χρονιά 1997-1998.

Πίνακας 5

Ποσοστό μαθητικής διαρροής (χρονολογία εισαγωγής μαθητών: 1987-88, 1989-90, 1991-92, 1997-98)

Νομοί	χρονολογία εισαγωγής μαθητών			
	1987-88	1989-90	1991-92	1997-98
Αιτωλοακαρνανίας	20,2	16,6	14,7	9,2
Σύνολο χώρας	12,6	11,6	9,6	7,0

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 1999

Στον πίνακα 6 παρατηρούμε ότι η μείωση της μαθητικής διαρροής αφορά τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια του νομού.

Πίνακας 6

Ποσοστό μαθητικής διαρροής κατά φύλο (χρονολογία εισαγωγής μαθητών 1987-88, 1989-90, 1991-92, 1997-98)

Νομοί	χρονολογία εισαγωγής μαθητών							
	1987-88		1989-90		1991-92		1997-98	
	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια
Αιτωλοακαρνανίας	23,0	17,1	20,4	12,5	18,4	10,7	11,0	7,3
Σύνολο χώρας	14,1	11,0	13,2	9,8	10,1	8,0	8,3	5,5

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 1999

4.3.3. Εκπαιδευτικές υποδομές

Όσον αφορά τις εκπαιδευτικές υποδομές[2], έχει ήδη διαπιστωθεί σημαντική έλλειψη σχολικών αιθουσών στις αστικές κυρίως περιοχές, καθώς και έλλειψη εργαστηριακού εξοπλισμού στα σχολεία.

Ο πίνακας 7 παρουσιάζει την εξέλιξη των εκπαιδευτικών υποδομών του νομού για την περίοδο 1996-2000.

Πίνακας 7

Εκπαιδευτικές υποδομές (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Εκπαιδευτικές υποδομές	Έτη				
	1996	1997	1998	1999	2000
Αριθμός δημοτικών σχολείων	254	244	239	227	222
Αριθμός ιδιωτικών δημοτικών σχολείων	1	1	1	1	1
Αριθμός γυμνασίων	47	48	48	46	46
Αριθμός ιδιωτικών γυμνασίων	1	1	1	1	1
Αριθμός λυκείων	41	41	41	42	42
Αριθμός ιδιωτικών λυκείων	3	3	3	2	2

Πηγή: ΕΣΥΕ, Διεύθυνση Κοινωνικών Στατιστικών, Τμήμα Στατιστικών Εκπαίδευσης

[2] ΠΕΠ Δυτικής Ελλάδας 2000-2006

4.4. Υγεία – Πρόνοια

Όσον αφορά τον τομέα Υγεία και Κοινωνική Πρόνοια, στο νομό Αιτωλοακαρνανίας λειτουργούν 2 Νοσοκομεία και 8 Κέντρα Υγείας που καλύπτουν σε σημαντικό βαθμό τις ανάγκες για υγειονομική περίθαλψη των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής. Επίσης ο αριθμός ιατρών ανά 1000 κατοίκους αυξήθηκε την περίοδο 1996-1998 από 1,5 σε 2,1[3].

Πίνακας 8

Υγειονομική περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας

Νομός	Νοσοκομείο
Αιτωλοακαρνανίας	ΝΓΝ Μεσολογγίου
	ΝΓΝ Αγρινίου

Πηγή: Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας

Πίνακας 9

Υγειονομική περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (2)

Νομός	Κέντρα Υγείας	Περιφερειακά Ιατρεία
Αιτωλοακαρνανίας	Αμφιλοχίας	Λουτρού, Σαρδηνίων, Παπαδάτου, Τρύφου, Νεάπολης, Κατούνας,
		Λεπενούς, Μπαμπαλιούς, Σπολαίτης, Μενιδίου.
	Βόνιτσας	Μοναστηρακίου, Παλαίρου, Πλαγιάς.
	Θέρμου	Πλατάνου, Γαβαλούς, Ανάληψης, Δρυμώνας, Καλλιθέας, Κόνισκας,
		Μυρτιάς, Κ. Μακρυνούς, Περίστας Δοκιμίου, Παραβόλας,
		Ποταμούλας, Σιτομενών, Παπαδάτων Παναιτωλίου, Αγ. Βλασσίου,
		Ματαράγκας Κατούνας.
	Χαλκιοπουλών	Αμοργιανών, Εμπεσού, Μαλεσιάδας, Πατιόπουλου, Αρωνιάδος,
		Περδικαρίου, Φλωριάδας
	Αιτωλικού	Παλαιομάνινας, Γουριάς, Νεοχωρίου, Στάμνας, Κατοχής, Πενταλόφου,
		Παπαδάτων Αγγελοκάστρου, Ευηνοχωρίου, Ελληνικών, Γαλατά.
	Άνω χώρας	Ελατόβρυσης, Ελευθέριανης, Καταφυγίου, Τερψιθέας.
	Αστακού	Μαχαιρά, Μύτικα, Φυτειών, Αρχοντοχωρίου.
	Ναυπάκτου	Αράχωβας, Ποτιδάνειας, Σίμου, Γλυφάδας, Ευπαλίου, Μοναστηρακίου,
		Παλαιοπύργου, Ριγανίου Γαβρολίμνης.

Πηγή: Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας

[3] Πηγή: ΕΣΥΕ

4.4.1. Δομές Πρόνοιας

Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τους φορείς πρόνοιας στο σύνολο του Νομού ανά Δήμο.

Πίνακας 10

Φορείς πρόνοιας στο νόμο Αιτωλοακαρνανίας

	ΕΙΔΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΚΗΣ ΔΟΜΗΣ	ΕΠΩΝΥΜΙΑ ΦΟΡΕΑ
ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ
ΑΓΡΙΝΙΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
		ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	Α΄ ΒΝΣ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
		Α΄ ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		Β΄ ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ ΔΟΚΙΜΙΟΥ
		ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ ΚΑΛΥΒΙΩΝ
		ΒΝΣ ΔΟΚΙΜΙΟΥ
		ΒΝΣ ΚΑΛΥΒΙΩΝ
		Γ΄ ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		Δ΄ ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΚΔΑΠ-ΜΕΑ - ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΕΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΣΤ΄ ΒΝΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	ΕΙΔΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	1Ο ΕΙΔΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	ΙΑΤΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	ΙΑΤΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ (ΓΗΡΟΚΟΜΕΙΑ)	ΓΗΡΟΚΟΜΕΙΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	ΚΑΠΗ	ΚΑΠΗ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΚΑΠΗ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΚΑΠΗ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	ΚΕΚΥΚΑΜΕΑ	ΚΕΚΥΚΑΜΕΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
	ΚΕΝΤΡΑ ΑΠΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ	ΕΛΕΠΑΠ-ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΑΝΑΠΗΡΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

	ΕΙΔΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΚΗΣ ΔΟΜΗΣ	ΕΠΩΝΥΜΙΑ ΦΟΡΕΑ
	ΚΕΝΤΡΑ ΗΜΕΡΗΣΙΑΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ	ΚΗΦΗ - ΚΕΝΤΡΟ ΗΜΕΡΙΣΙΑΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	ΚΕΝΤΡΑ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ	Η ΑΓΙΑ ΦΙΛΟΘΕΗ - ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΟΙΚΟΤΡΟΦΕΙΟ ΘΗΛΕΩΝ
	ΣΥΛΛΟΓΟΙ	ΓΛΥΚΙΑ ΠΟΡΕΙΑ - ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΔΙΑΒΗΤΙΚΩΝ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
		Η ΗΛΙΑΧΤΙΔΑ - ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΩΝ ΑΜΕΑ
		ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΜΕΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
		ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΑΙΜΟΔΟΤΩΝ (Π.Ο.Σ.Ε.Α.)
		ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΑΙΜΟΔΟΤΩΝ Ν. ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
		ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΝΕΦΡΟΠΑΘΩΝ ΑΓΡΙΝΙΟΥ
		ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΣΧΟΝΤΩΝ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΙΜΙΑΣ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΩΝ ΝΟΜΟΥ
	ΦΟΡΕΙΣ - ΙΔΡΥΜΑΤΑ (ΔΙΑΦΟΡΑ)	ΟΚΑΝΑ-ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ
		ΒΝΣ ΣΤΑΜΝΑΣ
ΑΛΥΖΙΑΣ (Δ)	ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ	ΕΘΕΛΟΝΤΕΣ ΑΙΜΟΔΟΤΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΜΥΤΙΚΑ
ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	Α΄ ΒΝΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ
		Β΄ ΒΝΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ
		ΒΝΣ ΛΟΥΤΡΟΥ - ΒΑΛΤΟΥ
		ΒΝΣ ΣΑΡΔΗΝΙΩΝ
		ΒΝΣ ΣΤΑΝΟΥ
	ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΣΤΙΕΣ	ΕΙΔΙΚΗ ΕΣΤΙΑ ΣΙΤΙΣΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ (ΕΟΚΦ)
	ΚΑΠΗ	ΚΑΠΗ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ
	ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΕΙΣ	ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΕΞΟΧΕΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ (ΕΟΚΦ)
	ΚΕΝΤΡΑ ΑΠΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ	ΚΑΦΚΑ ΠΑΥΛΙΑΛΗΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ (ΚΕΝΤΡΟ ΑΠΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΑΚΤΟΡΙΟΥ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΒΟΝΙΤΣΑΣ
		ΒΝΣ ΔΡΥΜΟΥ
		ΒΝΣ ΘΥΡΕΙΟ ΒΟΝΙΤΣΑΣ
		ΒΝΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΟΥ
ΑΝΤΙΡΡΙΟΥ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΑΝΤΙΡΙΟΥ
ΑΡΑΚΥΝΘΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΡΑΚΥΝΘΟΥ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥΣ
		ΒΝΣ ΜΑΤΑΡΑΓΚΑΣ
	ΣΥΛΛΟΓΟΙ	ΠΑΝΑΓΙΑ ΕΛΕΟΥΣΑ - ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΑΙΜΟΔΟΤΩΝ ΠΑΠΑΔΑΤΩΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΑΣΤΑΚΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΣΤΑΚΟΥ

	ΕΙΔΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΚΗΣ ΔΟΜΗΣ	ΕΠΩΝΥΜΙΑ ΦΟΡΕΑ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΑΣΤΑΚΟΥ
		ΒΝΣ ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗ - ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΘΕΡΜΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΘΕΡΜΟΥ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΘΕΡΜΟΥ
	ΚΑΠΗ	ΚΑΠΗ ΘΕΡΜΟΥ
ΘΕΣΤΙΕΩΝ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ
		ΒΝΣ ΠΑΝΑΙΤΩΛΙΟΥ
	ΚΑΠΗ	ΚΑΠΗ ΘΕΣΤΙΕΩΝ
	ΣΥΛΛΟΓΟΙ	Η ΧΡΥΣΟΧΕΡΙΑ - ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΑΙΜΟΔΟΤΩΝ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ
ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕΣΟΛΛΟΓΙΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
		ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	Α΄ ΒΝΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
		Β΄ ΒΝΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
		ΒΝΣ ΕΥΗΝΟΧΩΡΙΟΥ
		Γ΄ ΒΝΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
		ΚΔΑΠ - ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΗΣ
	ΕΙΔΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΕΙΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
	ΙΑΤΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	ΙΑΤΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
	ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ (ΓΗΡΟΚΟΜΕΙΑ)	ΣΕΛΙΒΕΙΟ ΠΤΩΧΟΚΟΜΕΙΟ - ΓΗΡΟΚΟΜΕΙΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
	ΚΑΠΗ	ΚΑΠΗ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
	ΚΕΝΤΡΑ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ	ΔΡΟΣΙΝΕΙΟ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΕΙΟ ΚΟΡΑΣΙΔΩΝ
	ΣΥΛΛΟΓΟΙ	Ο ΚΑΛΟΣ ΣΑΜΑΡΕΙΤΗΣ - ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΑΙΜΟΔΟΤΩΝ ΛΥΤΙΚΗΣ ΣΤΕΡΕΑΣ
		ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΝΕΦΡΟΠΑΘΩΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
	ΦΟΡΕΙΣ - ΙΔΡΥΜΑΤΑ (ΔΙΑΦΟΡΑ)	ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΕΙΔΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΑΝΑΓΙΑ ΕΔΕΟΥΣΑ
ΙΝΑΧΟΥ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΕΜΠΕΣΣΟΥ
ΚΕΚΡΟΠΙΑΣ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΚΕΚΡΟΠΙΑΣ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΠΑΛΑΙΡΟΥ
ΜΑΚΡΥΝΕΙΑΣ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΓΑΒΑΛΟΥΣ
		ΒΝΣ ΚΑΤΩ ΜΑΚΡΥΝΟΥΣ
	ΣΥΛΛΟΓΟΙ	ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΑΙΜΟΔΟΤΩΝ ΘΕΡΜΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ Ν. ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
ΜΕΔΕΩΝΟΣ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΚΑΤΟΥΝΑΣ
		ΒΝΣ ΤΡΥΦΟΥ
	ΚΑΠΗ	ΚΑΠΗ ΚΑΤΟΥΝΑΣ

	ΕΙΔΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΚΗΣ ΔΟΜΗΣ	ΕΠΩΝΥΜΙΑ ΦΟΡΕΑ
		ΚΑΠΗ ΜΕΔΕΩΝΟΣ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	Α΄ ΒΝΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
		Α΄ ΒΝΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
		Β΄ ΒΝΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
		ΒΝΣ ΛΥΓΙΑΣ
		Γ΄ ΒΝΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
	ΕΙΔΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	ΕΙΔΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
	ΚΕΝΤΡΑ ΑΠΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ	Ο ΠΛΑΤΩΝ - ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΡΙΜΝΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΟΥ
	ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ	ΕΕΣ-ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ (ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΡΥΘΡΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ)
	ΦΟΡΕΙΣ - ΙΔΡΥΜΑΤΑ (ΔΙΑΦΟΡΑ)	ΙΔΡΥΜΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ
ΝΕΑΠΟΛΗΣ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	Α΄ ΒΝΣ ΝΕΑΠΟΛΗΣ
		Β΄ ΒΝΣ ΝΕΑΠΟΛΗΣ
		Γ΄ ΒΝΣ ΝΕΑΠΟΛΗΣ
	ΚΑΠΗ	ΚΑΠΗ ΝΕΑΠΟΛΗΣ
ΟΙΝΙΑΔΩΝ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΚΑΤΟΧΗΣ
ΠΑΝΑΙΤΩΛΙΚΟΥ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΠΑΝΑΙΤΩΛΙΚΟΥ
ΠΑΡΑΒΟΛΑΣ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑΣ
		ΒΝΣ ΠΑΡΑΒΟΛΑΣ
		ΚΔΑΠ- ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΑΡΑΒΟΛΟΥ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
ΠΑΡΑΚΑΜΠΥΛΙΩΝ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΠΑΡΑΚΑΜΠΥΛΙΩΝ
ΠΛΑΤΑΝΟΥ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΝΕΟΧΩΡΙΟΥ
ΣΤΡΑΤΟΥ (Δ)	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΛΕΠΕΝΟΥΣ
		ΒΝΣ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΦΥΤΕΙΩΝ (Δ)	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΦΥΤΕΙΩΝ
	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ	ΒΝΣ ΦΥΤΕΙΩΝ

Πηγή: Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας

4.5. Οικονομικά στοιχεία

Με κατά κεφαλή προϊόν 3,2 εκατ. δρχ. κατατάσσεται 39ος με βάση το κριτήριο αυτό με 80% του μέσου όρου της Ελλάδας το 2001 (59% του μέσου όρου της ΕΕ-25).

Με δηλωθέν εισόδημα 9,31 χιλ. ευρώ ανά φορολογούμενο το 2003 (άνοδος 6,5%, 74% του μέσου όρου της Ελλάδας), οι φορολογούμενοι του πλήρωσαν το 2003 κατά μέσο όρο για φόρο εισοδήματος 497 ευρώ, έναντι μέσου όρου χώρας 1.076.

Σε αυτόν αναλογεί 1,8% των φορολογουμένων (άνοδος 4,6% το 2003), 1,3% του δηλωθέντος εισοδήματος της χώρας (+ 11,4%) και 0,8% του φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων (+15%).

Πίνακας 11

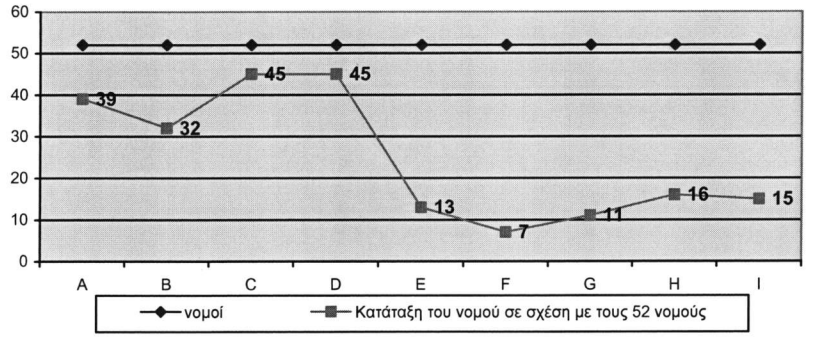
Βασικά μεγέθη και δείκτες του νομού Αιτωλοακαρνανίας

		Νομός Αιτωλοακαρνανίας	Μέσος όρος χώρας	Κατάταξη σε σχέση με 52 νομούς
ΑΕΠ κατά κεφαλή	2001	3,3 εκατ.δρχ.	4,1	39
Κατά κεφαλή αποταμιευτικές καταθέσεις	2000	1,3 εκατ.δρχ.	1,8	32
Δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο	2003	9,3 χιλ. ευρώ	12,5	45
Φόρος εισοδήματος ανά κάτοικο	2003	0,5 χιλ. ευρώ	1,1	45
Συμμετοχή στα συνολικά μεγέθη της χώρας				
ΑΕΠ	2001	1,6 %		13
Φορολογούμενοι	2003	1,8 %		7
Δηλωθέν στην εφορία εισόδημα	2003	1,3 %		11
Φόρος εισοδήματος φ.π.	2003	0,8 %		16
Αποταμιευτικές καταθέσεις	2002	1,1 %		15

Πηγή: Επιλογές, Νομοί της Ελλάδος, 2002

Γραφική παράσταση 2

Κατάταξη του νομού Αιτωλοακαρνανίας σε σχέση με τους 52 νομούς

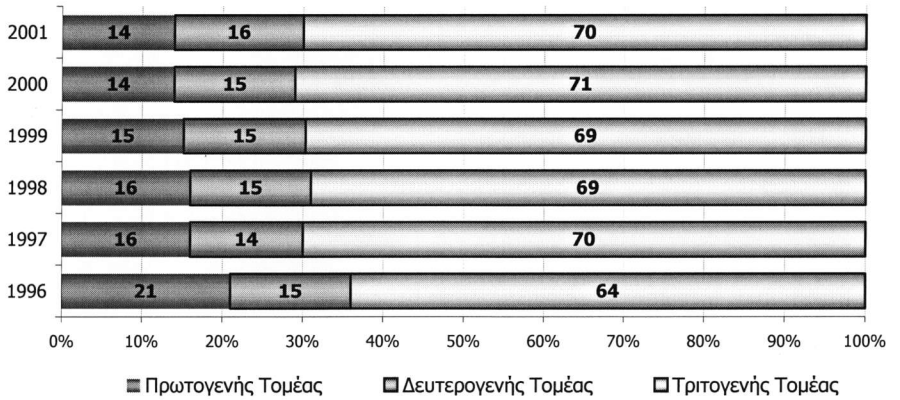

A =	ΑΕΠ κατά κεφαλή
B =	Κατά κεφαλή αποταμιευτικές καταθέσεις
C =	Δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο
D =	Φόρος εισοδήματος ανά κάτοικο
E =	ΑΕΠ
F =	Φορολογούμενοι
G =	Δηλωθέν στην εφορία εισόδημα
H =	Φόρος εισοδήματος φ.π.
I =	Αποταμιευτικές καταθέσεις

Σε ό,τι αφορά τη σύνθεση του ΑΕΠ στο νομό, στον πρωτογενή τομέα παράγεται το 14%, στο δευτερογενή το 16% και στον τριτογενή τομέα το 70% (2001), ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά όσον αφορά την περιφέρεια, είναι 14% για τον πρωτογενή τομέα, 18% για το δευτερογενή και 68% για τον τριτογενή.

Γραφική παράσταση 3

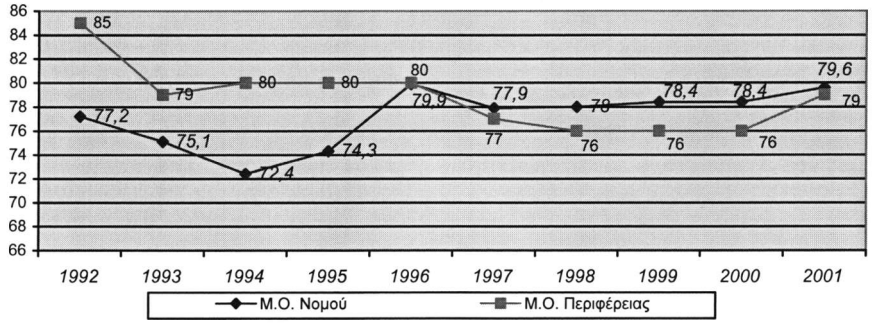
Σύνθεση ΑΕΠ του νομού Αιτωλοακαρνανίας 1996-2001

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ του νομού βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο τόσο από το κ.κ. ΑΕΠ της περιφέρειας, όσο και από το μέσο όρο της χώρας για το διάστημα 1991-1996. Από το 1997 και έπειτα το κ.κ. ΑΕΠ του νομού υπερβαίνει το αντίστοιχο της περιφέρειας και ανήλθε σε 79,6% του μέσου όρου της χώρας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την περιφέρεια ήταν 79% (2001).

Γραφική παράσταση 4

Διαχρονική εξέλιξη του κ.κ. ΑΕΠ 1992-2001

Ο πίνακας 12 παρουσιάζει τη δημοσιονομική διαχείριση του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Παρατηρούμε ότι:

- Ο αριθμός των φορολογούμενων αυξήθηκε από 66.243 άτομα το 1996, σε 84. 632 άτομα το 2000 (ποσοστό αύξησης 27,8%).

- Το δηλωθέν εισόδημα σημείωσε αύξηση κατά 61,6%, καθώς επίσης και το δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο κατά 61,3%.

- Ο αριθμός φορολογούμενων αυξήθηκε κατά 62,9% για τους εισοδηματίες, 4,8% για τους έμπορους και τους βιομηχάνους, 22,4% για τους γεωργούς, 23,8% για τους μισθωτούς, 14,4% για τους ελεύθερους επαγγελματίες και 48,1% για τους συνταξιούχους.

- Ο φόρος μεγάλης ακίνητης περιουσίας αυξήθηκε από 37 εκατ. δρχ. το 2000 σε 38,1 εκατ. δρχ. το 2001.

Πίνακας 12

Δημοσιονομική διαχείριση (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Περιγραφή	Έτη					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Αριθμός φορολογουμένων	66.243	73.923	77.356	81.004	84.632	-
Δηλωθέν εισόδημα (εκ. δρχ.)	133.564	155.535	183.154	203.943	215.814	-
Δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο, δρχ.	569.380	662.547	779.671	867.658	918.334	-
Φόροι άμεσοι ανά κάτοικο, δρχ	52.405	55.803	68.353	-	-	-
Αριθμός φορολογουμένων - εισοδηματίες	5.523	6.419	6.911	7.515	8.996	-
Αριθμός φορολογουμένων - έμποροι,βιομηχανοι	12.174	12.326	11.887	11.852	12.755	-
Αριθμός φορολογουμένων - γεωργοί κλπ	16.184	18.513	19.193	19.921	19.815	-
Αριθμός φορολογουμένων - μισθωτοί	18.284	19.219	20.468	21.508	22.636	-
Αριθμός φορολογουμένων - ελευθ.επαγ/τίες	1.247	1.303	1.375	1.425	1.426	-
Αριθμός φορολογουμένων - συνταξιούχοι	12.831	16.143	17.522	18.783	19.004	-
Φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων	-	-	-	11.417	10.988	-
Φόρος Μεγάλης Ακίνητης Περιουσίας	-	-	-	-	37,0	38,1
ΦΜΑΠ -αριθ. δηλώσεων φυσ. προσώπων	-	-	-	-	195	185

Πηγή: Επιλογές, Νομοί της Ελλάδος, 2002

4.6. Η αγορά εργασίας στο νομό

Η δομή της αγοράς εργασίας του νομού παρουσίασε σημαντικές αλλαγές την τελευταία εικοσαετία. Σκοπός του συγκεκριμένου τμήματος της μελέτης είναι η παρουσίαση της εικόνας που είχε η αγορά εργασίας του νομού Αιτωλοακαρνανίας το 2001[4], χρησιμοποιώντας ως βάση τα στοιχεία της Δημογραφικής Απογραφής της 18ης Μαρτίου 2001 που εκπονήθηκε από την ΕΣΥΕ.

Πίνακας 13

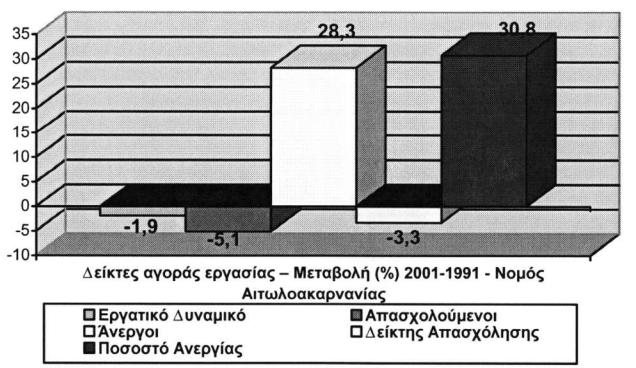
Δείκτες αγοράς εργασίας (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Περιγραφή	Απόλυτοι αριθμοί		Μεταβολή (%)
	1991	2001	2001-1991
Εργατικό Δυναμικό	85.691	84.058	-1,9
Απασχολούμενοι	77.466	73.504	-5,1
Άνεργοι	8.225	10.554	28,3
Δείκτης Απασχόλησης (%)	90,4	87,4	-3,3
Ποσοστό Ανεργίας (%)	9,6	12,6	30,8

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Γραφική παράσταση 5

Δείκτες αγοράς εργασίας – Μεταβολή (%) 2001-1991 (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

[4] Λόγω έλλειψης συγκρίσιμων στοιχείων από τις απόγραφές του 1981 και 1991.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας του νομού Αιτωλοακαρνανίας είναι η μείωση τόσο του εργατικού δυναμικού, όσο και των απασχολουμένων, ενώ αντίθετα η ανεργία παρουσιάζει σημαντική αύξηση.

Πιο συγκεκριμένα, το εργατικό δυναμικό την περίοδο 1991-2001 μειώθηκε κατά 1,9%, ενώ ο αριθμός των απασχολουμένων μειώθηκε κατά 5,1% για την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Η ανεργία αυξήθηκε κατά 28,3%.

Παρατηρούμε ότι ο αριθμός των απασχολουμένων παρουσιάζει μεγαλύτερη μείωση σε σχέση με τη μείωση του εργατικού δυναμικού, δηλαδή όχι μόνο δεν δημιουργούνται καινούργιες θέσεις εργασίας στο νομό, αλλά επιπλέον χάνονται μερικές από τις ήδη υπάρχουσες. Η συνέπεια του παραπάνω φαινομένου είναι η αύξηση της ανεργίας.

Στον πίνακα 14 παρουσιάζεται η κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Το μεγαλύτερο όγκο στο εργατικό δυναμικό το κατέχει η ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών (39,9%). Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 39,6% και 40,6%.

- Ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών με 30,4%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 31,1% και 28,8%.

Πίνακας 14

Ποσοστιαία (%) κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	84.058	100,0	56.484	100,0	27.574	100,0
15-19 ετών	2.731	3,2	1.871	3,3	860	3,1
20-24 ετών	9.256	11,0	6.000	10,6	3.256	11,8
25-29 ετών	11.400	13,6	7.451	13,2	3.949	14,3
30-44 ετών	33.534	39,9	22.346	39,6	11.188	40,6
45-64 ετών	25.526	30,4	17.584	31,1	7.942	28,8
65+ ετών	1.611	1,9	1.232	2,2	379	1,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στον πίνακα 15 παρουσιάζεται η συμμετοχή των δύο φύλων στο σύνολο του εργατικού δυναμικού του νομού κατά ηλικιακή κατηγορία. Παρατηρούμε ότι:

- Το 67,2% του εργατικού δυναμικού του νομού αποτελείται από άνδρες και το 32,8% από γυναίκες.
- Οι άνδρες κατέχουν τα πρωτεία σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες.
- Το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής οι άνδρες το έχουν στην ηλικιακή κατηγορία 65+ ετών (76,5%), ενώ οι γυναίκες στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών (35,2%).

Πίνακας 15

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	84.058	100,0	56.484	67,2	27.574	32,8
15-19 ετών	2.731	100,0	1.871	68,5	860	31,5
20-24 ετών	9.256	100,0	6.000	64,8	3.256	35,2
25-29 ετών	11.400	100,0	7.451	65,4	3.949	34,6
30-44 ετών	33.534	100,0	22.346	66,6	11.188	33,4
45-64 ετών	25.526	100,0	17.584	68,9	7.942	31,1
65+ ετών	1.611	100,0	1.232	76,5	379	23,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

4.6.1. Απασχόληση

Το 2001 ο αριθμός των απασχολουμένων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανήλθε σε 73.504 άτομα. Από αυτά 49.964 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 68%) και 23.540 άτομα γυναίκες (ποσοστό 32%).

Η ανάλυση των στοιχείων έχει ως κριτήρια το φύλο, την ηλικιακή κατηγορία, τα ατομικά επαγγέλματα, τη θέση στο επάγγελμα και τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.

Ο πίνακας 16 παρουσιάζει αναλυτικότερα τη συμμετοχή των δύο φύλων στην απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία.

Πίνακας 16

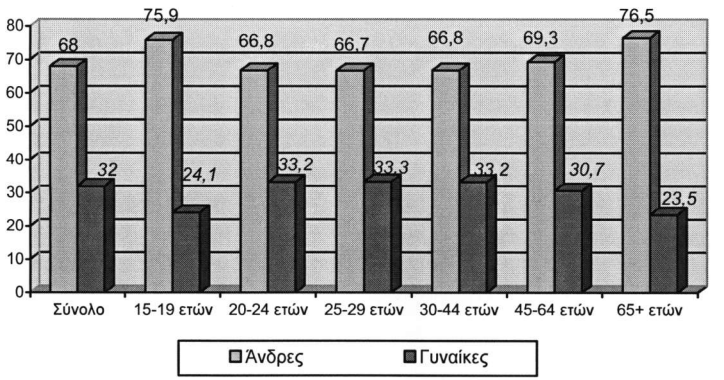
Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	73.504	100,0	49.964	68,0	23.540	32,0
15-19 ετών	1.161	100,0	881	75,9	280	24,1
20-24 ετών	5.997	100,0	4.006	66,8	1.991	33,2
25-29 ετών	9.220	100,0	6.152	66,7	3.068	33,3
30-44 ετών	31.097	100,0	20.766	66,8	10.331	33,2
45-64 ετών	24.418	100,0	16.927	69,3	7.491	30,7
65+ ετών	1.611	100,0	1.232	76,5	379	23,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Γραφική παράσταση 6

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην απασχόληση κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Στον πίνακα 17 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Η ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών απασχολεί το 39,9% του συνόλου των απασχολουμένων. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 41,6% και 43,9%.

- Ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 45-64 ετών με 33,2%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 33,9% και 31,8%.

Πίνακας 17

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	73.504	100,0	49.964	100,0	23.540	100,0
15-19 ετών	1.161	1,6	881	1,8	280	1,2
20-24 ετών	5.997	8,2	4.006	8,0	1.991	8,5
25-29 ετών	9.220	12,5	6.152	12,3	3.068	13,0
30-44 ετών	31.097	42,3	20.766	41,6	10.331	43,9
45-64 ετών	24.418	33,2	16.927	33,9	7.491	31,8
65+ ετών	1.611	2,2	1.232	2,5	379	1,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στον πίνακα 18 παρουσιάζεται η ποσοστιαία αναλογία των απασχολούμενων στο σύνολο του εργατικού δυναμικού (δείκτης απασχόλησης) κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Ο δείκτης απασχόλησης είναι υψηλότερος για τους άνδρες (88,5%) από ό,τι για τις γυναίκες (85,4%).

- Όσο μεγαλώνει η ηλικιακή κατηγορία, μεγαλώνει και ο δείκτης απασχόλησης και αυτό το φαινόμενο αφορά και τα δύο φύλα.

- Ο δείκτης απασχόλησης για τις νεανικές ηλικίες (15-19 ετών και 20-24 ετών) βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα τόσο για τους άνδρες (47,12% και 66,8% αντίστοιχα), όσο και για τις γυναίκες (32,6% και 61,1% αντίστοιχα).

- Στις ηλικιακές κατηγορίες που έχουν το μεγαλύτερο αριθμό απασχολουμένων στο νομό (30-44 ετών και 45-64 ετών), ο δείκτης απασχόλησης των ανδρών και των γυναικών βρίσκεται περίπου στα ίδια επίπεδα.

Πίνακας 18

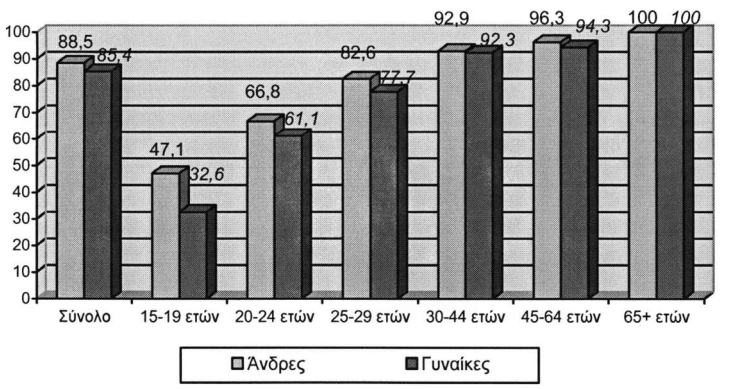
Δείκτης (%) απασχόλησης κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο	
	Άνδρες	Γυναίκες
Σύνολο	88,5	85,4
15-19 ετών	47,1	32,6
20-24 ετών	66,8	61,1
25-29 ετών	82,6	77,7
30-44 ετών	92,9	92,3
45-64 ετών	96,3	94,3
65+ ετών	100,0	100,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Γραφική παράσταση 7

Δείκτης (%) απασχόλησης κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

4.6.2. Απασχόληση κατά ατομικά επαγγέλματα

Στη συνέχεια αναφερόμαστε στη σχέση απασχόλησης και ατομικά επαγγέλματα. Ο πίνακας 19 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων βάσει της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμα στο οποίο απασχολούνται. Παρατηρούμε ότι:

- Η πλειοψηφία των απασχολουμένων του νομού (34,3%) εργάζονται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» και ακολουθούν οι «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» με 13,1%.

- Ανεξάρτητα από την ηλικιακή κατηγορία το επάγγελμα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» κατέχει την πρώτη θέση.

- Το 19,6% των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 15-19 ετών εργάζονται ως «Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες».

- Το 17,3% των απασχολουμένων της ηλικιακής κατηγορίας 20-24 ετών εργάζονται ως «Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές».

Πίνακας 19

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Ηλικιακή κατηγορία						
	Σύνολο	15-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	7,4	1,7	3,4	5,5	8,0	8,7	8,1
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	9,1	0,3	2,6	9,0	11,6	8,2	5,9
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,7	2,2	5,8	6,2	5,5	3,0	1,6
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	6,0	4,2	7,3	6,6	6,9	4,7	3,7
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	9,1	15,1	17,3	12,7	9,5	5,2	5,1
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	34,3	24,4	27,2	28,3	28,9	43,9	60,2
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	13,1	24,9	16,1	13,3	13,4	11,7	4,7
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	5,9	3,6	4,8	6,6	5,9	6,3	3,2
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	6,7	19,6	10,8	7,4	6,3	5,3	5,2
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους Ή δε δήλωσαν επάγγελμα	3,7	4,0	4,6	4,4	4,0	3,0	2,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στον πίνακα 20 παρουσιάζεται ανά φύλο το ποσοστό απασχολουμένων βάσει της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμα στο οποίο απασχολούνται. Παρατηρούμε ότι για τους άνδρες το 30,8% απασχολείται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» και το 18% ως «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα». Οι γυναίκες απασχολούνται σε ποσοστό 41,7% ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς», ενώ ακολουθούν οι εργαζόμενες ως «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα» με ποσοστό 13,1%. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το ποσοστό απασχολουμένων γυναικών ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» μεγαλώνει παράλληλα με την ηλικιακή κατηγορία.

Επίσης μεγάλο ποσοστό νέων ανδρών εργάζεται ως «Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες». Το ποσοστό για την ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών ανέρχεται σε 21,6% και για την ηλικιακή κατηγορία 24-24 ετών 13,9%.

Πίνακας 20

Ποσοστό απασχολούμενων κατά φύλο, ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Φύλο & Ηλικιακή κατηγορία													
	Άνδρες							Γυναίκες						
	Σύνολο	15-9 ετών	19-24 ετών	24-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών	Σύνολο	15-9 ετών	19-24 ετών	24-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	8,2	1,4	3,4	6,2	8,8	9,7	8,7	5,8	2,9	3,4	4,2	6,4	6,3	6,1
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	7,3	0,0	0,9	5,1	8,7	8,2	6,8	13,1	1,1	5,9	16,8	17,5	8,3	2,9
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	3,7	1,4	3,2	4,3	4,3	3,0	1,9	6,8	4,6	11,2	9,9	8,0	3,1	0,5
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,5	1,4	3,1	3,4	5,0	4,8	3,1	9,4	13,2	15,9	13,1	10,7	4,4	5,8
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	8,1	8,9	14,2	11,1	8,8	5,0	4,1	11,1	34,6	23,5	15,8	10,7	5,6	8,2
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	30,8	25,8	26,9	27,4	25,9	37,1	59,2	41,7	20,0	27,9	30,1	34,8	59,3	63,6
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	18,0	31,3	22,7	19,0	18,7	15,9	5,5	2,5	4,6	2,8	1,9	2,9	2,2	1,8
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	8,3	4,3	6,7	9,5	8,3	8,6	4,1	0,9	1,4	1,0	0,8	0,9	1,0	0,5
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	7,1	21,6	13,9	9,0	6,8	4,6	4,6	5,7	13,6	4,5	4,1	5,3	6,9	7,1
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	4,1	4,1	4,9	5,0	4,6	3,0	2,0	3,0	3,9	3,9	3,2	2,9	2,9	3,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

4.6.3. Απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Η απασχόληση στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο νομό Αιτωλοακαρνανίας χαρακτηρίζεται από τη σημαντική συμμετοχή του τριτογενούς τομέα (42,3%) που κατέχει και τα πρωτεία. Στη συνέχεια έρχεται ο πρωτογενής τομέας με ποσοστό 36,8% και ο δευτερογενής τομέας με ποσοστό 16,4%. Αναλυτικότερα στον τριτογενή τομέα απασχολούνται 31.127 άτομα, στο δευτερογενή τομέα 12.084 άτομα και στον πρωτογενή τομέα 27.029 άτομα.

Επίσης είναι σημαντικό το ποσοστό συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα του νομού τόσο στο σύνολο της χώρας (4,6%), όσο και στο σύνολο της περιφέρειας (44,2%).

Πίνακας 21

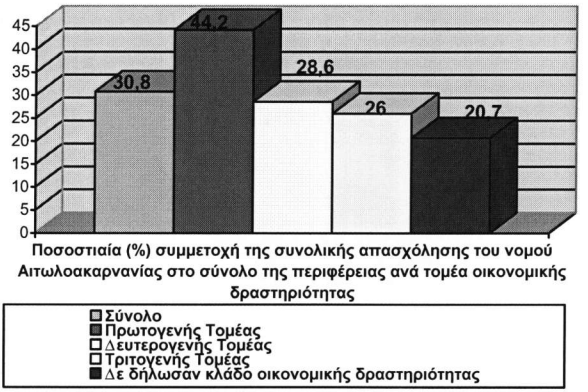
Συνολική απασχόληση ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Τομείς οικονομικής δραστηριότητας	Σύνολο	Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στο σύνολο της χώρας	Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στο σύνολο της περιφέρειας
Σύνολο	73.504	1,8	30,8
Πρωτογενής Τομέας	27.029	4,6	44,2
Δευτερογενής Τομέας	12.084	1,4	28,6
Τριτογενής Τομέας	31.127	1,3	26,0
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	3.264	1,5	20,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Γραφική παράσταση 8

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή της συνολικής απασχόλησης του νομού Αιτωλοακαρνανίας στο σύνολο της περιφέρειας ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας

Στον πίνακα 22 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων βάσει του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας και της θέση στο επάγγελμα του απασχολουμένου. Παρατηρούμε ότι:

- Το 43,2% των εργοδοτών απασχολείται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Ξενοδοχεία, εστιατόρια» με ποσοστό 16,7%.

- Το 67,1% των αυτοαπασχολουμένων εργάζεται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές» με ποσοστό 7,7%.

- Το 13,9% των μισθωτών απασχολείται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές», ενώ ακολουθεί ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας «Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση» με ποσοστό 12,8%.

- Το 85,2% των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού απασχολείται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία».

Πίνακας 22

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Θέση στο επάγγελμα				
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	35,5	8,8	67,1	6,5	85,2
Αλιεία	1,3	0,5	1,5	1,0	2,3
Ορυχεία, λατομεία	0,1	0,1	0	0,3	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες	5,9	8,1	3,9	7,9	2,1
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	0,8	0,1	0	1,6	0
Εμπόριο, επισκευές	11,4	43,2	5,1	10,3	3,7
Ξενοδοχεία, εστιατόρια	4,4	16,7	1,4	4,3	1,9
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	4,9	2,9	3,8	7,2	0,6
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,3	0,3	0,3	2,5	0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	2,8	4,2	2,8	3,2	0,3
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	5,9	0,2	0,1	12,8	0,1
Εκπαίδευση	6,0	2,0	0,8	12,1	0
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	3,3	1,3	1,2	6,1	0
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,1	1,9	1,5	3,1	0,3
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0,4	0	0,2	0,8	0
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0
Κατασκευές	9,6	7,1	7,7	13,9	1,0
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	4,4	2,7	2,6	6,6	2,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στον πίνακα 23 παρουσιάζεται ανά φύλο η ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων βάσει του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας και της θέσης στο επάγγελμα του απασχολουμένου. Παρατηρούμε ότι:

- Το 40,2% των ανδρών που είναι εργοδότες απασχολείται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 54,2%. Επίσης το 16,9% των ανδρών που είναι εργοδότες απασχολείται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

«Ξενοδοχεία, εστιατόρια», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 15,6%.

- Το 66,3% των αυτοαπασχολουμένων ανδρών εργάζεται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 71%.

- Το 19,8% των μισθωτών ανδρών απασχολείται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές», ενώ οι μισθωτές γυναίκες απασχολούνται κατά 22,2% στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εκπαίδευση».

- Το 70,5% των ανδρών που απασχολούνται κατέχουν τη θέση των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού, εργάζεται στο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία», ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 89,1%.

Πίνακας 23

Ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων κατά φύλο, ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες κλάδων Οικονομικής δραστηριότητας	Φύλο & θέση στο επάγγελμα									
	Άνδρες					Γυναίκες				
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	32,5	9,9	66,3	7,7	70,5	42,0	5,2	71,0	3,6	89,1
Αλιεία	1,3	0,6	1,8	1,2	0,9	1,1	0,1	0,3	0,5	2,7
Ορυχεία, λατομεία	0,2	0,1	0	0,3	0	0,1	0	0,1	0,2	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες	6,8	9,1	4,3	8,3	5,8	4,2	4,3	2,1	7,1	1,1
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	0,9	0,1	0	2,0	0,1	0,4	0,1	0	0,9	0
Εμπόριο, επισκευές	11,4	40,2	5,0	9,2	7,3	11,4	54,2	5,7	12,6	2,8
Ξενοδοχεία, εστιατόρια	4,5	16,9	1,3	3,9	3,6	4,2	15,6	1,8	5,1	1,4
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	6,6	3,3	4,6	9,5	2,4	1,1	1,2	0,3	2,1	0,1
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,0	0,2	0,2	2,0	0	1,8	0,3	0,8	3,7	0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	2,4	4,1	2,4	2,0	0,5	3,7	4,2	4,5	6,0	0,2
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	6,1	0,2	0,1	13,1	0	5,4	0,4	0,2	12,0	0,1
Εκπαίδευση	3,8	1,5	0,4	7,5	0	10,6	3,9	2,6	22,2	0,1
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	1,8	1,0	0,9	2,8	0	6,4	2,4	2,4	13,1	0,1
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,0	1,2	1,0	3,2	0,4	2,3	4,4	4,0	2,8	0,3
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0	0	0	0,1	0	1,1	0	0,8	2,2	0,1
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Κατασκευές	13,9	9,0	9,2	19,8	4,6	0,5	0,4	0,2	0,8	0,1
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	4,8	2,6	2,5	7,4	3,8	3,6	3,1	3,3	4,9	2,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

4.6.4. Ανεργία

Το 2001 ο αριθμός των ανέργων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανήλθε σε 10.554 άτομα (ποσοστό 12,6%).

Ο πίνακας 24 παρουσιάζει τη συμμετοχή των δύο φύλων στην ανεργία κατά ηλικιακή κατηγορία. Από τους 10.554 ανέργους του νομού Αιτωλοακαρνανίας, τα 6.520 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 61,8%) και 4.034 άτομα γυναίκες (ποσοστό 38,2%).

Πίνακας 24

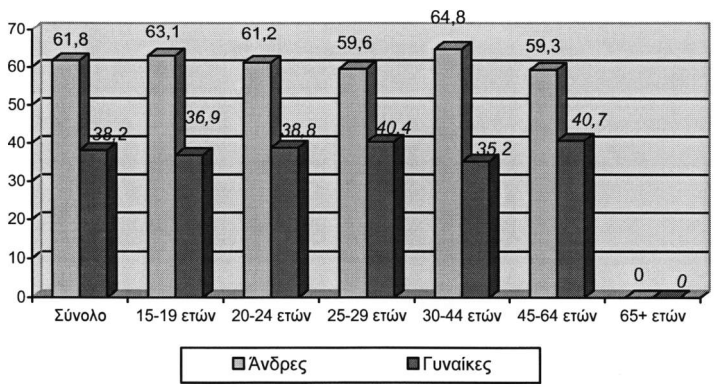
Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην ανεργία κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	10.554	100,0	6.520	61,8	4.034	38,2
15-19 ετών	1.570	100,0	990	63,1	580	36,9
20-24 ετών	3.259	100,0	1.994	61,2	1.265	38,8
25-29 ετών	2.180	100,0	1.299	59,6	881	40,4
30-44 ετών	2.437	100,0	1.580	64,8	857	35,2
45-64 ετών	1.108	100,0	657	59,3	451	40,7
65+ ετών	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Γραφική παράσταση 9

Ποσοστιαία (%) συμμετοχή στην ανεργία κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο

Στον πίνακα 25 παρουσιάζεται η κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών βρίσκουμε το 30,9% του συνόλου των ανέργων του νομού. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 30,6% και 31,4%.

- Ακολουθεί η ηλικιακή κατηγορία 30-44 ετών με 23,1% των ανέργων. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 24,2% και 21,2%.

Πίνακας 25

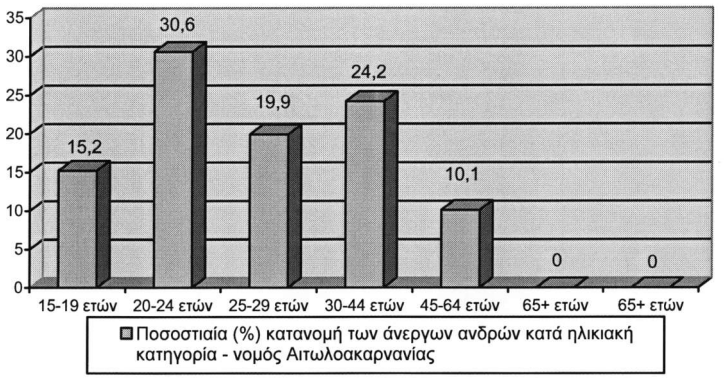
Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	73.504	100,0	49.964	100,0	23.540	100,0
15-19 ετών	1.161	14,9	881	15,2	280	14,4
20-24 ετών	5.997	30,9	4.006	30,6	1.991	31,4
25-29 ετών	9.220	20,7	6.152	19,9	3.068	21,8
30-44 ετών	31.097	23,1	20.766	24,2	10.331	21,2
45-64 ετών	24.418	10,5	16.927	10,1	7.491	11,2
65+ ετών	1.611	0	1.232	0	379	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

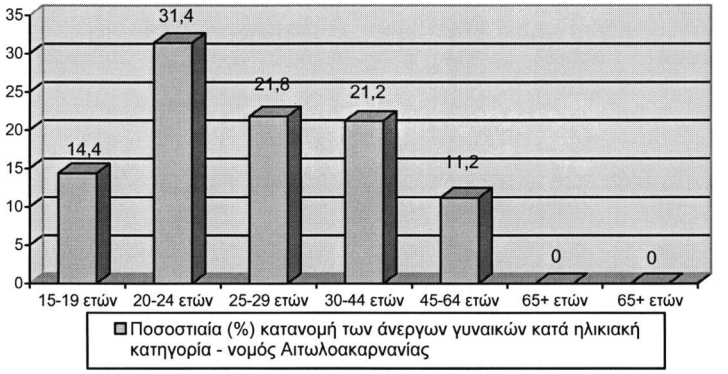
Γραφική παράσταση 10

Ποσοστιαία (%) κατανομή των άνεργων ανδρών κατά ηλικιακή κατηγορία

Γραφική παράσταση 11

Ποσοστιαία (%) κατανομή των άνεργων γυναικών κατά ηλικιακή κατηγορία (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Στον πίνακα 26 παρουσιάζεται η αναλογία των ανέργων στο σύνολο του εργατικού δυναμικού (ποσοστό ανεργίας) κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Το ποσοστό ανεργίας στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανήλθε σε 12,6% το 2001. Το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες ήταν 11,5% και στις γυναίκες 14,6% .

- Εντυπωσιακά υψηλό είναι το ποσοστό ανεργίας στην ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών (52,9% για τους άνδρες, 67,4% για τις γυναίκες), καθώς επίσης και για την ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών (33,2% για τους άνδρες και 38,9 % για τις γυναίκες).

- Σε αντίθεση με την απασχόληση, όσο μεγαλώνει η ηλικιακή κατηγορία, τόσο μειώνεται το ποσοστό ανεργίας, κάτι που φανερώνει τη δυσκολία στην εύρεση εργασίας για τους νέους.

Πίνακας 26

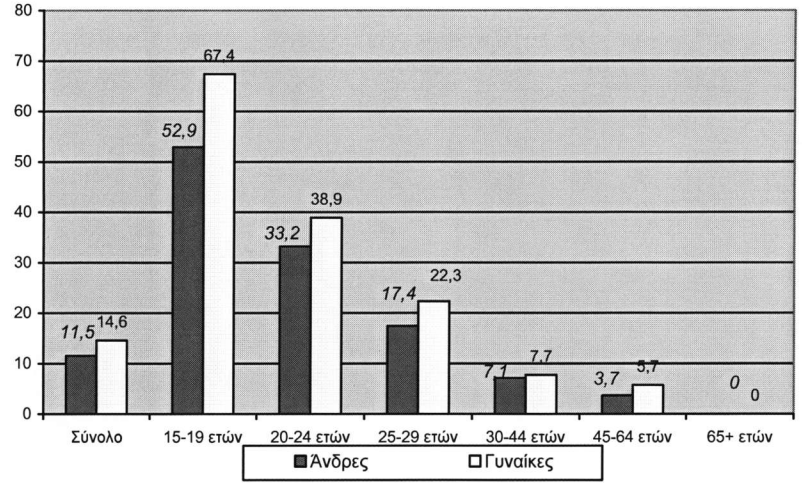
Ποσοστό (%) ανεργίας κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
Σύνολο	12,6	11,5	14,6
15-19 ετών	57,5	52,9	67,4
20-24 ετών	35,2	33,2	38,9
25-29 ετών	19,1	17,4	22,3
30-44 ετών	7,3	7,1	7,7
45-64 ετών	4,3	3,7	5,7
65+ ετών	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Γραφική παράσταση 12

Ποσοστό (%) ανεργίας κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

4.6.5. Νέοι άνεργοι

Ένα μεγάλο κομμάτι της ανεργίας αποτελείται από τους «Νέους» άνεργους[5]. Το ποσοστό τους στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανήλθε σε 65,9% το 2001. Για τους άνδρες το αντίστοιχο ποσοστό[6] ανήλθε σε 64,8%, ενώ για τις γυναίκες σε 67,8%.

Στον πίνακα 27 παρουσιάζεται το ποσοστό των «νέων» ανέργων στο σύνολο των ανέργων του νομού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Το ποσοστό των γυναικών είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών για όλες τις ηλικιακές κατηγορίες εκτός από την ηλικιακή κατηγορία 25-29 ετών.

[5] Ο όρος «Νέοι» άνεργοι αφορά τα άτομα που εισέρχονται για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας, αναζητούν εργασία και δε βρίσκουν.

[6] Το σύνολο των «νέων» ανέργων ανδρών/γυναικών στο σύνολο των ανέργων ανδρών/γυναικών.

- Το ποσοστό των «νέων» ανέργων μειώνεται με την άνοδο της ηλικιακής κατηγορίας, καθώς τα άτομα που ψάχνουν για πρώτη φορά εργασία είναι κατά κανόνα περισσότερα στις νεαρές ηλικίες.

Πίνακας 27

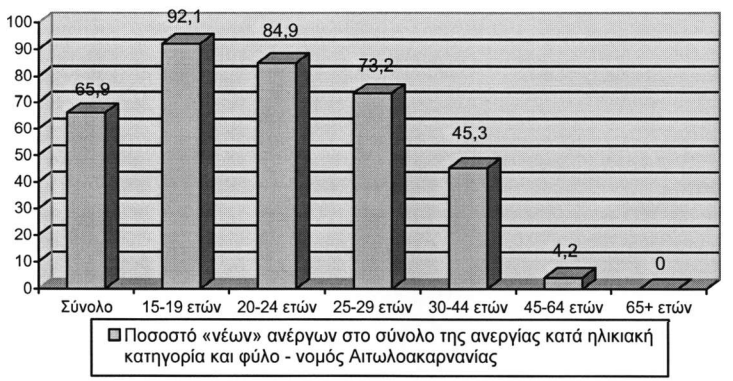
Οι «νέοι» άνεργοι στο σύνολο της ανεργίας κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο								
	Σύνολο			Άνδρες			Γυναίκες		
	Άνεργοι	«Νέοι» Άνεργοι	Ποσοστό (%)	Άνεργοι	«Νέοι» Άνεργοι	Ποσοστό (%)	Άνεργοι	«Νέοι» Άνεργοι	Ποσοστό (%)
Σύνολο	10.554	6.957	65,9	6.520	4.222	64,8	4.034	2.735	67,8
15-19 ετών	1.570	1.446	92,1	990	909	91,8	580	537	92,6
20-24 ετών	3.259	2.767	84,9	1.994	1.686	84,6	1.265	1.081	85,5
25-29 ετών	2.180	1.595	73,2	1.299	955	73,5	881	640	72,6
30-44 ετών	2.437	1.103	45,3	1.580	672	42,5	857	431	50,3
45-64 ετών	1.108	46	4,2	657	0	0	451	46	10,2
65+ ετών	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Γραφική παράσταση 13

Ποσοστιαία συμμετοχή των «νέων» ανέργων στο σύνολο της ανεργίας κατά ηλικιακή κατηγορία (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Στον πίνακα 28 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των «νέων» ανέργων του νομού κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο. Παρατηρούμε ότι:

- Οι ηλικιακές κατηγορίες 20-24 ετών και 25-29 ετών έχουν τους περισσότερους «νέους άνεργους» (ποσοστό 62,78%). Το ποσοστό στις συγκεκριμένες ηλικίες για τους άνδρες είναι 62,5% και για τις γυναίκες 40,8%.

- Στην ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών βρίσκουμε το υψηλότερο ποσοστό τόσο για το σύνολο των «νέων» ανέργων του νομού (39,8%), όσο και για τους άνδρες (39,9%) και για τις γυναίκες (25,6%).

- Στην ηλικιακή κατηγορία 25-29 το ποσοστό των «νέων» ανέργων είναι 22,9%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι 22,6% και 15,2%.

Πίνακας 28

Ποσοστιαία (%) κατανομή των «νέων» ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ηλικιακή κατηγορία	Φύλο					
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)	Απόλυτοι αριθμοί	Ποσοστό (%)
Σύνολο	6.957	100,0	4.222	100,0	2.735	100,0
15-19 ετών	1.446	20,8	909	21,5	537	12,7
20-24 ετών	2.767	39,8	1.686	39,9	1.081	25,6
25-29 ετών	1.595	22,9	955	22,6	640	15,2
30-44 ετών	1.103	15,9	672	15,9	431	10,2
45-64 ετών	46	0,7	0	0	46	1,1
65+ ετών	0	0	0	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

6.4.1. Ανεργία κατά ατομικό επάγγελμα

Στη συνέχεια αναφερόμαστε στη σχέση της ανεργίας με τα ατομικά επαγγέλματα, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο την ηλικιακή κατηγορία και τη θέση στο επάγγελμα. Ο πίνακας 29 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των ανέργων βάσει της ηλικιακής τους κατηγορίας και το επάγγελμά τους. Παρατηρούμε ότι:

- Η πλειοψηφία των ανέργων του νομού (65,9%) είναι «νέοι» άνεργοι.
- Το ποσοστό των «νέων» ανέργων είναι υψηλό στην κλίμακα ηλικία 15-44 ετών.
- Το 39,5% των ανέργων της ηλικιακής κατηγορίας 45-64 ετών είναι μέρος του επαγγέλματος «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 29

Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Ηλικιακή κατηγορία						
	Σύνολο	15-19 ετών	19-24 ετών	24-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	1,4	0	0,2	0,9	3,1	4,7	0
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	1,3	0,1	0,5	1,9	2,6	1,4	0
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	1,8	0,4	0,8	2,4	2,7	3,9	0
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	2,2	0,1	1,2	2,4	3,4	5,1	0
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	4,2	1,3	2,8	4,1	7,4	5,1	0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	8,7	0,9	2,0	4,0	13,0	39,5	0
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	4,7	1,0	1,7	2,6	8,2	15,8	0
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	2,2	0,2	0,5	1,3	3,7	8,1	0
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες	3,6	2,2	1,7	2,2	5,9	8,4	0
"Νέοι" άνεργοι	65,9	92,1	84,9	73,2	45,3	4,2	0
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	3,9	1,8	3,7	5,0	4,7	4,0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Στον πίνακα 30 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των ανέργων κατά φύλο, ηλικιακή κατηγορία και ατομικά επαγγέλματα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα παρατηρούμε ότι για τους άνδρες το 64,8% των ανέργων είναι «νέοι άνεργοι» και το 7% των ανέργων είναι μέρος του επαγγέλματος «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα».

Το 67,8% των γυναικών είναι «νέες άνεργες», ενώ το 11% είναι μέρος του επαγγέλματος «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 30

Ποσοστιαία (%) κατανομή των άνεργων κατά φύλο, ηλικιακή κατηγορία και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Φύλο & ηλικιακή κατηγορία													
	Άνδρες							Γυναίκες						
	Σύνολο	15-19	19-24	24-29	30-44	45-64	65+	Σύνολο	15-19	19-24	24-29	30-44	45-64	65+
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη	1,6	0	0,3	1,0	3,2	5,6	0	1,2	0	0,1	0,8	2,8	3,3	0
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, επαγγέλματα	0,9	0,1	0,3	1,2	1,7	1,2	0	2,0	0	0,9	2,8	4,3	1,6	0
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί	1,6	0	0,5	1,5	2,8	4,7	0	2,2	1,0	1,3	3,7	2,6	2,7	0
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	1,3	0	0,5	1,1	2,4	3,7	0	3,6	0,3	2,2	4,4	5,1	7,1	0
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών	3,6	0,5	1,8	3,6	7,0	5,2	0	5,1	2,8	4,4	4,9	8,2	4,9	0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	7,3	0,9	2,1	4,1	11,7	29,1	0	11,0	0,9	1,8	3,9	15,5	54,8	0
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	7,0	1,5	2,7	4,0	11,4	23,4	0	1,1	0	0,2	0,5	2,2	4,7	0
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	3,1	0,3	0,8	2,0	4,9	12,3	0	0,6	0	0,2	0,2	1,3	2,0	0
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες	4,4	3,3	2,4	2,9	6,4	9,7	0	2,3	0,2	0,7	1,2	5,0	6,4	0
"Νέοι" άνεργοι	64,8	91,8	84,6	73,5	42,5	0	0	67,8	92,6	85,5	72,6	50,3	10,2	0
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	4,4	1,5	4,3	5,0	5,8	5,0	0	3,1	2,2	2,8	4,9	2,7	2,4	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Ο πίνακας 31 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των ανέργων βάσει της θέσης στο επάγγελμα και το επάγγελμά τους. Παρατηρούμε ότι:

- Το 58,8% των άνεργων εργοδοτών βρίσκεται στο επάγγελμα «Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα».

- Το 65,1% των άνεργων αυτοαπασχολουμένων βρίσκεται στο επάγγελμα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

- Το 17,3% των άνεργων μισθωτών βρίσκεται στο επάγγελμα «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα».

- Το 88,5% των Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού βρίσκεται στο επάγγελμα «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς».

Πίνακας 31

Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και θέση στο επάγγελμα (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Θέση στο επάγγελμα Θέση στο επάγγελμαΘέση στο επάγγελμα					
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού	Δε δήλωσαν θέση στο επάγγελμα, και "νέοι"
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	1,4	58,9	0,8	0,7	0	0
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	1,3	0,9	2,1	5,4	0,3	0
Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	1,8	2,2	3,8	7,2	0,3	0
Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	2,2	0,9	0,2	10,1	0	0
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	4,2	7,6	6,9	16,1	4,3	0
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς	7,4	12,1	65,1	2,0	88,5	0
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	4,7	9,4	12,2	17,3	2,8	0
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	2,2	4,0	3,8	8,4	0,9	0
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	3,6	0	4,3	15,2	1,9	0
"Νέοι" άνεργοι	67,2	0	0	0	0	100,0
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα τους ή δε δήλωσαν επάγγελμα	3,9	4,0	0,9	17,6	0,9	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

4.6.6. Ανεργία κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Στη συνέχεια αναφερόμαστε στη σχέση της ανεργίας με τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Ο πίνακας 32 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των ανέργων βάσει της θέσης στο επάγγελμα και τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Παρατηρούμε ότι:

- Το 35% των ανέργων εργοδοτών βρίσκεται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Εμπόριο, επισκευές».
- Το 71% των άνεργων αυτοαπασχολουμένων βρίσκεται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία».
- Το 14,9% των άνεργων μισθωτών βρίσκεται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Κατασκευές».
- Το 88% των άνεργων Συμβοηθούντων και μη αμειβομένων μελών του νοικοκυριού βρίσκεται στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας «Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία».

Πίνακας 32

Ποσοστιαία (%) κατανομή των ανέργων κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας	Θέση στο επάγγελμα					
	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού	Δε δήλωσαν θέση στο επάγγελμα, και "νέοι"
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	9,7	14,2	71,0	6,9	88,0	0
Αλιεία	0,3	0,5	1,6	0,5	1,5	0
Ορυχεία, λατομεία	0,1	0	0	0,6	0	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες	2,1	6,0	2,7	8,7	1,5	0
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	0,2	0	0	1,1	0	0
Εμπόριο, επισκευές	3,6	35,0	5,9	12,1	3,4	0
Ξενοδοχεία, εστιατόρια	2,4	24,0	1,9	8,8	1,8	0
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	1,9	3,8	3,0	7,8	0	0
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	0,3	0,5	0	1,6	0	0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	0,7	1,6	1,3	2,7	0,3	0
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,3	0	0	1,3	0	0
Εκπαίδευση	0,9	0,5	0,5	4,3	0	0
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	0,7	1,1	0,1	3,2	0	0
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	0,8	1,6	3,4	2,6	0,3	0
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	0,2	0	0,3	0,8	0	0
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0	0	0
Κατασκευές	3,7	6,6	6,7	14,9	1,8	0
Νέοι άνεργοι	67,2	0	0	0	0	100,0
Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	4,8	4,4	1,6	22,3	1,2	0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

4.6.7. Μακροχρόνια ανεργία

Σύμφωνα με την πρωτογενή έρευνα που διεξήχθη για τις ανάγκες του σχεδίου Τοπικών Πρωτοβουλιών Απασχόλησης (ΤΠΑ) της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης Αιτωλοακαρνανίας, τις γενικότερες έρευνες και στοιχεία της αγοράς εργασίας, η κατάσταση της ανεργίας στην περιοχή έχει ως εξής:

Ο πληθυσμός που παραμένει άνεργος περισσότερο από 12 μήνες είναι το 73,9%. Από αυτούς η συντριπτική πλειοψηφία είναι άνεργοι για περισσότερα από δύο χρόνια. Επισημαίνουμε ότι το 73,9% των μακροχρόνια ανέργων στο νομό είναι ποσοστό κατά πολύ μεγαλύτερο από το ίδιο ποσοστό σε επίπεδο περιφέρειας που είναι 66,3%[7].

Πίνακας 33

Χρόνος παραμονής στην ανεργία (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Διάστημα ανεργίας	Ποσοστό (%)
Λιγότερο από ένα έτος	26,1
1-2 έτη	26,1
Περισσότερο από 2 έτη	47,8

Πηγή: ΤΠΑ Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αιτωλοακαρνανίας

Ο γυναικείος πληθυσμός που παραμένει άνεργος περισσότερο από 12 μήνες είναι το 77,0%, ποσοστό κατά πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο σε επίπεδο περιφέρειας.

Πίνακας 34

Χρόνος παραμονής στην ανεργία κατά φύλο (νομός Αιτωλοακαρνανίας)

Φύλο	Λιγότερο από ένα έτος	1-2 έτη	Περισσότερο από 2 έτη
Άνδρας	29,0	33,0	38,0
Γυναίκα	23,0	18,0	59,0
Γενικό Άθροισμα	26,1	26,1	47,8

Πηγή: ΤΠΑ Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αιτωλοακαρνανίας

[7] Πηγή: Παρατηρητήριο απασχόλησης – ΕΣΥΕ 2001

4.7. Επιχειρήσεις

4.7.1. Αριθμός επιχειρήσεων

Στον πίνακα 35 παρουσιάζονται οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν στο νομό, καθώς και ο τζίρος τους για τα έτη 1994 και 2000. Το 1994 δραστηριοποιούνταν 7.109 επιχειρήσεις των οποίων ο τζίρος ήταν 597,2 εκατ. ευρώ. Ενώ το 2000 δραστηριοποιούνταν 12.374 επιχειρήσεις των οποίων ο τζίρος ήταν 1.075 εκατ. ευρώ. Συνεπώς παρατηρούμε μια σημαντική αύξηση τόσο στις επιχειρήσεις (74,1%) όσο και στο τζίρος τους (80%).

Πίνακας 35

Αριθμός επιχειρήσεων και τζίρος για τα έτη 1994 και 2000

Περιγραφή ΣΤΑΚΟΔ	Αριθμός Επιχειρήσεων		Τζίρος (σε εκ. ευρώ)	
	2000	1994	2000	1194
ΣΥΝΟΛΟ ΝΟΜΟΥ	12.374	7.109	1.075,0	597,2
ΓΕΩΡΓΙΑ, ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ, ΘΗΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	184	0	11,1	0
ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ,ΥΛΟΤΟΜΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	23	0	1,1	0
ΑΛΙΕΙΑ, ΙΧΘΥΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	38	0	8,4	0
ΕΞΟΡΥΞΗ ΑΝΘΡΑΚΑ ΚΑΙ ΛΙΓΝΙΤΗ ΕΞΟΡΥΞΗ ΤΥΡΦΗΣ	1	0	0	0
ΑΝΤΛΗΣΗ ΑΡΓΟΥ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ. ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΛΗΣΗ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΜΕ ΕΞΑΙΡΕΣΗ ΤΙΣ ΜΕΛΕΤΕΣ	1	0	0	0
ΑΛΛΕΣ ΕΞΟΡΥΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	12	6	8,1	0,8
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΤΩΝ	271	299	30,2	37,7
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ ΚΑΠΝΟΥ	3	0	0	0
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΥΛΩΝ	21	4	17,5	0,2
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΙΔΩΝ ΕΝΔΥΣΗΣ:ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΒΑΦΗ ΓΟΥΝΑΡΙΚΩΝ	63	49	8,4	2,3
ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΔΕΨΗ ΔΕΡΜΑΤΟΣ:ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΙΔΩΝ ΤΑΞΙΔΙΟΥ (ΑΠΟΣΚΕΥΩΝ), ΤΣΑΝΤΩΝ, ΕΙΔΩΝ ΣΕΛΟΠΟΙΙΑΣ, ΕΙΔΩΝ ΣΑΓΜΑΤΟΠΟΙΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΔΗΜΑΤΩΝ	3	9	0	0,3
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΞΥΛΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ ΑΠΟ ΞΥΛΟ ΚΑΙ ΦΕΛΛΟ,	41	103	1,3	2,9

Περιγραφή ΣΤΑΚΟΔ	Αριθμός Επιχειρήσεων		Τζίρος (σε εκ. ευρώ)	
	2000	1994	2000	1194
ΣΥΝΟΛΟ ΝΟΜΟΥ	12.374	7.109	1.075,0	597,2
ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΕΠΙΠΛΑ: ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΙΔΩΝ ΚΑΛΑΘΟΠΟΙΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΟΠΛΕΚΤΙΚΗΣ				
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΧΑΡΤΟΠΟΛΤΟΥ, ΧΑΡΤΙΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ ΑΠΟ ΧΑΡΤΙ	2	0	0	0
ΕΚΔΟΣΕΙΣ, ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΡΟΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΜΕΣΩΝ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΗΧΟΥ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	44	21	1,7	0,4
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΟΠΤΑΝΘΡΑΚΑ (ΚΩΚ), ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ ΔΙΥΛΙΣΗΣ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΥΡΗΝΙΚΩΝ ΚΑΥΣΙΜΩΝ	0	4	0	0,1
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΧΗΜΙΚΩΝ ΟΥΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ	9	0	0,6	0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ ΑΠΟ ΕΛΑΣΤΙΚΟ (ΚΑΟΥΤΣΟΥΚ) ΚΑΙ ΠΛΑΣΤΙΚΕΣ ΥΛΕΣ	4	0	0,8	0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΑΛΛΩΝ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ ΑΠΟ ΜΗ ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΟΡΥΚΤΑ	42	57	13,6	12,8
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ	5	0	2,4	0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΜΕΤΑΛΛΙΚΩΝ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ, ΜΕ ΕΞΑΙΡΕΣΗ ΤΑ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΙΔΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	191	31	7,5	0,7
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΙΔΩΝ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ Μ.Α.Κ.	28	9	1,8	0,6
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΩΝ ΚΑΙ ΣΥΣΚΕΥΩΝ Μ.Α.Κ.	10	4	0,3	0,1
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΣΚΕΥΩΝ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑΣ, ΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	3	0	0	0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ, ΟΡΓΑΝΩΝ ΑΚΡΙΒΕΙΑΣ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ:ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΡΟΛΟΓΙΩΝ ΚΑΘΕ ΕΙΔΟΥΣ	7	0	0,3	0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ:ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΡΥΜΟΥΛΚΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΗΜΙΡΥΜΟΥΛΚΟΥΜΕΝΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ	3	0	0,0	0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΛΟΙΠΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ	9	0	0,4	0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΠΙΠΛΩΝ. ΛΟΙΠΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ Μ.Α.Κ.	87	24	3,7	1,0
ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗ	1	0	0	0
ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΑΤΜΟΥ ΚΑΙ ΖΕΣΤΟΥ ΝΕΡΟΥ	7	0	0,1	0
ΣΥΛΛΟΓΗ, ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗ ΝΕΡΟΥ	2	4	0	2,0
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	1.406	644	63,2	24,6
ΕΜΠΟΡΙΟ, ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΤΟΣΥΚΛΕΤΩΝ. ΛΙΑΝΙΚΗ ΠΩΛΗΣΗ ΚΑΥΣΙΜΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ	640	489	123,0	55,8
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΜΕ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ, ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΤΟΣΥΚΛΕΤΩΝ	655	322	224,9	126,5
ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ, ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΤΟΣΥΚΛΕΤΩΝ: ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΕΙΔΩΝ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ	3.313	2825	328,1	186,2
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	1.911	1000	54,8	26,2

Περιγραφή ΣΤΑΚΟΔ	Αριθμός Επιχειρήσεων		Τζίρος (σε εκ. ευρώ)	
	2000	1994	2000	1194
ΣΥΝΟΛΟ ΝΟΜΟΥ	12.374	7.109	1.075,0	597,2
ΧΕΡΣΑΙΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΜΕΣΩ ΑΓΩΓΩΝ	682	472	33,3	20,2
ΥΔΑΤΙΝΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	12	0	1,6	0
ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ:ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΩΝ	64	50	5,1	4,2
ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	15	4	0,8	0,1
ΑΣΦΑΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΙΚΑ ΤΑΜΕΙΑ, ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	5	0	0,3	0
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΜΕ ΤΙΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΝΔΙΑΜΕΣΩΝ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ	29	6	0,8	0,2
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΑΚΙΝΗΤΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ	16	0	0,1	0
ΕΚΜΙΣΘΩΣΗ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ ΧΩΡΙΣ ΧΕΙΡΙΣΤΗ. ΕΚΜΙΣΘΩΣΗ ΕΙΔΩΝ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ	29	8	0,9	0,3
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	12	0	0,2	0
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	13	0	0,2	0
ΑΛΛΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	742	289	41,1	11,1
ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ. ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	2	0	0	0
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	52	17	1,3	0,2
ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	19	7	0,7	0,4
ΔΙΑΘΕΣΗ ΛΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΩΝ: ΥΓΙΕΙΝΗ ΚΑΙ ΠΑΡΟΜΟΙΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	18	0	4,1	0
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΜΕ ΜΕΛΗ Μ.Α.Κ.	91	63	16,2	4,6
ΨΥΧΑΓΩΓΙΚΕΣ, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	138	35	3,2	0,9
ΑΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	279	83	7,0	1,2
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΩΣ ΕΡΓΟΔΟΤΩΝ ΟΙΚΙΑΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	2	0	0,0	0
ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΚΛΑΔΟΣ	1.114	171	45,1	72,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, Μητρώο Επιχειρήσεων 2000 ανά διψήφια ανάλυση.

4.7.2. Ίδρυση νέων επιχειρήσεων

Σύμφωνα με την ICAP αυξήθηκαν οι ρυθμοί επενδυμένων κεφαλαίων, αλλά και ο αριθμός των νέων επιχειρήσεων κατά το 2002 στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Συγκεκριμένα δημιουργήθηκαν 28 νέες επιχειρήσεις με συνολικά κεφάλαια 3.793.314 €, έναντι 24 επιχειρήσεων με συνολικά κεφάλαια 3.210.075 € το προηγούμενο έτος.

Πίνακας 36

Νέες ιδρύσεις επιχειρήσεων στο νόμο Αιτωλοακαρνανίας

Έτος	Βιομηχανία		Εμπόριο		Υπηρεσίες		Τουρισμός		Σύνολο	
	Αριθμός Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης (€)	Αριθμός Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης (€)	Αριθμός Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης (€)	Αριθμός Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης (€)	Αριθμός Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης (€)
2002	11	1.734.056	8	919.108	9	1.140.150	-	-	28	3.793.314
2001	9	1.246.185	9	1.521.464	5	295.690	1	146.735	24	3.210.075
2000	10	3.360.235	16	2.306.676	11	968.452	-	-	37	6.635.363
1999	9	1.860.602	13	1.235.510	10	1.201.599	3	589.875	35	4.887.586
1998	9	1.593.544	8	742.480	7	545.855	1	352.164	25	3.234.043
Σύνολο	48	9.794.622	54	6.725.238	42	4.151.746	4	942.039	149	21.760.381

Πηγή: ICAP

4.8. Τουρισμός

Στο νομό Αιτωλοακαρνανίας παρατηρούμε μια στασιμότητα, καθώς τόσο ο αριθμός των ξενοδοχείων, όσο και ο αριθμός των κλινών παρέμειναν στα ίδια περίπου επίπεδα την περίοδο 1998-2001.

Πίνακας 37

Δείκτες τουρισμού 1998-2001 (νόμος Αιτωλοακαρνανίας)

Περιγραφή	Απόλυτοι αριθμοί			
	1998	1999	2000	2001
Ξενοδοχεία	55	56	58	56
Κλίνες Ξενοδοχείων	3159	3378	3392	3272
Σύνολο Διανυκτερεύσεων	307.439	284.759	284.504	-

Πηγή: ΕΟΤ

Ο πίνακας 38 παρουσιάζει την εξέλιξη των διανυκτερεύσεων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας κατά τη χρονική περίοδο 1997-2000. Παρατηρούμε ότι:

- Οι διανυκτερεύσεις του νομού αντιπροσωπεύουν το 19,7% του συνόλου των διανυκτερεύσεων της περιφέρειας.
- Οι διανυκτερεύσεις αλλοδαπών του νομού αντιπροσωπεύουν το 4,7% του συνόλου των διανυκτερεύσεων των αλλοδαπών της περιφέρειας.
- Οι διανυκτερεύσεις ημεδαπών του νομού αντιπροσωπεύουν το 32,1% του συνόλου των διανυκτερεύσεων των ημεδαπών της περιφέρειας.
- Οι διανυκτερεύσεις αλλοδαπών στο νομό σημείωσαν σημαντική αύξηση, καθώς από 14.294 διανυκτερεύσεις το 1997 ανήλθαν σε 30.617 διανυκτερεύσεις το 2000 (ποσοστό 114,2%).
- Αντίθετα οι διανυκτερεύσεις ημεδαπών στο νομό σημείωσαν μείωση, καθώς από 266.774 διανυκτερεύσεις το 1997 μειώθηκαν σε 253.887 διανυκτερεύσεις το 2000 (ποσοστό 4,8%).

Πίνακας 38

Διανυκτερεύσεις τουριστών σε ξενοδοχειακά καταλύματα 1997-2000

Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών	Έτος				Μεταβολή (%)			
	1997	1998	1999	2000	98/97	99/98	00/99	00/97
Νομός Αιτωλοακαρνανίας	281.068	307.439	284.759	284.504	9,4	-7,4	-0,1	1,2
Σύνολο περιφέρειας	1.157.260	1.314.192	1.269.089	1.441.499	13,6	-3,4	13,6	24,6
Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών	Έτος				Μεταβολή (%)			
	1997	1998	1999	2000	98/97	99/98	00/99	00/97
Νομός Αιτωλοακαρνανίας	14.294	15.636	16.253	30.617	9,4	3,9	88,4	114,2
Σύνολο περιφέρειας	456.110	565.454	527.245	650.388	24,0	-6,8	23,4	42,6
Διανυκτερεύσεις ημεδαπών	Έτος				Μεταβολή (%)			
	1997	1998	1999	2000	98/97	99/98	00/99	00/97
Νομός Αιτωλοακαρνανίας	266.774	291.803	268.506	253.887	9,4	-8,0	-5,4	-4,8
Σύνολο περιφέρειας	701.150	748.738	741.844	791.111	6,8	-0,9	6,6	12,8

Πηγή: ΕΟΤ

Ο πίνακας 39 παρουσιάζει την εξέλιξη της πληρότητας των ξενοδοχειακών καταλυμάτων του νομού κατά τη χρονική περίοδο 1996-1999. Παρατηρούμε ότι:

- Για τη χρονική περίοδο 1996-1999 η πληρότητα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων του νομού σημείωσε αύξηση 7,8%.
- Για τη χρονική περίοδο 1996-1999 η πληρότητα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων του νομού παραμένει πάντα μικρότερη της αντίστοιχης πληρότητας των ξενοδοχειακών καταλυμάτων της περιφέρειας.

Πίνακας 39

Πληρότητα ξενοδοχειακών καταλυμάτων 1996-1999

Πληρότητα ξενοδοχειακών καταλυμάτων	Ποσοστά (%)				Μεταβολή (%)			
	1996	1997	1998	1999	97/96	98/97	99/98	99/96
Νομός Αιτωλοακαρνανίας	33,7	34,7	38,3	36,4	2,9	10,2	-4,9	7,8
Σύνολο περιφέρειας	38,7	40,3	44,5	44,5	4,1	10,5	-0,1	14,9

Πηγή: ΕΟΤ

4.9. Συμπεράσματα

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρουσίαση των δεδομένων του νομού Αιτωλοακαρνανίας είναι τα ακόλουθα:

- Ο νομός Αιτωλοακαρνανίας συγκεντρώνει ποσοστό 2% του πληθυσμού της χώρας.
- Παράγει το 29,9% του ΑΕΠ της περιφέρειας και το 33,3% του προϊόντος του αγροτικού τομέα της περιφέρειας, το 22,9% της μεταποίησης και το 31,3% των υπηρεσιών.
- Το 48,4% του συνόλου του πληθυσμού άνω των 6 ετών είναι απόφοιτοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ ακολουθούν οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με 35,2%.
- Το ποσοστό των αναλφάβητων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας (8,8%) υπερβαίνει τόσο το ποσοστό της περιφέρειας (6,2%), όσο και της χώρας (3,6%).
- Με κατά κεφαλή προϊόν 3,2 εκατ. δρχ. κατατάσσεται 39ος με βάση το κριτήριο αυτό με 80% του μέσου όρου της Ελλάδας το 2001 (59% του μέσου όρου της ΕΕ-25).
- Με δηλωθέν εισόδημα 9,31 χιλ. ευρώ ανά φορολογούμενο το 2003 (άνοδος 6,5%, 74% του μέσου όρου της Ελλάδας), οι φορολογούμενοι του πλήρωσαν το 2003 κατά μέσο όρο για φόρο εισοδήματος 497 ευρώ, έναντι μέσου όρου χώρας 1.076.
- Σε ό,τι αφορά τη σύνθεση του ΑΕΠ στο νομό, στον πρωτογενή τομέα παράγεται το 14%, στο δευτερογενή το 16% και στον τριτογενή τομέα το 70% (2001).
- Το εργατικό δυναμικό την περίοδο 1991-2001 μειώθηκε κατά 1,9%, ενώ ο αριθμός των απασχολουμένων μειώθηκε κατά 5,1% για την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Η ανεργία αυξήθηκε κατά 28,3%.

- Ο αριθμός των απασχολουμένων παρουσιάζει μεγαλύτερη μείωση σε σχέση με τη μείωση του εργατικού δυναμικού, δηλαδή όχι μόνο δεν δημιουργούνται καινούργιες θέσεις εργασίας στο νομό, αλλά επιπλέον χάνονται μερικές από τις ήδη υπάρχουσες. Η συνέπεια του παραπάνω φαινομένου είναι η αύξηση της ανεργίας.

- Το 67,2% του εργατικού δυναμικού του νομού αποτελείται από άνδρες και το 32,8% από γυναίκες.

- Το 2001 ο αριθμός των απασχολουμένων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανήλθε σε 73.504 άτομα. Από αυτά 49.964 άτομα ήταν άνδρες (ποσοστό 68%) και 23.540 άτομα γυναίκες (ποσοστό 32%).

- Ο δείκτης απασχόλησης είναι υψηλότερος για τους άνδρες (88,5%) από ό,τι για τις γυναίκες (85,4%).

- Το 345,3% των απασχολουμένων του νομού εργάζεται ως «Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς» και ακολουθούν οι «Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» με 13,1%.

- Η απασχόληση στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο νομό Αιτωλοακαρνανίας χαρακτηρίζεται από τη σημαντική συμμετοχή του τριτογενούς τομέα (42,3%) που κατέχει και τα πρωτεία. Στη συνέχεια έρχεται ο πρωτογενής τομέας με ποσοστό 36,8% και ο δευτερογενής τομέας με ποσοστό 16,4%.

- Το ποσοστό ανεργίας στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανήλθε σε 12,6% το 2001. Το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες ήταν 11,5% και στις γυναίκες 14,6% .

- Εντυπωσιακά υψηλό είναι το ποσοστό ανεργίας στην ηλικιακή κατηγορία 15-19 ετών (52,9% για τους άνδρες, 67,4% για τις γυναίκες), καθώς επίσης και για την ηλικιακή κατηγορία 20-24 ετών (33,2% για τους άνδρες και 38,9 % για τις γυναίκες).

- Το ποσοστό των «νέων» άνεργων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανήλθε σε 65,9% το 2001. Για τους άνδρες το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε σε 64,8%, ενώ για τις γυναίκες σε 67,8%.

- Ο πληθυσμός που παραμένει άνεργος περισσότερο από 12 μήνες είναι το 73,9%. Από αυτούς η συντριπτική πλειοψηφία είναι άνεργοι για περισσότερα από δύο χρόνια.

- Αυξήθηκαν οι ρυθμοί επενδυμένων κεφαλαίων, αλλά και ο αριθμός των νέων επιχειρήσεων κατά το 2002 στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Συγκεκριμένα δημιουργήθηκαν 28 νέες μονάδες με συνολικά κεφάλαια 3.793.314 €, έναντι 24 μονάδων με συνολικά κεφάλαια 3.210.075 € το προηγούμενο έτος.

- Οι διανυκτερεύσεις του νομού αντιπροσωπεύουν το 19,7% του συνόλου των διανυκτερεύσεων της περιφέρειας.

- Για τη χρονική περίοδο 1996-1999 η πληρότητα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων του νομού σημείωσε αύξηση 7,8%.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

5.1 Εισαγωγή

Οι κοινωνίες του 21ου αιώνα αποκαλούνται οικονομικά αναπτυγμένες κοινωνικές και αυτό γιατί οδηγήθηκαν σε μια νέα διάρθρωση. Για να κατανοηθεί η νέα αυτή διάρθρωση δημιουργήθηκαν νέες έννοιες. Το ζητούμενο όμως, παραμένει πάντα ίδιο και είναι η κατανόηση της δράσης των ομάδων μέσα από την οποία λειτουργεί και μετασχηματίζεται ο κοινωνικός κόσμος. Μια από τις κύριες έννοιες που δημιουργήθηκαν, είναι και αυτή του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το εννοιολογικό αντίθετα του αποκλεισμού είναι η ολοκλήρωση ή αλλιώς ενσωμάτωση. Είναι η έννοιες οι οποίες σημαίνουν την ιδεατή πορεία που θα έπρεπε να έχει το άτομο στη ζωή. Επειδή, όμως, το ιδεατό δεν μπορεί να συμβιβαστεί με την πραγματικότητα, ερχόμαστε στον αποκλεισμό, ο οποίος είναι ο όρος που χρησιμοποιείται ευρέως στις μέρες μας και ιδιαίτερα στον πολιτικό λόγο. Ο όρος αυτός αναφέρεται, όταν εφαρμόζονται πολιτικές που στοχεύουν στην αντιμετώπιση ορισμένων κοινωνικών ομάδων με μειονεκτήματα. Οι πολιτικές αυτές περιορίζονται τις περισσότερες φορές, στην εξίσωση των ευκαιριών στο εσωτερικό μιας αγοράς εργασίας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι προκειμένου για μία επαναδιατύπωση του προγράμματος για ισότητα των ευκαιριών.

Παρότι ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» χρησιμοποιείται ευρέως, οι έννοιες που του αποδίδονται ποικίλλουν. Η δυσκολία να προσδιορισθούν τα χαρακτηριστικά του και να αναζητηθούν τα αίτια και οι μηχανισμοί παραγωγής και αναπαραγωγής του οφείλονται στο γεγονός ότι είναι πολλές οι πτυχές, τα χαρακτηριστικά του καθώς και οι αιτίες και οι συνθήκες της εκδήλωσης του.

Οι παράγοντες που συμμετέχουν στη διαμόρφωση του είναι κυρίως κοινωνικοί και οικονομικοί. Επιπλέον θα πρέπει να επισημανθούν και άλλοι, πολιτικοί και ιδεολογικοί, που συνδέονται επαναδρασιακά μεταξύ τους και ενεργούν όχι ως απλή αιτιακή ακολουθία, αλλά ως δίκτυο αιτιών.

Στη συνέχεια, αφού δώσουμε μια παρουσίαση του περιεχομένου του και του πώς αυτός ερμηνεύεται από την Ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, θα επιχειρήσουμε ένα συνθετικό ορισμό του και θα διευκρινίσουμε τη σκοπιά από την οποία διερευνάται στην παρούσα μελέτη.

Επειδή, λοιπόν στόχος της μελέτης αυτής είναι η αξιολόγηση των μέσων για την καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας κρίνεται αναγκαία η κατανόηση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού σε όλες του τις μορφές και σε όλα τα επίπεδα της. Ο γενικότερος εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου, θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση ενός μόνο μέρους του αποκλεισμού αυτού που αφορά την μη ομαλή ένταξη στην αγορά εργασίας.

5.2. Εννοιολογικός προσδιορισμός

Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού δεν είναι καινούργιο. Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι συνυφασμένος με όλη την ανθρώπινη ιστορία. Σε όλη την ιστορική διαδρομή της ανθρωπότητας άτομα και ομάδες αποκλείονταν πρόσκαιρα ή και δια παντός από το σύνολο ή από ορισμένες μορφές κοινωνικής ζωής. Μπορεί να γίνεται αντιληπτό ως σύγχρονο κοινωνικό πρόβλημα, αλλά καταστάσεις αποκλεισμού υπήρχαν πάντοτε, με τη διαφορά ότι είναι σχετικά πρόσφατη η απόδοση τους με τον όρο «αποκλεισμός». Για παράδειγμα αναφέρουμε τον αποκλεισμό των γυναικών από δημόσιο χώρο, τον αποκλεισμό μαύρων από την κοινωνία των λευκών, τον αποκλεισμό των μειονοτήτων από πολιτικά δικαιώματα κλπ.

Στις παραδοσιακές κοινωνίες ο αποκλεισμός εκφραζόταν με την απουσία δικαιωμάτων σε διάφορες κοινωνικές ομάδες και αντίστροφα με την ύπαρξη προνομίων σε άλλες. Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί καθολικό και παγκόσμιο φαινόμενο που συνοδεύει τις ανθρώπινες κοινωνίες και γενικότερα κάθε οργανωμένο σώμα σε όλες τις μεταβολές και εξελίξεις τους.

Ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, η επιτάχυνση της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης στο σύνολο της Ευρώπης από τη μια μεριά και οι ανακατατάξεις στη μέση και ευρύτερη Ανατολή από την άλλη οδήγησαν σε κοινωνικοπολιτικές και δημογραφικές μεταβολές που φαίνεται να αποτέλεσαν το πεδίο ανάπτυξης της σημερινής μορφής διακρίσεων που ομαδοποιούνται κάτω από τον όρο κοινωνικός αποκλεισμός. Οι μαζικές μετακινήσεις εργατικών χεριών, το διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ των χωρών του βορρά και του νότου, οι αλλαγές στο πολιτικό σύστημα και τη μορφή οργάνωσης της οικονομίας στην Ανατολική Ευρώπη τη δεκαετία του 1990 και η πολιτική κρίση των χωρών της Μέσης Ανατολής και τμημάτων της Ασίας αποτέλεσαν τις βασικές αιτίες που ώθησαν πληθυσμούς που σήμερα βρίσκονται στην Ελλάδα ή σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού.

Η βασική ιδέα σε όλες τις απόπειρες εννοιολογικού προσδιορισμού είναι ότι ο αποκλεισμός αφορά την ανισότητα σε όλες της τις διαστάσεις. Επιπλέον, με την επιπρόσθετη χρήση της έννοιας της περιθωριοποίησης, ο κοινωνικός αποκλεισμός αντιπροσωπεύει ένα σχετικά πρόσφατο τρόπο μετονομασίας ενός μεγάλου αριθμού καταστάσεων και τάσεων που αναγνωρίζονται ως προβλήματα ή απειλές για το επιθυμητό μέλλον της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης.

Έτσι, υπάρχει δυσκολία απόδοσης ενός χρηστικού ορισμού για τον κοινωνικό αποκλεισμό και αυτό έγκειται σε μεγάλο βαθμό σε μεθοδολογικά αίτια: Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι προϊόν της απόπειρας ταξινόμησης των σημερινών κοινωνικών προβλημάτων.

Είναι η έννοια μέσω της οποίας περιγράφονται, ορίζονται και ερμηνεύονται σήμερα τα κοινωνικά προβλήματα.

Το ζήτημα του «αποκλεισμού»[1], με την έννοια που σήμερα αποδίδεται στον όρο, ξεκίνησε το 1974 στη Γαλλία με τον Lenoir[2], ο οποίος εξακολουθεί να αποτελεί σημείο αναφοράς για τους μελετητές του αποκλεισμού.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1989. Εκείνη τη χρονιά η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού ήταν αντικείμενο και της απόφασης του Συμβουλίου των Υπουργών Κοινωνικών Υποθέσεων και της δήλωσης των επικεφαλής κρατών που υιοθέτησαν τον κοινωνικό χάρτη. Από τότε παρατηρείται μια ραγδαία αύξηση της χρήσης του κοινωνικού αποκλεισμού τόσο ως όρου σε κοινοτικά κείμενα όσο και ως αντικείμενο μέτρων και δράσεων για την καταπολέμησή του.

Η αναζήτηση ενός ορισμού για τον κοινωνικό αποκλεισμό μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι δεν υπάρχει κάποιος κοινά παραδεκτός όρος και ότι εμφανίζεται πληθώρα ορισμών και περιγραφών, που συνοδεύονται από ποικίλες και διαφορετικές απόψεις τόσο όσον αφορά τα αίτια που τον προκαλούν όσο και τα αποτελέσματα που αυτός έχει.

Επιπλέον, στα κείμενα που ασχολούνται με τον αποκλεισμό παρατηρείται μια θεωρητική ασάφεια του όρου, η οποία βέβαια δεν αποδίδεται στην έλλειψη προβληματισμών για τον προσδιορισμό του όρου, αλλά στο ίδιο το αντικείμενο, αυτό που περιγράφεται ως κοινωνικός αποκλεισμός[3].

Πολλοί επίσης χρησιμοποιούν τον όρο «κοινωνικός αποκλεισμός» ως συνώνυμο και τον συγχέουν με διάφορους συγγενείς όρους, όπως «φτώχεια», «ρατσισμός», «μακροχρόνια ανεργία» κ.ά.. Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια διαφορετική έννοια από εκείνες της φτώχειας και της περιθωριοποίησης[4].

Όσον αφορά τη φτώχεια, στην πρακτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο κοινωνικός αποκλεισμός ουσιαστικά αποτελεί συνέχεια και αντικατάσταση του όρου «φτώχεια»[5], με παράλληλη διεύρυνση του περιεχομένου του.

---

[1] Μουσούρου Λ.,(1998) «Κοινωνικός Αποκλεισμός και κοινωνική προστασία» σε Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Κασιμάτη Κ. επιμ., *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία,* Gutenberg, Αθήνα

[2] Lenoir R. (1989) *Les exclus. Un français sur dix,* Seuil.

[3] Πετρακη Γ. (1998) «Κοινωνικός Αποκλεισμός: παλαιές και νέες 'αναγνώσεις' του κοινωνικού προβλήματος» σε ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός,* Εξάντας, Αθήνα

[4] Τσιακαλος Γ., (1998) «Κοινωνικός αποκλεισμός: Ορισμοί, Πλαίσιο, Σημασία» σε κέντρο κοινωνικής μορφολογίας και κοινωνικής πολιτικής, Κασιματη Κ. επιμ., *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία,* GUTENBERG, Αθήνα

[5] Τσαουσης Δ. Γ., (1998) «Πολιτισμός, ελεύθερος χρόνος και κοινωνικός αποκλεισμός» σε κέντρο κοινωνικής μορφολογίας και κοινωνικής πολιτικής, Κασιματη Κ. επιμ., *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία,* Gutenberg, Αθήνα

Μέχρι τη δεκαετία του '70 το ενδιαφέρον της Ε.Ε. για τις ευπαθείς ομάδες ήταν συνδεδεμένο με τον όρο «φτώχεια», που εκλαμβανόταν ως η οικονομική κατάσταση και οι συνθήκες διαβίωσης ατόμων και νοικοκυριών σε μια ορισμένη χρονική στιγμή και η οποία βρισκόταν κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο που θεωρούνταν ικανοποιητικό από τη συγκεκριμένη κοινωνία. Σχετιζόταν άμεσα με τα υλικά αγαθά.

Το 1975 ως «φτωχοί» ορίστηκαν από την Ε.Ε. «τα πρόσωπα ή οι οικογένειες των οποίων οι πόροι είναι τόσο περιορισμένοι ώστε να τους αποκλείουν από τον ελάχιστο παραδεκτό τρόπο ζωής στις χώρες-μέλη όπου ζουν» σύμφωνα με την απόφαση του Συμβουλίου των Υπουργών της Ε.Ε. που υιοθετούσε το πρώτο κοινοτικό πρόγραμμα για την καταπολέμηση της φτώχειας (Φτώχεια 1).

Το 1984 η αντίστοιχη απόφαση που υιοθετεί το πρόγραμμα Φτώχεια 2, διευρύνει αισθητά το περιεχόμενο του όρου. Αυξάνει τον κύκλο των προσώπων προς τα οποία απευθύνεται το πρόγραμμα, μιλώντας για «πρόσωπα, οικογένειες και σύνολα προσώπων» ενώ προσδιορίζει περισσότερο την έννοια των πόρων, αναφέροντας «υλικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς» πόρους.

Στη συνέχεια, το 1989, το Συμβούλιο υιοθέτησε μια απόφαση για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού[6], σηματοδοτώντας την αλλαγή και τη μετάβαση από τον όρο «φτώχεια» στον όρο «κοινωνικός αποκλεισμός». Στο πλαίσιο του προγράμματος Φτώχεια 3[7], η φτώχεια ορίστηκε όχι σε σχέση με τις ομάδες τις οποίες αφορούσε, αλλά κυρίως ως προς τις επιπτώσεις της. Επιπλέον στο πρόγραμμα Φτώχεια 3 δεν γίνεται πια λόγος μόνο για «φτώχεια», αφού εισάγεται και ο όρος «αποκλεισμός». Χαρακτηριστικό είναι ότι ακόμη και στον τίτλο του προγράμματος δεν αναφέρεται πλέον ο όρος «φτώχεια».

Στα μέσα της πενταετίας εφαρμογής του τρίτου προγράμματος, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει εγκαταλείψει πια τον όρο φτώχεια και έχει υιοθετήσει τον όρο «κοινωνικός αποκλεισμός». Συγκεκριμένα τον ορίζει ως αποκλεισμό από τη χρήση κοινωνικών υποδομών (παιδεία, υγεία, διασκέδαση, δίκτυα, κατοικία, ασφάλιση) θεωρώντας ότι προκαλείται α. με την ανισοκατανομή των διαθέσιμων πόρων για τις λεγόμενες «κοινωνικές δαπάνες», β. με τη μείωση του σχετικού ποσοστού του ΑΕΠ που κατανέμεται στις δραστηριότητες στο γενικό πλαίσιο κατανομής της χώρας ενισχύοντας τις χωρικές ανισότητες και γ. με τη μεταφορά αρμοδιοτήτων από το δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα που προκαλεί την αδυναμία απορρόφησης κοινωνικών πόρων από ομάδες του πληθυσμού. Σύμφωνα με την τότε προβληματική οι ομάδες του

---

[6] Συμβούλιο της ευρωπαϊκής κοινότητας (1989), *Ψήφισμα 89/C277/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 29 Σεπτεμβρίου 1989 σχετικά με την καταπολέμηση του Κοινωνικού Αποκλεισμού,* ΕΕ C 277 της 31/10/1989

[7] Συμβούλιο της ευρωπαϊκής κοινότητας (1989), *Απόφαση 89/457/ΕΟΚ του Συμβουλίου της18ης Ιουλίου 1989 για την καθιέρωση μεσοπρόθεσμου προγράμματος κοινοτικής δράσης*

πληθυσμού που «αποκλείονταν» πέφτουν σε κατάσταση φτώχειας αδυνατώντας να απορροφήσουν κοινωνικά αγαθά.

Η μετάβαση από τον έναν όρο στον άλλον ενισχύει την άποψη ότι παλιά προβλήματα χαρακτηρίζονται με νεότευκτους και λιγότερο δυσάρεστους ή «ενοχοποιητικούς» για τους φορείς άσκησης πολιτικής όρους. Οι λόγοι της μετάβασης από τη φτώχεια στον κοινωνικό αποκλεισμό ήταν πολιτικοί, καθώς τα κράτη – μέλη εξέφραζαν επιφυλάξεις στο να αποδεχτούν τον όρο φτώχεια για τη χώρα τους. Ο νέος όρος θα μπορούσε να αποτελέσει μια πιο κατάλληλη έκφραση για την περιγραφή των κοινωνικών προβλημάτων[8].

5.3. Χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού

Παρά το γεγονός, ότι την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού την περιβάλλουν ασάφειες πιστεύεται ότι η έννοια αυτή έχει ορισμένες αρετές συγκρινόμενη με άλλες. Με την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού τονίζεται ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των διαδικασιών και μηχανισμών που δημιουργούν το φαινόμενο και ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των καταστάσεων που δημιουργούνται. Έτσι, λοιπόν, ενώ η φτώχεια παραπέμπει αποκλειστικά στην διάσταση του εισοδήματος, ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν αναφέρεται μόνο σε προβλήματα εισοδήματος ή σε προβλήματα στον τομέα της απασχόλησης, αλλά και σε προβλήματα σε τομείς όπως η στέγαση, η εκπαίδευση και η υγεία. «Πιο συγκεκριμένα θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός συνέβαλε στην διεύρυνση του ενδιαφέροντος, από την επικέντρωση στο εισόδημα και την κατανάλωση προς μία ευρύτερη αντίληψη πολυδιάστατου μειονεκτήματος.

Δεύτερον, με την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού τονίζεται η δυναμική. Παραπέμπει στο γεγονός ότι διαδικασίες και μηχανισμοί δημιουργούν τον κοινωνικό αποκλεισμό και ότι οι διαφορές αποστερήσεις δεν μπορούν να αποδίδονται στις προσωπικές αποτυχίες ή στην ανικανότητα των ατόμων που βιώνουν τις αποστερήσεις αυτές: Η συμβολή του κοινωνικού αποκλεισμού εδώ, έγκειται στο γεγονός ότι από μία στατική εικόνα μίας κατάστασης στέρησης οδηγούμαστε σε μία δυναμική ανάλυση διαδικασιών.

Τρίτον δίνεται έμφαση στις πολιτικές. Η έμφαση αυτή είναι απόρροια της έμφασης στις οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες και μηχανισμούς που δημιουργούν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Είναι γνωστό ότι η αύξηση του αποκλεισμού συνδέεται άμεσα με τις ανεπάρκειες και ελλείψεις των εφαρμοζόμενων πολιτικών και των παρεχόμενων

για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των λιγότερο ευνοημένων ομάδων, ΕΕ L 224 της 2/8/1989

[8] Room G (1997), "Poverty and social exclusion: the new European agenda for policy and research" in Room G. (ed.), *Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, The Polity Press, Bristol, p. 1-9. σελ. 3

υπηρεσιών στους διάφορους τομείς. Άρα οι πραγματικότητες του κοινωνικού αποκλεισμού θεωρούνται ως αποτέλεσμα των ελλείψεων των πολιτικών και η εξάλειψη τους θεωρείται ότι απαιτεί την τροποποίηση των πολιτικών αυτών.

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, λοιπόν, δεν είναι αποκρυσταλλωμένη, αλλά είναι μία έννοια που το περιεχόμενο της βρίσκεται σε διαδικασία προσδιορισμού. Τα κύρια στοιχεία της, είναι ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των αποστερήσεων που οδηγούν στον αποκλεισμό, η επιμονή της χρονικά, η συγκέντρωση της σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού ή περιοχές και η αντίσταση της σε παραδοσιακές κοινωνικές πολιτικές.

5.4. Διαστάσεις-μορφές του κοινωνικού αποκλεισμού

Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός, όπως διατυπώνεται στα κείμενα των θεωρητικών, αλλά και στα επίσημα κείμενα των φορέων άσκησης πολιτικής (Ευρωπαϊκή Ένωση, εθνική πολιτική), φαίνεται ότι μέσα στο χρόνο μεταβλήθηκε σημαντικά και διευρύνθηκε ώστε να περιλαμβάνει πολλές έννοιες.

Το ενδιαφέρον στράφηκε σε επίπεδα όπως η πολυδιάστατη φύση του φαινομένου και στον προβληματισμό για το κατά πόσο ο όρος αναφέρεται σε μια κατάσταση ή σε μια διαδικασία.

Το κοινό σημείο στο οποίο συγκλίνουν οι περισσότερες διατυπωθείσες απόψεις είναι η παραδοχή ότι ο όρος καλύπτει φαινόμενα με ποικίλες οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις[9], αν και οι διευκρινίσεις των διαστάσεων αυτών έχουν καταλήξει σε μια αποκλειστική απαρίθμηση των κυρίων συστατικών του. Είναι γεγονός ότι επικρατεί σύγχυση ανάμεσα στους ειδικούς, ενώ παράλληλα καταμαρτυρείται ομοφωνία στην αδυναμία ορισμού της κοινωνικής θέσης των αποκλεισμένων με βάση ένα μοναδικό κριτήριο.

Στην Πράσινη Βίβλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική[10] (1994) ο κοινωνικός αποκλεισμός περιγράφεται ως «προοδευτική διαδικασία περιθωριοποίησης που οδηγεί σε οικονομική εξαθλίωση και σε διάφορες μορφές κοινωνικής και πολιτισμικής μειονεκτικότητας», ενώ το Παρατηρητήριο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που παρακολουθεί τις εθνικές πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού (1991) αναφέρει: «Ορίζουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό πρώτον και κυρίως σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών» και «ο

---

[9] Τσιγκανου Ι. Ι., (1997), «Το κοινωνικό μειονέκτημα της παραβατικότητας» σε κεντρο ερευνας και τεκμηριωσης, ομαδα ανθρωπολογιας (1997), *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του*, Ιδεοκίνηση, Αθήνα.

[10] Επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (1994) *Πράσινο βιβλίο. Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική. Επιλογές για την ένωση*, Βρυξέλλες

κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να αναλυθεί με τους όρους της άρνησης ή της μη πραγματοποίησης των κοινωνικών δικαιωμάτων»[11].

Έτσι είναι κοινή διαπίστωση πως η έννοια του αποκλεισμού συνδέει τις έννοιες των κοινωνικών δικαιωμάτων αφενός και της υλικής αποστέρησης ή της πραγματικής αδυναμίας απόκτησης υλικών αγαθών αφετέρου.

Όσον αφορά τα κοινωνικά δικαιώματα, η θεώρηση του αποκλεισμού ως αποστέρησης κοινωνικών δικαιωμάτων είναι σχετικά νέα, αφού αναδύθηκε ακολουθώντας την οπτική που αντιμετώπιζε τη φτώχεια και τον αποκλεισμό αποκλειστικά με όρους καταναλωτικής ικανότητας.

Έτσι, άλλες φορές ορίζεται ως «μια συστηματική σειρά ενεργειών περιθωριοποίησης ή υπαγωγής σε απομόνωση από τις οποίες μπορεί να θιγούν και άτομα και κοινωνικές ομάδες[12].»

Ο T. H. Marshall[13] ξεχωρίζει τρεις τύπους δικαιωμάτων που εμφανίζονται και κατοχυρώνονται σε τρεις διαδοχικές φάσεις: α. Τα αστικά δικαιώματα το 18^{ο} αιώνα, με επίκεντρο κυρίως τη νομική κατοχύρωση δικαιωμάτων όπως π.χ. η ελευθερία του λόγου, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, η ισότητα ως προς την πρόσβαση προς τη δικαιοσύνη και στην απονομή δικαιοσύνης, β. τα πολιτικά δικαιώματα το 19^{ο} αιώνα ως αποτέλεσμα κυρίως της ανάπτυξης του εργατικού κινήματος. Επικεντρώνονται κυρίως στο δικαίωμα στην ψήφο, στις ελευθερίες πρόσβασης και συμμετοχής στο πολιτικό γίγνεσθαι και στο πολιτικό σύστημα, στη δυνατότητα ίδρυσης πολιτικών κομμάτων κλπ. γ. Τα κοινωνικά δικαιώματα, φάση την οποία διανύουμε ακόμη, που ξεκίνησε τον 20^{ο} αιώνα. Αναφέρονται στη διεκδίκηση του δικαιώματος για κοινωνική εξασφάλιση του ανθρώπου σε περίπτωση ανεργίας, ασθένειας και ατυχήματος, στο δικαίωμα για ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και στο δικαίωμα στην εκπαίδευση.

Ήδη στις νέες συνθήκες ο κοινωνικός αποκλεισμός και η ίδια η έννοια της φτώχειας νοούνται όχι αποκλειστικά ως έλλειψη πόρων, αλλά κυρίως ως σχετική αποστέρηση πλεονεκτημάτων ή δικαιωμάτων και έλλειψη πρόσβασης σε διαδικασίες και ευκαιρίες. Η αντίληψη του προσδιορισμού του κοινωνικού αποκλεισμού σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών ως έλλειψη ενός ελαχίστου επιπέδου ζωής και της πρόσβασης στις μείζονες κοινωνικές και επαγγελματικές ευκαιρίες της κοινωνίας, ουσιαστικά διαπερνά και τα περισσότερα κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ παρόμοιες θέσεις προτείνονται και από πολλούς άλλους θεωρητικούς.

---

[11] Room G. et al. (1991), *National Policies to Combat Social Exclusion.* First Annual Report of the EC Observatory on Policies to Combat Social Exclusion, European Commission, Brussels. σελ. 5

[12] Obendoerfer D., (1999), «Κοινωνικός Αποκλεισμός: κατάσταση ή διεργασία;» σε Εταιρεία πολιτικού προβληματισμού Νίκος Πουλαντζας, *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός,* Ελληνικά Γράμματα

[13] Marshall T. (1965), Class, Citizenship and Social Development, London

Έτσι, ο κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται συνήθως αρνητικά, σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα, δηλαδή τα δικαιώματα που έχει κάθε πολίτης να ζει σε ένα ορισμένο στοιχειώδες βιοτικό επίπεδο και να συμμετέχει στους κύριους κοινωνικούς και εργασιακούς θεσμούς που ισχύουν για τον κοινωνικό σύνολο, όπως σε εκείνους της εκπαίδευσης, της υγείας ή το δικαίωμα σε εισόδημα που να επιτρέπει έναν αποδεκτό τρόπο ζωής. Ο κοινωνικός αποκλεισμός παραπέμπει στην παρεμπόδιση της άσκησης αυτών των κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτά τα κοινωνικά δικαιώματα δεν είναι πάντα νομοθετημένα ή κωδικοποιημένα ως τέτοια. Αλλά σε όλες τις χώρες μέλη της Ε.Ε. είναι γενικά αποδεκτό ότι κάθε πολίτης δικαιούται να απολαμβάνει ένα ορισμένο επίπεδο και ποιότητα διαβίωσης, αν και το ελάχιστο επίπεδο που θεωρείται ότι δικαιούται κανείς διαφέρει αρκετά ανάμεσα στις χώρες-μέλη[14].

Ο Mazel[15] προσδιορίζει τον αποκλεισμό ως αποκλεισμό από την ανάπτυξη όπως και από τις οικονομικές και κοινωνικές ανταλλαγές και παραπέμπει σε ένα δυϊσμό της κοινωνίας, σε μια διάκρισή της σε εκείνους που είναι *εντός* (που έχουν μόνιμη απασχόληση και συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή) και σε εκείνους που είναι *εκτός* (που δεν έχουν μόνιμη απασχόληση και είναι «άλλοι»). Η διάκριση είναι ρευστή, καθώς διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο καταστάσεων δεν υπάρχει ή, τουλάχιστον, δύσκολα προσδιορίζεται.

Το κοινό στοιχείο που διαπερνά όλες τις εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η στέρηση αγαθών, η οποία οδηγεί τα άτομα ή τις ομάδες σε φτώχεια και περιθωριοποίηση. Με αυτή την έννοια, σύμφωνα με τον Τσιάκαλο, «Κοινωνικός αποκλεισμός είναι η παρεμπόδιση απορρόφησης κοινωνικών και δημοσίων αγαθών, όπως είναι, π.χ. αυτά της εκπαίδευσης, του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης κλπ., η έλλειψη των οποίων οδηγεί συνήθως και στην οικονομική ανέχεια και την περιθωριοποίηση. Ο όρος 'κοινωνικός αποκλεισμός' χαρακτηρίζει δηλαδή τόσο μια κατάσταση όσο και μια διαδικασία[16]».

Ως δημόσια αγαθά εννοούνται τα αγαθά εκείνα στα οποία έχουν πρόσβαση όλοι οι άνθρωποι που ζουν σε μια χώρα, ο δημόσιος χαρακτήρας των οποίων κατοχυρώνεται στους συνταγματικούς χάρτες των περισσότερων χωρών. Έτσι, η εκπαίδευση, η υγεία και άλλα περιλαμβάνονται στα δημόσια αγαθά. Όχι όμως και τα πολιτικά δικαιώματα, διότι βάσει των συνταγμάτων πρόσβαση σε αυτά δεν έχουν όσοι κατοικούν σε μια χώρα, αλλά όσοι διαθέτουν εκλογικό δικαίωμα.

---

[14] Καβουνιδη ΤΖ. (1999), «Κοινωνικός Αποκλεισμός: Έννοια, Κοινοτικές Πρωτοβουλίες», σε ΕΚΚΕ *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Τόμος Α', ΕΚΚΕ, Αθήνα

[15] Mazel Olivier (1996), *L'exclusion. Le social à la dérive*, Le Monde/Marabout

[16] Τσιακαλος Γ., (1998) «Κοινωνικός αποκλεισμός: ορισμοί, Πλαίσιο, Σημασία», Κασιματη Κ. επιμ., *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία,* GUTENBERG, Αθήνα

Η απορρόφηση αυτών των αγαθών συνίσταται στη χρήση τους, και στο μέγεθος και το βαθμό που το κάθε άτομο επωφελείται από αυτά. Για παράδειγμα, κάποιος που κάνει χρήση των υπηρεσιών υγείας απορροφά ένα μέρος του δημόσιου και κοινωνικού πλούτου, ή χρησιμοποιεί το κοινωνικό αγαθό της εκπαίδευσης όταν φοιτά στο σχολείο, στο πανεπιστήμιο κ.ο.κ.

Επομένως, ο βαθμός στον οποίο ο κάθε άνθρωπος απορροφά δημόσια και κοινωνικά αγαθά είναι διαφορετικός: άλλοι έχουν περισσότερες δυνατότητες και άλλοι λιγότερες. Έτσι, όσο μικρότερες ευκαιρίες ή δυνατότητες έχει κανείς για την απορρόφηση δημόσιου πλούτου, τόσο πιο κοντά βρίσκεται στον αποκλεισμό: τα ΑΜΕΑ, π.χ., περιορίζονται στις δυνατότητες απορρόφησης δημόσιου πλούτου όταν δεν υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την πρόσβασή τους σε αυτόν, άλλες ομάδες, όπως οι μετανάστες αποκλείονται από την αγορά εργασίας επειδή δεν αναγνωρίζονται τα επαγγελματικά τους προσόντα, ενώ άλλες ομάδες αποκλείονται από την ισότιμη συμμετοχή στο πολιτικό γίγνεσθαι κ.ά. Η παρεμπόδιση λοιπόν σημαίνει ότι όσοι υφίστανται κοινωνικό αποκλεισμό είτε δεν έχουν το δικαίωμα της απορρόφησης του δημοσίου πλούτου, είτε έχουν το δικαίωμα αλλά δε μπορούν να το ασκήσουν.

5.5. Κατηγοριοποίηση του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός»

Μέσα στο χρόνο έχουν διατυπωθεί πολλές και διαφορετικές απόψεις ως προς τις μορφές και τα είδη του κοινωνικού αποκλεισμού και έχουν δοθεί πολλές προτάσεις κατηγοριοποίησης και οργάνωσης του φαινομένου. Παρατηρείται ένας προβληματισμός ως προς το εάν ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί κατάσταση ή διαδικασία, με σαφή υπεροχή της έννοιας της δυναμικής διαδικασίας που οδηγεί σταδιακά σε μια κατάσταση. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τις πιο σημαντικές αναφορές στα στάδια, τα επίπεδα και τις κατηγορίες του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο Mazel αντιλαμβάνεται τον αποκλεισμό περισσότερο ως διαδικασία, δηλαδή ως κάτι δυναμικό παρά στατικό (κατάσταση), πράγμα που είναι εμφανές και στα κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ασχολούνται με τον κοινωνικό αποκλεισμό: περιγράφονται τόσο τα αίτια που τον προκαλούν όσο και τα αποτελέσματά του. Ο Mazel δίνει για τη διαδικασία αυτή διαβαθμίσεις - στάδια[17]:

- ο <u>βαθμός του κινδύνου</u>, αφορά κατηγορίες πληθυσμού που έχουν χαρακτηριστικά που αποτελούν κοινωνικές μειονεξίες και τα οποία τους καθιστούν ευάλωτους: μια δύσκολη οικογενειακή ζωή, σχολική αποτυχία, αναλφαβητισμό, κακές συνθήκες στέγασης κλπ. Οι μειονεξίες αυτές δεν οδηγούν από μόνες στους στον αποκλεισμό, αλλά, όταν υπάρχουν, αρκεί ένα

[17] Μουσουρου Λ.,(1998) «Κοινωνικός Αποκλεισμός και κοινωνική προστασία» σε κέντρο κοινωνικής μορφολογίας και κοινωνικής πολιτικής, Κασιματη Κ. επιμ., *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία,* GUTENBERG, Αθήνα

απροσδόκητο γεγονός για να αποκαλύψει πόσο πραγματικά ευάλωτο είναι το άτομο στην απειλή του αποκλεισμού.

- ο βαθμός της απειλής, που αφορά μια μεγάλη ποικιλία καταστάσεων, π.χ. ένα ανειδίκευτο ή μεγάλης ηλικίας εργατικό δυναμικό που χάνει την απασχόλησή του ως συνέπεια δομικών αλλαγών της οικονομίας ή εκσυγχρονισμού της συγκεκριμένης επιχείρησης. Μια γυναίκα που ύστερα από ένα διαζύγιο ή μια χηρεία βρίσκεται αρχηγός μιας μονογονεϊκής οικογένειας. Μια οικογένεια που ένα μέλος της αρρωσταίνει με νόσο ανίατη ή καθίσταται ανάπηρο ύστερα από ένα ατύχημα ή γεννιέται με ειδικές ανάγκες. Οι καταστάσεις αυτές δεν είναι καταστάσεις αποκλεισμού, αλλά τον φέρνουν πλησιέστερα. Κι αυτό γιατί η απειλή μπορεί να αποσταθεροποιήσει το άτομο και να το οδηγήσει στον αποκλεισμό.
- ο βαθμός της αποσταθεροποίησης: που είναι αποτέλεσμα των τρόπων με τους οποίους τα άτομα αντιμετωπίζουν την απειλή και αντιδρούν στην απόλυση, στο διαζύγιο, σ' ένα πρόβλημα υγείας. Οι τρόποι, όμως, αυτοί εξαρτώνται από τους δεσμούς που τα άτομα έχουν και διατηρούν: δεσμούς οικογενειακούς, κοινοτικούς, κοινωνικούς. Οι δεσμοί αυτοί μπορεί να αποτρέψουν την αποσταθεροποίηση ή, τουλάχιστον, να περιορίσουν τη διάρκειά της. Αν, όμως, η αποσταθεροποίηση συμβεί και διαρκέσει επί πολύ, τότε οδηγεί στην έκπτωση σε μια κατάσταση αποκλεισμού
- ο βαθμός της έκπτωσης είναι αποτέλεσμα της ρήξης κοινωνικών δεσμών και της αδυναμίας επαναδημιουργίας τους. Η αδυναμία αυτή οφείλεται στη συσσώρευση πολλών αρνητικών παραγόντων και για μακρό χρονικό διάστημα – μακροχρόνια ανεργία, μακροχρόνια στέρηση από αγαθά και υπηρεσίες, μακροχρόνια εξάρτηση από επιδόματα (και μάλιστα επιδόματα ανεπαρκή για μια αξιοπρεπή διαβίωση). Εφόσον η έκπτωση αυτή διαιωνίζεται, παγιώνεται και μπορεί να οδηγήσει στον πραγματικό αποκλεισμό.
- ο βαθμός του πραγματικού αποκλεισμού, που συνίσταται στην πλήρη ρήξη κοινωνικών δεσμών – και, μάλιστα, δεσμών που συνδέονται με την απασχόληση, με την οικογένεια και με την κατοικία. Τα άτομα που βρίσκονται στην κατάσταση αυτή χαρακτηρίζονται από την απάθεια, την παντελή έλλειψη ενδιαφέροντος για την κοινωνία που τα περιβάλλει και την αδιαφορία για οποιαδήποτε προσπάθεια (επαν) ένταξής τους στην κοινωνία αυτή. Είναι αυτοί που δε μετέχουν στα κοινωνικά πράγματα και τη διαμόρφωση της προοπτικής τους, που αδιαφορούν, που δε διαθέτουν αντοχές, που δεν ελπίζουν σε τίποτε, αλλά φοβούνται τα πάντα.

Αυτή η αδιαφορία και παραίτηση είναι χαρακτηριστικό του κοινωνικά αποκλεισμένου. Τα χαρακτηριστικά που συνήθως αναφέρονται σε σχέση με τον αποκλεισμό (η φτώχεια, η ανεργία, η ετερότητα κλπ.) είναι κοινωνικά χαρακτηριστικά

που οδηγούν ή μπορεί να οδηγήσουν στον αποκλεισμό. Δεν είναι χαρακτηριστικά των αποκλεισμένων ως αποκλεισμένων. Είναι χαρακτηριστικά εκείνων που κινδυνεύουν να εισέλθουν στη διαδικασία αποκλεισμού, που έχουν αυξημένες πιθανότητες να βιώσουν κάποιο βαθμό κοινωνικού αποκλεισμού.

Μια άλλη οπτική (Τσαούσης Δημήτρης) αναφέρεται στο διαχωρισμό του κοινωνικού αποκλεισμού σε στατικό και δυναμικό, ο οποίος εμφανίζεται σε επίπεδα[18]: α. το οικονομικό, που παίρνει τη μορφή της παρεμπόδισης συμμετοχής στον κοινωνικό πλούτο και εκφράζεται, στη στατική του μορφή (δηλαδή της κατάστασης) κυρίως ως αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, ως αποκλεισμός από τη στέγαση και ως αποκλεισμός από την εκπαίδευση. β. το νομικό, που εκφράζεται με την αποστέρηση της νομικής προστασίας και επομένως την αδυναμία ενεργοποίησης ενός δικαιώματος (εκούσια ή ακούσια) και γ. το κοινωνικό, που εκφράζεται με το χαρακτηρισμό και τη συνακόλουθη περιθωριοποίηση.

Πολύ περιεκτική παρουσίαση των κατηγοριοποιήσεων των μορφών κοινωνικού αποκλεισμού έχει δοθεί από τον Γ. Λάζο[19], ο οποίος τις διακρίνει σε:

Α. Κατηγοριοποίηση μέσω της διάκρισης μεταξύ ενδογενούς και εξωγενούς αποκλεισμού: ο ενδογενής αποτελεί προϊόν εσωτερικών κοινωνικών μεταβολών και αφορά τα τυπικά και ουσιαστικά έγκριτα μέλη της κοινωνίας που αποκλείονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο ή λόγο από κάποιο αγαθό ή δικαίωμα. Ο εξωγενής αποκλεισμός, προϊόν διεθνών πληθυσμιακών μετακινήσεων αφορά τα άτομα που, λόγω αποκλεισμού από τη «μητρική» τους κοινωνία, βρίσκονται σε μια «φιλοξενούσα» κοινωνία αλλά σε καθεστώς περιορισμένης ένταξης ή μη ένταξης.

Β. Κατηγοριοποίηση με βάση τη διάκριση μεταξύ ομάδων και κοινωνικών αθροισμάτων:

Στις ομάδες εντάσσονται σύνολα ατόμων με εσωτερικούς δεσμούς, κοινές παραδόσεις, ιστορική συνέχεια και σταθερή γεωγραφική αναφορά, όπως είναι οι διάφορες εθνικές θρησκευτικές ή γεωγραφικές μειονότητες. Στα κοινωνικά αθροίσματα εντάσσονται σύνολα ατόμων χωρίς εσωτερικούς δεσμούς, κοινές παραδόσεις ιστορική συνέχεια και σταθερή γεωγραφική αναφορά. Αυτά αναφέρονται στα σύνολα ατόμων που χαρακτηρίζονται από μόνο μια διακριτική ιδιότητα, όπως είναι οι τοξικομανείς, οι ομοφυλόφιλοι, οι αποφυλακισμένοι, οι ψυχασθενείς, τα ΑΜΕΑ.

Γ. Κατηγοριοποίηση ανάλογα με τον τύπο κοινωνικού αποκλεισμού:

Αυτός μπορεί να είναι

---

[18] Λαζος Γ. (1997), «Η αλλοδαπή Πόρνη στη σύγχρονη Ελλάδα» σε *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του Αθήνα,* Ιδεοκίνηση.

[19] Λαζος Γ. (1997), «Η αλλοδαπή Πόρνη στη σύγχρονη Ελλάδα» σε *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του Αθήνα,* Ιδεοκίνηση.

α. τυπικός (π.χ. παράνομο εργατικό δυναμικό) ή άτυπος (ομοφυλόφιλοι).

β. προϊόν αναγνώρισης μιας ιδιότητας (π.χ. οι αποφυλακισμένοι αποτελούν θύματα κοινωνικού αποκλεισμού επειδή τους αναγνωρίζεται η ιδιότητα-στίγμα του αποφυλακισμένου) ή προϊόν άρνησης αναγνώρισης μιας ιδιότητας (π.χ. τα ΑΜΕΑ ή οι ηλικιωμένοι υφίστανται κοινωνικό αποκλεισμό επειδή δεν τους αναγνωρίζεται-αποδίδεται η συγκεκριμένη ιδιότητα).

Ως προβλήματα που γεννούν κοινωνικό αποκλεισμό ορίζονται από τους μελετητές αλλά και κυρίως από τα κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η ανεργία και κυρίως η ανεργία μακράς διαρκείας, η μετανάστευση, η παλιννόστηση, ο αναλφαβητισμός, η σχολική αποτυχία, τα γηρατειά, η μονογονεϊκή οικογένεια, η πολιτισμική ή θρησκευτική ιδιαιτερότητα, η απομόνωση ορεινών πληθυσμών, η υποβαθμισμένη γειτονιά της πόλης, η ανισότητα των φύλων, η κοινωνική παραβατικότητα, οι θρησκευτικές μειονότητες, η σωματική ή διανοητική δυσμορφία.

Κατηγορίες ανθρώπων όμως που τα μέλη τους έχουν αυξημένες πιθανότητες να περιέλθουν σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού δεν είναι μόνο εκείνες που προσδιορίζονται από «ετερότητα» ως προς τη φυλή, την εθνική ταυτότητα, τη γλώσσα, τη θρησκεία, ούτε αυτές που προσδιορίζονται ως κατηγορίες υψηλού κινδύνου λόγω δομικών μεταβολών. Είναι και εκείνες που έχουν τα χαρακτηριστικά που ο κοινωνικο-πολιτισμικός περίγυρος θεωρεί ως μειονεξίες και που πράγματι προσδιορίζουν τις οικονομικές και κοινωνικές δυνατότητες των ατόμων που διαθέτουν τα χαρακτηριστικά αυτά, έστω κι αν πρόκειται για χαρακτηριστικά που αποδόθηκαν στα άτομα αυτά μέσα από διαδικασίες για τις οποίες δεν ευθύνονται.

Ως παράγοντες που προσδιορίζουν τις μειονεξίες αναφέρονται η ηλικία (μεγάλη), αναλφαβητισμός, λειτουργικός αναλφαβητισμός, αδυναμία πρόσβασης στη νέα τεχνολογία και απόκτησης της απαραίτητης τεχνογνωσίας για τη χρήση της, ανεργία, ειδικές ανάγκες, φτώχεια, μειονεξίες που σχετίζονται με το φύλο κ.ά..

Ο κοινωνικά αποκλεισμένος δεν οφείλει τον αποκλεισμό του σε μία μόνο κοινωνική μειονεξία, αλλά συνήθως συνδυάζει πολλές. Επιπλέον, συμπαρασύρει και άλλους στον κίνδυνο και στη διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού, συνήθως τα μέλη της οικογένειάς του και κυρίως τα παιδιά.

Η αναπαραγωγή του κοινωνικού αποκλεισμού δε συντελείται τυχαία, «είναι αποτέλεσμα κυρίως ισχυρών δογμάτων και ιδεολογιών, τα οποία διαιωνίζουν τον αποκλεισμό ομάδων από την ισότιμη απορρόφηση δημόσιου και κοινωνικού πλούτου και επιπλέον είναι αποτέλεσμα έλλειψης πολιτικής βούλησης για αναγκαίες μεταρρυθμίσεις»[20].

---

[20] Τσιακαλος Γ., (1998) «Κοινωνικός αποκλεισμός: Ορισμοί, Πλαίσιο, Σημασία» σε, Κασιμάτη Κ. επιμ., *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία,* GUTENBERG, Αθήνα

Είναι προφανές ότι οι ρυθμιστικές αρχές και οι φορείς άσκησης πολιτικής –κυρίως η Ε.Ε.– έχουν ευθύνη στην αναπαραγωγή αυτή, με το να ορίζουν τι θεωρείται αποκλεισμός και τι όχι, και ιεραρχώντας τα προβλήματα εγκρίνοντας ή απορρίπτοντάς τα ως περιπτώσεις κοινωνικού αποκλεισμού, εξυπηρετώντας έτσι τις δικές τους προτεραιότητες πολιτικής.

5.6. Προσδιορισμός των ομάδων που πλήττονται – όψεις κοινωνικού αποκλεισμού

Είναι φανερό, ότι στον κοινωνικό αποκλεισμό έχουν ενσωματωθεί παλαιότεροι σχηματισμοί κοινωνικών διακρίσεων, όπως οι διακρίσεις των δύο φύλων, των ηλικιών και των κοινωνικών τάξεων, διακρίσεις που έχουν ενισχυθεί ή τροποποιηθεί, καθώς και νέες οι οποίες προέκυψαν από τις ανάγκες ανάπτυξης του βιομηχανικού συστήματος και του κράτους. Από αυτό προκύπτει ότι μια ιστορική αναδρομή, μπορεί να αναδείξει πλήθος μορφών κοινωνικού αποκλεισμού. Καθώς όμως οι κοινωνίες αναπτύσσονται γεννούνται και νέες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού ενώ παλαιότερες ενισχύονται ή εξαλείφονται. Η παρούσα μελέτη θα βοηθήσει στον εντοπισμό ορισμένων «σύγχρονων» μορφών αποκλεισμού.

Ο γεωγραφικός αποκλεισμός, ως συνιστώσα του κοινωνικού αποκλεισμού, περιλαμβάνει τα φαινόμενα αποκλεισμού που έχουν ως αφετηρία γεωγραφικούς παράγοντες. Το πρόβλημα ερευνάται, κυρίως, υπό δύο οπτικές γωνίες που αναφέρονται σε δύο καίριες παραμέτρους: το επίπεδο ανάπτυξης και την ανεργία. Περιοχές που τείνουν να έχουν χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης η υψηλή ανεργία αποτελούν για τους κατοίκους ένα παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού καθ' εαυτό, δηλαδή αυτόνομο από άλλους παράγοντες με ανάλογες επιπτώσεις, στο μέτρο που από μόνος του αυξάνει τις πιθανότητες αφενός χαμηλού βιοτικού επιπέδου και αφετέρου δυσκολίας πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Ο γεωγραφικός αποκλεισμός, όμως είναι αυτός που μπορεί να οδηγήσει στην προσφυγιά. Ο διαχωρισμός φυσικά ανάμεσα στους πολιτικούς πρόσφυγες και στους οικονομικούς μετανάστες παραμένει δυσδιάκριτος. Οι τρόποι όμως, με τους οποίους αντιμετωπίζονται οι πρόσφυγες στην καθημερινή πραγματικότητα αναδεικνύουν έντονες τάσεις κοινωνικού αποκλεισμού. Τάσεις που δε διατυπώνονται ρητά ως ιδεολογίες βασισμένες σε βιολογικές διαφορές, αλλά εκφράζονται με αναφορές στην ανωτερότητα των πολιτικών αξιών.

Μια άλλη μορφή κοινωνικού αποκλεισμού αφορά την παραβατικότητα. Εδώ εντάσσονται, τα απεξαρτημένα άτομα, οι φυλακισμένοι και οι πρώην φυλακισμένοι καθώς ο αποκλεισμός από νεανική παραβατικότητα. Οι καταστάσεις που αντιμετωπίζουν τα απεξαρτημένα άτομα δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικές. Ο δρόμος για την κοινωνική ένταξη και επανένταξη δεν είναι ευκολοδιάβατος. Αρκετές φορές έχει και πισωγυρίσματα στην εξάρτηση. Από την άλλη αν και όλα τα σωφρονιστικά ιδρύματα, έχουν ως κύρια αποστολή τη επανένταξη του εγκληματία, εντούτοις, ως

τόπος κοινωνικής απόρριψης, αποτελεί ένα μηχανισμό κοινωνικού αποκλεισμού τόσο της ομάδας των ήδη ευρισκόμενων μέσα στην φυλακή κρατουμένων, όσο και εκείνων που έχουν βγει πλέον έξω και υπήρξαν κατάδικοι στο παρελθόν. Το στίγμα της φυλάκισης αποτελεί καταλύτη τόσο για τις προηγούμενες σχέσεις του κατάδικου με το κοινωνικό του περιβάλλον, όσο και για τα περιθώρια αποκατάστασης του στην αγορά εργασίας. Αξίζει να τονισθεί, ότι κατά ένα παράδοξο τρόπο, μορφές κοινωνικού αποκλεισμού παράγονται και από την δράση μιας σειράς θεσμών που έχουν ως στόχο την κοινωνική επανένταξη των κοινωνικών υποκειμένων. Σε μια τέτοια κατηγορία εντάσσονται και οι θεσμοί που έχουν ως στόχο την αποκατάσταση των υποκειμένων που έχουν ήδη υποστεί μια πρώτη μορφή κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, πλήττει και τον εκπαιδευτικό χώρο δημιουργώντας ανισότητες. Οι ανισότητες στην εκπαίδευση συνιστούν μια μορφή εκδήλωσης του κοινωνικού αποκλεισμού, τη στιγμή που αποτελούν περιορισμό της άσκησης ενός από τα βασικότερα και συνταγματικά κατοχυρωμένου κοινωνικού δικαιώματος, όπως είναι το δικαίωμα όλων ανεξαρτήτως των πολιτών στην εκπαίδευση. Ταυτόχρονα οι εκπαιδευτικές ανισότητες και ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός δρουν σαν κλασσικοί προσδιοριστικοί παράγοντες του αποκλεισμού, συντελώντας στην σώρευση επιπλέον μειονεκτημάτων στους ήδη μειονεκτούντες, με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται περαιτέρω η κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση. Φραγμοί στην εκπαίδευση υπάρχουν και για άτομα με ειδικές ανάγκες. Τα άτομα αυτά αντιμετωπίζουν πρόβλημα πρόσβασης σε διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Άμεσο αποτέλεσμα είναι η περιθωριοποίηση και η αποθάρρυνση των ενδιαφερόντων και των προσδοκιών τους. Τα προβλήματα αυτά βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και επεκτείνονται στην αγορά εργασίας από το πρώτο στάδιο επιλογής επαγγέλματος μέχρι την απόσυρση των ατόμων με ειδικές ανάγκες από την ενεργά επαγγελματική δράση.

Έχοντας δώσει μια γενικότερη εικόνα για τους πληττόμενους από τον κοινωνικό αποκλεισμό, μπορούμε να εισέλθουμε στο ζήτημα της αγοράς εργασίας, το οποίο έχει άμεση σχέση με τον σκοπό της παρούσας μελέτης. Η αγορά εργασίας συμβάλλει αμφίδρομα στην εμφάνιση και διατήρηση του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω της απομάκρυνσης ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων από την απασχόληση και μέσω της «παραγωγής» χαμηλών εισοδημάτων για ένα τμήμα των απασχολούμενων.

Ο εκτοπισμός ενός ατόμου από την αγορά εργασίας συνδέεται με την απουσία εισοδήματος από απασχόληση. Το φαινόμενο αυτό αποκτά ξεχωριστή σημασία, επειδή υποδηλώνει αυξημένο κίνδυνο για την εμφάνιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η αγορά εργασίας είναι η σφαίρα στην οποία αφενός κατανέμεται το υπάρχον εργατικό δυναμικό στις διάφορες παραγωγικές δραστηριότητες και αφετέρου προσδιορίζεται το ύψος του μισθού της εργατικής δύναμης. Οι δύο βασικές αυτές λειτουργίες της αγοράς εργασίας προδιαγράφουν τους παράγοντες οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν ένα τμήμα του εργατικού δυναμικού στο χώρο των κοινωνικά

αποκλεισμένων ατόμων ή αμάδων. Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της αγοράς εργασίας και της κοινωνίας γενικά είναι η ανεργία, το γεγονός δηλαδή ότι η αγορά αδυνατεί να απορροφήσει το σύνολο των ατόμων που μπορούν να ζητούν να απασχοληθούν. Οι επιπτώσεις της ανεργίας στην οικονομία και την κοινωνία είναι αναμφισβήτητες και οι προεκτάσεις αυτού του φαινομένου απαιτούν έντονο κοινωνικό χαρακτήρα. Γι' αυτό το λόγο η καταπολέμηση της αποτελεί ταυτόχρονα ουσιαστικό στοιχείο τόσο της οικονομικής, όσο και της κοινωνικής πολιτικής.

Εκτός από την ανεργία, αλλά συστατικά στοιχεία που συμβάλλουν στην αύξηση κινδύνου για την εμφάνιση του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η υποαπασχόληση, η ετεροαπασχόληση, η αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό λόγω μακροχρόνιας ανεργίας, η χαμηλά αμειβόμενη απασχόληση καθώς και οι τάσεις στην διανομή εισοδήματος και στη φτώχεια, οι οποίες υποδηλώνουν τις μεταβολές στο συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων σε βάρος των αδύναμων κοινωνικοοικονομικών ομάδων του πληθυσμού. Τελειώνοντας πρέπει να σημειωθεί ότι το εργατικό δυναμικό είναι αυτό το οποίο αποτελεί τη βάση της συνολικής προσφοράς εργασίας. Οι βασικοί παράγοντες που προσδιορίζουν το δυναμικό μίας χώρας είναι το μέγεθος του πληθυσμού, η σύνθεση των ομάδων ηλικιών, η εξέλιξη της μετανάστευσης και παλιννόστησης, καθώς και το ποσοστό συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό.

Γίνεται φανερό, λοιπόν, σύμφωνα με τα παραπάνω, ότι όλες οι μορφές και οι εκδηλώσεις του κοινωνικού αποκλεισμού, οδηγούν στην εκτόπιση των ατόμων ή των ομάδων αυτών από την αγορά εργασίας. Όταν ένα άτομο θεωρείται κοινωνικά αποκλεισμένο, είτε είναι αποφυλακισμένο, είτε απεξαρτημένο, είτε μετανάστης κτλ, αντιμετωπίζει πρόβλημα στην ένταξη του στην αγορά εργασίας. Άμεσα αποτέλεσμα του αποκλεισμού αυτού είναι η φτώχεια, η παραβατικότητα και οι παρεκκλίνουσες συμπεριφορές. Μέσα στο σύνολο όλων των πολιτικών-κοινοτικών και εθνικών για την καταπολέμηση του αποκλεισμού, γίνεται λόγος για την δια βίου εκπαίδευση. Πιστεύεται ότι μέσω της εκπαίδευσης το φαινόμενο του αποκλεισμού, αν όχι θα αντιμετωπισθεί, θα εξασθενίσει. Μεγάλο μέρος του ενδιαφέροντος έχει εστιαστεί, επομένως, σε ορισμένες πτυχές της ασκούμενης εκπαιδευτικής πολιτικής στο πεδίο της τυπικής εκπαίδευσης, αλλά και στο πεδίο των άτυπων μορφών εκπαίδευσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Μηχανισμοί και πολιτικές στήριξης των ομάδων κοινωνικού αποκλεισμού για οικονομική – κοινωνική ένταξη και επανένταξη

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, με τη μορφή που του αποδίδεται σήμερα, έχει αναγνωριστεί ως ένα πολυδιάστατο και δυναμικό φαινόμενο. Η αντιμετώπισή του έχει απασχολήσει τις αρχές της Ε.Ε. και των κρατών μελών στη χάραξη της κοινοτικής όσο και των εθνικών κοινωνικών πολιτικών.

Αρχικά, οι παρεμβάσεις στόχευαν σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού και ήταν προσανατολισμένες στην αντιμετώπιση περισσότερο του φαινομένου της φτώχειας κυρίως ως υλικής αποστέρησης.

Στη συνέχεια ο αποκλεισμός αντιμετωπίστηκε ως διαρθρωτικό πρόβλημα, για την επίλυση του οποίου σχεδιάσθηκαν δέσμες παρεμβάσεων που είχαν κύριο σκοπό τους την ένταξη / επανένταξη των αποκλεισμένων ατόμων στην ενεργό κοινωνικό ζωή και κυρίως στην αγορά εργασίας, μέσω κυρίως της επαγγελματικής κατάρτισης.

Η πρόθεση αντιμετώπισης του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού και η αναγνώρισή του ως σημαντικού κοινωνικού προβλήματος που χρήζει αντιμετώπισης είναι εμφανής στα περισσότερα επίσημα κείμενα για την κοινωνική πολιτική, τόσο της Ε.Ε. όσο και της Χώρας μας, αλλά και στις πολιτικές που εφαρμόστηκαν μέχρι σήμερα.

6.1. Η κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) η πολιτική σε ευρωπαϊκό επίπεδο αφορούσε στην αρχή μόνο οικονομικά θέματα. Στο μεταξύ όμως οι Ευρωπαίοι ασχολήθηκαν και με τη δημιουργία του κοινωνικού ιστού της Ευρώπης. Η Ε.Ε. επιδιώκει τρεις στόχους: προσέγγιση των κοινωνικών νομοθεσιών των επιμέρους κρατών μελών, μεγαλύτερη προσαρμογή των εθνικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας, καθορισμό πολιτικών στόχων στον τομέα της κοινωνικής προστασίας. Στην Ευρώπη το κόστος της κοινωνικής προστασίας ανέρχεται στο 22% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος[21]

Αυτό το «ευρωπαϊκό κοινωνικό πρότυπο» στηρίζεται στην ιδέα της αλληλεγγύης. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι η κοινωνική προστασία βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο σε όλα τα κράτη-μέλη.

Το ζήτημα του μέχρι ποιου σημείου μπορεί να εναρμονιστεί η κοινωνική πολιτική σε ευρωπαϊκό επίπεδο είχε ήδη συζητηθεί και κατά τις διαπραγματεύσεις για την

[21] «Η κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης», άρθρο δημοσιευμένο στο δικτυακό τόπο www.disability.gr

ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας. Η ΕΚ θα προσπαθήσει να χαράξει μια ενδιάμεση πολιτική μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και απόλυτης κοινωνικής προστασίας, ενώ στην πορεία κερδίζει συνεχώς έδαφος στην Ευρώπη η ιδέα της "κοινωνικής διάστασης".

Το 1989 οι ευρωπαίοι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων ενέκριναν -με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο- "τον Κοινωνικό Χάρτη των βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων", μια δήλωση η οποία φιλοδοξούσε να εξασφαλίσει στους εργαζόμενους της Ευρώπης ένα ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής προστασίας με τη θέσπιση ανάλογων δεσμευτικών μέτρων. Πρόκειται για μια πολιτική δήλωση προθέσεων, αφού στερείται νομικής δεσμευτικής ισχύος. Τα βασικά δικαιώματα που περιλαμβάνει ο χάρτης δεν είναι απαιτητά και ισχύουν στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκτός του Ηνωμένου Βασιλείου, ως πολιτικές οδηγίες, ως κατευθυντήριες γραμμές για τις εθνικές πολιτικές στον τομέα της κοινωνικής προστασίας. Ο **κοινωνικός χάρτης** περιλαμβάνει 12 βασικά δικαιώματα[22], μεταξύ των οποίων ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν: Το δικαίωμα για κοινωνική προστασία ανάλογα με τα δεδομένα των επιμέρους κρατών μελών, το δικαίωμα για επαγγελματική κατάρτιση και η αξίωση για κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες. *Συγκεκριμένα, τα άρθρα 10 και 26 αναφέρουν:*

α) Κάθε εργαζόμενος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει δικαίωμα επαρκούς κοινωνικής προστασίας και πρέπει να έχει, ανεξάρτητα από το καθεστώς εργασίας του ή το μέγεθος της επιχείρησης στην οποία απασχολείται, επαρκή κοινωνική ασφάλιση. Τα πρόσωπα τα οποία αποκλείονται από την αγορά εργασίας διότι δε μπόρεσαν είτε να εισέλθουν είτε να επανενταχθούν σ΄ αυτή και τα οποία δε διαθέτουν επαρκή μέσα διαβίωσης, πρέπει να δικαιούνται παροχών και επαρκών βιοτικών πόρων, ανάλογα με την προσωπική τους κατάσταση (αρ. 10)

β) κάθε ανάπηρο άτομο, ανεξάρτητα από την προέλευση και τη φύση της αναπηρίας του, πρέπει να απολαύει συγκεκριμένων πρόσθετων ευεργετημάτων με σκοπό να ευνοηθεί η επαγγελματική και κοινωνική ένταξή του. Τα ευεργετήματα αυτά πρέπει να αφορούν ιδίως, ανάλογα με τις ικανότητες των ενδιαφερομένων, την επαγγελματική εκπαίδευση, την εργονομία, τη

[22] Συγκεκριμένα, τα δικαιώματα αυτά είναι: 1. Το δικαίωμα των εργαζομένων να εργάζονται στο κράτος μέλος της επιλογής τους, 2. Το δικαίωμα για αξιοπρεπή αμοιβή, 3. Το δικαίωμα για βελτιωμένες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, 4. Το δικαίωμα για κοινωνική προστασία ανάλογα με τα δεδομένα των επιμέρους κρατών μελών, 5. Η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα συλλογικών συμβάσεων, 6. Το δικαίωμα για επαγγελματική κατάρτιση, 7. Το δικαίωμα ανδρών και γυναικών για ίση μεταχείριση, 8. Το δικαίωμα των εργαζομένων για ενημέρωση, διαβούλευση και συμμετοχή, 9. Το δικαίωμα για προστασία της υγείας και της ασφάλειας στον τόπο εργασίας, 10. Η προστασία των παιδιών και των νέων, 11. Το δικαίωμα των ηλικιωμένων για ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο, 12. Η αξίωση για κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

δυνατότητα πρόσβασης, την κινητικότητα, τα μεταφορικά μέσα και την κατοικία. (αρ. 26)

Στη **Συνθήκη του Μάαστριχτ** το 1992 προστέθηκε ένα πρωτόκολλο σχετικά με την κοινωνική πολιτική. Το πρωτόκολλο αυτό γνωστό ως «**συμφωνία για την κοινωνική πολιτική**», το οποίο δεν υπέγραψε το Ηνωμένο Βασίλειο, εξουσιοδοτεί τα κράτη μέλη της Ε.Ε. να λάβουν δεσμευτικές αποφάσεις σε ορισμένους τομείς. Όταν πρόκειται μάλιστα για θέματα υγείας και ασφάλειας στον τόπο εργασίας, συνθηκών εργασίας, εκπαίδευσης και ακρόασης των εργαζομένων, ισότητας ευκαιριών για άνδρες και γυναίκες στην αγορά εργασίας και επαγγελματικής επανένταξης ανέργων ατόμων, αρκεί απόφαση με πλειοψηφία.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής ιδρύεται με τη **συνθήκη της Ρώμης** το **Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο**, το σημαντικότερο μέσο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, με στόχο να συμβάλει στη βελτίωση των δυνατοτήτων απασχόλησης των εργαζομένων και την προώθηση της γεωγραφικής και επαγγελματικής κινητικότητας των ευρωπαίων πολιτών μέσα στην Ενιαία Αγορά. Μετά την πρώτη αναμόρφωσή του (το 1972) δίνεται προτεραιότητα στην διάθεση κονδυλίων για τη χρηματοδότηση ενεργειών που αφορούν τη δημιουργία προγραμμάτων, με έμφαση στην εκπαίδευση και ενσωμάτωση ειδικών κατηγοριών ανθρώπων, όπως μειονεκτούσες ομάδες, άνεργους, γυναίκες κ.ά.. Οι δράσεις του και η στήριξη που παρέχει εντοπίζονται σε περιοχές με καθυστερημένη ανάπτυξη ή προβλήματα προσαρμογής καθώς και σε ευάλωτες ομάδες ατόμων. Προϊόντος του χρόνου διατίθεται όλο και μεγαλύτερο μέρος των πόρων του ΕΚΤ για την απασχόληση και την εκπαίδευση με έμφαση σε μειονεκτούσες ομάδες και στους νέους. Περίπου το 80% των πόρων του ΕΚΤ διατίθενται για την καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας και της αποκοπής από την αγορά εργασίας, για την παροχή της απαραίτητης εκπαίδευσης και των δυνατοτήτων απασχόλησης, για την προώθηση της ισότητας των ευκαιριών και για να βοηθηθούν οι εργαζόμενοι να προσαρμοσθούν στις νέες βιομηχανικές συνθήκες. Το ΕΚΤ ενισχύει ειδικότερα την εκπαίδευση, την επιμόρφωση και την επαγγελματική κατάρτιση, χρηματοδοτεί τη δικτύωση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ή επιδοτεί τη φύλαξη των παιδιών για μητέρες που θέλουν να επιμορφωθούν.

Η πολιτική της Ε.Ε. για τη φτώχεια και το κοινωνικό αποκλεισμό έχει ταυτόχρονα την εξής δύναμη και αδυναμία: η αδυναμία συνίσταται στο ύψος των πόρων του κοινοτικού προϋπολογισμού που διατίθενται. Η δύναμη συνίσταται στη συνολική ευρωπαϊκή θεώρηση του προβλήματος, σε συνδυασμό με μια διάθεση υιοθέτησης νέων αντιλήψεων και προσεγγίσεων γύρω από το φαινόμενο της σύγχρονης φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, που τονίζουν το διαρθρωτικό και πολυδιάστατο χαρακτήρα του. Οι καινοτόμες αυτές αντιλήψεις, μεταφερόμενες στα διάφορα κράτη μέλη επηρεάζουν, εμπλουτίζουν την προβληματική των εθνικών φορέων. Η πλευρά

αυτή της κοινοτικής παρέμβασης, αντλεί κάποια δύναμη από τη σχετική διπλή της αυτονομία: από την ανεξαρτησία της από τυχόν αγκυλώσεις των εθνικών ή τοπικών φορέων που μένουν προσκολλημένοι σε κάποια παλαιότερη, παρωχημένη αντίληψη για τη φτώχεια, αλλά και αυτονομία από τα οικονομικά συμφέροντα και τις νομικές και πολιτικές περιπλοκές, που προκύπτουν από μια "κοινωνική" παρέμβαση στην ίδια την παραγωγική διαδικασία.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ασκούσε και ασκεί πολιτική στον κοινωνικό αποκλεισμό στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής της. Ο όρος «κοινωνική» στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης χρησιμοποιείται ως επιθετικός προσδιορισμός κατ' ουσία, σε αντιδιαστολή με τους όρους «οικονομική», που παραπέμπει στην ενοποίηση των αγορών στην άρση των φραγμών στο εμπόριο και στη μακροοικονομική ενοποίηση (ΟΝΕ) και «πολιτική», που αναφέρεται στη διαδικασία εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων των εθνικών κρατών στο διακρατικό κέντρο λήψης αποφάσεων.

Η κοινωνική πολιτική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και με τις δύο παραπάνω έννοιες και κυρίως με την οικονομική πολιτική – ιδιαίτερα με την πολιτική απασχόλησης - αφού η μία επηρεάζει την άλλη. Μόνο ο υψηλός βαθμός απασχόλησης εγγυάται ότι θα καλυφθούν οι αυξανόμενες ανάγκες για κοινωνική προστασία.

Η "Κοινωνική Ευρώπη" δεν είναι μία και ενιαία: αποτελείται από το σύνολο των αλληλοεπηρεαζόμενων εθνικών κοινωνικών κρατών σε συνδυασμό με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Ωστόσο έχει να αντιμετωπίσει κοινές δημοσιονομικές, οικονομικές, τεχνολογικές και δημογραφικές προκλήσεις. Η κοινωνική πολιτική της μπορεί να χωριστεί σε δύο κατευθύνσεις: στην «κοινωνική ρύθμιση» δηλαδή στο νομοθετικό και ρυθμιστικό έργο που αποβλέπει στη διεύρυνση των κοινοτικών αρμοδιοτήτων και στην ενοποίηση των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών, άρα και της αγοράς εργασίας, κατεύθυνση που αντλεί δύναμη και νομιμοποίηση από το ισχύον νομικό πλαίσιο και είναι οικονομικά φθηνή – διότι απαιτεί μόνο νομοθετικό /ρυθμιστικό έργο – αλλά σε ορισμένους τομείς είναι πολιτικά επίπονη, διότι προσκρούει στην άρνηση ορισμένων κρατών μελών για την εκχώρηση αρμοδιοτήτων. Η δεύτερη κατεύθυνση είναι η κατ' ουσίαν «κοινωνική πολιτική» που αποβλέπει στη δημιουργία ενός ενιαίου Ευρωπαϊκού Κράτους πρόνοιας, πράγμα που προσκρούει στη δυσκολία εναρμόνισης των διαφορετικών εθνικών συστημάτων, στις αντιδράσεις εθνικών κρατών στην προοπτική της απώλειας μιας δικαιοδοσίας τους και στην ανυπαρξία τέτοιας τάξης κονδυλίων στο προϋπολογισμό της Ε.Ε.[23].

Οι δύο προαναφερθείσες λογικές κοινωνικής παρέμβασης της Ε.Ε. τέμνονται στο ζήτημα της απασχόλησης και της ανεργίας. Η ασκούμενη πολιτική επικεντρώνεται λ.χ. μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, στην επανεκπαίδευση άνεργου εργατικού

[23] Πεσμαζόγλου Β. (1998), «Η κοινωνική Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης: μια κριτική προσέγγιση/ χαρτογράφηση» σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, Εξάντας, Αθήνα

δυναμικού, υποβοηθώντας την προσαρμογή στα νέα τεχνολογικά δεδομένα, ή προσπαθεί να ρυθμίσει (μη μισθολογικές) σχέσεις εργοδοσίας-εργαζομένων σε ευρωπαϊκή κλίμακα ή πειραματίζεται σε πιλοτικά, μικρής εμβέλειας προγράμματα καταπολέμησης της φτώχειας (προσεγγίζοντας το κλασικό κράτος πρόνοιας).

Η Ε.Ε. προσπαθεί ταυτοχρόνως: να διατυπώσει ένα πρόγραμμα για την απασχόληση μέσω της ανάπτυξης και αύξησης της παραγωγικότητας, ευελιξίας και ανταγωνιστικότητας[24] (που συνεπάγεται μεταξύ άλλων μείωση των εργοδοτικών εισφορών) να δημιουργήσει την ΟΝΕ περιορίζοντας τα δημοσιονομικά ελλείμματα και δημόσια χρέη, άρα κατά τεκμήριο και τις κοινωνικές δαπάνες, και να παρέμβει στο πρόβλημα της φτώχειας που προκύπτει κυρίως λόγω της αυξανόμενης ανεργίας. Υπάρχει, επομένως, μια διάθεση παρέμβασης τόσο στα αίτια όσο και στα αποτελέσματα, μόνο που όσο αφορά στα πρώτα, η κατά πολύ ισχυρότερη οικονομική δυναμική της μακροοικονομικής σταθεροποίησης λειτουργεί έντονα: ξεπερνάει, περιθωριοποιεί και καθιστά σχεδόν συμβολική την όποια κοινωνική παρέμβαση.

6.2. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι παρεμβάσεις για την καταπολέμηση του αποκλεισμού

6.2.1. Η ενασχόληση της Ε.Ε. με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού και του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας

Η **συνθήκη της Ρώμης** με την οποία ιδρύεται η ΕΟΚ, αν και υπογράφεται σε μια περίοδο επέκτασης του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη, επικεντρώνεται στην οικονομική ολοκλήρωση. Ωστόσο, το άρθρο 2 θέτει ως στόχο την αρμονική και ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και την επιταχυνόμενη ανύψωση του βιοτικού επιπέδου[25]. Τα άρθρα με έμμεση κοινωνική χροιά και προεκτάσεις αφορούν είτε στην εξασφάλιση ενός δικαίου βιοτικού επιπέδου για το γεωργικό πληθυσμό, είτε στη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων και της ελεύθερης εγκατάστασης και εξάσκησης επαγγέλματος. Επιπλέον, προβλέπεται η συνεργασία/ εναρμόνιση των κρατών μελών στο κοινωνικό πεδίο: τα άρθρα 117 – 117 του Τίτλου ΙΙΙ αναφέρονται στην απασχόληση και το δικαίωμα στην εργασία, στις συνθήκες εργασίας, στην επαγγελματική εκπαίδευση, κατάρτιση και επιμόρφωση, στην κοινωνική ασφάλιση και προστασία, στο δικαίωμα διαπραγματεύσεων εργαζομένων και εργοδοτών και διαμόρφωσης συλλογικών συμβάσεων. Το άρθρο 119 αναφέρεται

[24] Ευρωπαϊκή επιτροπή (1993) Λευκή Βίβλος για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση, Βρυξέλλες

[25] Πεσμαζογλου Β. (1998), «Η κοινωνική Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης: μια κριτική προσέγγιση/ χαρτογράφηση» σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, Εξάντας, Αθήνα

στην ισότητα ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία. Τέλος, με τα άρθρα 123 – 127 θεσπίζεται το **Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο** (ΕΚΤ).

Η κατ΄ εξοχήν κοινωνική πολιτική στην Ευρώπη οικοδομείται μεταπολεμικά μέσω των εθνικών κρατών, σε συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης, περιορισμένης ανεργίας και κεϋνσιανής πολιτικής.

Το 1987, με την **Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (Ε.Ε.Π.)** εισάγονται νέα άρθρα κοινωνικού χαρακτήρα (118Α και 118Β) που αποσκοπούν στη βελτίωση και εναρμόνιση των πολιτικών για την προστασία, υγιεινή και ασφάλεια στους χώρους εργασίας και στην ανάπτυξη του κοινωνικού διαλόγου μεταξύ των κοινωνικών εταίρων της ΕΚ.

Το Δεκέμβριο του **1989** εγκρίνεται, κατόπιν διετών συζητήσεων και αυτοεξαιρουμένου του Ηνωμένου Βασιλείου, **ο Κοινωνικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Ευρωπαίων Πολιτών**.

Παράλληλα, υιοθετείται ένα πρόγραμμα δράσης της Επιτροπής με 47 πρωτοβουλίες που, σεβόμενες την αρχή της επικουρικότητας, προωθούν την κοινωνική διάσταση της Ευρώπης: 1) συμβάλλοντας στην Ενιαία Αγορά, 2) προάγοντας την οικονομική και κοινωνική συνοχή και 3) ενισχύοντας την απασχόληση και αλληλεγγύη.

Το 1992 υπογράφεται η **συνθήκη του Μάαστριχτ**, στο λεγόμενο Κοινωνικό Πρωτόκολλο, οι 12 εξουσιοδοτούν τους υπόλοιπους 11 που το επιθυμούν να προωθήσουν την κοινωνική διάσταση της ευρωπαϊκής οικοδόμησης στο δρόμο που χάραξε ο χάρτης του 1989. Στο εν λόγω Πρωτόκολλο επισυνάπτεται η **Συμφωνία για την κοινωνική πολιτική**. Η Συμφωνία για την Κοινωνική Πολιτική επεκτείνεται και αποσαφηνίζει τις κοινωνικές αρμοδιότητες, καθορίζει ειδικούς κανόνες για τη θέσπιση μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα και προάγει το ρόλο των κοινωνικών εταίρων στην εφαρμογή της κοινωνικής διάστασης της Ευρώπης. Η Συνθήκη ορίζει στο άρθρο 1 ότι: «Η κοινότητα και τα κράτη-μέλη έχουν ως στόχο να προωθήσουν την απασχόληση, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, την παροχή της κατάλληλης κοινωνικής προστασίας, τον κοινωνικό διάλογο και την ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων που θα επιτρέψουν ένα υψηλό και διαρκές επίπεδο απασχόλησης και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού». Οι δράσεις πρόνοιας εξυπηρετούν τους στόχους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που τίθενται στο άρθρο Ζ-2 της Συνθήκης: "εξασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας, άνοδο του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας ζωής, οικονομική και κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών μελών".

Αναφορά μπορεί να γίνει και στο **πρωτόκολλο σχετικά με την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή** και ειδικότερα στα σημεία εκείνα όπου τα κράτη-μέλη: Α. Επιβεβαιώνουν ότι η προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής έχει ζωτική σημασία για την ακέραια ανάπτυξη και σταθερή επιτυχία της κοινότητας και

υπογραμμίζουν τη σημασία της συνυπαγωγής της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής στα άρθρα 2 και 3 της Συνθήκης. Β. Δηλώνουν την πρόθεση τους να δώσουν μεγαλύτερα περιθώρια ελαστικότητας όσον αφορά τη διάθεση πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία για ειδικές ανάγκες που δεν καλύπτονται από τις σημερινές ρυθμίσεις των διαρθρωτικών ταμείων. Η δήλωση αυτή αποτελεί, μάλιστα, το κατάλληλο ερμηνευτικό εργαλείο για την αποδοχή της επιλεξιμότητας των δράσεων πρόνοιας και ένταξης τους στις ενέργειες που συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Η **Αναθεώρηση των Κανονισμών των κοινοτικών Διαρθρωτικών Ταμείων** (Ιούνιος 1993) επικύρωσε τις προτεραιότητες της Ένωσης: Ανάμεσα στους πρωταρχικούς στόχους των ταμείων περιλαμβάνονται: Α. Η προώθηση της ανάπτυξης και της διαρθρωτικής προσαρμογής των αναπτυξιακά καθυστερημένων περιφερειών (στόχος 1). Β. Η καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας και η διευκόλυνση της επαγγελματικής αποκατάστασης των νέων και των προσώπων που απειλούνται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (στόχος 3). Στο σημείο αυτό φαίνεται ότι ο παλαιός στόχος (Φτώχεια 3)[26] «Καταπολέμηση της Μακροχρόνιας Ανεργίας» διευρύνεται και περιλαμβάνει την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η ανάπτυξη κοινωνικών υποδομών και η δημιουργία υπηρεσιών για την κάλυψη των λιγότερο ευνοημένων ομάδων του πληθυσμού που υφίστανται τις συνέπειες του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας εντάσσονται στις εθνικές πολιτικές των κρατών-μελών. Από τη στιγμή όμως που εξασφαλιστεί η συνέργια με τις κοινοτικές δράσεις για την εξυπηρέτηση των στόχων της Ένωσης, οι ενέργειες αυτές αποκτούν έναν ιδιαίτερο ρόλο που επιτρέπει την υπαγωγή τους στο αναθεωρημένο μοντέλο παρέμβασης στον κοινωνικό τομέα.

Στην Πράσινη Βίβλο[27] (1994), σχετικά με την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική, γίνεται η διαπίστωση ότι τα κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν κάποιες κοινές αξίες που αφορούν την ισότητα ευκαιριών, την κοινωνική ευημερία και την αλληλεγγύη για όλους, οι οποίες σαν πολιτισμική κληρονομιά και συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων χωρών, συνιστούν το υπόβαθρο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου. Η επίσημη θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ότι από τα οφέλη της οικονομικής ισχύος δεν πρέπει να αποκλειστεί κανείς και ακόμη περισσότερο οι πιο ευάλωτοι. Έτσι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με μια σειρά μέτρων και οικονομικών ενισχύσεων προσπαθεί να διατηρήσει το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο και καλεί τα κράτη – μέλη να πράξουν και αυτά το ίδιο.

---

[26] Καβουνίδη Τ. (1999) «Κοινωνικός Αποκλεισμός: Έννοια, Κοινοτικές Πρωτοβουλίες», σε ΕΚΚΕ, *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Τόμος Α', ΕΚΚΕ, Αθήνα

[27] Επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (1994), *Πράσινο βιβλίο. Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική. Επιλογές για την ένωση. Περίληψη*, Βρυξέλλες.

Το Λευκό Βιβλίο για την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική[28] στόχευε στον προσδιορισμό της προσέγγισης της Επιτροπής όσον αφορά την κοινωνική πολιτική για το μέλλον. Οι βασικοί στόχοι της πολιτικής είναι: βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της Ένωσης και ενίσχυση των ευκαιριών για ανάπτυξη που θα ευνοήσει την απασχόληση, η επένδυση στο εργατικό δυναμικό με προγράμματα κατάρτισης και εκπαίδευσης, η προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων, η ισότητα ευκαιριών ανδρών ακι γυναικών, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, η τήρηση των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας, η προώθηση της σύγκλισης παρά της εναρμόνισης των εθνικών κοινωνικών πολιτικών, η ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου και ο συντονισμός οικονομικών και κοινωνικών δράσεων.

Με βάση τους προσανατολισμούς του Λευκού Βιβλίου, η Επιτροπή κατάρτιση Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα Κοινωνικής Δράσης (1995-1997)[29], το οποίο μεταξύ των θεμάτων προτεραιότητας έθετε και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση ως βασικούς παράγοντες κοινωνικής σταθερότητας στην Ε.Ε..

Σύμφωνα με την **Ευρωπαϊκή κοινωνική ατζέντα** που εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας (7-9/12/2000), τονίζεται η σημασία της απασχόλησης ως της καλύτερης προστασίας κατά του κοινωνικού αποκλεισμού. Το Συμβούλιο "Απασχόληση και Κοινωνική Πολιτική" προτείνει στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας κατευθυντήριες γραμμές, μεταξύ των οποίων και την καταπολέμηση κάθε μορφής κοινωνικού αποκλεισμού και διακρίσεων, για να ευνοηθεί η κοινωνική ένταξη, καθώς και τον εκσυγχρονισμό της κοινωνικής προστασίας και την προαγωγή της ισότητας ανδρών και γυναικών. Παράλληλα, θεωρείται σκόπιμο να αναπτυχθούν προς όφελος του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ατόμων στρατηγικές εκπαίδευσης και δια βίου κατάρτισης, ενώ προτείνεται να εξασφαλίζονται ελάχιστες εγγυήσεις πόρων από τα συστήματα κοινωνικής προστασίας, να εφαρμοστεί δραστήρια πολιτική στον τομέα της ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στο έδαφος της Ένωσης και να ληφθεί μέριμνα για την κοινωνική ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Στις προτάσεις για τις πολιτικές μετά το 2000 «**Ατζέντα 2000**», η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει, εκτός των διασυνοριακών, διακρατικών και διαπεριφερειακών προγραμμάτων, να δοθεί προτεραιότητα σε προγράμματα Κοινωνικού Αποκλεισμού και Ισότητας Ευκαιριών. Η ατζέντα για την κοινωνική πολιτική 2000[30] τονίζει ότι

---

[28] Επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (1994), *Λευκό Βιβλίο. Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική - Η πορεία προς το μέλλον για την Ένωση.* KOM (94) 333 τελικό.

[29] Επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (1995), *Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με ένα πρόγραμμα Μεσοπρόθεσμης κΟινωνικής Δράσης (1995-1997)*, COM (95)134 τελικό.

[30] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Social Policy Agenda, COM(2000) 379 final

πρέπει να δοθεί έμφαση στη βελτίωση της απασχολησιμότητας και τη μείωση των κενών στις δεξιότητες, ιδιαίτερα μέσω της ανάπτυξης της δια βίου μάθησης, του e-learning και της επιστημονικής και τεχνολογικής εκπαίδευσης.

6.2.2. Το θεσμικό πλαίσιο - Οι δράσεις: εφαρμογή της πολιτικής για την καταπολέμηση του αποκλεισμού

Η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κοινωνικά αποκλειομένων ατόμων και η ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της ενιαίας αγοράς έχουν αποτελέσει αντικείμενα ενδιαφέροντος όλων των οργάνων της Κοινότητας (Συμβούλιο, Κοινοβούλιο, Επιτροπή, Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο). Οι σπουδαιότεροι **κανονιστικοί μηχανισμοί** που επικυρώνουν ένα παρόμοιο ενδιαφέρον καταγράφονται ως εξής:

- Τα τρία κοινοτικά προγράμματα για την καταπολέμηση της φτώχειας (1975-1980, 1985-1988, 1989-**1994**)
- Το ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με την κατάρτιση του πρώτου προγράμματος δράσης για την επαγγελματική αποκατάσταση των μειονεκτούντων ατόμων (ΕΕ C 80/30 – 9.7.**1974**)
- Τη σύσταση και τα αποτελέσματα εφαρμογής του Κοινοτικού Δικτύου Κέντρων Αποκατάστασης (**1974**- COM (79) S72 τελικό)
- Το Ψήφισμα του Συμβουλίου της 21ης Δεκεμβρίου **1981** σχετικά με την κοινωνική ενσωμάτωση των μειονεκτούντων ατόμων (ΕΕ C 347 – 31.12.1981)
- Το Ψήφισμα του Συμβουλίου της 29ης Σεπτεμβρίου **1989** σχετικά με την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού (ΕΕ C 277/1 – 31.10.1989)
- Τον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των εργαζομένων που υιοθετήθηκε στο Στρασβούργο στις 9 Δεκεμβρίου **1989**.
- Το Πρόγραμμα Δράσης της επιτροπής για την Εφαρμογή του Κοινοτικού Χάρτη [COM (89)568 τελικό –29.11.**1989**]
- Το πρόγραμμα εφαρμογής για άτομα με ειδικές ανάγκες **HELIOS 1** (1988-1991: ΕΕ L 104/24.3.**1988**) και τη συνέχειά του HELIOS 2 (1993-1996: ΕΕ L 56/9.3.**1993**)
- Την Κοινοτική Πρωτοβουλία HORIZON για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας των αναπήρων και των μειονοτήτων (**1990-1993**)
- Τη Σύσταση του Συμβουλίου της 24ης Ιουνίου **1992** σχετικά με τα κοινά κριτήρια που αφορούν την επάρκεια πόρων και παροχών στα συστήματα κοινωνικής προστασίας (ΕΕ L 245/46 – 26.8.1992)
- Τη Σύσταση του Συμβουλίου της 27ης Ιουλίου **1992** για τη σύγκλιση των στόχων και των πολιτικών κοινωνικής προστασίας (ΕΕ L 245/49 – 26.8.1992)

- Την Κοινοτική Πρωτοβουλία Απασχόληση, άξονας Horizon: Κανονισμοί του Συμβουλίου 4253/**88**, 2082/**93**, Ανακοίνωση της Επιτροπής 94/C180/10 –15.6.94 (OJ C 180/36, 1.7.94)
- Τον Άξονα NOW: Κανονισμοί του Συμβουλίου 4253/88, 2082/93, Ανακοίνωση της Επιτροπής 94/C180/10 –15.6.94 (OJ C 180/36, 1.7.94)
- Τα προγράμματα **ADAPT** και **EQUAL**.

Η υλοποίηση των παραπάνω συμφωνιών των κρατών-μελών εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Πολιτικής εκφράζεται μέσα από τις κοινωνικές πολιτικές της όπως αυτές εφαρμόστηκαν και συνεχίζουν σήμερα να εφαρμόζονται.

Είναι εμφανές και από την παράθεση των προγραμμάτων που γίνεται παρακάτω ότι τα μέτρα και οι δράσεις που υλοποιήθηκαν είναι αποσπασματικές, κατατμημένες και δεν υπακούουν συνήθως σε κάποια ενιαία και συνολική θεώρηση του φαινομένου, παρά αντιμετωπίζουν κατά περίπτωση το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού και ειδικά του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας.

Οι πολιτικές αυτές εκφράζονται μέσα από Κοινοτικές Πρωτοβουλίες - Προγράμματα, που συνοψίζονται στα εξής:

Στο **Πρώτο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα δράσης για την καταπολέμηση της Φτώχειας** (Φτώχεια 1, 1975-1980), χρησιμοποιείται ο όρος «φτώχεια» και κριτήριο προσδιορισμού της είναι το εισόδημα των ατόμων ή των νοικοκυριών[31]. Η έκθεση της Επιτροπής για το πρόγραμμα όριζε τη φτώχεια ως εξής: «Άπορα πρόσωπα: άτομα ή οικογένειες των οποίων οι πόροι είναι τόσο περιορισμένοι ώστε να του αποκλείουν από τον ελάχιστο παραδεκτό τρόπο ζωής στις χώρες-μέλη όπου ζουν. Πόροι= αγαθά, εισοδήματα σε μετρητά, συν παροχές από δημόσιες ή ιδιωτικές πηγές[32]. Στην έκθεση αναφέρεται ότι παρόλο που δεν υπάρχει συμφωνία για τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φτώχειας, το στοιχείο που διαπερνά την έννοια της φτώχειας είναι το χαμηλό εισόδημα.

Ενώ κατά το πρώτο πρόγραμμα φτώχειας πραγματοποιήθηκαν μελέτες και τοπικά πιλοτικά προγράμματα τα οποία συνέβαλαν στη σκιαγράφηση του φαινομένου στο ευρωπαϊκό επίπεδο καθώς και κάποιες από τις αιτίες της δημιουργίας του, κατά το **Δεύτερο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για την καταπολέμηση της Φτώχειας** (Φτώχεια ΙΙ, 1985-1989), ο σκοπός ήταν καθαρά η ανάδειξη των μηχανισμών που οδηγούν στη φτώχεια και η ανάπτυξη στρατηγικών για την αντιμετώπισή της.

---

[31] Συμβούλιο της ευρωπαϊκής κοινότητας (1975), *Απόφαση 75/458/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 22 Ιουλίου 1975 για την καθιέρωση ενός «Πρώτου Προγράμματος Δράσης για την καταπολέμηση της Φτώχειας»*, ΕΕ L 199, 31 της 31/7/1975.

[32] Επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (1982), *Έκθεση για το Πρώτο Πρόγραμμα Πειραματικών Προγραμμάτων και Μελετών για την Καταπολέμηση της Φτώχειας*, COM (8) 769 τελικό, Βρυξέλλες, 13 Σεπτεμβρίου 1982.

Επιπλέον, εδώ διευρύνεται ο κύκλος των προσώπων που ορίζονται ως «φτωχοί» και άρα μπορούν να επωφεληθούν του προγράμματος, και καθορίστηκε πληρέστερα η έννοια των «πόρων»: άπορα πρόσωπα: άτομα, οικογένειες ή σύνολα προσώπων των οποίων οι πόροι (υλικοί, πολιτιστικοί, και κοινωνικοί) είναι τόσο περιορισμένοι ώστε να τους αποκλείει από τον ελάχιστο παραδεκτό τρόπο ζωής στις χώρες – μέλη όπου ζουν[33]. Εδώ παρατηρείται στον ορισμό της φτώχειας ένας συνδυασμός στην οριοθέτησή της τόσο με βάση την «έλλειψη διαθέσιμων πόρων» όσο και με βάση την έννοια της «ανεπαρκούς κοινωνικής συμμετοχής»

*Το πρόγραμμα **Φτώχεια ΙΙΙ** ή «Κοινοτικό Πρόγραμμα για την Οικονομική και Κοινωνική Ενσωμάτωση των μη ευνοημένων ομάδων» αποτελεί συνέχεια των Φτώχεια Ι (1975-1980) και Φτώχεια ΙΙ (1985-1988). Η διάρκειά του ήταν πενταετής (1989-1994) και περιελάμβανε πρότυπες δράσεις και νεωτεριστικές ενέργειες, δοκιμάζοντας νέους οργανωτικούς μηχανισμούς για την καταπολέμηση της φτώχειας. Μεταξύ των δραστηριοτήτων του προγράμματος ήταν η επανένταξη στην απασχόληση και η επαγγελματική εκπαίδευση, η δημιουργία απασχόλησης και η τοπική ανάπτυξη, ενώ άλλες δραστηριότητες επικεντρώνονταν στη στέγαση και την υγεία. Βασικοί στόχοι του προγράμματος ήταν :*

1. να εξασφαλιστεί η συνοχή ανάμεσα στις κοινοτικές πρωτοβουλίες που έχουν επίδραση στις οικονομικά και κοινωνικά μη ευνοημένες ομάδες της κοινωνίας
2. να συμβάλει στην ανάπτυξη προληπτικών μέτρων που θα βοηθήσουν ομάδες που μειονεκτούν οικονομικά και κοινωνικά, καθώς και στην ανάπτυξη διαρθρωτικών μέτρων που θα αντιμετωπίσουν τις ανάγκες των πολύ φτωχών
3. να παράγει, μέσα από πολυδιάστατο πρίσμα, πρωτότυπα οργανωτικά μοντέλα για την ενσωμάτωση των οικονομικά και κοινωνικά μη ευνοημένων ομάδων, μοντέλα που θα συμπεριλάβουν διάφορους φορείς
4. να διεξάγει μια εκστρατεία πληροφόρησης, συντονισμού και ανταλλαγής εμπειρίας σε κοινοτικό επίπεδο
5. να συνεχίσει τη μελέτη των χαρακτηριστικών των οικονομικά και κοινωνικά μη ευνοημένων μελών της κοινωνίας

Το πρόγραμμα **Helios ΙΙ**, που είχε ως στόχο την ενσωμάτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην επαγγελματική, οικονομική και κοινωνική ζωή. Περιελάμβανε λειτουργική αποκατάσταση, ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα, επαγγελματική κατάρτιση, οικονομική και κοινωνική ένταξη και αυτόνομο τρόπο ζωής για τα ΑΜΕΑ.

Κοινοτική Πρωτοβουλία «**Απασχόληση**» (1991): στο πλαίσιο της υλοποιήθηκαν καινοτόμα προγράμματα για τη διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας

[33] Συμβούλιο της ευρωπαϊκής κοινότητας (1984), *Απόφαση 85/8/ΕΟΚ της 18 Δεκεμβρίου 1984 για την καθιέρωση ενός «Δεύτερου Προγράμματος για την καταπολέμηση της Φτώχειας»*, ΕΕ L 2, 3/1/1985.

συγκεκριμένων ομάδων που έχουν ιδιαίτερα προβλήματα ένταξης και καινοτόμες πρακτικές καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Η υλοποίηση της πρωτοβουλίας «Απασχόληση» έδωσε την ευκαιρία να αναπτυχθεί μια σειρά από προσαρμοσμένα εκπαιδευτικά εργαλεία και μεθόδους και να εκπαιδευτεί σημαντικός αριθμός εκπαιδευτών σε ειδικά θέματα κατάρτισης των ομάδων στόχου, με σκοπό η παρεχόμενη σε αυτές επαγγελματική κατάρτιση να είναι προσαρμοσμένη στις ιδιαίτερες ανάγκες τους και να συνδυάζεται αρμονικά με ολοκληρωμένες υποστηρικτικές παρεμβάσεις.

Στον άξονα **Integra** αξιοσημείωτη ήταν η εμπειρία από σχέδια που περιστράφηκαν γύρω από την προετοιμασία των ομάδων στόχων (προτεραιότητα στα ελληνικά σχέδια δόθηκε στους παλιννοστούντες) για την πλήρη, όχι μόνο την εργασιακή, ένταξη τους, μέσω της απόκτησης συμπληρωματικών «κοινωνικών» δεξιοτήτων, οι οποίες κρίνονται απαραίτητες για τη μακροπρόθεσμη εξασφάλιση απασχόλησης στα άτομα αυτά.

Ο άξονας **Horizon** (1990-1993, 1994-1999) στήριξε πρωτότυπα προγράμματα που στοχεύουν στην ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας ατόμων με ειδικές ανάγκες ή ατόμων που έχουν ιδιαίτερα μειονεκτήματα, όπως οι μετανάστες, πρόσφυγες ή άλλες ομάδες ευάλωτες στην περιθωριοποίηση. Τα προγράμματα περιελάμβαναν επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση, ιδίως σε νέες τεχνολογίες και χειρωνακτικά επαγγέλματα. Στόχευαν επίσης στη δημιουργία απασχόλησης για τα άτομα αυτά και στην προσαρμογή τόπων εργασίας, δημοσίων κτηρίων και μέσων μαζικής μεταφοράς στις ανάγκες ΑΜΕΑ. Η υποστήριξη στα περισσότερα σχέδια παρέχονταν μέσα από ειδικές δομές που δημιουργήθηκαν από τα σχέδια, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις δεν εξασφαλίστηκε η βιωσιμότητα τους. Ειδικά στον άξονα HORIZON πολλά σχέδια επικεντρώθηκαν στην προστατευόμενη απασχόληση (προστατευόμενα εργαστήρια) των ατόμων με ειδικές ανάγκες, χωρίς όμως να θιγεί ιδιαίτερα το ζήτημα των προσαρμογών του εργασιακού περιβάλλοντος και χωρίς να ξεπεραστούν πάντα δυσκολίες σχετικά με το νομικό πλαίσιο λειτουργίας των προστατευόμενων εργαστηριών.

Ο άξονας **NOW** ήταν αφιερωμένος ολοκληρωτικά στην καταπολέμηση του αποκλεισμού των γυναικών από την αγορά εργασίας. Στόχος του Now ήταν η προώθηση της επαγγελματικής εκπαίδευσης και απασχόλησης γυναικών που είναι σε δυσμενή θέση στην αγορά εργασίας. Υλοποιήθηκαν δράσεις με σκοπό: α. να προωθήσουν τα επαγγελματικά προσόντα των γυναικών και να δώσουν μεγαλύτερη αξία σε αυτά, να συμβάλουν στην αλλαγή της κουλτούρας της επιχείρησης και να βοηθήσουν τις γυναίκες να δημιουργήσουν τις δικές τους επιχειρήσεις ή συνεταιρισμούς β. να βοηθήσουν στην επανένταξη των γυναικών στην «κανονική» αγορά εργασίας, για να αποφευχθεί η επιδείνωση του αποκλεισμού των γυναικών από την αγορά εργασίας, δεδομένης της ευπαθούς θέσης τους σε αυτήν.

Στο NOW δημιουργήθηκαν και εκσυγχρονίσθηκαν αρκετές δομές συμβουλευτικής και προώθησης γυναικών στην απασχόληση, ενώ επίσης υποστηρίχθηκε η ανάπτυξη και λειτουργία μονάδων φύλαξης παιδιών.

Η κατεύθυνση όμως των περισσοτέρων σχεδίων στο NOW, σε όλα τα μέτρα ήταν προσανατολισμένη είτε σε παραδοσιακά γυναικεία επαγγέλματα, είτε στη δημιουργία επιχειρήσεων και πολύ λιγότερο στην είσοδο γυναικών σε επαγγέλματα που κυριαρχούνται από άνδρες ή σε ειδικότητες συνδεδεμένες με την τεχνολογική ανάπτυξη.

Το πρόγραμμα **ADAPT** (1994-1999) αφορούσε την προσαρμογή των εργαζομένων και επιχειρήσεων στη βιομηχανική αλλαγή, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας στην κατάρτιση την πρόληψη της ανεργίας καταρτισμένων εργαζομένων και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Περιελάμβανε μεταξύ άλλων κατάρτιση, επαγγελματικό προσανατολισμό και υποστήριξη τοπικών πρωτοβουλιών για την απασχόληση.

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία **EQUAL** βρίσκεται στο στάδιο της υλοποίησης και καλύπτει τις χρονιές 2001-2004. Πρωταρχικός στόχος της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL είναι η ανάπτυξη και η προώθηση νέων τρόπων και πρακτικών στον τομέα της απασχόλησης για την αντιμετώπιση κάθε μορφής διακρίσεων και ανισοτήτων που βιώνουν όσοι επιζητούν πρόσβαση στην αγορά εργασίας ή βρίσκονται ήδη σε αυτή, αξιοποιώντας τις εμπειρίες προηγούμενων Πρωτοβουλιών[34]. Η Πρωτοβουλία θα υλοποιηθεί μέσω Αναπτυξιακών Συμπράξεων που μπορεί να καθιερωθούν σε τοπικό, περιφερειακό ή και κλαδικό επίπεδο. Τα σχέδια των Αναπτυξιακών Συμπράξεων θα δράσουν στα θεματικά πεδία, τα οποία ορίζονται στα πλαίσια των τεσσάρων αξόνων της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση, δηλαδή: Στη βελτίωση της απασχολησιμότητας, στην ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος, στην ενθάρρυνση της προσαρμοστικότητας των επιχειρήσεων και των απασχολουμένων, στην ενίσχυση των πολιτικών ίσων ευκαιριών για γυναίκες και άνδρες. Στρατηγικός στόχος της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL είναι να λειτουργήσει ως δοκιμαστικό έδαφος για την ανάπτυξη και τη διάδοση νέων τρόπων για την εφαρμογή πολιτικών στον τομέα της απασχόλησης, προκειμένου να αντιμετωπισθεί κάθε μορφή διακρίσεων και ανισοτήτων που βιώνουν όσοι επιζητούν πρόσβαση στην αγορά εργασίας ή βρίσκονται ήδη σε αυτή. Ειδικότερα, η πρωτοβουλία στοχεύει:

- στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επιστροφής στην αγορά εργασίας των ατόμων που έχουν δυσκολίες ένταξης/επανένταξης στην απασχόληση και στην καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην αγορά εργασίας,

[34] Υπουργείο εργασίας και κοινωνικών ασφαλίσεων (2001) *Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας για την Καταπολέμηση των διακρίσεων και ανισοτήτων σε σχέση με την αγορά εργασίας (Equal) στην Ελλάδα*, Αθήνα

- στη βελτίωση της πρόσβασης στη διαδικασία δημιουργίας μιας επιχείρησης, μέσω της παροχής των αναγκαίων υποστηρικτικών μέσων, καθώς και στην ενίσχυση της κοινωνικής οικονομίας με επίκεντρο τη βελτίωση της ποιότητας των θέσεων εργασίας και την ενεργό συμμετοχή ατόμων που έχουν δυσκολίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας,
- στην προώθηση της δια βίου μάθησης και των εργασιακών πρακτικών ενσωμάτωσης, οι οποίες ενθαρρύνουν την πρόσληψη και την παραμονή αυτών που πλήττονται από διακρίσεις και ανισότητα στην αγορά εργασίας,
- στην υποστήριξη της προσαρμοστικότητας των εταιρειών και των εργαζομένων στις διαρθρωτικές οικονομικές αλλαγές και στη χρήση της τεχνολογίας της πληροφορίας και άλλων νέων τεχνολογιών,
- στην ενθάρρυνση της κατάργησης του επαγγελματικού διαχωρισμού, καθώς και στο συνδυασμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής,
- στην υποστήριξη της κοινωνικής ένταξης των αιτούντων άσυλο.

Πίνακας προγραμμάτων

έτη	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	ΔΡΑΣΕΙΣ
1975-1980	Φτώχεια I	Καταπολέμηση της φτώχειας,
1985-1988	Φτώχεια II	Καταπολέμηση της φτώχειας.
1989-1994	Φτώχεια III	Επανένταξη στην απασχόληση, επαγγελματική εκπαίδευση, δημιουργία απασχόλησης, στέγαση, υγεία.
1991	Απασχόληση	Διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας συγκεκριμένων ομάδων που έχουν ιδιαίτερα προβλήματα ένταξης, εκπαιδευτικά εργαλεία, επαγγελματική κατάρτιση.
	Άξονας Integra	Απόκτηση επαγγελματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων.
	Άξονας Horizon	Επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση (ΑΜΕΑ, μετανάστες, πρόσφυγες), δημιουργία απασχόλησης, προσαρμογή χώρων εργασίας στα ΑΜΕΑ.
	Άξονας Now	Προώθηση της επαγγελματικής εκπαίδευσης και απασχόλησης γυναικών.
	Άξονας Youthstart	Ένταξη των νέων στην αγορά εργασίας.
1996	ADAPT	Προσαρμογή του εργατικού δυναμικού στις βιομηχανικές μεταβολές: Κατάρτιση, επαγγελματικός προσανατολισμός, υποστήριξη τοπικών πρωτοβουλιών για την απασχόληση.
2001	EQUAL	Κατάρτιση, διευκόλυνση της πρόσβασης και της επιστροφής στην αγορά εργασίας, καταπολέμηση ρατσισμού και ξενοφοβίας,

		προώθηση της δια βίου μάθησης.

Κάθε ένα από τα προγράμματα που αναφέρθηκαν είχε ως στόχο την καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Είναι προφανής στη θεώρηση των δράσεων η μεγάλη σημασία που φαίνεται να έχει ο ρόλος της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης για την επίτευξη των στόχων αυτών. Εμφανώς κάθε πρόγραμμα αντιμετωπίζει από διαφορετική οπτική το ζήτημα του αποκλεισμού και απευθύνεται σε διαφορετικές ομάδες πληθυσμού ή με διαφορετική φιλοσοφία, είναι όμως γεγονός ότι η κατάρτιση διατρέχει κάθε δράση καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας.

Εκτός από τα προγράμματα παρέμβασης που είχαν ως άμεσο στόχο την καταπολέμηση του αποκλεισμού, υπάρχουν και κάποια που έδρασαν εμμέσως υπέρ της άρσης του αποκλεισμού[35]:

Το πρόγραμμα **Euroform** (1991), χωρίς να επικεντρώνεται αποκλειστικά στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, στοχεύει να δώσει κοινοτική διάσταση σε πολιτικές για την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση και την αύξηση της απασχόλησης.

Το πρόγραμμα **Leda** είχε ως στόχο την ενίσχυση πρωτοβουλιών απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο. Περιλάμβανε προγράμματα-πιλότους σε 24 τόπους που είχαν διαφορετικά είδη ανάπτυξης, όπως υπανάπτυκτες μη αστικές περιοχές, περιοχές βιομηχανικής παρακμής και μεγάλα αστικά κέντρα. Μεταξύ των στόχων του ήταν να διερευνήσει τα διάφορα είδη και διαδικασίες ανάπτυξης της απασχόλησης που παρατηρούνται σε τοπικό επίπεδο στην Ευρώπη. Διάφορες δράσεις του αφορούσαν τους ηλικιωμένους.

Το πρόγραμμα **Ergo** επικεντρωνόταν στους μακροχρόνια ανέργους. Μέσω ενός δικτύου ανταποκριτών σε κάθε κράτος – μέλος συλλέχτηκαν πληροφορίες και ιδρύθηκε τράπεζα δεδομένων για τα προγράμματα που απευθύνονται στους μακροχρόνια ανέργους. Στόχος ήταν η μετάδοση των πληροφοριών και η ανάδειξη των επιτυχών προγραμμάτων ή πρωτοβουλιών μέσω δημοσιεύσεων, συνεδρίων, σεμιναρίων κλπ. και η διεξαγωγή ερευνών για την παρακολούθηση και αξιολόγηση της επίδρασης διαφόρων προγραμμάτων στους μακροχρόνια ανέργους.

Το πρόγραμμα **ενσωμάτωσης των αποφυλακισμένων**: η χρηματοδότηση για αυτή την πρωτοβουλία ξεκίνησε το 1993 και στήριξε εργασίες ανάπτυξης σχετικά με την ένταξη ή επανένταξη των αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας, στοχεύοντας στη βελτίωση των γνώσεων για τους ειδικούς τρόπους ενσωμάτωσης που χρειάζονται οι

[35] Καβουνιδη Τ. (1999), «Κοινωνικός Αποκλεισμός: Έννοια, κοινοτικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής» σε ΕΚΚΕ, *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Τόμος Α', ΕΚΚΕ, Αθήνα

αποφυλακισμένοι, στην εξέταση των πολιτικών και πρακτικών που εφαρμόζονται στις διάφορες χώρες της Κοινότητας και στη συμβολή στη βελτίωση των πολιτικών και των δράσεων μέσω της στήριξης της έρευνας, ανάπτυξης και αξιολόγησης.

6.3. Η πολιτική της Ελλάδας

Οι βασικές προτεραιότητες της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα συμπίπτουν με τους βασικούς στόχους της κοινωνικής πολιτικής της Ε.Ε., που είναι α. η προώθηση της απασχόλησης και η καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και β. η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού των ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Η παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων στην Ελλάδα επικυρώθηκε με τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων δράσεων που εντάσσονται στο Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης για την Ελλάδα και στη συνέχεια στο Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης.

Η ενασχόληση του Ελληνικού Κράτους με τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας διαφαίνεται μέσα από τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση (ΕΣΔΑ) των τελευταίων ετών. Τα ΕΣΔΑ σχεδιάζονται από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Ακολουθούν τις κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Πολιτικής για την Απασχόληση και αποτελούν οδηγό για την πολιτική του Κράτους όσον αφορά την απασχόληση καθώς και για τα επιχειρησιακά Προγράμματα που υλοποιούνται.

Το ΕΣΔΑ του 2000 είναι σχεδιασμένο με γνώμονα τρεις άξονες: την ανάπτυξη, την πρόληψη της ανεργίας και την υποστήριξη. Ο τρίτος άξονας προϋποθέτει την ενίσχυση των ευκαιριών πρόσβασης στην αγορά εργασίας για τις κοινωνικές ομάδες που απειλούνται περισσότερο με αποκλεισμό, προωθώντας την ισότητα των δύο φύλων, την ενεργή υποστήριξη των ηλικιωμένων εργαζόμενων και ανέργων, την ολοκλήρωση των εκκρεμοτήτων που σχετίζονται με την απασχόληση των αλλοδαπών εργαζομένων στη χώρα, και την υλοποίηση μέτρων υπέρ άλλων ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Η μετατόπιση του βάρους της πολιτικής απασχόλησης από τις παθητικές (επιδοματικές) στις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης ξεκίνησε τα τελευταία έτη στην Ελλάδα. Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται και συνδέεται με την αναβάθμιση των Υπηρεσιών Απασχόλησης και των λοιπών φορέων παροχής προγραμμάτων ενίσχυσης της απασχολησιμότητας των ανέργων (ενίσχυση του ρόλου του ΟΑΕΔ με τη λειτουργία των Κέντρων Προώθησης της Απασχόλησης, εξατομικευμένη προσέγγιση των ανέργων, προγράμματα κατάρτισης που ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας). Οι πολιτικές απασχόλησης προσαρμόζονται στις ανάγκες συγκεκριμένων ομάδων στόχου: νέοι, γυναίκες, μακροχρόνια άνεργοι, ειδικές κοινωνικές ομάδες και δίνεται προτεραιότητα σε κατηγορίες ατόμων που πλήττονται ιδιαίτερα από την ανεργία, ενώ δίνεται έμφαση στη σημασία της επαγγελματικής κατάρτισης και της δια βίου μάθησης, για τη μεγαλύτερη εξειδίκευση και προσαρμοστικότητα του ανθρώπινου

δυναμικού. Επιπλέον, τονίζεται ως στόχος η προώθηση μιας αγοράς εργασίας ανοικτής σε όλους με την άρση των προκαταλήψεων, την εξασφάλιση αυτόνομης διαβίωσης των ατόμων των ειδικών κοινωνικών ομάδων και την ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία.

Μεγάλο μέρος του Σχεδίου Δράσης για την Απασχόληση υλοποιείται μέσω δράσεων που αντιστοιχούν σε Επιχειρησιακά Προγράμματα (operational programmes), τα οποία, μεταξύ άλλων, προβλέπουν μέτρα στήριξης των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων. Τα προγράμματα που περιέχουν σχετικές ενέργειες είναι :

Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Υγεία – Πρόνοια» του Β ΚΠΣ(1994-1999):

Το πρόγραμμα εγκρίθηκε από την επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων το 1994 και προέβλεπε την ανάπτυξη δράσεων και ενεργειών που επικεντρώνονται στον τομέα των κοινωνικών υποδομών. Οι δράσεις περιελάμβαναν:

- την ίδρυση κέντρων κοινωνικής ενίσχυσης και κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες και λειτουργική επέκταση υφισταμένων δομών,
- κατασκευή ή επέκταση και εξοπλισμό κέντρων κλειστής και ανοιχτής περίθαλψης και μέριμνας (μεταξύ άλλων) ΑΜΕΑ και εργαστηρίων επαγγελματικής κατάρτισης και ειδικής αγωγής για άτομα με ειδικές ανάγκες και
- ίδρυση υπηρεσιών στήριξης για άτομα που αντιμετωπίζουν τις συνέπειες του διαρθρωτικού φαινομένου του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και παροχή ειδικών υπηρεσιών προς τη συγκεκριμένη ομάδα των τοξικομανών κρατουμένων, οι οποίοι αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα ένταξης, με την κατασκευή και τον εξοπλισμό μιας μονάδας απεξάρτησης

Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Υγεία – Πρόνοια» του Γ΄ ΚΠΣ (2000-2006), το οποίο βρίσκεται στο στάδιο της υλοποίησης, αφορά την εθνική πολιτική για την Υγεία και Πρόνοια στην Ελλάδα και μεταξύ των ειδικών στόχων του είναι και η άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού σε σχέση με την παροχή υπηρεσιών υγείας και πρόνοιας στους πολίτες. Ειδικότερα, οι παρεμβάσεις στον τομέα της Πρόνοιας στοχεύουν στον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας των φορέων που παρέχουν υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, στην πρόληψη της περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού και στην ενίσχυση του ανθρώπινου δυναμικού. Οι δράσεις που θα αναπτυχθούν στο πλαίσιο του μέτρου περιλαμβάνουν τη διάγνωση αναγκών και την παραπομπή των συγκεκριμένων ατόμων σε κατάλληλες υπηρεσίες στήριξης και καταπολέμησης του κοινωνικο – οικονομικού αποκλεισμού (κατάρτιση, απασχόληση) με εξατομικευμένη προσέγγιση, τη διευκόλυνση της πρόσβασης στην πληροφορία και στη χρήση υπηρεσιών επανένταξης (σύνδεση με τους φορείς κατάρτισης, τα Κέντρα Προώθησης στην Απασχόληση – ΟΑΕΔ – Κέντρα Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών κ.λπ.) και τέλος την κατάρτιση των στελεχών που θα παρέχουν τις παραπάνω υπηρεσίες στο πλαίσιο του

αναπτυσσόμενου Δικτύου. Επιπλέον το πρόγραμμα περιλαμβάνει παρεμβάσεις στήριξης σε άτομα με ειδικές ανάγκες (αναπηρίες και νοητική υστέρηση) που ζουν σε ιδρυματικό περιβάλλον, δράσει που θα υλοποιηθούν σε συνδυασμό με αυτές που αναπτύσσονται στο Ε.Π. « Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση».

Το επιχειρησιακό πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΠΕΑΕΚ) του Β' ΚΠΣ περιελάμβανε δράσεις στους τομείς της εκπαίδευσης και της αρχικής κατάρτισης. Το πρόγραμμα αφορούσε βασικά την εκπαίδευση, αλλά το μέτρο που αναφερόταν στην ενίσχυση των πολιτικών αρχικής κατάρτισης περιελάμβανε την παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης σε ειδικές κατηγορίες πληθυσμού και στην κατάρτιση ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Για το Γ' ΚΠΣ προβλέπεται μια ολοκληρωμένη δέσμη μέτρων και ενεργειών για τη βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος και των υπηρεσιών που αυτό προσφέρει, ώστε να ανταποκριθεί αποτελεσματικότερα στις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες ανοίγοντας διαύλους επικοινωνίας και σύνδεσης με την αγορά εργασίας.

Ο Άξονας Προτεραιότητας 1, έχει ως στόχους, αφενός την πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού μέσα από μέτρα που δίνουν σε όλους ίσες ευκαιρίες ένταξης στο σύστημα εκπαίδευσης ώστε να αποφευχθεί η σχολική αποτυχία και διαρροή και να αποκτηθούν τα απαραίτητα επαγγελματικά εφόδια, αφετέρου την καταπολέμησή του, προσφέροντας το αναγκαίο εκπαιδευτικό συμπλήρωμα μέσα από τη διαδικασία δια βίου εκπαίδευσης, ώστε να βελτιωθεί η απασχολησιμότητα των επωφελούμενων ατόμων. Στο πλαίσιο των δράσεων του Άξονα Προτεραιότητας 1 θα πραγματοποιηθεί μια ολοκληρωμένη παρέμβαση για την υποστήριξη των μαθητών με πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, με σκοπό να παραμείνουν στο εκπαιδευτικό σύστημα, να βελτιώνουν συνεχώς την εκπαιδευτική τους επίδοση και να ενσωματωθούν το ταχύτερο δυνατόν με το κύριο σώμα των μαθητών.

Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Καταπολέμηση του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας» εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1994 και αναθεωρήθηκε το 1988. Πρόκειται ουσιαστικά για τον κυριότερο χρηματοδοτικό μηχανισμό των δράσεων ένταξης και ενσωμάτωσης των ατόμων που απειλούνται ή εγκλωβίζονται σε συνθήκες αποκλεισμού από την αγορά εργασίας.

Οι στόχοι του προγράμματος ήταν:

- η καταπολέμηση των αντικειμενικών συνθηκών, αιτίων και μηχανισμών που οδηγούν στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (δηλαδή αναστολή των διαδικασιών αναπαραγωγής του φαινομένου)
- η καταπολέμηση των υποκειμενικών συνθηκών που οδηγούν στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (όπως προκύπτουν από τον κάθε αποκλεισμένο ξεχωριστά)
- η διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας και επαγγελματικής αποκατάστασης των ατόμων που είναι αποκλεισμένα ή απειλούνται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας. Ο στόχος ήταν άτομα που ο αποκλεισμός τους οφείλεται

στο γεγονός ότι ανήκουν σε ομάδες του πληθυσμού που είναι κοινωνικά διακριτές και άρα διαφοροποιημένες από το μέσο όρο και η υπέρβαση των φραγμών που θέτουν οι διαφοροποιήσεις τους στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας και η επαγγελματική τους αποκατάσταση.

- Η προώθηση της ισότητας ευκαιριών, κοινωνικής συνοχής, κοινωνικής σύγκλισης
- Η καταπολέμηση των διακρίσεων και προαγωγή της κοινωνικής αλληλεγγύης: διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης απαλλαγμένης από στερεότυπα και διακρίσεις
- Η καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας: διευκόλυνση πρόσβασης ομάδων σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης /κατάρτισης, απασχόλησης και γενικά δημόσιων υπηρεσιών.
- Ο επαγγελματικός προσανατολισμός, διασύνδεση προσφοράς και ζήτησης εργασίας, κοινωνική συμμετοχή των ομάδων-στόχων: να καταστούν ικανοί να ασκούν πλήρως τα πολιτικά τους δικαιώματα
- Η ανάπτυξη δεξιοτήτων, ικανοτήτων και επαγγελματικών προσόντων
- Η ενθάρρυνση της δημιουργίας θέσεων απασχόλησης
- Η ανάπτυξη μόνιμων δομών και υπηρεσιών.

Το πρόγραμμα αντιλαμβάνεται τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας ως πολυδιάστατο φαινόμενο, επομένως δεν περιορίζει τις παρεμβάσεις και ενέργειες στις κλασικές (επαγγελματικός προσανατολισμός, κατάρτιση κλπ), αλλά τους δίνει χαρακτήρα πολυδιάστατο, συνοδεύοντας τις συνήθεις παρεμβάσεις από ειδικές συμπληρωματικές ενέργειες κοινωνικής και ψυχολογικής ενθάρρυνσης και στήριξης έτσι ώστε να αποτελούν ολοκληρωμένες παρεμβάσεις. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο αποκλεισμός δεν αποτελεί προσωπική επιλογή ή προσωπική ευθύνη του αποκλειόμενου, αλλά έχει ευρύτερα κοινωνικά αίτια, οι παρεμβάσεις δεν αφορούν μόνο στα αποκλειόμενα άτομα, αλλά έχουν εν μέρει ως αποδέκτες και ολόκληρο τον κοινωνικό, πολιτικό, θεσμικό και πολιτισμικό τους περίγυρο. Γίνεται προσπάθεια για την ανάπτυξη μέτρων, τα οποία να καλύπτουν όλη την πορεία της ένταξης/ επανένταξης στην αγορά εργασίας, με τη μετάθεση του κέντρου βάρους από τις αποσπασματικές ενέργειες διορθωτικού χαρακτήρα προς τις ολοκληρωμένες ενέργειες, που προάγουν μια συστηματική δομική προσέγγιση. Έτσι, πέρα από την κατάρτιση, εισάγονται οι υποστηρικτικές συνοδευτικές ενέργειες και η ταυτόχρονη λειτουργία των κοινών υποδομών και υπηρεσιών.

Μέχρι την αναθεώρησή του, το πρόγραμμα περιελάμβανε πέντε Υποπρογράμματα: τα τρία πρώτα κάλυπταν συγκεκριμένες ομάδες-στόχους, ενώ τα υπόλοιπα περιείχαν οριζόντιες δράσεις.

- Υποπρόγραμμα 1: ένταξη/ επανένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες και ψυχικές ασθένειες

- Υποπρόγραμμα 2: ένταξη/ επανένταξη μεταναστών, παλιννοστούντων, προσφύγων
- Υποπρόγραμμα 3: ένταξη/ επανένταξη λοιπών αποκλεισμένων κοινωνικών ομάδων
- Υποπρόγραμμα 4: κοινές υποδομές και υπηρεσίες
- Υποπρόγραμμα 5: εφαρμογή, τεχνική βοήθεια

Η αναθεώρηση το 1998 οδήγησε στην ανακατανομή των δράσεων του υποπρογράμματος ανάλογα με τις δύο ομάδες-στόχους που εξυπηρετούσε, με συνέπεια την αναδιοργάνωση του Προγράμματος ως εξής:

- Υποπρόγραμμα 1: ένταξη/ επανένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες (άτομα με κινητικές δυσκολίες, άτομα με νοητική υστέρηση)
- Υποπρόγραμμα 2: ένταξη/επανένταξη μεταναστών, παλιννοστούντων, προσφύγων
- Υποπρόγραμμα 3: ένταξη/επανένταξη λοιπών αποκλεισμένων κοινωνικών
- Υποπρόγραμμα 4: ένταξη/επανένταξη ατόμων με ψυχικές ασθένειες
- Υποπρόγραμμα 5: κοινές υποδομές και υπηρεσίες
- Υποπρόγραμμα 6: εφαρμογή, τεχνική βοήθεια

Οι ομάδες-στόχοι του προγράμματος καθορίστηκαν με κριτήρια: το στατιστικό μέγεθος των ομάδων, την ένταση του φαινομένου του αποκλεισμού –βασισμένη στις εμπειρίες από μελέτες, πιλοτικά προγράμματα και πρωτοβουλίες- το βαθμό κάλυψης των αναγκών των ομάδων από τα μέχρι τότε μέτρα κοινωνικής πολιτικής και την ύπαρξη φορέων που να διαθέτουν εμπειρία εργασίας με τους κοινωνικά αποκλεισμένους και ενδιαφέρονται για την υλοποίηση. Επιπλέον, εφαρμόστηκαν συμπληρωματικά κριτήρια για την επιλογή των προσώπων που θα ωφελούνταν σε μεγαλύτερο βαθμό από τα προγράμματα, όπως η κατάσταση της απασχόλησης (μακροχρόνια άνεργοι, απασχολούμενοι στην άτυπη αγορά εργασίας, ετεροαπασχολούμενοι σε εργασίες πολύ κατώτερες των μορφωτικών και επαγγελματικών προσόντων τους κλπ.), η εισοδηματική κατάσταση (διαβιούντες σε κατάσταση ένδειας ή άμεσα απειλούμενοι από ένδεια), κοινωνικά και εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά που δυσχεραίνουν ιδιαιτέρως την ελεύθερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας (μεταναστευτική ή προσφυγική ιδιότητα, «γκετοποίηση», κοινωνικός στιγματισμός, γεωγραφική και κοινωνική απομόνωση, χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, δυσκολία πρόσβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα και στο σύστημα κατάρτισης)

6.4. Το Ε. Π. «Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση» Γ ΚΠΣ

Στην περίοδο 2000-2006, που είναι εκτός της περιόδου μελέτης μας, δεν υπάρχει παρέμβαση που να απευθύνεται αποκλειστικά στις ομάδες των κοινωνικά αποκλεισμένων, αλλά δράσεις που σχετικές προβλέπεται να υλοποιηθούν μέσα από το ΕΠ «Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση», το οποίο αναγνωρίζει την ύπαρξη και την τάση μεγέθυνσης εκείνων των μειονεκτουσών ομάδων που αποκλείονται ή/και κινδυνεύουν να αποκλεισθούν από την αγορά εργασίας.

Μέσα από τους κύριους στόχους του προγράμματος προβλέπεται να υλοποιηθούν δράσεις που αναφέρονται στην προώθηση της απασχόλησης και στην αύξηση της συμμετοχής των γυναικών και των μειονεκτουσών ομάδων στην αγορά εργασίας.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ισότητα των ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών με δράσεις για τη βελτίωση της πρόσβασης και της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, ενώ δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην προώθηση των ίσων ευκαιριών, όχι μόνο μεταξύ ανδρών-γυναικών αλλά και υπέρ άλλων ομάδων στόχων όπως είναι οι πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες απειλούνται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας. Στόχος είναι η ενεργοποίηση του ίδιου του ατόμου, μέσα από την εξατομικευμένη προσέγγιση του κάθε ανέργου, ώστε να αναπτύξει τις δεξιότητες που είναι απαραίτητες έτσι ώστε να ενσωματωθεί κοινωνικά και εργασιακά με τον υπόλοιπο πληθυσμό και να μπορεί να αντιμετωπίσει τις νέες απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής. Παράλληλα το πρόγραμμα επικεντρώνεται στη βελτίωση της παροχής καλής ποιότητας υπηρεσιών εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης για αυτές τις ομάδες και στις βελτίωση των προγραμμάτων ενίσχυσης της απασχολησιμότητας.

Πρόγραμμα	Δράσεις
1994-1999: Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης:	
Ε.Π. «Υγεία – Πρόνοια»	Κέντρα κοινωνικής ενίσχυσης & κατάρτισης ΑΜΕΑ, υπηρεσίες στήριξης
Ε.Π. «Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης»	Παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης σε ειδικές κατηγορίες πληθυσμού και στην κατάρτιση ατόμων με ειδικές ανάγκες.
Ε.Π. «Καταπολέμηση του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας»	Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις: Προκατάρτιση, κατάρτιση, συνοδευτικές υποστηρικτικές υπηρεσίες, προώθηση στην απασχόληση, κατάρτιση στελεχών υποστήριξης
2000-2006: Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης:	
Ε.Π. «Υγεία – Πρόνοια»	Εκσυγχρονισμός φορέων υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας παραπομπή σε υπηρεσίες στήριξης κατάρτιση στελεχών υποστήριξης
Ε.Π. «Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης»	Υποστήριξη των μαθητών με πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες
Ε. Π. «Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση»	Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις: Κατάρτιση, συμβουλευτική, απόκτηση εργασιακής εμπειρία, επιχειρηματικότητα, ευαισθητοποίηση

6.5. Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας και η σημασία της κατάρτισης

Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας είναι η κυριότερη μορφή έκφρασης του κοινωνικού αποκλεισμού, η πιο συχνή και με τις μεγαλύτερες συνέπειες αλλά και αιτίες. Είναι επίσης από τις λίγες μορφές αποκλεισμού που έχει τύχει συστηματικής αντιμετώπισης από πολιτικές τόσο των κρατών όσο και της Ε.Ε. μέσα από στρατηγικές της κοινωνικής τους πολιτικής.

Ο αποκλεισμός όλο και περισσότερων και διαφορετικότερων πληθυσμιακών ομάδων τόσο από την αγορά εργασίας όσο και ευρύτερα από τη συμμετοχή στο κοινωνικό γίγνεσθαι εντείνεται συνεχώς τις τελευταίες δεκαετίες. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα διαρκώς διευρυνόμενα φαινόμενα διάσπασης του ενεργού πληθυσμού

(μεταξύ ενταγμένων και αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας) ρατσισμού, ξενοφοβίας, εγκληματικότητας και φασιστικών εκδηλώσεων.

Οι φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι πολιτικές για την καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας πρέπει να είναι ενεργητικές και όχι παθητικές (π.χ. επιδόματα ανεργίας) και ότι ένα πολυδιάστατο πρόβλημα όπως ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας πρέπει να αντιμετωπίζεται με πολυδιάστατη πολιτική. Τα ενεργητικά μέτρα συνοψίζονται σε αυτά που αποσκοπούν στην αποτελεσματικότερη σύζευξη μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, στη βελτίωση των υπηρεσιών απασχόλησης, στην ενίσχυση της απασχόλησης και στο σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων κατάρτισης, για την ενίσχυση όσων απειλούνται ή πλήττονται από τον αποκλεισμό με νέες γνώσεις και δεξιότητες. Οι ολοκληρωμένες παρεμβάσεις προσπαθούν να αντιμετωπίσουν ταυτόχρονα και τα αίτια και τις συνέπειες.

Πολύ σημαντικός αναδεικνύεται ο ρόλος της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, ως το πιο ισχυρό μέτρο αντιμετώπισης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Στην εποχή μας, που χαρακτηρίζεται για την ταχύτητα των πάσης φύσεως εξελίξεων στο ιστορικό, πολιτιστικό και κοινωνικό γίγνεσθαι, η εκπαίδευση ενηλίκων καλείται να προσφέρει τις υπηρεσίες της σε άτομα και σε κοινωνικές ομάδες στα οποία πρέπει να εξασφαλίζεται η ισότιμη πρόσβαση στα μορφωτικά αγαθά.

Η έννοια της εκπαίδευσης στην Ευρώπη τα τελευταία διακόσια πενήντα χρόνια συνδέθηκε με δύο από τα σημαντικότερα εγχειρήματα της ανθρωπότητας: Πρώτον, με το εγχείρημα -μέσω της εκπαίδευσης- να περιέλθει ο κάθε άνθρωπος στην κατάσταση που αρμόζει στο ανθρώπινο είδος, κατάσταση που ταυτίζεται με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Δεύτερον, με το εγχείρημα να αποκτήσουν όλοι οι άνθρωποι εκείνες τις γνώσεις που είναι απαραίτητες για να μπορούν να συμμετέχουν στην παραγωγή πλούτου και στην απόλαυση των αγαθών που παράγονται. Δηλαδή με την απόκτηση των γνώσεων που κατά κανόνα προστατεύουν από τη διολίσθηση στον κοινωνικό αποκλεισμό, την περιθωριοποίηση και την ανέχεια.

Το δικαίωμα για την εκπαίδευση είναι κατοχυρωμένο με άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και με το άρθρο 14 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση[36]». Η εκπαίδευση, στο σύνολο της, αποσκοπεί στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας. Στην επιτυχία του σκοπού αυτού συμβάλλει και η συνεχής, η δια βίου, προσπάθεια του ανθρώπου, που εκδηλώνεται στα πλαίσια της επιμόρφωσης ενηλίκων.

---

[36] Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 14, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2000/C 364/01

Η επιδίωξη της υλοποίησης προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων, και ειδικά προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης, αντανακλά την επιθυμία της πολιτείας για αναβάθμιση των δεξιοτήτων αφενός και ένταξη στην αγορά εργασίας αφετέρου εκείνων που δεν έχουν σε ικανοποιητικό βαθμό τη δυνατότητα πρόσβασης στα μορφωτικά αγαθά για οικονομικούς, κοινωνικούς και άλλους λόγους.

Όπως επισημάνθηκε στο Συμβούλιο των Υπουργών Παιδείας της Ε.Ε. του Φεβρουαρίου 2002, η εκπαίδευση τείνει να αποτελέσει τον πέμπτο πυλώνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία προσπαθεί να διαμορφώσει το έδαφος μιας κοινής εκπαιδευτικής πολιτικής, προκειμένου να ανταποκριθεί στο αίτημα «για μια Ευρώπη των λαών». Το Συμβούλιο συμφώνησε ότι η δια βίου μάθηση αποτελεί κεντρικό στόχο για να αντιμετωπιστεί ο κοινωνικός αποκλεισμός, που οδηγεί στην απαξίωση μιας ολόκληρης γενιάς κάθε περίπου τρία χρόνια, μέσα από την έκρηξη των νέων τεχνολογιών.

Η συζήτηση για τη δια βίου μάθηση δεν είναι νέα. Ξεκίνησε στον ευρωπαϊκό χώρο από τις αρχές της δεκαετίας του '90, τέθηκε σε διάλογο στο ευρωπαϊκό έτος της δια βίου μάθησης το 1996, περιλήφθηκε ως διάσταση στα ευρωπαϊκά προγράμματα, εντάχθηκε στην ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου (1997) και τέλος καθιερώθηκε ως βασική αρχή της ευρωπαϊκής προοπτικής στα Ευρωπαϊκά Συμβούλια της Λισαβόνας και της Φέιρα (2000).

Η εμφάνιση και η αυξανόμενη σημασία των τεχνολογιών των πληροφοριών και επικοινωνιών στον επαγγελματικό και στον ιδιωτικό χώρο έδειξε ότι είναι απαραίτητη η αναθεώρηση του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος και η εξασφάλιση δια βίου ευκαιριών επαγγελματικής κατάρτισης[37]. Για να δοθεί στα πρόσωπα που εισέρχονται στην αγορά εργασίας δυνατότητα να συμμετέχουν ενεργά στην οικονομία της γνώσης, πρέπει το επίπεδο της κατάρτισής τους να είναι υψηλό. Επειδή τείνει να ενταθεί η αντίστροφη σχέση επιπέδου σπουδών /ποσοστού ανεργίας, η Ευρώπη αναγνωρίζει ότι πρέπει να εξασφαλίσει την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των λαών.

Στο πλαίσιο των κατευθύνσεων αυτών εκδίδεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το Υπόμνημα για τη δια βίου μάθηση με στόχο να συζητηθεί σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Το υπόμνημα στηρίζεται στον ορισμό της δια βίου εκπαίδευσης ως μίας εκπαιδευτικής δραστηριότητας, η οποία είναι διαρκής και αποσκοπεί στη βελτίωση των γνώσεων, των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων και χρησιμοποιεί αυτόν τον ορισμό ως αφετηρία για την περαιτέρω συζήτηση και δράση. Ουσιαστικότερα είναι τα δύο πρώτα μηνύματα του υπομνήματος, τα οποία αναφέρονται στην εγγύηση νέων βασικών γνώσεων για όλους και σε περισσότερες επενδύσεις σε ανθρώπινους πόρους, δηλαδή στην εξασφάλιση καθολικής και συνεχούς πρόσβασης στην εκπαίδευση για την

απόκτηση και την ανανέωση των γνώσεων που απαιτούνται για την ενεργό συμμετοχή στην κοινωνία και στην οικονομία της γνώσης - στην αγορά εργασίας και στην εργασία. Ψηφιακές γνώσεις, ξένες γλώσσες, επαγγελματικές δεξιότητες αλλά και κοινωνικές δεξιότητες, όπως π.χ. η αυτοπεποίθηση, ο αυτοπροσανατολισμός, αποκτούν όλο και μεγαλύτερη αξία, επειδή οι άνθρωποι θα πρέπει να είναι σε θέση να δρουν πολύ πιο αυτόνομα απ' ό,τι κατά το παρελθόν. Οι εργοδότες αξιώνουν όλο και περισσότερο άτομα με ικανότητα γρήγορης εκμάθησης και απόκτησης νέων γνώσεων και προσαρμογής στις νέες προκλήσεις και καταστάσεις. Είναι σημαντικό για τον καθένα να κατέχει αυτές τις βασικές γνώσεις, οι οποίες αποτελούν απλώς την αρχή για μια διαρκή εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής.

Τα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισσαβόνας που έγινε το Μάρτιο του 2000 επιβεβαιώνουν ότι η κίνηση προς την εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής πρέπει να συνοδεύει μια επιτυχή μετάβαση προς την οικονομία και την κοινωνία που θα βασίζεται στη γνώση[38]. Η εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής δεν αποτελεί πλέον μία πτυχή της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. Αποτελεί την αρχή η οποία διέπει και κατευθύνει όλες τις ενέργειες σε ολόκληρο το φάσμα εκπαίδευσης. Η Επιτροπή και τα κράτη μέλη έχουν ορίσει την εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής στο πλαίσιο της στρατηγικής για την απασχόληση ως μία εκπαιδευτική δραστηριότητα με πολλούς στόχους, η οποία είναι διαρκής και αποσκοπεί στη βελτίωση των γνώσεων, των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στη Φέιρα τον Ιούνιο του 2000 ζήτησε από την Επιτροπή και τα κράτη μέλη να καθορίσουν συνεκτική στρατηγική που να επιτρέπει σε όλους τους Ευρωπαίους να έχουν πρόσβαση σε ευκαιρίες μάθησης δια βίου

«Έχει θεμελιώδη σημασία το να βελτιωθούν τα επαγγελματικά προσόντα και να αυξηθούν οι δυνατότητες δια βίου εκπαίδευσης και κατάρτισης, μέσω της ανάθεσης ουσιαστικού ρόλου στους κοινωνικούς εταίρους. Πράγματι, η ανάπτυξη και η εξέλιξη των ικανοτήτων είναι απαραίτητες για τη βελτίωση της ικανότητας προσαρμογής, την ανταγωνιστικότητα και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού» .[39]

Επιπλέον, σύμφωνα με την πεποίθηση ότι «η απασχόληση είναι η καλύτερη προστασία έναντι του κοινωνικού αποκλεισμού», το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προτείνει «να αναπτυχθεί η δυνατότητα επαγγελματικής ένταξης, ιδίως χάρη στην απόκτηση δεξιοτήτων και χάρη στη δια βίου μάθηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η υλοποίηση των στόχων τους οποίους όρισε η Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής

---

[37] Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στη Λισσαβόνα (Μάρτιος 2000): προς την Ευρώπη της καινοτομίας και της γνώσης

[38] Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Υπόμνημα σχετικά με την εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής

[39] Ευρωπαϊκή κοινωνική ατζέντα που εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας στις 7, 8 και 9 Δεκεμβρίου 2000, *Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 157 της 30/05/2001 σελ. 4 –12*

στρατηγικής για την απασχόληση συμβάλλει αποφασιστικά στην καταπολέμηση του αποκλεισμού[40]».

Οι δύο ίσης σημασίας στόχοι για την εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής είναι η προώθηση της ενεργού συμμετοχής στο κοινωνικό γίγνεσθαι και η αύξηση των δυνατοτήτων απασχόλησης με σκοπό την προσαρμογή στις ανάγκες της νέας κοινωνίας της γνώσης και την πλήρη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή.

Η εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής στοχεύει να παρέχει στους πολίτες τα αναγκαία εργαλεία που χρειάζονται για την ανάπτυξη των δυνατοτήτων τους και την ενεργό συμμετοχή στη σύγχρονη κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων των ικανοτήτων σε ό,τι αφορά τις νέες τεχνολογίες[41].

Στη Λευκή Βίβλο για την Εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση[42] υπογραμμίζεται επανειλημμένως η ανάγκη να μην υπάρχει επίμονη προσκόλληση στους καθαρά οικονομικούς παράγοντες της ανάπτυξης αλλά η προσωπική ολοκλήρωση του ατόμου να θεωρείται ως ένας από τους αναγκαίους στόχους της εκπαίδευσης και της κατάρτισης

Η δια βίου εκπαίδευση και συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση καλείται να χρησιμεύσει ως εργαλείο μεγιστοποίησης της απόδοσης στο χώρο εργασίας, προσαρμογής των εκπαιδευομένων στο εργασιακό περιβάλλον που μεταβάλλεται και τελικά, ως εργαλείο άμβλυνσης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας.

Συμπερασματικά, η καταπολέμηση της ανεργίας ανήκει στις προτεραιότητες της πολιτικής της Ε.Ε. και της χώρας μας. Στο βαθμό που η ανεργία συμβάλλει αμφίδρομα στην εμφάνιση αλλά και τη διατήρηση του αποκλεισμού, η παρέμβαση στην αγορά εργασίας αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την κοινωνική επανένταξη και προστασία των ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού. Τα μέτρα πολιτικής που εφαρμόζονται δίνουν έμφαση σε ενεργητικές δράσεις υποστήριξης, που στηρίζουν την ενεργοποίηση του ίδιου του ατόμου, κυρίως μέσα από δράσεις που αφορούν εκπαίδευση και κατάρτιση.

---

[40] Ανακοίνωση του Συμβουλίου - Στόχοι της καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, Επίσημη Εφημερίδα ΑΡΙΘ. C 082 της 13/03/2001 σελ.4-7

[41] Η εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής (Υπόμνημα της Επιτροπής, της 30ής Οκτωβρίου 2000, σχετικά με την εκπαίδευση καθ όλη τη διάρκεια της ζωής) (http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/cha/c11047.htm)

[42] Λευκό βιβλίο για την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση "Διδασκαλία και εκμάθηση-η πορεία προς την κοινωνία της γνώσης" (http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/cha/c11028.htm)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Προσδιορισμός των κυριότερων ομάδων στόχων αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας.

7.1. Γενικά

Σκοπός του Κεφαλαίου αυτού είναι ο προσδιορισμός και η καταγραφή των κυριότερων και πολυπληθέστερων ομάδων κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων. Ο προσδιορισμός των ομάδων αυτών περιλαμβάνει την χωροταξική τους κατανομή, τα κοινωνικά, δημογραφικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά, τις συνθήκες διαβίωσης, τα τυχόν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (γλωσσικά, γκετοποίηση, κλπ), την σχέση των ομάδων αυτών με την αγορά εργασίας, κλπ. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων αυτών είναι πιθανότατα και η κυριότερη αιτία αποκλεισμού τους από την αγορά εργασίας παρ' όλο που η πλειοψηφία τους επιθυμεί να εργαστεί. Συνέπεια αυτού του γεγονότος, είναι να αποκλείονται από βασικά αγαθά, τόσο οικονομικού, όσο πολιτιστικού, εκπαιδευτικού και άλλου περιεχομένου που προσφέρει η κοινωνία μας. Επιπλέον, ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας προσδιορίζει και τις συνθήκες διαβίωσης και την οικονομική κατάσταση των ατόμων αυτών.

Ουσιαστικά, το ζήτημα του αποκλεισμού κάποιων ομάδων από την αγορά εργασίας είναι κατ' αρχήν πρόβλημα ζήτησης και μόνο σε δεύτερο επίπεδο προκύπτει πρόβλημα προσφοράς. Τα άτομα αυτά αποκλείονται επειδή παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σχέση με τα άτομα της αριθμητικά μεγαλύτερης κοινωνικής ομάδας στα πλαίσια της οποίας ζουν. Αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά οφείλονται συνήθως σε:

- σωματικές ή νοητικές ιδιαιτερότητες
- πολιτισμικές ιδιαιτερότητες (γλώσσα, θρησκεία, τρόπος ζωής κλπ.)
- φυλετικές ιδιαιτερότητες, καταγωγή και εθνικότητα
- την πιθανή προηγούμενη παραβατική συμπεριφορά τους (αποφυλακισμένοι, χρήστες απαγορευμένων ουσιών κ.α.)
- γεωγραφικές ιδιαιτερότητες (τόπος διαμονής, κλπ) που δυσκολεύουν την πρόσβασή τους στην πληροφόρηση και δυσχεραίνουν την κινητικότητά τους.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων, ακόμα και όταν τα άτομα αυτά δεν αποκλείονται από την αγορά εργασίας δημιουργούν σημαντικές διακρίσεις εις βάρος τους. Οι διακρίσεις αυτές καταλήγουν συνήθως σε διαφορετικές ευκαιρίες απασχόλησης και σε μισθολογικές και εισοδηματικές διαφορές σε βάρος των κοινωνικά αποκλεισμένων. Οι μορφές που συνήθως παίρνουν είναι οι εξής:

- χαμηλότερων αμοιβών για την ίδια ή ίσης αξίας εργασία
- άνισης πρόσβασης στα διάφορα επαγγέλματα
- άνισης μεταχείρισης στις προαγωγές και στην επαγγελματική εξέλιξη
- μεγαλύτερες πιθανότητες απόλυσης
- ποικίλες μορφές μη αγοραίας ή μη εργασιακής διάκρισης, όπως οι άνισες ευκαιρίες εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, η άνιση συμμετοχή στην δημόσια ζωή[146].

Οι διακρίσεις σε βάρος των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων και ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας μπορεί να αποδοθεί, πέραν των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, και στους παρακάτω παράγοντες:

- Στους εργοδότες, οι οποίοι συχνά δεν προσλαμβάνουν άτομα κάποιας κοινωνικής ομάδας παρ' όλο που η εργασία τους είναι ίσης ή μεγαλύτερης αξίας από την εργασία της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας.
- Στους άλλους εργαζόμενους οι οποίοι συχνά δεν επιθυμούν να εργαστούν με άτομα κάποιας διαφορετικής κοινωνικής ομάδας[147] (π.χ. με τσιγγάνους, αποφυλακισμένους κλπ.).
- Στους ίδιους τους καταναλωτές οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις διστάζουν ν' αγοράσουν προϊόντα ή υπηρεσίες που προέρχονται από άτομα με κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.
- Τέλος, υπεύθυνα για τον αποκλεισμό τους από την αγορά εργασίας είναι τα ίδια τα άτομα των ειδικών κοινωνικών ομάδων που θα μελετήσουμε, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις έχουν χαμηλότερη εκπαίδευση και επαγγελματικές δεξιότητες από τα άτομα της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας ή και λειτουργούν με τρόπο διαφορετικό από τον συνήθως κοινωνικά αποδεκτό[148].

Συνεπώς, το πρόβλημα του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων είναι πολυδιάστατο και δεν λύνεται μονομερώς. Τα όποια μέτρα πολιτικής δεν πρέπει να απευθύνονται μόνο στις ομάδες που είναι αποκλεισμένες. Η παρέμβαση θα πρέπει να είναι ευρύτερη και να περιλαμβάνει την ενημέρωση και την επιμόρφωση και των ατόμων που αποτελούν την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα.

---

146 Πετρινιώτη Ξ. (1989) Αγορές εργασίας: Οικονομικές θεωρίες και έρευνες.

147 Tajfel H., *Κοινωνικά στερεότυπα και κοινωνικές ομάδες*, στον τόμο: Διομαδικές σχέσεις, (επιμ. Σ. Παπαστάμου), εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1990.

148 Becker G. (1975) *The Economics of discrimination*, University of Chicago Press

7.2. Ομάδες στόχοι μεθοδολογία και πηγές πληροφόρησης

Οι κοινωνικά αποκλεισμένες πληθυσμιακές ομάδες, που θα μας απασχολήσουν στην παρούσα μελέτη μπορούν να συγκεκριμενοποιηθούν στις παρακάτω ομάδες-στόχους:

1. Τα άτομα με ειδικές ανάγκες (ΑμΕΑ) που περιλαμβάνουν άτομα με σωματική ή διανοητική αναπηρία.
2. Οι αλλοδαποί νόμιμοι μετανάστες και πρόσφυγες.
3. Οι Έλληνες παλιννοστούντες κυρίως από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (π.χ. Βορειοηπειρώτες, Ρωσοπόντιοι κ.α.) και της Δυτικής Ευρώπης, όπως και οι πολιτικοί πρόσφυγες.
4. Οι φυλακισμένοι, αποφυλακισμένοι και οι ανήλικοι παραβάτες.
5. Οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών.
6. Οι κάτοικοι ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών.
7. Άτομα με πολιτικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες (π.χ. τσιγγάνοι).
8. Αποθεραπευμένοι χρήστες απαγορευμένων ουσιών.

Για την καταγραφή των ομάδων στόχων που θα μας απασχολήσουν στην παρούσα μελέτη αξιοποιήθηκαν ποικίλα στοιχεία από διάφορες πηγές, όπως:

1. Τα επίσημα, δημοσιευμένα ή και αδημοσίευτα, στατιστικά στοιχεία δημοσίων υπηρεσιών και άλλων φορέων, όπως:
   - των κατά τόπους υπηρεσιών του Ο.Α.Ε.Δ.
   - της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (Ε.Σ.Υ.Ε)
   - των κατά τόπους υπηρεσιών Ν.Ε.Λ.Ε.
   - τα Υπουργεία Υγείας και Πρόνοιας, Γεωργίας, Εργασίας, Δικαιοσύνης
2. Τα δεδομένα και τα ευρήματα άλλων προηγούμενων μελετών στο ευαίσθητο θέμα του κοινωνικού αποκλεισμού αλλά και στην ευρύτερη θεματική ενότητα της ανισότητας και φτώχειας στη χώρα μας.
3. Τα αποτελέσματα πρωτογενών ερευνών πεδίου που έγιναν από διάφορους φορείς (ΝΕΛΕ, ΕΣΥΕ, κ.λπ.) σε κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες.
4. Τα συμπεράσματα των επαφών, συζητήσεων και συνεντεύξεων που πραγματοποιήσαμε, στο χώρο, με τοπικούς φορείς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα όπως Επιμελητήρια, υπηρεσίες του ΟΑΕΔ, περιφερειακές ΝΕΛΕ, συλλόγους παλιννοστούντων, επιχειρηματίες, ανέργους και άλλους ενδιαφερόμενους.

Διερευνήσαμε αρχικά την τυχόν ύπαρξη στην περιοχή πληθυσμιακής συγκέντρωσης ατόμων για κάθε μια από τις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Στη συνέχεια αξιοποιώντας τις πηγές πληροφόρησης διερευνήσαμε τα ιδιαίτερα δημογραφικά, κοινωνικά, οικονομικά και άλλα χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών. Επίσης επιλέξαμε τις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες που θα αποτελέσουν αντικείμενο παρέμβασης και εφαρμογής πολιτικών. Για την επιλογή, όπως ήταν φυσικό, λήφθηκαν υπόψη κυρίως το μέγεθος και η συγκέντρωση του πληθυσμού κάθε ξεχωριστής ομάδας. Και αυτό με την έννοια ότι το μέγεθος αυτό θα μπορούσε να δικαιολογήσει την υλοποίηση κάποιου παρεμβατικού προγράμματος (εκπαιδευτικό σεμινάριο, κλπ). Επιπλέον, δεδομένου του σχετικά υψηλού κόστους αλλά και των δυσκολιών μετακίνησης των ατόμων αυτών, η ύπαρξη μιας στοιχειώδους συγκέντρωσής τους σε μία περιορισμένης έκτασης περιοχή είναι μάλλον απαραίτητη.

Τέλος, ο βαθμός έντασης των αρνητικών καταστάσεων που διαβιώνουν τα κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα των διαφόρων ομάδων θα πρέπει να συνυπολογιστεί στην επιλογή τους ως πιθανή ομάδα στόχος. Ο βαθμός αυτός έντασης συνήθως συσχετίζεται με την κατάσταση απασχόλησης (ανεργία, υποαπασχόληση, κλπ) των ατόμων αυτών και τα οικονομικά τους χαρακτηριστικά.[149]

Στην συνέχεια του κεφαλαίου αυτού ακολουθεί για κάθε μια από τις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες, η παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.

---

[149] Για τον τρόπο οριοθέτησης των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων βλ. Αμίτσης και Κατρούγκαλος (1998) *Κανονιστικές διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού* καθώς και Μπούζας και Κετσετζοπούλου (1998) *Πολιτική καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού από την αγορά εργασίας*, στον τόμο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα με τίτλο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός.*

7.3. Παράγοντες αποκλεισμού από την αγορά εργασίας

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστούν οι παράγοντες εκείνοι που άμεσα ή έμμεσα συμβάλλουν στον αποκλεισμό των ομάδων στόχων από την αγορά εργασίας. Καταγράφονται επίσης τα προβλήματα που ενέχει η ένταξη των ομάδων αυτών στην αγορά εργασίας και κατά συνέπεια συντελούν σημαντικά στην χειροτέρευση του βιοτικού τους επιπέδου.

Τα προβλήματα ένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων στην αγορά εργασίας είναι πολυδιάστατα. Μια μεγάλη ομάδα προβλημάτων σχετίζεται άμεσα με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά όπως είναι οι επαγγελματικές δεξιότητες, η εμπειρία, η ηλικιακή δομή, το επίπεδο εκπαίδευσης κλπ. Μια δεύτερη ομάδα προβλημάτων έχει να κάνει με τα κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά τόσο των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων όσο και της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουν. Όλα αυτά προσδιορίζουν άμεσα ή έμμεσα την αρνητική σχέση που υπάρχει μεταξύ των ομάδων στόχων και της αγοράς εργασίας.

Κάθε προσπάθεια ένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων στην αγορά εργασίας έχει να αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά σχετίζονται πρωτίστως με τα δημογραφικά, επαγγελματικά και άλλα χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών. Έχοντας παρουσιάσει, στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναλυτικά τα χαρακτηριστικά των ομάδων στόχων, προχωρούμε στην ενότητα αυτή στην παρουσίαση των προβλημάτων ένταξής τους στη αγορά εργασίας.

Γενικά, οι παράγοντες που δυσχεραίνουν την ένταξη συγκεκριμένων ομάδων στην αγορά εργασίας εντοπίζονται στους εξής:

- Έλλειψη βασικών επαγγελματικών προσόντων και δεξιοτήτων λόγω ανεπαρκούς ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα και στο σύστημα της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης.
- Ποσοτική και ποιοτική αναντιστοιχία ανάμεσα στην προσφορά και ζήτηση στην αγορά εργασίας.
- Στέρηση της προσωπικής ελευθερίας και σωματική ή ψυχική εξάρτηση (π.χ. εγκλεισμός σε σωφρονιστικά ιδρύματα, ναρκωτικά, κλπ).
- Κοινωνικός στιγματισμός και καχυποψία κοινωνικού περίγυρου
- Προκαταλήψεις, ιδίως λόγω πολιτιστικών, γλωσσικών και θρησκευτικών ιδιαιτεροτήτων.
- Έλλειψη πληροφόρησης και επικοινωνίας με το ευρύτερο περιβάλλον. Άγνοια των θεσμών που ενημερώνουν για τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και συμβάλλουν στην κατανομή των διαθέσιμων θέσεων.
- Έλλειψη αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τους παράγοντες αυτούς ξεχωριστά για κάθε ομάδα στόχο.

7.4. Τσιγγάνοι

7.4.1. Γενικά

Οι τσιγγάνοι αποτελούν την κοινωνική ομάδα που πιθανότατα αντιμετωπίζει, τα περισσότερα προβλήματα στην ένταξή της στην αγορά εργασίας[150]. Οι συστάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου Υπουργών της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την χώρα μας και προς τις άλλες χώρες μέλη είχαν ως στόχο την λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων, έτσι ώστε να εξαλειφθούν οι διακρίσεις σε βάρος τους και παράλληλα να διατηρηθεί η μορφωτική κληρονομιά και η ταυτότητα των πληθυσμών αυτών. Οι ενέργειες των κρατικών φορέων που ασχολήθηκαν με την παρέμβαση στους Έλληνες τσιγγάνους ήταν σε γενικές γραμμές συντονισμένες με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ως προς την διαμόρφωση των στόχων τους[151]. Ωστόσο, διάφορα προβλήματα, όπως η πενιχρή χρηματοδότηση, οι καθυστερήσεις στην εκτέλεση των προγραμμάτων, η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των κρατικών φορέων και με την Τοπική Αυτοδιοίκηση έχουν οδηγήσει τις προσπάθειες αυτές σχεδόν σε αποτυχία με αποτέλεσμα πολλά από τα προγράμματα που αφορούν τους τσιγγάνους να υπολειτουργούν

Ως αποτέλεσμα, πολλοί από τους παράγοντες που συντελούν στον αποκλεισμό των τσιγγάνων από την αγορά εργασίας εξακολουθούν να ισχύουν. Οι κυριότεροι από αυτούς είναι :

- Το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και το πολύ υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού. Ο παράγοντας αυτός εντείνεται από το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα ένα πολύ μικρό ποσοστό των παιδιών των τσιγγάνων πηγαίνει έστω και κατά διαστήματα στο σχολείο.
- Η κοινωνική και πολιτιστική τους κουλτούρα που κληρονομείται με απίστευτη αποτελεσματικότητα.
- Η προκατάληψη και η καχυποψία με την οποία αντιμετωπίζονται από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Οι προκαταλήψεις που υπάρχουν για την συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα πιθανόν σχετίζονται με την αυξανόμενη αστικοποίηση, τον ανταγωνισμό για την χρήση του αστικού και περιαστικού χώρου αλλά και με την υιοθέτηση νέων προτύπων και αντιλήψεων, ασύμβατων με αυτών της τσιγγάνικης κοινωνίας.

---

[150] Αρτινοπούλου Β., Μαγγανάς Α.., *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996.

[151] Βεργίδης Δ., *Ο εξωσχολικός αλφαβητισμός των Τσιγγανοπαίδων στην Κάτω Αχαΐα – η έρευνα – δράση ως μέθοδος αξιολόγησης*, Διεθνές Συμπόσιο, Εκπαίδευση Τσιγγάνων, Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού, 1995, σ. 135.

- Ο νομαδικός τρόπος της ζωής τους θεωρείται πολύ συχνά απειλητικός για τον εδραίο πληθυσμό και ανατρεπτικός για τις ομογενοποιητικές αντιλήψεις των μελών της σύγχρονης αστικής κοινωνίας.
- Η συνεχής μετακίνηση των πληθυσμών των τσιγγάνων αποτελεί από μόνη της σοβαρότατο παράγοντα που εμποδίζει την ένταξη τους στις τοπικές ή στην περιφερειακή αγορά εργασίας. Το 55 % του πληθυσμού που εξετάσαμε δήλωσε ότι ο νομαδισμός αποτελεί την κύρια αιτία που δεν έχουν μία μόνιμη δουλειά.
- Οι επιλογές της επαγγελματικής τους δράσης λόγω οικογενειακής παράδοσης και του τρόπου της κοινωνικής τους οργάνωσης συνδέεται με συγκεκριμένους και λιγοστούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.
- Η εμμονή των τσιγγάνων να ασκούν παραδοσιακά επαγγέλματα αγνοώντας τις επαγγελματικές δυνατότητες που προσφέρει η αγορά εργασίας, συντελεί στην χειροτέρευση του επιπέδου διαβίωσης. Συν τοις άλλοις θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και την έλλειψη μέτρων διευκόλυνσης σε αυτές τις επιλογές της επαγγελματικής τους δράσεις (π.χ διευκόλυνση των διαδικασιών για την παροχή αδειών μικροπωλητών), η οποία οδηγεί σε περαιτέρω μείωση του εισοδήματός τους.
- Η έλλειψη χώρων και κινήτρων μόνιμης εγκατάστασης σε ειδικούς και κατάλληλα προετοιμασμένους χώρους διαμονής.

Οι τσιγγάνοι αποτελούν μια ειδική κοινωνική ομάδα με ιδιαίτερα γνωρίσματα τόσο στον τρόπο ζωής τους όσο και στην κουλτούρα τους γενικότερα[152].

Ο συνολικός αριθμός των τσιγγάνων στην Ελλάδα, παραμένει άγνωστος αφού στις απογραφές της Ε.Σ.Υ.Ε δεν καταγράφονται ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα. Άλλωστε, ο νομαδικός τρόπος ζωής που ακολουθούν δεν επιτρέπει την ακριβής στατιστική καταγραφή των πληθυσμών τους. Οι σχετικές εκτιμήσεις στην βιβλιογραφία υπολογίζουν τον αριθμό τους από 140.000 έως 150.000 άτομα. Η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους παρατηρείται στις Περιφέρειες της Βορείου Ελλάδος.[153]

Οι τσιγγάνοι, όσον αφορά τον χώρο και την διάρκεια διαμονής, διακρίνονται:

- σε μόνιμους οι οποίοι κατοικούν σε καταυλισμούς, συνήθως στα όρια κάποιων Δήμων.

---

[152] Γιατροί του Κόσμου, Πρόγραμμα: *Τσιγγάνοι των καταυλισμών Αγ. Παρασκευής, Χαλανδρίου, Χωματερής, Ν. Ζωής Ασπροπύργου*, Αθήνα 2000.

[153] Βλ. Βασιλειάδου και Παυλή-Κορρέ (1994) *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα: Ιστορική Αναδρομή*, Γ.Γ.Λ.Ε, Αθήνα και Μουχελή Α. (1996) *Τσιγγάνοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός* στον Τόμο Α' της έκθεσης του ΕΚΚΕ για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

- σε διεσπαρμένους μέσα στα όρια κάποιου οικισμού. Αποτελούν την κατηγορία εκείνη που έχει αφομοιωθεί περισσότερο από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο και
- σε εποχιακούς ή μετακινούμενους, οι οποίοι μετακινούνται από την μία γεωγραφική περιοχή στην άλλη. Συνήθως διαμένουν για περιορισμένο χρονικό διάστημα, που δεν ξεπερνάει τους 5-6 μήνες, στους καταυλισμούς των μονίμων τσιγγάνων ή στήνουν δικούς τους[154].

Πιστεύουμε ότι οι τσιγγάνοι αποτελούν μία από τις πλέον προβληματικές ομάδες στόχους καθ' ότι, πέρα από τα ελλιπή επαγγελματικά και μορφωτικά προσόντα που διαθέτουν, έχουν να αντιμετωπίσουν την καχυποψία της υπόλοιπης κοινωνίας. Για παράδειγμα, έχουν καταγγελθεί αρκετές περιπτώσεις συλλόγων γονέων που πρόβαλαν σθεναρή αντίσταση στην προσπάθεια τσιγγάνων να εγγράψουν τα παιδιά τους στο σχολείο[155]. Θεωρούμε ότι τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι τσιγγάνοι και τα οποία συμβάλλουν στον αποκλεισμό τους από την αγορά εργασίας, είναι :

- οι υποτυπώδεις συνθήκες διαβίωσης
- το υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού
- η στοιχειώδη υγειονομική περίθαλψη
- η απόρριψη από το κοινωνικό σύνολο και
- οι περιθωριακού και ανεπιθύμητου τύπου εργασίες που ασκούν

Σήμερα όλο και περισσότεροι τσιγγάνοι επιθυμούν την μόνιμη εγκατάσταση. Εντούτοις, η πλειοψηφία τους στερείται μέσων μόνιμης στέγασης και περιορίζονται σε διαμονή σε σκηνές ή παραπήγματα, κατά κανόνα μέσα σε υποβαθμισμένες περιοχές. Υπολογίζεται, ότι μόνο το 10% των τσιγγάνων διαθέτουν μόνιμη στέγη, αν και το ακριβές μέγεθος δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί, εξαιτίας της ελλιπούς πολιτογράφησης και της ασταθούς τους εγκατάστασης .

Οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης και η τάση συνεχούς μετακίνησης κάνει δύσκολη την ένταξη των παιδιών τους στο εκπαιδευτικό σύστημα[156]. Έτσι, ένα πολύ μικρό ποσοστό φοιτά σε σχολεία ενώ η παρακολούθηση είναι συχνά ελλιπής.

---

154 Γκότοβος Α., *Η Ρόμικη ταυτότητα,* Εφημ. *Ελευθεροτυπία,* περιοδικό: *ΙΣΤΟΡΙΚΑ, «Τσιγγάνοι. Αυτοί οι άγνωστοι»*, 21 Ιουνίου 2001, τεύχος 88, σ. 39 42

155 Γ.Γ.Α.Ε, 1990.

156 Γιαννακάκη Π., *Ο εκπαιδευτικός διαμεσολαβητής. Κοινωνιολογία του εκπαιδευτικού*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1997.

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές από τις δημοτικές αρχές που επιδίωξαν την μόνιμη εγκατάσταση των τσιγγάνων στην περιοχή τους και την ένταξη των παιδιών τους στο σχολικό σύστημα αντιμετώπισαν την αντίδραση των δημοτών τους[157].

Αν και οι τσιγγάνοι συνδέονταν στο παρελθόν με παραδοσιακά επαγγέλματα, όπως η μεταλλουργία, η κατασκευή και συντήρηση εργαλείων και σκευών, ο μεταπρατισμός και η ζωεμπορία, σήμερα με τις αλλαγές που έχει υποστεί η οργάνωση της παραγωγής και του εμπορίου, μόνο ως εποχιακοί εργάτες στην συγκομιδή και ως γυρολόγοι - έμποροι επιβιώνουν[158].

Όλα τα παραπάνω συντείνουν ώστε οι τσιγγάνοι να αποτελούν μία επιλέξιμη ομάδα στόχο με πολλά και ιδιαίτερα προβλήματα, αφού ελάχιστα μπορούν να συναγωνιστούν τον υπόλοιπο πληθυσμό σε τυπικά προσόντα.

Η συνήθης διάκριση των πληθυσμών των τσιγγάνων είναι σε εδραιοποιημένους - δηλαδή σε αυτούς που έχουν επιλέξει μια συγκεκριμένη περιοχή ως τόπο μόνιμης κατοικίας και διαμένουν σε αυθαίρετα, συνήθως, κτίσματα - και σε εποχιακούς ή μετακινούμενους. Οι τελευταίοι αποτελούνται από ημινομαδικούς πληθυσμούς που εγκαθίστανται κατά καιρούς γύρω από τους καταυλισμούς των εδραιοποιημένων τσιγγάνων σε σκηνές ή παραπήγματα. Η περίοδος που οι εποχιακοί τσιγγάνοι επιλέγουν να μετακινηθούν είναι συνήθως η άνοιξη και το καλοκαίρι, ενώ η μέγιστη διάρκεια διαμονής τους σε κάποιο καταυλισμό δεν ξεπερνάει τους δέκα μήνες.

Οι οικογένειες των τσιγγάνων έχουν όλα τα χαρακτηριστικά της "ευρείας - πατριαρχικής" οικογένειας, αποτελούμενες κατά μέσο όρο από 7 έως 8 άτομα η κάθε μία.

Συχνά στα πλαίσια των οικογενειών ανήκουν και συγγενείς Β' και Γ' βαθμού (ξαδέλφια, ανίψια κλπ)..

Συνοψίζοντας, τα κύρια δημογραφικά χαρακτηριστικά των τσιγγάνων είναι :

- Οργάνωση σε πολυμελείς οικογένειες (8 – 10 ατόμων).
- Συγκέντρωση σε σχετικά μικρότερες ηλικιακές ομάδες.
- Μικρή ηλικία γονέων.
- Ο αριθμός παιδιών ανά οικογένεια είναι από 4 έως 5.
- Η δομή των οικογενειών είναι πατριαρχική.
- είναι εποχιακοί (μετακινούμενοι).

---

157 Μουχελή Α., 1993

158 Γιαννακόπουλος Τ., *Τσιγγάνοι, παραμύθια και μπαλάντες,* εκδ. Θουκιδίδης, Αθήνα, 1982.

7.4.2.Συνθήκες στέγασης και κατοικίας

Οι κατοικίες είναι σχεδόν στο σύνολο τους αυθαίρετα παραπήγματα κατασκευασμένα από πρόχειρα υλικά, όπως ξύλο, τσιμεντόλιθοι, τσίγκοι και νάιλον. Οι εποχιακοί τσιγγάνοι συνήθως διαμένουν σε σκηνές στις οποίες ζουν 10 έως 15 άτομα μαζί.

Οι συνθήκες διαβίωσης των τσιγγάνων είναι υποτυπώδεις. Στις υποβαθμισμένες περιοχές που συγκεντρώνονται λείπουν βασικές ανέσεις όπως μπάνιο, κουζίνα, ηλεκτρικό, πόσιμο νερό κλπ. Σε κατοικίες ενός ή δύο δωματίων συσσωρεύονται δέκα περίπου άτομα. Ένας μόνο μικρός αριθμός- περίπου το 10% του συνολικού πληθυσμού- και ιδίως αυτοί που ασχολούνται με το εμπόριο κατάφερε να αποκτήσει μία αξιοπρεπή στέγη και βρίσκονται διεσπαρμένοι μέσα στα όρια των Δήμων ή των Κοινοτήτων που φιλοξενούν τους καταυλισμούς των τσιγγάνων. Ένας ικανός αριθμός τσιγγάνων καλύπτεται στοιχειωδώς από το σύστημα κοινωνικών υπηρεσιών, όσον αφορά την υγειονομική περίθαλψη. Επειδή όμως, πολλοί μεταναστεύουν διαρκώς και σπάνια υπάρχει νοσοκομείο στην περιοχή διαμονής ή εργασίας τους, σε πολλές περιπτώσεις μένουν χωρίς ουσιαστική υγειονομική φροντίδα[159].

Αξίζει να τονιστεί ότι η συνεχής μετακίνηση της πλειοψηφίας των πληθυσμών των τσιγγάνων και η αθλιότητα των συνθηκών διαβίωσης δημιουργεί σοβαρά εμπόδια σε κάθε προσπάθεια σταθερής ένταξής τους στις τοπικές κοινωνίες, ακόμη και στις καλύτερες συνθήκες αποδοχής τους από το κοινωνικό περιβάλλον.

7.4.3. Εκπαίδευση και επαγγελματική απασχόληση

Το 65% του πληθυσμού θεωρούνται λειτουργικά αναλφάβητοι[160]. Το ποσοστό αυτό αυξάνεται αισθητά στις μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες. Για παράδειγμα, στην ηλικιακή ομάδα 65 και άνω, το 78% είναι λειτουργικά αναλφάβητοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο το 52% των παιδιών σχολικής ηλικίας πηγαίνουν τακτικά στο σχολείο, ενώ συνηθισμένες είναι οι διαρροές εξαιτίας της συνεχούς μετακίνησης των γονέων τους. Οι άντρες 15 ετών και άνω που δεν έχουν τελειώσει το δημοτικό σχολείο φθάνουν το 79%. Το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 76%. Επειδή οι τσιγγάνοι δεν έχουν την εμπειρία του γραπτού λόγου και της σχολικής φοίτησης παραμένουν περιθωριακοί και πολύ σπάνια καταφέρνουν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας[161].

---

159 Διβάνη Λ., *Ελλάδα και Μειονότητες*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1995.

160 Έξαρχος Γ., *Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα, 1996.

161 Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα «Φτώχεια 3», *Ο τσιγγάνικος τρόπος ζωής*, 1991:3.

Σε σχέση με το εκπαιδευτικό σύστημα η γενική κατάσταση παρουσιάζεται ως εξής:

- Πολύ μικρό ποσοστό παιδιών πηγαίνουν στο σχολείο.
- Ελλιπής παρακολούθηση.
- Μεγάλη απόσταση του σχολείου από τον συνοικισμό ή τον καταυλισμό τους.
- Ελλείψεις στην ένδυση και τα υλικά μέσα.
- Έλλειψη επαφής με τον συγκροτημένο (γραπτό) λόγο, έξω από το σχολικό σύστημα.
- Απορριπτική στάση των συμμαθητών τους και συχνά και των γονέων τους.

Οι νέες οικονομικές συνθήκες και η αστικοποίηση ανάγκασαν τους τσιγγάνους να εγκαταλείψουν τα παραδοσιακά επαγγέλματα που ασκούσαν στο παρελθόν. Σήμερα στρέφονται κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους στο γυρολογικό εμπόριο, στην παροχή υπηρεσιών και στην εποχιακή γεωργική απασχόληση (συγκομιδή). Όσον αφορά τους πληθυσμούς της έρευνας το 87,6% των αντρών ασχολείται με το γυρολογικό εμπόριο ενώ το 4,7% είναι τεχνίτες. Με την συγκομιδή προϊόντων ασχολείται σχεδόν το σύνολο του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και των παιδιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μετακινήσεις των εποχιακών τσιγγάνων ακολουθούν τις εποχές της συγκομιδής των διάφορων αγροτικών προϊόντων σε όλη την έκταση της χώρας (τουλάχιστον το 30% των εποχιακών τσιγγάνων προέρχονταν από το Νομό Βοιωτίας).

Το εισόδημα για τους περισσότερους τσιγγάνους δεν είναι σταθερό, αφού δεν διαθέτουν ακίνητη περιουσία και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την προσωπική τους εργασία. Το εισόδημα του 75,8% τσιγγάνων είναι ιδιαίτερα χαμηλό (χαμηλότερο από το 50% του μέσου εισοδήματος της χώρας). Το πρόβλημα αυτό εντείνεται από τις διώξεις που υφίστανται οι τσιγγάνοι από τις τοπικές αρχές και την αστυνομία στους χώρους εργασίας. Ο κυριότερος λόγος είναι ότι δεν διαθέτουν άδεια μικροπωλητή. Η άδεια εξάσκησης επαγγέλματος μικροπωλητή, επάγγελμα που ασκεί η πλειοψηφία των τσιγγάνων, ισχύει μόνο για ένα χρόνο και δεν ανανεώνεται αυτομάτως. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η έλλειψη της άδειας οφείλεται στην άγνοια της διαδικασίας απόκτησης της και στον νόμο 2000/91 ο οποίος είναι σχεδόν απαγορευτικός για την άσκηση πλανόδιου εμπορίου, γεγονός που δημιουργεί σημαντικά προσκόμματα στην άσκηση του επαγγέλματός τους. Η ραγδαία είσοδος Ποντίων προσφύγων στον χώρο του μικρεμπορίου και η προτίμηση των Αλβανών σαν εργάτες γης δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο την επαγγελματική δράση των τσιγγάνων. Οι ίδιοι εκφράζουν παράπονα για την ύπαρξη διακρίσεων σε βάρος τους, αναφέροντας ότι δεν εκδίδονται άδειες για την άσκηση του επαγγέλματος του μικροπωλητή για τους ίδιους, γεγονός που τους

οδηγεί στην ανεργία, ενώ αντίθετα παρέχονται άδειες στους Πόντιους Παλιννοστούντες[162].

Η παρουσία της Πολιτείας και των τοπικών φορέων είναι μάλλον υποτονική. Σύμφωνα με τους ίδιους τους τσιγγάνους, οι παρεμβάσεις τους περιορίζονται στην εφαρμογή προγραμμάτων αλφαβητισμού των τσιγγανόπαιδων, σε προγράμματα εμβολιασμού και σε προγράμματα εκπαίδευσης στην συγκομιδή εσπεριδοειδών[163].

7.4.4. Σύνοψη και συμπεράσματα

Λαμβάνοντας υπόψη τα προηγούμενα χαρακτηριστικά της ομάδας στόχου των τσιγγάνων, θεωρούμε ότι τα κυριότερα προβλήματα που ενέχει κάθε προσπάθεια ένταξής τους στην αγορά εργασίας είναι:[164]

- Το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και το πολύ υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού.
- Η απουσία επαγγελματικών δεξιοτήτων.
- Η εμμονή των τσιγγάνων στην άσκηση παραδοσιακών επαγγελμάτων, αγνοώντας τις υπόλοιπες επαγγελματικές δυνατότητες που προσφέρει η αγορά εργασίας.
- Η αρνητική αντιμετώπιση των τοπικών, αστυνομικών και άλλων αρχών στην προσπάθειά τους να ασκήσουν το επάγγελμά τους (αφαίρεση ή μη χορήγηση άδειας μικροπωλητή κλπ).
- Η προκατάληψη και η καχυποψία με την οποία αντιμετωπίζονται από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Οι τσιγγάνοι, όπως και οι αλλοδαποί μετανάστες υφίστανται σημαντικές διακρίσεις στους χώρους εργασίας.
- Η συνεχής μετακίνηση των πληθυσμών των τσιγγάνων αποτελεί σοβαρό παράγοντα που εμποδίζει την μόνιμη ένταξη τους στις τοπικές ή στην περιφερειακή αγορά εργασίας.

---

162 Μουχελή Α, 1993

163 Ζιώνου – Σιδέρη Α.., *Τα παιδιά των Τσιγγάνων στο πεδίο της Παιδαγωγικής*, άρθρο, Εκπαιδευτική Κοινότητα, τ. 30, 1995, σ. 28 – 31.

164 Από τις λίγες μελέτες σχετικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τσιγγάνων καθώς και τις αναγκαίες πολιτικές παρέμβασης βλ. Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης *Για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Τσιγγάνων* επιμ. Βασιλειάδου και Πολίτου, επίσης Μουχελή Α. (1996) *Τσιγγάνοι και Κοινωνικός αποκλεισμός* στον Τόμο Α' της έκθεσης του ΕΚΚΕ για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο καθώς και Κοκκινάκη Σ. (1983) *Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τόμος 48.

7.5. Αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών

7.5.1. Γενικά

Μονογονεϊκές οικογένειες θεωρούνται εκείνες στις οποίες τα ανήλικα παιδιά (κάτω των 18) μεγαλώνουν με ένα μόνο γονέα, ανεξάρτητα από την διάρκεια και τους λόγους απουσίας του άλλου γονέα και ανεξάρτητα από το αν στα πλαίσια της οικογένειας ζουν και άλλα ενήλικα άτομα[165].

Με βάση τον προηγούμενο ορισμό, για να χαρακτηριστεί μια οικογένεια ως μονογονεϊκή θα πρέπει να συντρέχει κάποια από τις παρακάτω περιπτώσεις :

α) Θάνατος του ενός γονέα

β) Διαζύγιο

γ) Ένας γονέας από την αρχή (π.χ ανύπαντρη μητέρα)

δ) Υιοθεσία ενός παιδιού μόνο από ένα άτομο

ε) Απουσία του ενός γονέα εξαιτίας εγκατάλειψης συζυγικής στέγης, μετανάστευσης, ή επαγγελματικής μετακίνησης για μεγάλο χρονικό διάστημα.[166]

Αντίθετα με τον θεσμό του γάμου που στην Ελλάδα και κυρίως στην υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση τίθεται συνεχώς σε μεγαλύτερη αμφισβήτηση, η γονεϊκότητα εκτός γάμου φαίνεται να ενισχύεται εξαιτίας δύο σημαντικών αλλαγών. Πρώτον, η ισότιμη, νομικώς, θέση που έχουν σήμερα τα παιδιά εκτός γάμου σε σχέση με τα παιδιά που γεννιούνται μέσα στον γάμο και δεύτερον, η μεγαλύτερη εμπλοκή του κράτους στις γονικές υποχρεώσεις. Την τάση αύξησης των μονογονεϊκών οικογενειών επιβεβαιώνει και η σημαντική διαχρονική αύξηση του αριθμού των διαζυγίων στην χώρα μας.

Η μονογονεϊκή οικογένεια δεν αποτελεί νέο φαινόμενο. Υπάρχουν όμως αναμφισβήτητα νέα χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν από εκείνη προηγούμενων εποχών. Αυτό οφείλεται στην αύξηση του τύπου μονογονεϊκών οικογενειών που είναι αποτέλεσμα διαζυγίου ή χωρισμού. Η περίπτωση των ανύπαντρων μητέρων συμβάλλει σε μικρότερο βαθμό στη διαμόρφωση του νέου φαινομένου στην Ελλάδα, ενώ ο αριθμός των χηρών συνεχώς μειώνεται εξαιτίας των καλύτερων συνθηκών διαβίωσης.

---

165 Ορισμός της Έκθεσης Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων,1989.

166 Βλ. και μελέτη *Κοινωνικός Αποκλεισμός και Μονογονεϊκές Οικογένειες*, Εθνικό Δίκτυο "Υγιείς Πόλεις", Γραμματεία του ΕΔΥΠ, Πάτρα, 1991. Επίσης στον τόμο του Ιδρύματος Σάκκη Καράγιωργα, Μαράτου Λ. (1998) *Οικογενειακή ρήξη, μονογονεϊκότητα και κοινωνικός αποκλεισμός-Η Ελληνική και Ευρωπαϊκή εμπειρία*, Κογκίδου Δ. (1998) *Σε αναζήτηση μιας νέας κοινωνικής πολιτικής για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού των μονογονεϊκών οικογενειών*.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 1μεταξύ των ετών 1960 και 1996 ο σχετικός δείκτης διαζυγίων σχεδόν τριπλασιάζεται ενώ οι γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου υπερδιπλασιάζονται.

Π ι ν α κ α ς 1

Εξέλιξη διαζυγίων και εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα,1960-96

ΕΤΟΣ	Δείκτης Διαζυγίων (Διαζύγια σε 100 γάμους)	Εκτός γάμου γεννήσεις σε 1000 γεννήσεις ζώντων
1960	4,2	12,4
1965	1,3	10,6
1970	5,2	11,1
1975	4,9	13,2
1980	10,7	14,0
1985	11,9	18,0
1990	10,2	21,7
1994	12,3	28,7
1995	12,8	30,3
1996	13,3	32,7

Πηγή : Επεξεργασία στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε

Τα ποσοστά διαζυγίων στην χώρα μας κυμαίνονται σε πολύ χαμηλότερα ποσοστά από αυτά που ισχύουν στις χώρες της Δυτικής και της Κεντρικής Ευρώπης. Για παράδειγμα η Γαλλία, η Γερμανία και η Μεγάλη Βρετανία έχουν ποσοστό διαζυγίων 30% έως 35%, ενώ στις Σκανδιναβικές χώρες το ποσοστό αυτό κυμαίνεται μεταξύ 40% και 45%

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα στοιχεία αναφέρονται σε εκτιμήσεις του ποσοστού των νοικοκυριών με ανήλικα παιδιά κάτω των 18 ετών για το έτος 1989 και κάτω των 16 ετών για το 1991. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι η χώρα μας έχει το χαμηλότερο ποσοστό μονογονεϊκών οικογενειών (5% - 5,7%) σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη της Ε.Ε. Τα υψηλότερα ποσοστά παρουσιάζονται σε χώρες με σχετικά υψηλό επίπεδο ανάπτυξης, όπως η Δανία (20,4%), η Μ. Βρετανία (19,0%) και η Γερμανία (15,4%). Η μειωμένη ένταση του προβλήματος στην χώρα μας οφείλεται κατά κύριο λόγο στην έλλειψη κοινωνικής προστασίας στις μονογονεϊκές οικογένειες (γονείς και παιδιά), στις γραφειοκρατικές δομές του δημοσίου τομέα οι οποίες δυσχεραίνουν την άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και κυρίως στην ισχυρή θέση που έχει ο θεσμός του γάμου και της οικογένειας στην Ελληνική κοινωνία.

Πίνακας 2

Μονογονεϊκές Οικογένειες (%) με ανήλικα παιδιά στις χώρες της Ε.Ε για τα έτη 1989 και 1991

ΧΩΡΑ	1989	1991
ΒΕΛΓΙΟ	10	14,6
ΔΑΝΙΑ	31	20,4
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	12	15,4
ΕΛΛΑΔΑ	5	5,7
ΙΣΠΑΝΙΑ	6	6,0
ΓΑΛΛΙΑ	11	10,8
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	9	10,7
ΙΤΑΛΙΑ	7	-
ΛΟΥΞ/ΡΓΟ	-	12,3
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	12	12,2
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	10	9,0
Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑ	15	19,0

Πηγή: Για το 1989, Eurostat, Labour Force Survey 1989, για το 1991, Eurostat, European Observatory on National Family Policies, 1995.

Ένας συνδυασμός πολλών παραγόντων αποδυναμώνει την σχέση των μονογονεϊκών νοικοκυριών με τους κύριους μηχανισμούς που παράγουν ή διανέμουν πόρους: την αγορά εργασίας, την οικογένεια και το κράτος. Σε γενικές γραμμές η καταπολέμηση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού των μελών των μονογονεϊκών οικογενειών απαιτεί την ανάπτυξη πολυδιάστατης κοινωνικής πολιτικής. Η ανάπτυξη αυτή μπορεί να γίνει σε σημαντικό βαθμό και μέσω των πόρων που διατίθενται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Για να αποτελέσουν οι μονογονεϊκές οικογένειες στόχο τέτοιων ενεργειών πρέπει να προσδιοριστούν με ακρίβεια οι ανάγκες τους και τα προβλήματα που εμποδίζουν την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας και γενικότερα στο κοινωνικό σύνολο. Τα κυριότερα από αυτά τα προβλήματα είναι:

- Η αλλαγή από ένα οικογενειακό status στο άλλο (π.χ. εξαιτίας διαζυγίου) φορτώνει τον μόνο γονέα με επιπλέον υποχρεώσεις για τις οποίες δεν διαθέτει τον απαιτούμενο χρόνο για να ασχοληθεί.
- Η ύπαρξη λιγότερων οικονομικά ενεργών μελών στα πλαίσια της οικογένειας έχει ως αποτέλεσμα το οικογενειακό εισόδημα να είναι σχετικά χαμηλό. Έχει αποδειχθεί, επίσης ότι οι συνθήκες στέγασης των μονογονεϊκών οικογενειών είναι μάλλον χειρότερες από αυτές των μη μονογονεϊκών.

- Εμπλοκή σε άτυπες μορφές εργασίας (ευκαιριακή απασχόληση, part time) και η, ως εκ τούτου, ανυπαρξία εργασιακών δικαιωμάτων (ασφάλιση, επιδόματα, άδειες κλπ.).
- Η έλλειψη υποδομής στη φροντίδα των ανήλικων παιδιών (παιδικοί σταθμοί, κλπ.) σε συνδυασμό με την δύσκολη οικονομική κατάσταση οδηγεί στην μακροχρόνια ανεργία των αρχηγών των μονογονεϊκών νοικοκυριών.
- Έλλειψη πληροφόρησης και ενημέρωσης τόσο για ζητήματα που αφορούν την αγορά εργασίας όσο και για το σύστημα κοινωνικής μέριμνας.
- Αδυναμία απόκτησης επαγγελματικών δεξιοτήτων και πείρας και κατά συνέπεια αδυναμία πρόσβασης στην αγορά εργασίας.
- Τα προβλήματα υγείας και φροντίδας των παιδιών είναι ένας επιπλέον παράγοντας που εμποδίζει την ένταξη ή την επανένταξη τους στην αγορά εργασίας.
- Η προκατάληψη με την οποία αντιμετωπίζει ο υπόλοιπος πληθυσμός αυτή την κοινωνική ομάδα (π.χ στην περίπτωση χωρισμένης ή άγαμης μητέρας). Το πρόβλημα αυτό είναι περισσότερο έντονο στον κοινωνικά περισσότερο συντηρητικό κόσμο της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

7.5.2. Σύνοψη

Ο όρος και μόνο "μονογονεϊκή οικογένεια" προσδιορίζει τις οικονομικές και άλλες δυσκολίες που συνδέονται με το γεγονός ότι μόνο ένας γονέας είναι αποκλειστικά υπεύθυνος για την ανατροφή των παιδιών του. Αναμφίβολα, ο χωρισμός και το διαζύγιο συντελούν συστηματικά στην χειροτέρευση του επιπέδου διαβίωσης μιας οικογένειας. Οι διάφορες εκθέσεις για τις μόνες μητέρες στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έδειξαν ότι αν και αυτές εργάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι το σύνολο των γυναικών με παιδί κάτω των 18 ετών, είναι πιο συχνά άνεργες συγκριτικά με τις υπόλοιπες γυναίκες. Ακόμη, διαπιστώθηκε ότι ο κίνδυνος της φτώχειας για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά είναι υψηλότερος. Το ποσοστό των μονογονεϊκών νοικοκυριών σε κατάσταση φτώχειας στην Ε.Ε (δηλαδή των νοικοκυριών που λαμβάνουν λιγότερο από το 50% του μέσου εισοδήματος, συμπεριλαμβανομένων των επιδομάτων που προβλέπονται) ήταν διπλάσιο από το αντίστοιχο ποσοστό των νοικοκυριών με δύο γονείς και παιδί κάτω των 18 ετών.

Σύμφωνα με έρευνα[167] του 1997 διαπιστώθηκε ότι με βάση των προηγούμενο ορισμό φτώχειας (50% του μέσου εισοδήματος) το 23.3% των μονογονεϊκών νοικοκυριών ήταν το 1994 φτωχά, έναντι ποσοστού φτωχών 16.9% στο σύνολο των νοικοκυριών της χώρας.

Εκτός όμως από την οικονομική διάσταση του προβλήματος οι μονογονεϊκές οικογένειες είναι λιγότερο ενσωματωμένες στον κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό περίγυρο απ' ότι ο γενικός πληθυσμός. Ένας συνδυασμός παραγόντων αποδυναμώνει την σχέση των μονογονεϊκών οικογενειών με τους κύριους μηχανισμούς που παράγουν ή διανέμουν πόρους, όπως η αγορά εργασίας, το κράτος κλπ. Πάντως ως προς την μορφή οργάνωσης της κοινωνίας στην οποία διαμένουν τα μονογονεϊκά νοικοκυριά δεν διαπιστώθηκε καμία ιδιαιτερότητα. Τα νοικοκυριά αυτά είναι διάσπαρτα σε όλους τους κοινωνικούς χώρους χωρίς καμία ιδιαίτερη συγκέντρωση.

Σε γενικές γραμμές τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες στην χώρα μας, είναι :

α) Δυσκολίες στην επαγγελματική τους αποκατάσταση παρά την μεγαλύτερη ανάγκη τους για εργασία.

β) Απασχόληση σε επαγγέλματα με χαμηλότερες σχετικά απαιτήσεις και παροχές.

γ) Χαμηλό βιοτικό επίπεδο και το ανεπαρκές οικογενειακό εισόδημα

δ) Προβλήματα παιδικής μέριμνας και φροντίδας των παιδιών τους

ε) Μεγαλύτερα προβλήματα στέγασης και συνθηκών διαβίωσης

στ) Προβλήματα κοινωνικής αποδοχής. Για παράδειγμα σε πολλές περιπτώσεις τα παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών παρουσιάζουν μαθησιακές δυσκολίες και τάσεις επιθετικότητας.

---

[167] Μητράκος Θ., Πανοπούλου Γ. και Τσακλόγλου Π. (1997), *Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος*, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Discussion Paper No 98-02.

7.6. Άτομα με ειδικές ανάγκες (Α.μ.Ε.Α)

7.6.1. Γενικά

Σύμφωνα με τον νόμο 1566/85 αριθμ. 32 ως "άτομα με ειδικές ανάγκες" θεωρούνται *"οι πάσχοντες από ειδικές ανεπάρκειες ή δυσλειτουργίες οφειλόμενες σε φυσικούς, διανοητικούς ή κοινωνικούς παράγοντες σε τέτοιο βαθμό, που είναι δύσκολο γι' αυτούς να συμμετέχουν στην γενική και επαγγελματική κατάρτιση, να βρουν εργασία ή να έχουν πλήρη συμμετοχή στην κοινωνία"*.

Ο παραπάνω ορισμός είναι φανερό ότι αφορά κυρίως άτομα που η πάθησή τους συνοδεύεται από σοβαρή και συνήθως μη αναστρέψιμη αναπηρία. Η αναπηρία αυτή είναι συνήθως σωματική, λειτουργική, νοητική, ψυχική ή κάποιος συνδυασμός των παραπάνω.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) διακρίνει ανάμεσα στην αναπηρία ως ατομικό χαρακτηριστικό, τα λειτουργικά προβλήματα που απορρέουν από αυτή (όρασης, ακοής, κίνησης, πνευματικά) και το μειονέκτημα (handicap) που αντιμετωπίζεται ως κοινωνική επίπτωση της αναπηρίας. Με άλλα λόγια ο Π.Ο.Υ. θεωρεί ότι μια φυσική μειονεκτικότητα δεν είναι αναπηρία στον βαθμό που δεν θέτει εμπόδια στην αυτοολοκλήρωση του ατόμου, όποια μορφή –επαγγελματική, προσωπική, πολιτική κ.α. –και αν λαμβάνει αυτή. Το Άτομο με Ειδικές Ανάγκες είτε γεννιέται με κάποια φυσική αδυναμία, είτε την αποκτά στην πορεία της ζωής του, μετά από κάποιο ατύχημα ή κάποια ασθένεια. Το δυστύχημα είναι ότι το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο στο οποίο εντάσσεται ο ΑμΕΑ συνηγορεί ώστε αυτή η αδυναμία να μετατραπεί σε αναπηρία, δηλαδή σε ανικανότητα του ατόμου να βάζει στόχους και να τους πραγματοποιεί όπως τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας.[168]

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, καταλήγουμε ότι ως ΑμΕΑ νοούνται:

1. Οι τυφλοί και όσοι έχουν σοβαρές διαταραχές στην όραση.
2. Οι κωφοί και βαρήκοοι.
3. Άτομα με σοβαρά κινητικά προβλήματα ή με αισθητηριακά προβλήματα (παραπληγία, τετραπληγία κλπ.)
4. Άτομα με νοητική καθυστέρηση.
5. Άτομα με ειδικές μαθησιακές και άλλες δυσκολίες.
6. Άτομα που πάσχουν από ψυχικές νόσους και συναισθηματικές αναστολές (όπως αυτές ορίζονται στην ψυχιατρική).

---

[168] Από τις λίγες μελέτες βλ. Κασιωτάκης Σ., Φακιολάς Ν., Παπαπέτρου Σ. (1996) *Φραγμοί στην εκπαίδευση και την επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες*, ΕΚΚΕ.

Νικολαΐδου Σ. (1996) *Ο αποκλεισμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες από τον Ελληνικό αστικό χώρο*, στην έκθεση του ΕΚΚΕ για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, καθώς και Κασιωτάκης Σ.,

7. Όσοι πάσχουν από επιληψία.
8. Άτομα που πάσχουν από την ασθένεια του Χάνσεν.
9. Άτομα με διαταραχές προσωπικότητας.

Σύμφωνα με την Ε.Ε., περισσότερο από το 10% του συνολικού πληθυσμού της Ευρώπης των 15 αποτελείται από Α.Μ.Ε.Α. Ως ομάδα, οι ΑΜΕΑ αντιμετωπίζουν ένα ευρύ φάσμα εμποδίων τα οποία δεν τους επιτρέπουν να επιτύχουν την πλήρη οικονομική και κοινωνική τους ένταξη. Κατά συνέπεια, υπάρχει ανάγκη για την ενσωμάτωση τους στο κοινωνικό σύνολο. Στα πλαίσια ικανοποίησης αυτής της ανάγκης, η Ε.Ε μέσο του Ε.Κ.Τ., της πρωτοβουλίας Horizon, και του προγράμματος δράσης Helios, προωθεί την κατάρτιση των ατόμων με ειδικές ανάγκες έτσι ώστε να εισέλθουν ή να επανέλθουν στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, η Επιτροπή προσανατολίζεται:

- Στην ισχυροποίηση του Ευρωπαϊκού Φόρουμ Ειδικών Αναγκών στην δημιουργία ενός οργάνου που θα επικυρώσει τους πρότυπους κανόνες του ΟΗΕ για τα άτομα με ειδικές ανάγκες.
- Στην εκπόνηση "κώδικα ορθής πρακτικής" που θα απευθύνεται στους εργοδότες.
- Στην προετοιμασία ενός κατάλληλου οργάνου που θα επικυρώσει τους πρότυπους κανόνες του ΟΗΕ σχετικά με την εξίσωση των ευκαιριών για τα άτομα με ειδικές ανάγκες
- Στην εξέταση και στην επίλυση του ζητήματος της προσβασιμότητας των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες στους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους (μέσα μεταφοράς, δημόσιες υπηρεσίες, χώροι εργασίας κλπ.) και στην έγκριση ειδικής οδηγίας σχετικά με τις συνθήκες μετακίνησης εργαζομένων με κινητικά μειονεκτήματα. [Λευκό βιβλίο για την Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική, 1994].

Οι αποφάσεις και ψηφίσματα που προσδιορίζουν την νομολογία και πολιτική για τα ΑΜΕΑ από την πλευρά της Ε.Ε. είναι:

- Σύσταση 86/379/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 24ης Ιουλίου 1986 για την απασχόληση των μειονεκτούντων ατόμων στην Κοινότητα (ΕΕ L 225 της 12.8.1986).
- Απόφαση 88/237/ΕΟΚ της Επιτροπής της 8ης Μαρτίου 1988 για την έγκριση προγράμματος γεωργικής ανάπτυξης των νησιών της Σκοτίας σύμφωνα με τον κανονισμό (ΕΟΚ) αριθ. 1402/86 (ΕΕ L 105 της 26.4.1988).

Φακιολάς Ν., Παπαπέτρου Σ. (1996) *Φραγμοί στην εκπαίδευση και την επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες*, ΕΚΚΕ.

- Απόφαση 89/658/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 18ης Δεκεμβρίου 1989 για την συνέχιση της ανάπτυξης του συστήματος Handynet στο πλαίσιο του προγράμματος Helios (ΕΕ L 393 της 30.12.1989).
- Ψήφισμα 90/C 162/02 του Συμβουλίου και των Υπουργών Παιδείας που συνέρχονται στα πλαίσια του Συμβουλίου της 31ης Μαΐου 1990 σχετικά με την ένταξη των μειονεκτούντων παιδιών και νέων στα κανονικά εκπαιδευτικά συστήματα (ΕΕ C 162 της 3.7.1990).
- Απόφαση 93/136/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25ης Φεβρουαρίου 1993 για την θέσπιση τρίτου κοινοτικού προγράμματος δράσης υπέρ των ατόμων με ειδικές ανάγκες (Helios II 1993-1996) (ΕΕ L 56 της 9.3.1993).

7.6.2. Παράγοντες που συμβάλλουν στον αποκλεισμό των ατόμων με ειδικές ανάγκες από την αγορά εργασίας

Μπορούμε να διακρίνουμε τους παράγοντες που συνήθως οδηγούν στον αποκλεισμό των ατόμων με ειδικές ανάγκες από την αγορά εργασίας, σε δύο μεγάλες ομάδες. Στους φυσικούς ή σωματικούς και στους κοινωνικούς[169].

Οι φυσικοί – σωματικοί παράγοντες, είναι :

- Ο περιορισμός της κινητικότητας
- Η δυσκολία στην επικοινωνία
- Η εξάρτηση από άλλα άτομα ή από μηχανήματα
- Η ανάγκη συχνής νοσηλευτικής φροντίδας
- Οι κοινωνικοί παράγοντες προέρχονται από την εν γένει αντιμετώπιση των Α.Μ.Ε.Α από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και είναι:
- Η προκατάληψη του κοινωνικού και του επαγγελματικού περίγυρου
- Η ανυπαρξία αστικής και αρχιτεκτονικής υποδομής που θα βελτιώσει την προσπέλαση σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους
- Η απουσία υποστηρικτικών δομών για τον ίδιο τον ασθενή όσο και για εκείνους που τον φροντίζουν.

Αντιλαμβανόμαστε ότι τα παραπάνω συντελούν στην μείωση της ικανότητας των ΑΜΕΑ για εργασία και στην συνεπαγόμενη μείωση των οικονομικών τους

---

169 Ψήφισμα 90/C 162/02 του Συμβουλίου και των Υπουργών Παιδείας που συνέρχονται στα πλαίσια του Συμβουλίου της 31ης Μαΐου 1990 σχετικά με την ένταξη των μειονεκτούντων παιδιών και νέων στα κανονικά εκπαιδευτικά συστήματα (ΕΕ C 162 της 3.7.1990).

πόρων, η οποία εντείνεται αν αναλογιστούμε το δυσβάστακτο κόστος της φροντίδας και της περίθαλψής τους .

Τα άτομα με ειδικές ανάγκες αποτελούν μια ομάδα – στόχο με πολλά και ιδιαίτερα προβλήματα. Η ένταξή στην αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από όλες τις πλευρές ως ιδιαιτέρως προβληματική. Τα χαρακτηριστικά των ατόμων με ειδικές ανάγκες που συντελούν στον αποκλεισμό τους από την αγορά εργασίας και γενικότερα στον αποκλεισμό τους από όλες σχεδόν τις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής είναι τα παρακάτω[170]:

- Ο περιορισμός της κινητικότητας και η δυσκολία επικοινωνίας.
- Η μείωση της ικανότητας για εργασία.
- Η εξάρτηση – σωματική και ψυχολογική – από άλλα άτομα και συχνά από μηχανήματα.
- Η φροντίδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες έχει αφεθεί, στις περισσότερες φορές, σχεδόν αποκλειστικά στην οικογένεια. Ο θεσμός της οικογένειας είναι πολύ ισχυρός τόσο στην Ελλάδα αλλά και ιδιαίτερα στην Περιφέρεια. Σε μερικές περιπτώσεις η άμεση εξάρτηση των ατόμων αυτών από την οικογένεια δημιουργεί κάποιες ανελαστικότητες στην εξειδίκευσή τους και στην ένταξη της αγοράς εργασίας.
- Η ανάγκη συχνής νοσηλευτικής φροντίδας και συνεχών προσπαθειών αποκατάστασης ή απλής διατήρησης λειτουργιών με ειδικές θεραπευτικές ασκήσεις
- Η προκατάληψη, τόσο του κοινωνικού περίγυρου, όσο και των εργοδοτών.
- Η έλλειψη αρχιτεκτονικής και αστικής υποδομής που θα επιτρέπει την ανεμπόδιστη προσπέλαση τόσο στους χώρους εκπαίδευσης και εργασίας, όσο και στους χώρους της πόλης γενικότερα.
- Η έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης για την πλειοψηφία των ατόμων αυτών, η οποία σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην ανισομερή χωροταξική κατανομή των ειδικών σχολείων και των σχολών επαγγελματικής κατάρτισης. Στην Περιφέρεια δεν υπάρχουν σχολές ή εργαστήρια κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες[171].

---

170 Χρυσάκης Μ. (1993) "Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην καταπολέμηση της φτώχειας", στο *Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής σήμερα*, Ιδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.

171 Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ. (1993) "Αλλαγές στη δομή και κατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα σε περίοδο διαρθρωτικών μεταβολών", στο Τ. Γιαννίτσης (επιμ) *Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή*, Gutenberg, Αθήνα.

- Οι περισσότερες από τις ειδικότητες που διδάσκονται στα σχολεία και στα εργαστήρια που τυχόν υπάρχουν, σχετίζονται με παραδοσιακές δραστηριότητες (κοπτική, ραπτική, υφαντική, κεραμική και άλλες).
- Οι σύγχρονες επαγγελματικές εξειδικεύσεις σε θέματα που πιθανόν να ενδιαφέρουν σήμερα την αγορά εργασίας, δεν έχουν αναπτυχθεί όσο πρέπει (όπως χειριστές ηλεκτρονικών υπολογιστών, γραφίστες κ.λπ).
- Η διστακτικότητα που παρατηρείται από την πλευρά της εργοδοσίας για την πρόσληψη ατόμων με ειδικές ανάγκες και η ανυπαρξία ειδικά διαμορφωμένων χώρων στις επιχειρήσεις και τους οργανισμούς, παρά τα κίνητρα που έχουν κατά καιρούς θεσπιστεί.
- Η άγνοια από πλευράς εργοδοτών του νομικού καθεστώτος που ισχύει για την απασχόληση ατόμων με ειδικές ανάγκες. Σε πολλές περιπτώσεις παρέχονται στις επιχειρήσεις οικονομικά και άλλα κίνητρα.

Αποτέλεσμα αυτής της πραγματικότητας είναι η παραμέληση, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η αδυναμία ένταξης ή επανένταξης των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην αγορά εργασίας[172]. Η μη επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων αυτών χειροτερεύει σημαντικά την κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση. Η κατάσταση γίνεται περισσότερο δραματική στις περιπτώσεις των λίγων οικογενειών με περισσότερα από ένα άτομα με ειδικές ανάγκες. Οι οικογένειες αυτές είναι σχεδόν καταδικασμένες στον κοινωνικό αποκλεισμό για περισσότερο από μία γενεά.

Η εξασφάλιση ενός στοιχειώδους εισοδήματος που να επιτρέπει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, η άρση των εμποδίων που δυσχεραίνουν την εισαγωγή τους στις τοπικές αγορές εργασίας, αλλά και η ψυχολογική υποστήριξη των οικογενειών τους και των ατόμων που τους φροντίζουν από ειδικευμένους κοινωνικούς λειτουργούς, είναι στόχοι που πρέπει να επιδιωχθούν άμεσα. Η άμεση σύνδεση των ατόμων με ειδικές ανάγκες με την αγορά εργασίας, όχι μόνο θα βελτιώσει την οικονομική τους κατάσταση, αλλά επιπλέον θα αμβλύνει και τα περισσότερα άλλα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

---

172 Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ. (1999) "Φτώχεια και ανισοκατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα μετά τη μεταπολίτευση", Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Discussion Paper No 1999/8.

7.6.3. Σύνοψη-Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, θεωρούμε ότι τα κυριότερα χαρακτηριστικά της ομάδας στόχου των ΑΜΕΑ είναι[173]:

- Τουλάχιστον το 80% αυτών είναι άτομα μεγαλύτερα των 25 ετών.
- Το ποσοστό των ανδρών είναι σαφώς υψηλότερο από αυτό των γυναικών.
- Μόνο το 16,9% του πληθυσμού των ΑΜΕΑ έχει φοιτήσει σε κάποιο ειδικό σχολείο, έστω και κατά διαστήματα.
- Η μεγάλη πλειοψηφία των σχολείων ειδικής αγωγής βρίσκονται στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τα άτομα με ειδικές ανάγκες που ζουν στην Επαρχία να αδυνατούν να φοιτήσουν σε τέτοιου είδους σχολεία.
- Τα έσοδα των ΑΜΕΑ προέρχονται κυρίως από επίδομα ή σύνταξη (86%), ανεξαρτήτως φύλου ή ηλικίας, η δε οικονομική τους κατάσταση είναι από μέτρια έως κακή για το 73% του συνόλου.
- Στην συντριπτική τους πλειοψηφία την φροντίδα τους αναλαμβάνει η οικογένειά τους (σύζυγοι, γονείς, παιδιά ή άλλοι συγγενείς). Το 30 % περίπου των ατόμων με ειδικές ανάγκες δεν δύναται να αυτοεξυπηρετηθεί.

---

173 Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (1998), "Μελέτες για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα: Επισκόπηση, μεθοδολογικά προβλήματα, τάσεις και προοπτικές", παρουσιάσθηκε στο 6ο συνέδριο του "Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα", Θεσσαλονίκη, (27-29 Νοεμβρίου 1996). Δημοσιεύθηκε στον τόμο *ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σελ. 239-265.

7.7. Έλληνες παλιννοστούντες και πολιτικοί πρόσφυγες

7.7.1. Γενικά

Το ζήτημα της παλιννόστησης των Ελλήνων της διασποράς και ιδιαίτερα αυτών που προέρχονται από τις Παραευξήνιες χώρες και από την Βόρεια Ήπειρο είναι σύνθετο. Παλιννόστηση δεν σημαίνει απλώς εγκατάλειψη σε νέο ζωτικό χώρο αλλά και κυρίως αλλαγή κοινωνίας και πολιτισμού. Σε τελική ανάλυση οι ομογενείς Έλληνες γίνονται αποδεκτοί από την Ελληνική κοινωνία, μόνο όταν μπορούν να αποδείξουν εμπράκτως ότι ανήκουν στο Ελληνικό έθνος με βάση κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (π.χ η γλώσσα). Συνήθως οι Έλληνες παλιννοστούντες αντιμετωπίζονται στην αγορά εργασίας ως εργαζόμενοι "β΄ κατηγορίας" και χρησιμοποιούνται σε επαγγέλματα που δεν θέλουν να ασκήσουν οι υπόλοιποι έλληνες. Αυτό συνήθως συμβαίνει, παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις το μορφωτικό τους επίπεδό είναι ανώτερο από αυτό του Ελληνικού πληθυσμού. Οι κυριότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τους παλιννοστούντες να ενταχθούν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας είναι[174]:

- Η ελλιπής γνώση της Ελληνικής γλώσσας. Το 38 % των Ελλήνων παλιννοστούντων δεν καταλαβαίνει επαρκώς την Ελληνική γλώσσα και το 78 % δεν γράφει καθόλου στα Ελληνικά.. Χωρίς βασικές γλωσσικές γνώσεις όχι μόνο αποβαίνει αδύνατη η ένταξή τους στην αγορά εργασίας, τουλάχιστον σε θέσεις ανάλογες των προσόντων τους αλλά δυσχεραίνεται σημαντικά και η κοινωνικοποίησή τους.
- Αν και σε γενικές γραμμές οι έλληνες παλιννοστούντες δεν αντιμετωπίζονται με φανερή προκατάληψη από το σύνολο του πληθυσμού, αντιμετωπίζουν δυσκολίες στις καθημερινές συναναστροφές τους και πολύ συχνά τους υποτιμούν ως πολιτιστικά υποδεέστερους. Η αντιμετώπιση αυτή μεταφράζεται με πολύ υψηλό ποσοστό ανεργίας (58%) και με απασχόληση σε βαριές και κακοπληρωμένες δουλειές[175].
- Η εμμονή τους σε πατριαρχικές, παραδοσιακές αξίες, παρά το γεγονός της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών, δυσκολεύει σημαντικά την

---

174 Μητράκος Θ. (2000), *Οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα: Μέτρηση, δομή, διαχρονικές μεταβολές και διεθνείς συγκρίσεις*, Ph.D. Thesis, Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

175 Κανελλόπουλος Κ. (1986) *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*, Επιστημονικές Μελέτες 22, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.

οικονομική και κοινωνική τους ένταξη, τουλάχιστον όσων είναι εγκατεστημένων σε αστικά κέντρα[176].

- Το γεγονός ότι κάποια μέλη των οικογενειών τους συχνά παραμένουν στην χώρα προέλευσης, τους αναγκάζει να ταξιδεύουν συχνά και με αυτό τον τρόπο καθίσταται αδύνατη η μόνιμη απασχόλησή τους.
- Πολλές φορές η κατάσταση υποαπασχόλησή και οι άμεσες οικονομικές τους ανάγκες δυσχεραίνουν την αναζήτηση μονιμότερης εργασίας ή και εξειδίκευσής τους.
- Στην περίπτωση των Βορειοηπειρωτών το χαμηλό τους εκπαιδευτικό επίπεδο δυσχεραίνει οποιαδήποτε προσπάθεια εξειδίκευσής τους σε επαγγέλματα υπηρεσιών με αυξημένες πιθανότητες επαγγελματικής ένταξής τους στην αγορά εργασίας.
- Οι δυσκολίες πρόσβασης σε υπηρεσίες, λόγω έλλειψης γνώσεων σχετικά με το ισχύον νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο.
- Οι πολιτιστικές διαφορές που συχνά οδηγούν σε γκετοποίηση, διακρίσεις και στιγματισμός.
- Η μη αναγνώριση προηγούμενης εκπαίδευσης και τίτλων σπουδών.

Στην παρούσα ενότητα θα διερευνήσουμε την ομάδα-στόχο των Ελλήνων παλιννοστούντων από χώρες του εξωτερικού[177]. Πρόκειται για ομογενείς που για διάφορους λόγους (πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς κλπ) επαναπατρίζονται από χώρες του εξωτερικού. Όσον αφορά την ένταξή τους στην εγχώρια αγορά εργασίας και γενικά την κοινωνική και οικονομική ενσωμάτωση τους τις περισσότερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν οι παλιννοστούντες από τις Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και οι Βορειοηπειρώτες ομογενείς. Η ένταξη των δύο παραπάνω ομάδων θεωρείται προβληματική, διότι :

- Η μετεγκετάστασή τους ήταν προϊόν πολιτικών αποφάσεων μάλλον, παρά κοινωνικών διεργασιών.
- Επειδή προέρχονται από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αντιμετωπίστηκαν και αντιμετωπίζονται τουλάχιστον με καχυποψία από τον εγχώριο πληθυσμό.[178]

---

176 Petmesidou M. (1996) "Greece, Turkey and Cyprus: Poverty research in a policy vacuum", in E. Oyen, S.M. Miller and S. Abdus Samad (eds.) *Poverty: A global review*, Scandinavian University Press, Oslo-Stockholm-Copenhagen-Boston.

177 Βλ. Laserwitz, B. and Rowitz, L., "The Three Generations Hypothesis," In: American Journal of Sociolody, 1964/29/529-538. Επίσης, Marcson, S., "Intermarridge and Generational Status," In: Phylon 1951/7/357-363.

178 Μια πολύ καλή παρουσίαση των προβλημάτων που αντιμετώπισαν οι παλιννοστούντες κατά τον επαναπατρισμό τους μπορεί να βρει κανείς στο Τσακίρης Κ., (1996) "Πόντιοι

7.7.2. Λόγοι μετανάστευσης

Την περίοδο 1988-1995, ο ρυθμός παλιννόστησης των ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία (ομογενείς από την Βόρειο Ήπειρο) κλιμακώθηκε σχεδόν γεωμετρικά. (βλ. Πίνακα 3). Συγκεκριμένα, μέσα στα οκτώ αυτά έτη έφτασαν στην Ελλάδα 52.443 ομογενείς από τις Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (οι οποίοι αποτελούν το 11,6 % του συνόλου των παλιννοστούντων) και 79.562 ομογενείς από την Βόρειο Ήπειρο (17,6% του συνόλου των παλιννοστούντων αυτής της περιόδου)[179].

Παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση" στο ΕΚΚΕ, *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Αθήνα. Επίσης στο ίδιο δες Κοτζαμάνης Β., Πετρονώτη Μ. και Τζωρτζοπούλου Μ., (1996) "Πολιτικοί πρόσφυγες: εξελίξεις και θέματα πολιτικής"

[179] R. Mayo - Smith ,΄΄ Emigration and Immigration A Study in Social Sdience ΄΄, βλ. E. Vlachos στο ΄΄ The Assimilation of Greeks in the United States΄΄, Athens , EKKE,1968, σ. 25.

Πίνακας 3

Παλιννοστούντες από την πρώην ΕΣΣΔ, 1988-1995

Έτος	Από την πρώην ΕΣΣΔ	Ποσοστό %	Ποσοστό επί του συνόλου των Παλ/ντων
1988	527	1,0	0,9
1989	1.365	2,6	2,37
1990	6.741	12,9	11,83
1991	13.863	26,4	24,15
1992	11.420	21,8	19,89
1993	8.563	16,3	14,91
1994	4.907	9,4	8,54
1995	5.057	9,6	8,81
Σύνολο	**52.443**	**100,0**	**11,6**

Πηγή: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1999.

Παρατηρούμε ότι περίπου το 64% των παλιννοστούντων από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ (33.846 άτομα) και το 65% των παλιννοστούντων από την Αλβανία (52.445 άτομα) εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα την τριετία 1991-1993. Την ίδια περίοδο αυξήθηκε σημαντικά η αναλογία των παλιννοστούντων από την Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία στο σύνολο των επαναπατρισθέντων. Συγκεκριμένα, το 1991 οι παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση αποτέλεσαν το 24,15% του συνόλου των παλιννοστούντων, το 1992 το 19,89% και το 1993 το 14,91%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους ομογενείς από την Αλβανία ήταν 31,9%, 33,8% και 25,3%. Ο πιθανότερος λόγος που στην συγκεκριμένη τριετία εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα ο κυριότερος όγκος των παλιννοστούντων από τις δύο αυτές χώρες, είναι πιθανά η πολιτική των κυβερνήσεων εκείνης της περιόδου που υποκίνησαν και συχνά ενίσχυσαν αυτή την εγκατάσταση. Επιπλέον, οι πολιτικές αποφάσεις και οι συγκυρίες της περιόδου αυτής ευνόησαν τον επαναπατρισμό των ομογενών από τις χώρες αυτές.

Πίνακας 4

Παλιννοστούντες από την Αλβανία, 1988-1995

Έτος	Από την Αλβανία	Ποσοστό %	Ποσοστό επί του συνόλου των Παλ/ντων
1988	1.125	1,4	1,9
1989	2.541	3,2	4,5
1990	9.024	11,3	18,5
1991	18.332	23,0	31,9
1992	19.425	24,4	33,8
1993	14.688	18,5	25,3
1994	7.005	8,8	12,1
1995	7.422	9,3	12,9
Σύνολο	**79.562**	**100,0**	**17,6**

Πηγή: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1999.

Τα κυριότερα αίτια που συνέβαλαν στην μετεγκατάσταση στην Ελλάδα, όπως προέκυψαν από την σχετική βιβλιογραφία και ειδική έρευνα που πραγματοποίησε η ΓΓΑΕ, είναι:[180]

- Η διάθεση για επαναπατρισμό,
- Οικογενειακοί λόγοι (συνένωση με συγγενείς, κλπ), και
- οικονομικοί λόγοι (βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας ζωής)

Εντύπωση προκαλεί η σχεδόν παντελής απουσία αναφοράς πολιτικών λόγων, ως αίτιο παλιννόστησης. Ειδικότερα, από την έρευνα της ΓΓΑΕ μόνο το 3,4% ανέφερε ως αίτιο παλιννόστησης τις εθνικιστικές ταραχές, ενώ ένα 13,7% του δείγματος ανέφερε τις διώξεις που είχαν υποστεί.

Δεν παρατηρείται σημαντική συσχέτιση που να συνδέει τα αίτια της παλιννόστησης με το φύλο, τον βαθμό αστικότητας ή την περιοχή ή χώρα

---

180 Βλ. Μαράτου-Αλιπράντη Λ (1996) *"Ξένο εργατικό δυναμικό: τάσεις και το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης"*, Κατζαμάνης Β. κ.ά. (1996) *"Πολιτικοί πρόσφυγες: εξελίξεις και θέματα πολιτικής"*, Τσακίρης Κ. (1996) *"Πόντιοι παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση"*, ΓΓ Απόδημου Ελληνισμού (1990) *"Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και προβλήματα των Ποντίων από την Σοβιετική Ένωση: Μία προκαταρκτική προσέγγιση"*, Οικονομικός Ταχυδρόμος ειδική έκδοση 14-7-94 *"Οι άγνωστοι Έλληνες του Πόντου"*, Μάρκου Γ. (1991) *"Η πολυπολιτισμικότητα της Ελληνικής κοινωνίας, η διαδικασία διεθνοποίησης και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης"* ΥΠΕΘΟ, ΓΓ Λαϊκής Επιμόρφωσης, ΓΓ Απόδημου Ελληνισμού (1985) *"Λαϊκή επιμόρφωση και μετανάστευση"*.

προέλευσης (Νότια Αλβανία, δημοκρατίες της πρώην ΕΣΣΔ κλπ). Αντιθέτως όσοι ανήκουν στις μεγαλύτερες, ηλικιακά, ομάδες αναφέρονται συχνότερα σε πατριωτικά αίτια, ενώ οι νεώτεροι σε οικογενειακούς λόγους.. Η τάση αυτή είναι αναμενόμενη δεδομένου ότι οι νεώτεροι συνήθως ακολουθούν την οικογένεια, όταν αυτή εγκαθίσταται αλλού.

Η χαμηλή προτεραιότητα των πολιτικών λόγων καθώς και η απουσία συσχετίσεων μεταξύ τόπου προέλευσης και λόγων παλιννόστησης θα πρέπει να μας προβληματίσουν αν λάβουμε υπόψη ότι η έρευνα πραγματοποιήθηκε στον ελλαδικό χώρο, μακριά από τα πεδία σύγκρουσης. Αυτό πιθανά σημαίνει ότι αφετέρου οι ολοκληρωτικές εμπειρίες επέδρασαν ομοιόμορφα στις συνειδήσεις των παλιννοστούντων, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική τους μετακίνηση και αφετέρου ότι δεν θέλουν να διακυβεύσουν ορισμένα δικαιώματα (π.χ. μεταφορά ασφαλιστικών δικαιωμάτων, επανεγκατάσταση στην χώρα προέλευσης κ.α)

7.7.3. Στατιστικά στοιχεία

Εκτός από την Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού δεν υπάρχει σχετικός φορέας που να αναλαμβάνει την καταγραφή των ελλήνων παλιννοστούντων στον ελληνικό χώρο. Εξαιτίας της έλλειψης επαρκών στοιχείων για την Περιφέρεια Πελοποννήσου προχωρήσαμε σε επικοινωνία με τους τοπικούς συλλόγους παλιννοστούντων. Με την βοήθειά τους πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου μέσο ειδικά σχεδιασμένων ερωτηματολογίων με τα οποία καταγράψαμε τα δημογραφικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των ελλήνων παλιννοστούντων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου.

7.7.4. Συνθήκες στέγασης

Το πρόβλημα της στεγαστικής αποκατάστασης των Ποντίων ομογενών αναδεικνύεται σαν το ζωτικότερο πρόβλημα. Αυτό οφείλεται κυρίως στη μαζικότητα της «παλιννόστησης» αλλά και στο γεγονός ότι το μέγεθος των νοικοκυριών των παλιννοστούντων είναι κατά κανόνα μεγαλύτερο από αυτό των υπόλοιπων Ελλήνων. Από την άλλη πλευρά, η ελληνική πολιτεία η οποία δεν είχε προετοιμαστεί κατάλληλα για την μαζική εγκατάσταση των παλιννοστούντων.

Από τη έρευνα προέκυψε, ότι ένα μεγάλο ποσοστό (69%) των επαναπατρισθέντων ομογενών νοικιάζει την κατοικία του, ενώ το 29% κατοικεί με συγγενείς και φίλους. Το ποσοστό αυτών που έχουν ιδιόκτητη κατοικία είναι ασήμαντο, όπως ασήμαντο είναι και το ποσοστό όσων κατοικούν σε παράγκες και πρόχειρα κτίσματα. Η πυκνότητα κατοίκησης είναι περίπου 2,5 άτομα ανά δωμάτιο. Σε σύγκριση με τα ελληνικά νοικοκυριά, όπου ο αντίστοιχος δείκτης είναι ένα άτομο ανά δωμάτιο, παρατηρείται πολύ μεγαλύτερη πυκνότητα κατοίκησης στους ομογενείς.

7.7.5. Μορφωτικό επίπεδο

Το μορφωτικό επίπεδο των παλιννοστούντων Ποντίων είναι ανώτερο από αυτό του Ελληνικού πληθυσμού. Το 13,2% των Ποντίων είχαν ανώτερη και ανώτατη μόρφωση έναντι 9,1% του ελληνικού πληθυσμού. Όσοι έχουν τελειώσει μόνο δημοτικό ανέρχονται στο 46,4% του συνόλου. Σχετικά υψηλό είναι το ποσοστό των αναλφάβητων (8,1%).

Καμία σημαντική συσχέτιση δεν παρατηρείται μεταξύ του εκπαιδευτικού επιπέδου και του μεγέθους της πόλης καταγωγής. Εντούτοις είναι δυνατό να διαγνωστούν συσχετίσεις με: (1) την ηλικία, όπου παρατηρείται η αναμενόμενη τάση για τους μεγαλύτερους σε ηλικία να έχουν κατώτερη μόρφωση (2) το φύλο, όπου οι γυναίκες υπερισχύουν στα ανώτερα (15,4% προς 11,5%) αλλά και στα κατώτερα (13,4% προς 4,7%) επίπεδα μόρφωσης, (3) τον τόπο γέννησης, όπου οι καταγόμενοι από το Καζακστάν έχουν ανώτερα επίπεδα μόρφωσης από τους καταγόμενους από τον Καύκασο (Γεωργία).

7.7.6. Ασχολία και Επάγγελμα στην Ελλάδα

Η πλειοψηφία των παλιννοστούντων (53%) δηλώνουν ότι δεν έχουν καταφέρει να βρουν σταθερή δουλειά. Όσοι εργάζονται απασχολούνται σε περιστασιακές εργασίες, όπως οι οικοδομές, ως εργάτες και σε αγροτικές εργασίες. Μόνο ποσοστό 15% από αυτούς εργάζεται με σαφή σχέση εργασίας και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη κυρίως στους κλάδους των εστιατορίων-ξενοδοχείων και της βιοτεχνίας.

Υψηλότερα επίπεδα ανεργίας παρατηρούνται στους νεοαφιχθέντες σε αυτούς δηλαδή που έφθασαν στην χώρα μας μετά το 1996 (62%) και σε αυτούς που ανήκουν στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες. Αντίθετα, δεν παρατηρείται ουσιαστική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών σχετικά με το επίπεδο ανεργίας. Εντούτοις, ένα σχετικά υψηλό ποσοστό των γυναικών (22,5%) δήλωσαν ως επάγγελμα «οικιακά». Πιθανολογείται όμως ότι το ποσοστό των παλιννοστούντων γυναικών που δηλώνουν «οικιακά» θα ήταν χαμηλότερο υπό ευνοϊκότερες συνθήκες της αγοράς εργασίας. Ένας επιπλέον λόγος είναι η διάρθρωση της οικογένειας των παλιννοστούντων μεταναστών. Οι οικογένειες αυτές χαρακτηρίζονται ως πατριαρχικές και βαθιά συντηρητικές. Στα πλαίσια αυτών των οικογενειών, η γυναίκα δύσκολα αναγνωρίζεται ως οικονομικό άτομο και ακόμη πιο δύσκολα στρέφεται προς την αγορά εργασίας για να ενισχύσει το οικογενειακό εισόδημα.

Το μεγάλο ποσοστό ανεργίας και κυρίως υποαπασχόλησης των παλιννοστούντων καθιστά πρόδηλη την άσχημη οικονομική τους κατάσταση. Η κατάσταση αυτή εντείνεται δεδομένου των σχετικά χαμηλών αμοιβών που απολαμβάνουν τα άτομα αυτά στην περίπτωση που εργάζονται. Γενικά οι διακρίσεις που γίνονται σε βάρος

στον χώρο της αγοράς εργασίας από κάθε άποψη δυσχεραίνουν την οικονομική τους κατάσταση.

7.7.7. Σύνοψη-Προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι παλιννοστούντες

Τα κυριότερα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των ελλήνων παλιννοστούντων, όπως αυτά προέκυψαν από την προηγούμενη ανάλυση, είναι:

- Το μεγαλύτερο ποσοστό (69%) του πληθυσμού της έρευνας αποτελείται από άνδρες.
- Η συντριπτική τους πλειοψηφία (95%) προέρχεται από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες του Καζακστάν, του Ουζμπεκιστάν και της Γεωργίας και ζούσε σε μεγάλα αστικά κέντρα.
- Τα 3/4 του πληθυσμού του δείγματος είναι παντρεμένοι και μόνο το 14,0% είναι άγαμοι.
- Το μορφωτικό επίπεδο των παλιννοστούντων είναι σχετικά υψηλότερο από αυτό των υπόλοιπων ελλήνων. Το 13,0 % των πρώτων είναι απόφοιτοι ανώτατης ή ανώτερης εκπαίδευσης.
- Σχεδόν το 53% των ερωτηθέντων δεν έχουν βρει σταθερή δουλειά.
- Οι παλιννοστούντες, στις χώρες προέλευσης εργάζονταν σε πληθώρα επαγγελμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 17% των ερωτηθέντων εργάζονταν ως επιστημονικό προσωπικό. Αντιθέτως, στην Ελλάδα, εργάζονται μάλλον σε σκληρές και ευκαιριακές εργασίες (εργάτες γης, οικοδόμοι κ.λπ).

7.8. Νόμιμοι αλλοδαποί μετανάστες

7.8.1. Γενικά

Αν και στα πλαίσια της Ελληνικής κοινωνίας δεν υπάρχει παράδοση ξενοφοβίας και ρατσισμού, εντούτοις οι σημαντικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας ως προς τα δικαιώματα, τις συνθήκες εργασίας αλλά και διαβίωσης γενικότερα των μεταναστών, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια του νομικού καθεστώτος, οδηγούν αναμφίβολα την κοινωνική αυτή ομάδα στον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση[181].

Η απουσία στοιχειωδών μέτρων για την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των αλλοδαπών μεταναστών και η περιοριστική μεταναστευτική πολιτική που ακολουθεί η χώρα μας (νόμος 1975/91) τους καθιστά σχεδόν ανεπιθύμητους και δημιουργεί σημαντικά προσκόμματα στην ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Οι αμοιβές των αλλοδαπών μεταναστών είναι χαμηλότερες από αυτές των ελλήνων και γενικά απασχολούνται σε βαριές και ανθυγιεινές εργασίες, ενώ αντιμετωπίζουν συνεχώς το φάσμα της υποαπασχόλησης και ανεργίας. Άλλες παράμετροι που εντείνουν τον αποκλεισμό των αλλοδαπών μεταναστών από την αγορά εργασίας είναι:

- Η μη ικανοποιητική γνώση της Ελληνικής γλώσσας.
- Οι περιορισμένες επαγγελματικές δεξιότητες που έχουν, σε αντίθεση με τους Έλληνες παλιννοστούντες, και το γεγονός ότι αγνοούν τα λεγόμενα "σύγχρονα" επαγγέλματα.
- Το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο.
- Η στερεοτυπική αντίληψη που έχουν οι Έλληνες για τους αλλοδαπούς μετανάστες -κυρίως για τους Αλβανούς- που τους συνδέει με παράνομες δραστηριότητες και με αύξηση της εγκληματικότητας.
- Το αναχρονιστικό νομικό καθεστώς που δυσχεραίνει σημαντικά την απόκτηση άδειας εργασίας. Το άρθρο 14 του νόμου 1975/91 μάλιστα απαγορεύει την εγκατάσταση της οικογένειας του αλλοδαπού στην χώρα μας πριν από την πάροδο πενταετίας από την χορήγηση της σχετικής άδειας παραμονής. Με αυτό

---

181 Βλ. Ν. Σαρρής. Εισαγωγή στην Κοινωνιομετρία στην Ομαδική ψυχοθεραπεία και τι ψυχόδραμα. Σελ.18.» Τα μέλη της ευρύτερης κοινωνίας αντιλαμβάνονται και αναγνωρίζουν πότε ορισμένα άτομα ανήκουν σε μια συγκεκριμένη ομάδα».Βλ. Δ. Γεώργα. Κοινωνική ψυχολογία. Σελ.17., « ...η γνώμη των απέξω είναι άσχετη και το μόνο που μετράει είναι το αίσθημα του «εμείς» που μοιράζονται τα μέλη, οι συλλογικές τους παραστάσεις, η εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους και για τους άλλους».

τον τρόπο αποτρέπεται η μόνιμη εγκατάσταση των αλλοδαπών στην Ελλάδα και η άσκηση ενός μόνιμου επαγγέλματος.

- Η απουσία οποιασδήποτε ρύθμισης που να αφορά την ενσωμάτωση των αλλοδαπών στην ελληνική κοινωνία και την βελτίωση των συνθηκών πρόσβασης στην αγορά εργασίας.

Η Ελλάδα καθ' όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα υπήρξε χώρα αποστολής μεταναστών, με πιο πρόσφατο μεταναστευτικό κύμα εκείνο που άρχισε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και κράτησε έως την αρχή του 1970. Εντούτοις, κατά την τελευταία 20ετία και ιδίως μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μετατράπηκε σταδιακά σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Οι μετανάστες, χρησιμοποιούν την χώρα μας είτε ως τόπο μακροχρόνιας εγκατάστασης, στον οποίο τους προσφέρονται καλύτερες επαγγελματικές και εισοδηματικές προοπτικές, είτε ως "ενδιάμεσο σταθμό" προς άλλες, περισσότερο αναπτυγμένες χώρες.[182]

Στις αρχές της δεκαετίας του '70, αυξήθηκε η εισροή ξένου εργατικού δυναμικού στην χώρα μας, φαινόμενο που αποδίδεται στην αύξηση των επενδύσεων. Έως τις αρχές της δεκαετίας του '80, ο αριθμός των αλλοδαπών μεταναστών έφθασε τα 30,000 άτομα, εκ των οποίων το μεγαλύτερο ποσοστό διέθετε άδεια εργασίας.

Στο τέλος της ίδιας δεκαετίας, ο συνολικός αριθμός των ξένων στη χώρα μας υπερδιπλασιάζεται και διαφοροποιείται σημαντικά όσον αφορά τη σύνθεση και τη χώρα προέλευσης. Ο αριθμός των αλλοδαπών που προέρχονται από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αυξάνεται σημαντικά. Παράλληλα όμως, αυξάνεται και η εισροή μεταναστών από τις χώρες της πρώην Ανατολικής Ευρώπης και κυρίως από την γειτονική μας Αλβανία. Εκείνη την περίοδο γνωρίζει σημαντική αύξηση και ο αριθμός των μεταναστών που προέρχονται από χώρες της Αφρικής και της Ασίας.

Οπωσδήποτε, τα δεδομένα αυτά δεν περιλαμβάνουν τους λαθρομετανάστες, οι οποίοι εισέρχονται στη χώρα μας με διάφορους τρόπους και στη συνέχεια εργάζονται παράνομα. Η ακριβής σύλληψη του αριθμού των λαθρομεταναστών

---

182 Περισσότερα για τα μεταναστευτικά κύματα που έλαβαν χώρα στον 20ο αιώνα δες Λ.Μαράτου-Αλιπραντή (1996) "Ξένο εργατικό δυναμικό: τάσεις και το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης", στο ΕΚΚΕ, *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Αθήνα. Επιπλέον, Βέικου Μ (1998) "Αναγκαστική μετανάστευση: Στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού και εθελοντικής αποδοχής ανισοτήτων", Κόντης Α (1998) "Ημεδαπό και αλλοδαπό εργατικό δυναμικό στην Ελληνική αγορά εργασίας" στον τόμο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα με τίτλο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*.

είναι αδύνατη, ωστόσο το Υπουργείο Εργασίας υπολογίζει ότι ο αριθμός τους ανέρχεται περίπου σε 500.000 άτομα.

Γενικά, στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας δεν υπήρχε παράδοση ξενοφοβίας και ρατσισμού – προφανώς εξαιτίας του χαμηλού αριθμού των μεταναστών στην χώρα μας. Εντούτοις, η μεγάλη εισροή αλλοδαπών εργαζόμενων στην εγχώρια αγορά εργασίας τα τελευταία χρόνια και οι ποσοτικές και ποιοτικές διαφοροποιήσεις που επέφεραν σε αυτήν, είναι φαινόμενα τα οποία αντιμετωπίστηκαν μάλλον αρνητικά από τους Έλληνες. Οι μετανάστες μετέβαλαν τους όρους τις προσφοράς εργασίας και συμπίεσαν τους μισθούς-αποτέλεσαν συνεπώς ένα πλεόνασμα φθηνής εργατικής δύναμης και φυσιολογικά, αντιμετωπίστηκαν ως απειλή από το εγχώριο εργατικό δυναμικό. Η αύξηση της εγκληματικότητας που ως ένα σημείο οφείλεται και στους αλλοδαπούς μετανάστες, συνετέλεσε ακόμη περισσότερο στην εμφάνιση εκδηλώσεων ξενοφοβίας και ρατσισμού, οδήγησε στον κοινωνικό αποκλεισμό τους και ειδικότερα στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας[183].

Οι διακρίσεις που υφίστανται οι αλλοδαποί μετανάστες στην αγορά εργασίας συνήθως παίρνουν την μορφή χαμηλότερων αμοιβών για την ίδια ή ίσης αξίας εργασία, άνισης πρόσβασης στα διάφορα επαγγέλματα, άνισης μεταχείρισης στις προαγωγές και στην επαγγελματική εξέλιξη και μεγαλύτερες πιθανότητες απόλυσης. Δεν είναι τυχαίο ότι στην συνείδησή μας ο Αλβανός εργαζόμενος συνδέεται στερεοτυπικά με τις αγροτικές και χειρονακτικές εργασίες, ο Πολωνός με τις οικοδομικές δουλειές κλπ [184]

7.8.2 Μεθοδολογία και στατιστικά στοιχεία

Η καταγραφή των νόμιμων αλλοδαπών μεταναστών στηρίχθηκε αρχικά σε στοιχεία που μας παραχώρησε το Υπουργείο Εργασίας. Εντούτοις, τα στοιχεία του Υπουργείου δεν εντοπίζουν τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των αλλοδαπών μεταναστών. Για να καλυφθεί αυτή η έλλειψη στραφήκαμε στις τοπικές υπηρεσίες των Οργανισμών απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού, στα μητρώα των οποίων έχουν καταγραφεί οι μετανάστες που έως το τέλος του 1998 είχαν κάνει αίτηση για πράσινη κάρτα. Θα πρέπει να τονιστεί ότι στην παρούσα χρονική στιγμή οι εγγραφέντες για χορήγηση κάρτας στα αρχεία των υπηρεσιών του ΟΑΕΔ δεν μπορούν να θεωρηθούν ως νόμιμοι μετανάστες. Από συζητήσεις με παράγοντες του οργανισμού έγινε σαφές

---

[183] E. Durkheim ΄΄The Study of Sociology , The Principles of Sociology΄΄, βλ. E. Evans Pritchard , στο ΄΄ Κοινωνική ανθρωπολογία΄΄., Μετ. Α.Παρίση , Εκδ. Καρδαμίτσα , Αθήνα, 1987, σελ.72.

[184] Μαράτου-Αλιπραντή (1996).

ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό των ατόμων αυτών (περίπου 10%) τελικά θα νομιμοποιήσει την παραμονή του και την εργασία του στην Ελλάδα. Ωστόσο, μετά την διαδικασία αυτής της νομιμοποίησης, είναι δεδομένο ότι ο κύριος όγκος των αλλοδαπών μόνιμων μεταναστών στην χώρα μας θα είναι τα ίδια άτομα που στην παρούσα φάση έχουν καταγραφεί από τις υπηρεσίες του ΟΑΕΔ ως αιτούντες άδεια εργασίας και συνεπώς την νομιμοποίησή τους. Για το λόγο αυτό η χρησιμοποίηση του διαθέσιμου μητρώου των εγγεγραμμένων αλλοδαπών στις υπηρεσίες του ΟΑΕΔ είναι ενδεδειγμένο και ιδιαίτερα χρήσιμο.

Έτσι, για την διερεύνηση των επιμέρους κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των μεταναστών επιλέχθηκε δείγμα 2% του συνόλου των αλλοδαπών από τα μητρώα των κατά τόπους Ο.Α.Ε.Δ. Το δείγμα επιλέχθηκε βάσει του αριθμού πρωτοκόλλου κάθε εγγεγραμμένου (π.χ 1, 51, 101, κ.λπ). Έτσι από το Νομό Αχαΐας επιλέχθηκαν 110 άτομα, από το Νομό Ηλείας 40, από το Νομό Αιτωλοακαρνανίας 130 άτομα. Στη συνέχεια για τα άτομα του δείγματος καταγράφηκαν αναλυτικά τα στοιχεία της "καρτέλας" τους που ήταν στην διάθεση των υπηρεσιών του Ο.Α.Ε.Δ. Τα στοιχεία αυτά έτυχαν επεξεργασίας και έδωσαν χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τα δημογραφικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των ατόμων αυτών. Τέλος, για την ολοκλήρωση των χαρακτηριστικών αυτών πραγματοποιήσαμε συνεντεύξεις σε ορισμένα από τα άτομα του δείγματος τα οποία και έγινε δυνατόν να εντοπιστούν.

7.8.3. Εκπαιδευτικό επίπεδο

Το επίπεδο εκπαίδευσης των αλλοδαπών μεταναστών δεν είναι ιδιαίτερα υψηλό. Συγκεκριμένα, ένα πολύ μικρό ποσοστό μόνο του δείγματος δήλωσε ότι είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή ιδρυμάτων αντίστοιχων των Ελληνικών Α.Ε.Ι και των Τ.Ε.Ι. Ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό αυτών που δήλωσαν ότι είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης το οποίο κυμαίνεται μεταξύ 67,3% και 76,4%. Πιστεύουμε ωστόσο ότι τα στοιχεία αυτά πρέπει να προσεγγίζονται με προσοχή αφού οι ΟΑΕΔ δεν ζητάνε τίτλο σπουδών κατά την εγγραφή των μεταναστών στα μητρώα τους, συνεπώς ο εγγεγραμμένος μπορεί να υπερτονίσει τα στοιχεία που αφορούν το επίπεδο εκπαίδευσής του. Την υποψία αυτή έρχεται να επιβεβαιώσει το γεγονός ότι μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό των εγγεγραμμένων έχει δηλώσει ότι είναι αναλφάβητοι – περίπου το 2% του δείγματος.

7.8.4. Απασχόληση

Σε γενικές γραμμές, η μεγάλη πλειοψηφία των αλλοδαπών μεταναστών αποτελεί φθηνό εργατικό δυναμικό για την εγχώρια αγορά εργασίας.[185] Οι αλλοδαποί κατά κανόνα απασχολούνται σε κατώτερες και κακοπληρωμένες χειρωνακτικές εργασίες, που συνήθως δεν επιθυμούν να ασκούν οι έλληνες εργαζόμενοι. Παρατηρούμε ότι το 55,4% αυτών δήλωσε ότι απασχολούνται ως εργάτες και το 23,8% σε αγροτικές εργασίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο το 10,9% απασχολείται στον κλάδο των υπηρεσιών και ειδικότερα στον τομέα της καθαριότητας, του εμπορίου, στα εστιατόρια-ξενοδοχεία κλπ.

Είναι χαρακτηριστικό, ότι κανένας από τους αλλοδαπούς του δείγματος δεν δήλωσε για επάγγελμα κάποια ειδικότητα γραφείου ή κάποια διοικητική ή διευθυντική θέση. Πρέπει να συμπληρώσουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος (87,2%) όσων εργάζονται στον τομέα των Υπηρεσιών είναι γυναίκες και δραστηριοποιούνται σε επαγγέλματα όπως καθαρίστρια, καμαριέρα, μαγείρισσα, τεχνίτρια ζαχαροπλαστικής, οικιακή βοηθός κ.λπ. Τέλος, είναι χαρακτηριστικό, ότι το 61,1% των μεταναστών του δείγματος δήλωσαν ότι ασκούσαν διαφορετικό επάγγελμα στην χώρα από την οποία κατάγονται. Αυτό είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, και καταμαρτυρεί την αδυναμία της αγοράς εργασίας να αξιοποιήσει το δυναμικό των αλλοδαπών στις δικές τους επαγγελματικές θέσεις.

Πιστεύουμε ότι ένα μεγάλο μέρος των αλλοδαπών μεταναστών είναι ανασφάλιστοι και συνεπώς δεν δικαιούνται επιδόματα ασθενείας, ανεργίας κ.λπ. Επιπλέον, οι αμοιβές τους είναι χαμηλότερες από αυτές που λαμβάνουν οι Έλληνες εργαζόμενοι,

---

[185] Βλ. σχετικά Λιανός Θ. (1997) "Παράνομη μετανάστευση στην Ελλάδα και μεταναστευτική πολιτική" στον τόμο *"Το Παρόν και το Μέλλον της Ελληνικής Οικονομίας"*, επιμ Α. Κιντή, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1997.

ενώ αντιμετωπίζουν συνεχώς το φάσμα της απόλυσης και της ανεργίας. Όπως προκύπτει από την μελέτη του 1997 (Λιανός Θ.), οι αμοιβές των παράνομων μεταναστών είναι σημαντικά κατώτερες αυτών των Ελλήνων εργατών μέχρι και 40%. Ταυτόχρονα η παραγωγικότητά τους είναι χαμηλότερη αλλά όχι στην ίδια έκταση. Συνεπώς, η πραγματική διαφορά μισθών μεταξύ παράνομων μεταναστών και ντόπιων εργατών είναι μεγαλύτερη, μέχρι και 60%.

Οι αλλοδαποί μετανάστες φαίνεται ότι έχουν υποκαταστήσει ντόπιους αμειβόμενους εργάτες στην αγροτική κυρίως παραγωγή, σε σημαντικό βαθμό. Ταυτόχρονα, κάνουν οι εργασίες που δεν θα έκαναν οι ντόπιοι εργάτες. Το ποσοστό καθαρής υποκατάστασης υπολογίζεται από τους Λιανός, Κατσέλη και Σαρρής (1998) στο 21% περίπου. Πάντως, οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι το ποσοστό ανεργίας των ντόπιων εργατών δεν φαίνεται να έχει αυξηθεί από την παρουσία των παράνομων μεταναστών, εκτός από την κατηγορία των ανειδίκευτων και των εποχιακών εργατών.

Το πρόβλημα στέγασης των αλλοδαπών μεταναστών είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Τα στοιχεία των υπηρεσιών του Ο.Α.Ε.Δ. δεν επέτρεψαν την ακριβή ποσοτικοποίηση των διαστάσεων του προβλήματος αυτού. Όμως ακόμα και μέσα από αυτά, προέκυψε, ότι σχεδόν το 30% των αλλοδαπών μεταναστών δεν έχει δηλώσει μόνιμη κατοικία διαμονής. Από παραπέρα διερεύνηση, προέκυψε ότι πράγματι σχεδόν το ένα τρίτο των ατόμων αυτών δεν μένει σε κανονική κατοικία, αλλά σε ακατάλληλους χώρους όπως αποθήκες, καλύβες, παραπήγματα, κλπ. Ένα επιπλέον μεγάλο ποσοστό, περίπου 30%, φαίνεται να μένει σε κανονική κατοικία η οποία όμως στερείται βασικών ανέσεων όπως ζεστό ή ακόμα και τρεχούμενο νερό, τουαλέτα ή αποχέτευση, κλπ. Τέλος, το ποσοστό των αλλοδαπών μεταναστών που διαμένει κάτω από αξιοπρεπείς συνθήκες στέγασης δεν φαίνεται να ξεπερνά το 30%. Και στις περιπτώσεις αυτές η πυκνότητα των ατόμων που διαμένουν στην ίδια κατοικία είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτή του συνόλου του πληθυσμού.

7.8.5. Σύνοψη

Συνοψίζοντας, τα κυριότερα χαρακτηριστικά των αλλοδαπών μεταναστών, είναι:

- το μεγαλύτερο ποσοστό έχουν Αλβανική Ιθαγένεια.
- Περίπου το 73 % των αλλοδαπών μεταναστών είναι άνδρες
- Η πλειοψηφία τους συγκεντρώνεται στις μικρότερες ηλικιακές ομάδες 15-24 και 25-30 ετών.
- Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών – περίπου το 70% - είναι απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

- Απασχολούνται κυρίως σε χειρωνακτικά επαγγέλματα όπως, αγροτικές εργασίες, οικοδομές, εργάτες κλπ. Πολλές από τις μετανάστριες εργάζονται ως καθαρίστριες, οικιακοί βοηθοί, καμαριέρες κλπ.

Οι αλλοδαποί μετανάστες, αντιμετωπίζονται από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο αρνητικά. Θεωρούνται από πολλούς υπεύθυνοι για την αύξηση του δείκτη ανεργίας, την συμπίεση των ημερομισθίων και την αύξηση της εγκληματικότητας. Από την άλλη πλευρά όμως απασχολούνται σε κατώτερες και κακοπληρωμένες εργασίες, καταπατούνται τα δικαιώματά τους - συχνά με την ανοχή των τοπικών αρχών- και γίνονται θύματα εργασιακών και άλλων διακρίσεων.

Πιστεύουμε ότι η θέση των αλλοδαπών μεταναστών στην εγχώρια αγορά εργασίας δεν πρόκειται να βελτιωθεί μόνο με την εκπόνηση κάποιων προγραμμάτων κατάρτισης ή επιμόρφωσης. Απαιτείται η εφαρμογή συνολικότερης μεταναστευτικής πολιτικής στην οποία θα ληφθούν υπόψη όλες οι διαστάσεις του μεταναστευτικού ζητήματος και βέβαια η εφαρμογή των νόμων που ήδη ισχύουν.

7.9. Κάτοικοι ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών

7.9.1. Γενικά

Ο Ελληνικός χώρος στο σύνολό του, μετά την κατάργηση των οικονομικών συνόρων με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και της περιμετρικής του θέσης συνιστά ουσιαστικά από μόνος του μία περίπτωση γεωγραφικού αποκλεισμού στο πεδίο των μεταφορών. Αν ληφθούν υπόψη τα προβλεπόμενα από το Β΄ Κ.Π.Σ, το μεγαλύτερο μέρος των απομακρυσμένων περιοχών θα εξακολουθήσουν να έχουν έντονα προβλήματα προσπελασιμότητας. Στην περίπτωση των ορεινών εσωτερικών ζωνών το ζήτημα της μεταφορικής απομόνωσης λαμβάνει ιδιαίτερες διαστάσεις αφού εκτός από την δυσκολία που προκαλεί στην μετακίνηση των κατοίκων δυσκολεύει σημαντικά και την προσέγγισή τους στις αγορές εργασίας. Άλλες παράμετροι που εντείνουν τον αποκλεισμό των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών από την αγορά εργασίας, είναι :

- Οι ιδιαιτερότητες στις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών.
- Η έλλειψη έργων υποδομής που θα βελτιώσουν την κινητικότητα των ατόμων αυτών (δρόμοι, κλπ.). Η έλλειψη αυτή συνδέεται με οικονομικούς αλλά και άλλους λόγους όπως είναι οι δυσκολίες στη μορφολογία του εδάφους.
- Οι δυσκολίες πρόσβασής τους σε οποιαδήποτε μορφή πληροφόρησης
- Η αδυναμία εκμηχάνισης της γεωργίας που αποτελεί κατά κανόνα την κύρια παραγωγική δραστηριότητα, ελλείψει συγκριτικών πλεονεκτημάτων ικανών να στηρίξουν εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες.
- Το χαμηλό εκπαιδευτικό τους επίπεδο που δυσχεραίνει οποιαδήποτε προσπάθεια εξειδίκευσής τους σε δραστηριότητες του τριτογενή τομέα.
- Η σχετικά μεγαλύτερη ηλικία τους που ενσωματώνει ανελαστικότητες προσαρμογής.
- Το πολύ χαμηλό επίπεδο κοινωνικής και πολιτιστικής υποδομής λόγω της περιορισμένης αστικοποίησης.
- Η διασπορά του πληθυσμού σε μεγάλο αριθμό μικρών οικισμών δημιουργεί δισεπίλυτα προβλήματα, γιατί οι απαιτούμενες επενδύσεις είναι τεράστιες και με μικρή απόδοση.
- Η παραδοσιακή σύνδεση των ατόμων αυτών με τον πρωτογενή τομέα οικονομικής δραστηριότητας οποίος διαχρονικά συρρικνώνεται λόγω της έλλειψης ανταγωνιστικών προϊόντων.
- Ο παραδοσιακός και οικογενειακός τρόπος οργάνωσης των λίγων μικρομεσαίων βιοτεχνικών κυρίως επιχειρήσεων που υπάρχουν.

- Η έλλειψη γνώσεων σε θέματα διοίκησης επιχειρήσεων και προώθησης των παραγόμενων προϊόντων πέρα από την στενά τοπική αγορά.
- Η ανυπαρξία συνεργασιών των υφιστάμενων παραγωγικών μονάδων με άλλες παραγωγικές μονάδες πέρα από την τοπική αγορά και με συμβουλευτικούς ή άλλους φορείς.
- Η εποχικότητα που διακρίνει περιορισμένη ζήτηση των παραγόμενων προϊόντων.

Με βάση το Β΄ Κ.Π.Σ, το μεγαλύτερο μέρος των απομακρυσμένων περιοχών θα εξακολουθήσουν να έχουν έντονα προβλήματα προσπελασιμότητας. Στην περίπτωση των ορεινών εσωτερικών ζωνών, όπως είναι οι ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές της Π. Πελοποννήσου, το ζήτημα της γεωγραφικής απομόνωσης λαμβάνει ιδιαίτερες διαστάσεις αφού εκτός από την δυσκολία που προκαλεί στην μετακίνηση των κατοίκων δυσκολεύει σημαντικά και την προσέγγισή τους στις αγορές εργασίας.

7.9.2. Μεθοδολογία και στατιστικά στοιχεία

Με βάση τον επίσημο ορισμό, ορεινός πληθυσμός χαρακτηρίζεται «ο πληθυσμός των Δήμων και των Κοινοτήτων, των οποίων η επιφάνεια είναι κατ' εξοχήν κεκλιμένη και ανώμαλη, διακόπτεται από χαράδρες ή καλύπτεται από απότομους ορεινούς όγκους οι οποίοι δημιουργούν βαθιές χαράδρες ή καλύπτεται από απότομους ορεινούς όγκους με υψομετρική διαφορά πάνω από 400 μέτρα, καθώς επίσης και των κοινοτήτων των οποίων ολόκληρη η επιφάνεια ή μεγάλο μέρος της βρίσκεται σε υψόμετρο πάνω από 800 μέτρα, από την επιφάνεια της θάλασσας».186

Στην παρούσα μελέτη, για να καταγράψουμε τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων των ορεινών περιοχών χρησιμοποιήσαμε δύο σημαντικές πηγές πληροφόρησης. Πρώτον, την απογραφή πληθυσμού της ΕΣΥΕ του 1991. Με βάση τα αναλυτικά στοιχεία της τελευταίας απογραφής σε επίπεδο δήμων και κοινοτήτων, απομονώσαμε τον πληθυσμό των ενοποιημένων –σύμφωνα με το σχέδιο "Καποδίστριας"- Δήμων και Κοινοτήτων της Περιφέρειας που χαρακτηρίζονται ως ορεινές. Δεύτερον, τα αναλυτικά στοιχεία έρευνας πεδίου, που μέσω ειδικά σχεδιασμένων ερωτηματολογίων, σχεδίασε και πραγματοποίησε η ομάδα μελέτης σε επιλεγμένο δείγμα ορεινού πληθυσμού. Η έρευνα πεδίου κρίθηκε απαραίτητη για δύο λόγους: Πρώτο, τα στοιχεία της απογραφής είναι σχετικά

---

186 Τον ίδιο ορισμό χρησιμοποιεί και η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος [Ε.Σ.Υ.Ε. (1998), Στατιστική Επετηρίδα Ελλάδος].

παλιά και, δεύτερο μέσω της έρευνας πεδίου μας δόθηκε η δυνατότητα να εξετάσουμε πρόσθετα χαρακτηριστικά που μας ενδιέφεραν.

7.9.3. Σύνοψη-Κυριότερα προβλήματα

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των κατοίκων των ορεινών περιοχών, όπως αυτά προέκυψαν από την προηγούμενη ανάλυση, είναι :

- Ο δείκτης ανεργίας αυτών των περιοχών δεν αποκλίνει σημαντικά από τον Περιφερειακό δείκτη ανεργίας.
- Παρατηρήθηκε πολύ υψηλό ποσοστό απασχόλησης στις δραστηριότητες του πρωτογενή τομέα. Αντιθέτως το ποσοστό των απασχολούμενων στο εμπόριο και στις υπηρεσίες είναι ιδιαίτερα χαμηλό.
- Ο πληθυσμός των ορεινών περιοχών συγκεντρώνεται στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες. Η δημογραφική γήρανση είναι από τα μεγαλύτερα προβλήματα αυτών των περιοχών.
- Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών παρουσιάζουν χαμηλότερο συγκριτικά εκπαιδευτικό επίπεδο. Αυτό συμβαίνει διότι πρώτο, στις ορεινές περιοχές οι ευκαιρίες για εκπαίδευση είναι σχετικά χαμηλότερες και δεύτερο, όσοι έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο προτιμούν να εγκατασταθούν σε περιοχές με καλύτερες προοπτικές απασχόλησης.
- Οι ελλιπείς υποδομές σε σχέση με τις πεδινές περιοχές και τα αστικά κέντρα, δυσχεραίνουν την διαβίωση των κατοίκων των ορεινών περιοχών.
- Η αδυναμία εκμηχάνισης της γεωργίας είναι σημαντικότατο πρόβλημα αφού αποτελεί κατά κανόνα την κύρια παραγωγική δραστηριότητα, ελλείψει συγκριτικών πλεονεκτημάτων ικανών να στηρίξουν εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες.
- Οι συνθήκες και ανέσεις κατοικίας των ατόμων που διαμένουν σε ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές δεν υστερούν σημαντικά από τις συνθήκες και ανέσεις που απολαμβάνει το σύνολο του πληθυσμού της χώρας.
- Η οικονομική κατάσταση των ατόμων που διαμένουν στις ορεινές δεν είναι ικανοποιητική. Αυτό, έως ένα βαθμό, σχετίζεται με την απασχόλησή τους στον πρωτογενή τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Η παραγωγικότητα του τομέα αυτού ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές είναι πολύ χαμηλή (έλλειψη υποδομής, περιορισμένη εκμηχάνιση, πολυτεμαχισμός της γεωργικής εκμετάλλευσης, κλπ.).[187]

---

[187] Οι Μητράκος και Τσακλόγλου (1997) στη μελέτη τους με τίτλο *"Η δομή των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα"*, εκτιμούν ότι ο δείκτης μέσης κατά κεφαλή καταναλωτικής δαπάνης (ως δείκτης ευημερίας) για τους εργαζόμενους στον πρωτογενή τομέα είναι 82,0 έναντι 100,0 στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας.

7.10. Αποφυλακισμένοι και πρώην χρήστες ναρκωτικών

7.10.1. Γενικά

Η έλλειψη συμβουλευτικών κέντρων και υπηρεσιών στήριξης και πρόνοιας για τους αποφυλακισμένους αποτελεί σημαντικό πρόβλημα. Ουσιαστικά, όταν οι κρατούμενοι αποφυλακιστούν, δεν έχουν σχεδόν κανενός είδους κοινωνική και οικονομική στήριξη. Οι εταιρείες αποφυλακισμένων ατόμων που προβλέπονται από τον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα και τυπικά λειτουργούν στα κατά τόπους πρωτοδικεία, στην πραγματικότητα υπολειτουργούν ή είναι ανύπαρκτες. Συνήθως, οι εταιρείες αυτές, καλύπτουν μόνο τα πρώτα έξοδα του αποφυλακισμένου για να φθάσει στον προορισμό του[188]

Στο πλαίσιο απορρόφησης των αποφυλακισμένων από την αγορά εργασίας, άρχισε από το 1984 ένα πρόγραμμα του Ο.Α.Ε.Δ που προβλέπει την επιχορήγηση των εργοδοτών που προσλαμβάνουν τέτοια άτομα. Το πρόγραμμα επιδοτούσε 200 θέσεις εργασίας για 12 μήνες. Στην αρχή λειτούργησε ικανοποιητικά και φάνηκε να ξεπερνάει την δυσπιστία των εργοδοτών. Στην συνέχεια όμως, για διάφορους λόγους η προώθηση των προγραμμάτων αυτών συνεχίστηκε με τρόπο ανεπαρκή και σιγά - σιγά ατόνησε.[189]

Τα αριθμητικά δεδομένα, σε σχέση με τους αποφυλακισμένους και τους πρώην χρήστες ναρκωτικών δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ανησυχητικά. Ωστόσο τα προβλήματα ένταξης ή επανένταξης των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας είναι ιδιαίτερα δύσκολα και αυτό γιατί συνδέονται εκτός των άλλων με κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Στις περισσότερες περιπτώσεις η ψυχολογική υποστήριξη των ατόμων αυτών για μεγάλο χρονικό διάστημα από ειδικούς επιστήμονες είναι εντελώς απαραίτητη. Οι ενέργειες των κρατικών φορέων στις περισσότερες περιπτώσεις συγκεντρώνεται στην κοινωνική κυρίως ένταξη των ατόμων αυτών. Ωστόσο έχει διαφανεί ότι ο καλύτερος και μονιμότερος τρόπος κοινωνικής ένταξης είναι η επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων αυτών. Πάντως, η αντιμετώπιση των πολλαπλών παραγόντων που συντελούν στον αποκλεισμό των ατόμων αυτών από την αγορά εργασίας, απαιτεί συντονισμένες

---

[188] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους θεσμούς στήριξης των αποφυλακισμένων δες Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., κ.α (1996) "Φυλακισμένοι, αποφυλακισμένοι και κοινωνικός αποκλεισμός" στο ΕΚΚΕ, *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Αθήνα

[189] Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., κ.α (1996) (όπ. Παραπάνω)

προσπάθειες από πολλούς φορείς. Οι κυριότεροι από τους παράγοντες αποκλεισμού είναι:

7.10.2. Σύνοψη και συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, τα κυριότερα δημογραφικά χαρακτηριστικά των αποφυλακισμένων ατόμων είναι :

- Η συντριπτική πλειοψηφία τους είναι άνδρες
- Ανήκουν κυρίως στις μικρότερες ηλικιακές ομάδες
- Το χαμηλό εκπαιδευτικό τους επίπεδο και η ανυπαρξία οποιασδήποτε επαγγελματικής εμπειρίας ή εξειδίκευσης. Οι δυνατότητες απόκτησης επαγγελματικών δεξιοτήτων είναι ιδιαίτερα περιορισμένες.
- Η πιθανή εξάρτησή τους -σωματική και ψυχολογική – από διάφορα υποστηρικτικά προγράμματα.
- Τα έντονα ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα άτομα αυτά.
- Οι περισσότερες από τις ειδικότητες που διδάσκονται στα εργαστήρια των φυλακών, όπου υπάρχουν τέτοια, σχετίζονται με παραδοσιακές δραστηριότητες (υφαντική, κεραμική και άλλες). Οι σύγχρονες επαγγελματικές εξειδικεύσεις σε θέματα που πιθανόν να ενδιαφέρουν σήμερα την αγορά εργασίας, αδυνατούν να αναπτυχθούν στα συγκεκριμένα άτομα
- Η απροθυμία που παρατηρείται από την πλευρά της εργοδοσίας για την πρόσληψη πρώην φυλακισμένων και πρώην χρηστών ναρκωτικών.
- Η προκατάληψη και η καχυποψία με την οποία αντιμετωπίζονται από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Το πρόβλημα αυτό είναι περισσότερο έντονο στον κοινωνικά περισσότερο "στενό" χώρο της Περιφέρειας.
- Η έλλειψη γνωριμιών και προσβάσεων στα δίκτυα πληροφόρησης καθώς και η έλλειψη σε πολλές περιπτώσεις του θεσμού της οικογένειας.
- Οι ιδιαιτερότητες ή και η ανυπαρξία κατάλληλων συνθηκών στέγασης.
- Η απουσία "λευκού" ποινικού μητρώου, η ύπαρξη του οποίου αποτελεί αναγκαία συνθήκη για να εργαστεί κάποιο άτομο σε Ν.Π.Δ.Δ ή για να ασκήσει κάποια επαγγέλματα (π.χ αυτό του επαγγελματία οδηγού).

7.11. Συμπεράσματα

Ο κοινωνικός αποκλεισμός παραπέμπει[190] στην αναπαράσταση της κοινωνίας ως χώρου, από τα νοητά όρια του οποίου κάποιοι που πριν ήταν μέσα στην κοινωνία τώρα βρίσκονται εκτός. Παραπέμπει σε μια κοινωνία διχοτομημένη στη βάση του μέσα και του έξω, όπου το μέσα ορίζεται από ιδιότητες κοινωνικής κανονικότητας και το έξω από ιδιότητες και χαρακτηριστικά που "αναιρούν" την κοινωνία και δημιουργούν προβλήματα: ανεργία, κοινωνική απομόνωση, περιθωριοποίηση, φτώχεια, αναλφαβητισμός, μεταναστευτικές εξάρσεις, σχολική αποτυχία.

Αν και η ιδιότητα του κοινωνικά αποκλεισμένου, αποδίδεται πλέον σε καταστάσεις που οφείλονται σε διαφορετικά δομικά αίτια, η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού παραπέμπει, σε πολλές περιπτώσεις, στην απώλεια των κοινωνικών ιδιοτήτων από αυτούς που πριν τις κατείχαν. Με άλλα λόγια, ο κοινωνικός αποκλεισμός στην ακραιφνή του εκδοχή, σε πολλές περιπτώσεις, είναι το εργαλείο περιγραφής και ορισμού της "εξόδου" από την κοινωνική κανονικότητα πληθυσμών που στην προηγούμενή τους κατάσταση διέθεταν δυναμικό κοινωνικής ενσωμάτωσης. Δεν είναι όμως σε όλες, διότι υπάρχουν ομάδες ανθρώπων που εξαρχής δεν διέθεταν δυναμικό κοινωνικής ενσωμάτωσης. Τέτοιοι είναι, για παράδειγμα, οι Τσιγγάνοι. Το ποιοι είναι μέσα και ποιοι είναι έξω από την κοινωνία είναι ερώτημα που απαντάται στα πλαίσια μιας θεωρίας για το τι είναι κοινωνία και κάτω από ποιες προϋποθέσεις αποδίδεται το "ανήκειν" σε αυτήν, ζήτημα το οποίο δεν είναι προς διερεύνηση στην παρούσα μελέτη.

Συμπερασματικά, δεν υπάρχει γενικώς μια θεωρία αποκλεισμού, αλλά διάφοροι "αποκλεισμοί" που παράγονται συνολικά ή από επιμέρους κοινωνικά συστήματα που μπορούν να ερμηνευτούν σε σχέση με αυτό που κάθε φορά ορίζεται ως κοινωνία και στο πλαίσιο μιας θεωρίας για το πώς αυτή λειτουργεί συνολικά ή στα επιμέρους συστήματά της, τον τρόπο που παράγει ή αναπαράγει αποκλεισμούς, ανισότητες, διακρίσεις, ιεραρχίες κλπ.. Αν σήμερα προκαλούνται νέοι "αποκλεισμοί" σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας και στο επίπεδο επιμέρους κοινωνικών συστημάτων, για να τους κατανοήσουμε, να τους περιγράψουμε και να τους ορίσουμε ίσως χρειαζόμαστε μια νέα θεωρία για την κοινωνική δομή ή τους επιμέρους μετασχηματισμούς της υπάρχουσας μέσω των οποίων παράγονται ή διευρύνονται οι αποκλεισμοί.

---

190 Πετρακη Γ. (1998) "Κοινωνικός Αποκλεισμός: παλαιές και νέες αναγνώσεις του κοινωνικού Προβλήματος" σε *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα

Η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού περιγράφει έναν κατακερματισμένο κοινωνικό ιστό, του οποίου οι προβληματικότητες δε συναρθρώνονται, δεν έχουν καμία σχέση οι μεν με τις δε, παρά ως μη κανονικότητες. Ανακατασκευάζεται έτσι το πρόβλημα ως περιπτώσεις προβλημάτων που στερούνται συνοχής, ενώ ο ίδιος ορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού αφορά περιπτωσιολογία ομάδων, των οποίων η σχέση με τη συνολική δομή μένει απροσδιόριστη αλλά και μη αναζητήσιμη. Αφού η σχέση των προβλημάτων με την κοινωνική δομή δεν αναζητείται, τα κοινωνικά προβλήματα παρουσιάζονται ως προβλήματα ιδιαίτερων ομάδων – κατηγοριοποιήσεων που ορίζονται "αποκλεισμένοι", των οποίων η ειδική μεταχείριση, μέσω συστάδων ειδικών μέτρων, θα επιτύχει την επιδιωκόμενη άρση του αποκλεισμού. Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι κατηγοριοποιήσεις σε ομάδες και προβλήματα εμφανίζονται ως "ορατές" με γυμνό μάτι, των οποίων η εμπειρική παρατήρηση αρκεί για την πιστή περιγραφή και ανάλυση, υιοθετείται άρρητα μια ανάγνωση του κοινωνικού κόσμου που είναι συγχρόνως και μια συγκεκριμένη θεωρητική του κατασκευή και νομιμοποίηση.

Επιπλέον ο αποκλεισμός δεν αποτελεί θεωρητική έννοια αυτή καθεαυτή, αλλά περιγραφική απόληξη μιας σύνθετης κοινωνικής διαδικασίας που καταλήγει σε αυτόν, στενά συνδεδεμένης με τη δομή της κοινωνικής οργάνωσης, την οικονομική της διάρθρωση, το πολιτικό της οικοδόμημα, την ταξική της οργάνωση.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν αποτελεί απλώς έναν θεωρητικό προβληματισμό των επιστημόνων, αλλά πρόκειται για βάση πολιτικής. Με αφετηρία τον ορισμό και τις διαστάσεις που δίνονται στο ζήτημα χτίζεται όλη η πολιτική των κρατών και της Ε.Ε. απέναντι σ΄ αυτό που οι ίδιοι ονομάζουν Κοινωνικό Αποκλεισμό.

Η θεωρία μέσα στην οποία εντάσσονται κάθε φορά οι ερμηνείες των αποκλεισμών εμπεριέχει στοιχεία νομιμοποίησης επιλογών που δεν καθορίζονται στο πεδίο της κοινωνικής επιστήμης αλλά σ' αυτό της πολιτικής. Ουσιαστικά λοιπόν ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια έννοια που κατά κάποιον τρόπο υπαγορεύτηκε στην κοινωνική επιστήμη από το χώρο της κυρίαρχης κοινωνικής πολιτικής και αποτελεί από μόνος του εργαλείο κοινωνικής πολιτικής.

Πρέπει να παρατηρήσουμε, όμως, ότι ενώ όλοι οι θεωρητικοί αποδίδουν μη πρόθεση στις πολιτικές της Ε.Ε. να επιλύσει το πρόβλημα στο σύνολο του, αυτές οι πολιτικές είναι όχι μόνο οι μόνες που υπάρχουν και έχουν υλοποιηθεί ή υλοποιούνται, αλλά, επιπλέον, τα κείμενα της Ε.Ε. είναι τα μόνα που καταλήγουν σε μέτρα και στην άσκηση συγκεκριμένης πολιτικής.

Έτσι, είναι επιβεβλημένο να εξετάσουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό μέσα από τις εφαρμοζόμενες και τις προβλεπόμενες για το μέλλον στρατηγικές

καταπολέμησής του, οι οποίες ουσιαστικά, αντί να επικεντρώνουν στον εντοπισμό και την αποσαφήνιση των όρων δημιουργίας και εξέλιξης των διαδικασιών αποκλεισμού, εστιάζουν στους μηχανισμούς που σχετίζονται με το αντίθετό του, δηλαδή την έννοια της "ενσωμάτωσης"[191].

Επιπλέον, η αντιμετώπισή του φαίνεται αποσπασματική και διαχειριστικά οργανωμένη, με τρόπο που μετατοπίζει το πρόβλημα αυτό από την ίδια την κοινωνία, η οποία ευθύνεται για τη δημιουργία και τη διαιώνισή του, στους ανθρώπους που υφίστανται τον αποκλεισμό. Οι άνθρωποι αυτοί ομαδοποιούνται με βάση κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαθέτουν κοινά και ορίζονται έτσι οι ομάδες-στόχοι των κοινωνικά αποκλεισμένων. Όλες οι πολιτικές καταπολέμησης του αποκλεισμού κατανέμονται σε δέσμες μέτρων που στοχεύουν σε χωριστές ομάδες ατόμων με βάση αυτά τα κοινά τους χαρακτηριστικά, κατατάσσοντας τα θύματα του αποκλεισμού σε κατηγορίες.

Έγινε σαφές από την ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου ότι κάθε προσπάθεια ένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων στην αγορά εργασίας έχει να αντιμετωπίσει πολλά και ποικίλα προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά στις περισσότερες περιπτώσεις σχετίζονται άμεσα:

- με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά (σύνθεση οικογένειας, εκπαιδευτικό επίπεδο, ηλικιακή πυραμίδα κλπ.)
- με τα επαγγελματικά τους χαρακτηριστικά (έλλειψη εξειδίκευσης, διάσταση προσόντων με ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας, κλπ.)
- με την διάσταση της κοινωνικής και πολιτιστικής κουλτούρας των χώρων προέλευσης και εγκατάστασης (παραδόσεις, ήθη και έθιμα, τρόπος ζωής, κλπ.)
- με τα χαρακτηριστικά της τοπικής αγοράς εργασίας (αποβιομηχάνιση, ανεργία, πρωτογενής δραστηριοποίηση, κλπ.)
- με την κοινωνική προκατάληψη του χώρου υποδοχής (ξενοφοβία και ρατσισμός, κοινωνικές προκαταλήψεις κλπ.)
- με την έλλειψη θεσμικού, νομικού και κοινωνικού πλαισίου στήριξης, και κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης, κλπ.

---

191 Α. Κούπερ, Ανθρωπολογία και ανθρωπολόγοι, Εκδ. Καστανιώτη , Μετ. Χ.Μιχαλοπούλου-Βεϊκου , σελ. 48.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8
(ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ)

Προσδιορισμός παραγόντων αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και βασικά συμπεράσματα της μελέτης

8.1. Γενικά στοιχεία συμπερασμάτων

Με σκοπό, σχεδόν αποκλειστικά, τη μεγιστοποίηση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης η κοινωνική διάσταση των επιμέρους πολιτικών φαίνεται να διαφεύγει από τους ασκούντες την οικονομική πολιτική. Η σημερινή Ευρώπη τα τελευταία έτη, είναι στραμμένη και πιθανόν εγκλωβισμένη σχεδόν αποκλειστικά, στην υπόθεση της Οικονομικής και Νομισματικής Ενοποίησης και την επίτευξη της σύγκλισης προς το Ευρώ. Η Ελληνική οικονομική πολιτική, διαγράφεται τα τρία τελευταία χρόνια με μοναδικό στόχο την επίτευξη των κριτηρίων του Μάστριχτ και την συμμετοχή της στο Ευρώ. Εκτιμούμε ότι η πολιτική αυτή, σε Ελληνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, πιθανώς παραβλέπει την εκδήλωση κάποιων σοβαρών και κρίσιμων, για την κοινωνική συνοχή, φαινομένων. Η φτώχεια, η περιθωριοποίηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων, ο παροξυσμός των εθνικιστικών τάσεων, η έλλειψη κατοικίας και εργασίας, έχουν προκαλέσει τεράστια φθορά στο σχοινί της οικονομικής και κοινωνικής ισορροπίας. Η κοινωνική συνοχή είναι πλέον αμφισβητήσιμη.

Η διεύρυνση των οικονομικών ανισοτήτων, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί πλέον ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα. Από τη μία πλευρά ο σύγχρονος κόσμος της ανάπτυξης και του Χρηματιστηρίου που κερδίζει ολοένα και περισσότερα στη διεθνοποιημένη πλήρως πια παγκόσμια οικονομία και από την άλλη η εξαθλίωση και η περιθωριοποίηση πολύ μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού. Στη μία όψη οι σχετικά υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης και από την άλλη η απόλυτη αίσθηση της απώλειας και της εγκατάλειψης. Η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους είναι χαρακτηριστικά ελλιπής, με αποτέλεσμα αυτό να υποχωρήσει και να αρχίσουν οι ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών ομάδων να εκφράζονται εμφανέστερα.. Το φαινόμενο της φτώχειας και της περιθωριοποίησης διαχέεται σε όλο τον ανεπτυγμένο κόσμο. Τα φαινόμενα αυτά καθημερινά διευρύνονται και οι αντιμετώπισή τους δεν μπορεί να θυσιάζεται στο βωμό της "προηγούμενης οικονομικής ανάπτυξης". Η αντιμετώπισή τους είναι επιτακτική και αυτή μόνο μεγιστοποιεί πραγματικά την κοινωνική ευημερία.

Δυστυχώς όμως, στο βαθμό που οι γενικότερες οικονομικές επιδιώξεις παραμένουν ίδιες, η κοινωνική πολιτική δεν φαίνεται να αποκτά τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους. Έτσι, οι κοινωνικές ανισότητες, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός θα γίνονται ολοένα και πιο εμφανέστερες. Η κοινωνική συνοχή θα συνεχίσει να κλονίζεται σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Στην δεκαετία του 1990, το πρόβλημα της ανεργίας φαίνεται να διαγράφεται όλο και πιο έντονο, εντείνοντας τα φαινόμενα αποκλεισμού και περιθωριοποίησης κοινωνικών ομάδων. Το ποσοστό ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις φθάνει το 10,2% του εργατικού δυναμικού. Ο αριθμός των ανέργων εκτιμάται ότι ανέρχεται περίπου σε 17 εκατομμύρια άτομα. Στη χώρα μας, το ποσοστό ανεργίας το πρώτο τρίμηνο του 1998 έφτασε σύμφωνα με τις επίσημες εκτιμήσεις (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ) το 11.5%, σημαντικά αυξημένο σε σχέση με το προηγούμενο ποσοστό (10,3% το 1997). Με εργατικό δυναμικό περίπου 4.3 εκατ. άτομα στο προηγούμενο ποσοστό αντιστοιχούν περίπου 500 χιλ. άνεργα άτομα. Παρά τις αντίθετες εκτιμήσεις των υπεύθυνων φορέων, η διαχρονικά αυξανόμενη πορεία του ποσοστού ανεργίας στην χώρα μας το καθιστά επιτακτικό και επικίνδυνο για την συνοχή του υπάρχοντος κοινωνικού ιστού. Επιπλέον οι κοινωνικές διαστάσεις του προβλήματος και η συσχέτισή του με το φαινόμενο της φτώχιας και του κοινωνικού αποκλεισμού επιβάλλουν την γρήγορη αντιμετώπισή του.

Η μακροχρόνια διάσταση πλέον της ανεργίας καθώς και το γεγονός ότι συνδέεται άμεσα με το φαινόμενο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, αυξάνει το ενδιαφέρον για τη μελέτη και διερεύνηση του προβλήματος. Για τον λόγο αυτό κάθε προσπάθεια για αναζήτηση λύσεων στο πρόβλημα της επανένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων πληθυσμιακών ομάδων στην αγορά εργασίας και επιθυμητή είναι και αναγκαία. Η αναζήτηση λύσεων προϋποθέτει ασφαλώς προηγούμενη μελέτη και καταγραφή των διαστάσεων και χαρακτηριστικών του κοινωνικού αποκλεισμού. Ωστόσο, ένα σημαντικό κενό παρατηρείται στην ύπαρξη τέτοιων μελετών για την Ελληνική επικράτεια. Οι περισσότερες από τις μελέτες που υπάρχουν σήμερα είναι συνήθως περιγραφικές. Αποτυπώνουν την υφιστάμενη κατάσταση, χωρίς να προχωρούν σε διεξοδική ανάλυση των παραγόντων που προσδιορίζουν την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ πολλές από αυτές προσεγγίζουν μόνο κοινωνιολογικά το θέμα.

Ειδικότερα, η συστηματική ενασχόληση με τα προβλήματα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού σε περιφερειακό επίπεδο είναι ανύπαρκτη. Αυτό οφείλεται τόσο

στην έλλειψη αναγκαίων και αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων, όσο και στο γεγονός ότι το ίδιο το θέμα είναι πολυδιάστατο. Υπάρχει συνεπώς ανάγκη συστηματικής παρατήρησης και καταγραφής του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού σε περιφερειακό επίπεδο. Αυτή την ανάγκη φιλοδοξεί να καλύψει, ως ένα βαθμό, η παρούσα μελέτη.

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της αρχικής αξιολόγησης των προγραμμάτων κατάρτισης, τα άτομα που παρακολουθούσαν τα συγκεκριμένα προγράμματα ήταν κυρίως ηλικίας 20 έως 40 ετών, απόφοιτοι υποχρεωτικής εκπαίδευσης και απόφοιτοι Λυκείου, χωρίς να κατέχουν το τυπικό προσόν της γνώσης μιας ξένης γλώσσας και ανήκαν στην κατηγορία των μακροχρόνια ανέργων, δηλαδή βρίσκονταν μακριά από οποιονδήποτε εργασιακό χώρο για διάστημα άνω του ενός έτους.

Σε γενικές γραμμές, η εικόνα που τα άτομα είχαν διαμορφώσει για τις παρεχόμενες υπηρεσίες στα πλαίσια των επιμορφωτικών προγραμμάτων ήταν πάρα πολύ θετική.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στην ενημέρωση που τους είχε γίνει σχετικά με διάφορες παραμέτρους των προγραμμάτων και του τρόπου λειτουργίας τους, εμφανίστηκαν να είναι στην πλειοψηφία τους εξαιρετικά ευχαριστημένοι. Την ίδια θετική στάση εξέφρασαν και αναφορικά με την παρουσία των υπευθύνων των προγραμμάτων και των εκπαιδευτών, τους χώρους όπου γίνονταν τα μαθήματα και το εκπαιδευτικό υλικό που τους διανεμήθηκε.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μόνη αρνητική κρίση που εκφράστηκε από τους μισούς περίπου των ερωτηθέντων στην παρούσα φάση της αξιολόγησης των προγραμμάτων αφορούσε στην οργάνωση της πρακτικής άσκησης, η οποία χαρακτηρίστηκε ελλιπής ή ανύπαρκτη.

Στην ενδιάμεση φάση της αξιολόγησης των προγραμμάτων κατάρτισης, όσοι συμμετείχαν στην έρευνα διατύπωσαν τις αξιολογήσεις τους σχετικά με όλα τα εμπλεκόμενα στο πρόγραμμα άτομα αλλά και τις παρεχόμενες υπηρεσίες και κυρίως επιχείρησαν να αξιολογήσουν τους ίδιους τους εαυτούς τους ως ενεργά πρόσωπα στη διαδικασία.

Σχετικά με όλους τους στόχους και τις προσδοκίες που ανέπτυσσαν κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του προγράμματος, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της έρευνας, για τα περισσότερα άτομα αυτές είχαν θετική εξέλιξη. Πιο συγκεκριμένα, οι στόχοι και οι προσδοκίες αφορούσαν στην απόκτηση τυπικών προσόντων, στη βελτίωση των γνώσεών τους, στην εύρεση οποιασδήποτε δουλειάς, στη γένεση ενδιαφέροντος για το αντικείμενο κατάρτισης και στην αξιοποίηση τους ελεύθερου χρόνου τους. Χαρακτηριστικό όμως είναι το γεγονός ότι αν και αντιμετωπίζουν με αισιοδοξία την ιδέα εύρεσης μιας οποιασδήποτε

εργασίας, δεν συμβαίνει το ίδιο για μια σημαντική μερίδα των ερωτηθέντων σχετικά με το ενδεχόμενο εύρεσης μιας εργασίας πάνω στο αντικείμενό τους.

Και στη συγκεκριμένη φάση αξιολόγησης, όπως και στην αρχική, οι κρίσεις που έκαναν για τους εκπαιδευτές, για τους χώρους υλοποίησης των προγραμμάτων και για το εκπαιδευτικό υλικό ήσαν πολύ θετικές. Στο ίδιο κλίμα ήταν και οι απόψεις που διατύπωσαν αναφορικά με το αναλυτικό περιεχόμενο σπουδών των προγραμμάτων.

Ένα πολύ μεγάλο μέρος της ενδιάμεσης αξιολόγησης αφορούσε στα Στελέχη των Συνοδευτικών Υπηρεσιών και στις υπηρεσίες που παρείχαν στα άτομα κατά τη διάρκεια υλοποίησης των προγραμμάτων.

Ειδικότερα, στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα άτομα αναγνώριζαν ότι τα Στελέχη των Συνοδευτικών Υπηρεσιών ήταν απόλυτα καταρτισμένα στο αντικείμενό τους, με ειδικές ικανότητες στην επικοινωνία και ειλικρινή διάθεση να βοηθήσουν, όπου αυτό ήταν εφικτό. Παρείχαν κυρίως, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις που δόθηκαν, κοινωνική και ψυχολογική-συναισθηματική στήριξη, νομική στήριξη και υπηρεσίες ατομικής συμβουλευτικής. Το γεγονός αυτό βοηθούσε μεγάλο ποσοστό των ατόμων στην επίλυση προσωπικών τους προβλημάτων. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό των ατόμων που παρακολουθούσαν τα προγράμματα κατάρτισης απάντησε ότι δε δέχτηκε επαγγελματική υποστήριξη από τα Στελέχη των Συνοδευτικών Υπηρεσιών. Μολοταύτα, η πλειοψηφία των ατόμων υποστήριξε ότι θα χρειαζόταν και μετά τη λήξη του προγράμματος τη στήριξη των ΚΕΣΥΥ.

Τέλος, ζητήθηκε από τα άτομα να κάνουν μια αξιολόγηση του εαυτού τους ως δρώντα πρόσωπα στη διαδικασία της επιμόρφωσης και κατάρτισης. Στο σύνολό τους σχεδόν είχαν πάρα πολύ θετική εικόνα για τον εαυτό τους ως συνολική παρουσία, στη συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία και στη συνέπεια και υπευθυνότητα που επεδείκνυαν.

Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι σχεδόν όλα τα άτομα δεν μετάνιωσαν από τη έως τότε συμμετοχή τους στα προγράμματα και θα τα παρακολουθούσαν πάλι αν ξεκινούσαν εκείνη τη στιγμή.

Στην τελική φάση της αξιολόγησης των προγραμμάτων κατάρτισης, η ίδια θετική στάση που είχε αποτυπωθεί στην αρχική και ενδιάμεση αξιολόγηση, εξακολουθούσε να υφίσταται. Ο βαθμός επίτευξης των στόχων που είχαν θέσει τα άτομα, η οργάνωση και ο τρόπος λειτουργίας των προγραμμάτων, οι υπηρεσίες που παρασχέθηκαν από τους εκπαιδευτές και τα Στελέχη των Συνοδευτικών Υπηρεσιών, αλλά και η ενεργητική εμπλοκή

των ατόμων στη διαδικασία κατάρτισης αξιολογήθηκαν από την πλειοψηφία των ερωτηθέντων πολύ θετικά.

Αξίζει στην παρούσα φάση να σταθούμε σε κάποια σημεία που η τελική αξιολόγηση διαφέρει της ενδιάμεσης, χωρίς βέβαια να την αναιρεί, με στόχο κυρίως την ανάπτυξη προβληματικής για τα πιθανά αίτια αυτών των διαφοροποιήσεων.

Όσον αφορά στο βαθμό επίτευξης του στόχου εύρεσης εργασίας στο αντικείμενο κατάρτισης, τα άτομα εμφανίζονται λίγο πιο αισιόδοξα ότι κάτι τέτοιο είναι πιθανό να επιτευχθεί. Βέβαια είναι υπαρκτή πάντα η δυσπιστία στο συγκεκριμένο ζήτημα την οποία επιβάλουν οι σύγχρονοι όροι της αγοράς εργασίας.

Στη δυσπιστία αυτή πιθανά να συμβάλει και η αίσθηση που έχει ένα σημαντικό μέρος των ατόμων ολοκληρώνοντας τα προγράμματα ότι δεν κατάφεραν σε μεγάλο βαθμό να αναπτύξουν επαγγελματικές δεξιότητες, προσόντα και ικανότητες.

Τέλος, αναφορικά με τις υπηρεσίες που παρείχαν τα Στελέχη των Συνοδευτικών Υπηρεσιών, παρατηρούμε ότι στην τελική αποτίμηση των ατόμων αναγνωρίζεται περισσότερο η συνεισφορά των ΣΥΥ στην κοινωνική, ψυχολογική-συναισθηματική και νομική υποστήριξη που τους παρείχαν. Το σημείο όμως στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε αφορά στον τομέα της επαγγελματικής υποστήριξης, όπου και στην τελική αξιολόγηση κρίθηκε από τους μισούς περίπου των ερωτηθέντων αρνητικά. Το σημείο αυτό θα πρέπει να προβληματίσει τα άτομα που είναι υπεύθυνα για το σχεδιασμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων.

Με βάση τα όσα προηγήθηκαν γίνεται προσπάθεια, στη συνέχεια να προσδιοριστούν οι παράγοντες εκείνοι που άμεσα ή έμμεσα συμβάλλουν στον αποκλεισμό των ομάδων στόχων από την αγορά εργασίας.

Καταγράφονται επίσης τα προβλήματα που ενέχει η ένταξη των ομάδων αυτών στην αγορά εργασίας και κατά συνέπεια συντελούν σημαντικά στην χειροτέρευση του βιοτικού τους επιπέδου.

Τα προβλήματα ένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων στην αγορά εργασίας είναι πολυδιάστατα. Μια μεγάλη ομάδα προβλημάτων σχετίζεται άμεσα με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά όπως είναι οι επαγγελματικές δεξιότητες, η εμπειρία, η ηλικιακή δομή, το επίπεδο εκπαίδευσης κ.λπ. Μια δεύτερη ομάδα προβλημάτων έχει να κάνει με τα κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά τόσο των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων όσο και της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουν. Όλα αυτά προσδιορίζουν άμεσα ή έμμεσα την αρνητική σχέση που υπάρχει μεταξύ των ομάδων στόχων και της αγοράς εργασίας.

8.2. Προσδιορισμός των παραγόντων που συντελούν στον αποκλεισμό των ομάδων στόχων από την αγορά εργασίας.

Η έννοια του αποκλεισμού αποτελεί μια πολυσυζητημένη έννοια. Είναι μία έννοια που όσο κι αν απορρίφθηκε, σε υπερβολικό ίσως βαθμό, από τους επιστήμονες, άλλο τόσο χρησιμοποιήθηκε, με ποικίλους τρόπους και τοποθετήθηκε στο επίκεντρο του πολιτικού, κοινωνικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος για να περιγράψει εκείνη την όμοια κατάσταση που παρουσιάζουν από κοινού, διαφορετικής φύσης φαινόμενα και καταστάσεις χαρακτηριζόμενες «υψηλής επικινδυνότητας», που μέχρι εκείνη τη στιγμή απασχολούσαν τους επιστήμονες σε ξεχωριστές θεματικές ενότητες και κατηγορίες ανάλυσης. Η έννοια λοιπόν του κοινωνικού αποκλεισμού ως προς την χρήση της περισυνέλεξε τα φαινόμενα εκείνα και τα υποκείμενα, που είχαν τεθεί εκτός θεσμοθετημένων κοινωνικών συστημάτων.

Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ότι η εμφάνιση της χρησιμοποίησης της έννοιας, συμπίπτει με την προσπάθεια και την ανάγκη δημιουργίας κοινωνιών που στη βασική τους λειτουργία θα παράγουν «ένταξη» και όχι «αποκλεισμό», θα αποδέχονται το διαφορετικό και δεν θα το απορρίπτουν, θα το ονομάζουν έτσι με στόχο να το προστατεύσουν και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις ένταξής του και όχι να αναπαράγουν τις ενστικτώδεις λειτουργίες απόρριψης και έκπτωσής του (Παπαδοπούλου, 2002).

Ο υποτιμητικός και περιφρονητικός τρόπος αντιμετώπισης της διαφορετικότητας των ανθρώπων είναι γνωστός από παλιά, σχεδόν ανήκει στην αιωνιότητα της ανθρώπινης ιστορίας. Οι κοινωνίες πάντα συμπεριφέρονταν μειωτικά στους φτωχούς, τους ανάπηρους, τους ψυχικά άρρωστους ακόμα και στους ξένους.

Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός, λοιπόν δεν αποτελεί νέο όρο, εμφανίζεται για πρώτη φορά σε επιστημονικό κείμενο τη δεκαετία του '60, στο έργο του Pierre Masse (γενικού γραμματέα του Υπουργείου Σχεδιασμού της Γαλλίας), του J. Kanfer και του R. Lenoir. Η πρωτοεμφάνιση λοιπόν του όρου «αποκλεισμός» έγινε στη Γαλλία, σε μια περίοδο οικονομικής ευημερίας και ανάπτυξης, όταν το φαινόμενο της περιθωριοποίησης άρχισε να απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες και τους ευαίσθητους απέναντι στην αδικία, ανθρώπους. Δεν σκιαγραφούσε βέβαια το πρόβλημα της ανεργίας και της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, ούτε είχε συνδεθεί με την αποδυνάμωση του κοινωνικού δεσμού, αλλά αποτελούσε περισσότερο μια φανερή επιβίωση της «ντροπής», από ένα μέρος του πληθυσμού που εξακολουθούσε να παραμένει στο περιθώριο της οικονομικής ανάπτυξης και των απολαβών που τη συνόδευαν και εναπόθετε το κύριο βάρος της ευθύνης στο άτομο και στην αδυναμία του, για κοινωνική προσαρμογή στα νέα δεδομένα (Paugam, 1996, σ.9).

Από τότε μέχρι σήμερα ο όρος έχει αλλάξει περιεχόμενο και χρήση. Από το 1989 στην Ευρωπαϊκή Ένωση χρησιμοποιείται η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού για να δηλώσει την κατάσταση των ανέργων, των φτωχών, των μειονοτήτων, των προσφύγων, των λαθρομεταναστών και των ειδικών ομάδων του πληθυσμού. Προβληματισμός γύρω από το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού προβάλει κυρίως μετά το 1989, ως μία θεματική τόσο για μελέτη-έρευνα όσο και για δράση, ενώ υποκατέστησε ως ένα σημείο την έννοια της φτώχειας και σε πρακτικό επίπεδο τα προγράμματα καταπολέμησής της (Κασιμάτη, 2002, σ. 15).

Στον κοινωνικό αποκλεισμό δόθηκε επίσης και πολιτική διάσταση και ο κοινωνικός αποκλεισμός συνδέθηκε με τον περιορισμό βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων και την αδυναμία πολιτικής συμμετοχής (Βεργίδης, 2003, σ.96).

Όπως αναφέρει ο Τσιάκαλος (2001, σ.10), ο κοινωνικός αποκλεισμός διαφοροποιείται πρώτον, ως έννοια που αφορά ολόκληρη την κοινωνία και ταυτίζεται με την απώλεια της κοινωνικής συνοχής και δεύτερον ως έννοια που αφορά σε άτομα και σε ειδικές ομάδες. Όπως αναφέρουν οι ερευνητές Reynolds, & Gilbert, (1991, σσ.38, 76-84) η ανεργία περιλαμβάνεται στις καταστάσεις της ζωής που έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών, λόγω των κοινωνικών και οικονομικών επιπτώσεών της αλλά και λόγω της ενδεχόμενης σύνδεσής της με την εμφάνιση ψυχολογικών προβλημάτων. Πιο συγκεκριμένα, ως προς την ψυχική υγεία, έχει βρεθεί ότι οι άνεργοι μπορεί να βιώνουν υψηλά επίπεδα κατάθλιψης, άγχους και άλλα ψυχολογικά προβλήματα.

Ως πιθανές διαστάσεις του φαινομένου αναφέρονται η οικονομική, η κοινωνική (αποξένωση και απομόνωση), η πολιτισμική, η γεωγραφική, και η πολιτική και ως παράγοντες που διαμορφώνουν αυτές τις διαστάσεις αναφέρονται: η ανεργία, η υποαπασχόληση, η έλλειψη στέγης, η φτώχια, τα συστήματα αξιών, η υπηκοότητα, το φύλλο, οι δομές των νοικοκυριών, η εθνότητα, η εκπαίδευση, η κατάρτιση, η μετανάστευση κτλ.

Σε αναφορές άλλων ερευνητών, όπως του Room (1992, σ.14) και των συνεργατών του, ο αποκλεισμός ως άρνηση και μη πραγμάτωση των κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών, παραπέμπει σε περιορισμούς της πρόσβασής τους σε κοινωνικά αγαθά και υπηρεσίες, ανεξάρτητα, αν οι περιορισμοί αυτοί είναι σκόπιμοι ή όχι.

Στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ειδικότερα στο Πράσινο Βιβλίο (Flynn, 1993, σσ.20-21) επιχειρείται ο ορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού με μια περιγραφική οροθέτηση χαρακτηριστικών του, όπως είναι πρώτιστα το ανεπαρκές εισόδημα. Υπερβαίνει, ωστόσο, ο κοινωνικός αποκλεισμός και τη συμμετοχή του ατόμου στην εργασιακή ζωή, θίγει όχι μόνο άτομα, αλλά και τις κοινωνικές ομάδες που αποτελούν αντικείμενο διάκρισης, διαχωρισμού ή εξασθένησης των παραδοσιακών μορφών των κοινωνικών σχέσεων.

Έτσι οι ρίζες του αποκλεισμού εντοπίζονται όπως αναφέρεται και στο Πράσινο Βιβλίο, στη μακροχρόνια ανεργία, στην εξέλιξη των οικογενειακών δομών, στην παρακμή των παραδοσιακών μορφών αλληλεγγύης, στην αύξηση του ατομικισμού και στη χαλάρωση των παραδοσιακών μορφών αλληλεγγύης. Τα αίτια αυτά καθώς και άλλα που προκαλούν τον κοινωνικό αποκλεισμό, φωτογραφίζουν άτομα και ομάδες πληθυσμού που τα διακρίνει η φτώχεια, η περιθωριοποίηση, η αποστέρηση, όπως παραδείγματος χάριν είναι οι μονογονεϊκές οικογένειες, οι ηλικιωμένοι, οι μακροχρόνια άνεργες γυναίκες και άλλοι.

Το Παρατηρητήριο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που παρακολουθεί τις εθνικές πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, αναφέρει ο Τσιάκαλος (2001, σ.55), ορίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό πρώτον και κυρίως σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών και διατυπώνει την άποψη ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να αναλυθεί με τους όρους της άρνησης ή της μη πραγματοποίησης κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στην έκθεση του Παρατηρητηρίου δίνεται μία κατεύθυνση εύρεσης λύσης στο πρόβλημα του αποκλεισμού κατά την περιγραφή της ίδιας της διαδικασίας του αποκλεισμού: «Μιλώντας για αποκλεισμό υποδηλώνουμε περιορισμούς στην πρόσβαση, ηθελημένους ή όχι. Πολίτες μπορεί να αποτυγχάνουν να κάνουν χρήση των δικαιωμάτων τους είτε από δική τους ανικανότητα ή από λανθασμένη επιλογή. Όπου ανικανότητα ή επιλογή είναι αποτέλεσμα προηγούμενων αποκλεισμών - από την εκπαίδευση, από την πληροφόρηση κ.λπ.- μπορούν να θεωρηθούν ως παρεμπόδιση στην πρόσβαση».

8.3. Τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού

Η έννοια του αποκλεισμού χαρακτηρίζεται από τέσσερα στοιχεία, μέσα από τα οποία διεκδικεί την ιδιαιτερότητά της σε σχέση με τις υπόλοιπες παραδοσιακές έννοιες των κοινωνικών επιστημών. Αποτελεί μια έννοια πολυδιάστατη, μια έννοια πολιτικής διαχείρισης, μια έννοια-οριζόντια και μια έννοια που αναφέρεται σε μια διαδικασία και όχι σε μια κατάσταση (Δημουλάς κ.α., 2002, σ.26).

Ως πολυδιάστατη έννοια, αναφέρεται σε πολύ διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης και παραπέμπει σε κοινωνικά φαινόμενα διαφορετικής φύσης. Τα διαφορετικής φύσης φαινόμενα δεν αποτελούν σε καμιά περίπτωση αίτια της φτώχιας, ούτε μπορεί εδώ να υποστηριχθεί γενικότερα η σχέση σύνδεσης αίτιου και αιτιατού.

Ως έννοια πολιτικής διαχείρισης εμφανίζεται στην προέλευση της χρήσης της, την τελευταία δεκαετία. Ο όρος «αποκλεισμός» είναι προϊόν μιας ανάγκης πολιτικής διαχείρισης των διαρθρωτικών αλλαγών της οικονομικής και κοινωνικής τάξης καθώς και των αλλεπάλληλων και βαρέων κρίσεων που δοκιμάζουν οι σύγχρονες κοινωνίες.

Ως έννοια ορίζοντα, αποτελεί το καθαρό επιστημονικό χαρακτηριστικό της έννοιας. Με άλλα λόγια οι ερευνητές Schnapper & Paugam (αναφέρεται στο Δημουλάς κ.α. 2002,

σ.28) έχουν δείξει ότι, για κρίσιμες έννοιες που κατασκευάζονται συγκυριακά και που απαντούν από τη φύση τους σε κρίσιμα προβλήματα της επικαιρότητας, δεν μπορούν να υπάρξουν απόλυτοι ορισμοί. Η έννοια του αποκλεισμού είναι σχετική και διαφορετική ανάλογα με τις περιόδους που διανύουμε και ανάλογα με τους χώρους μέσα στους οποίους καλείται να λειτουργήσει.

Η έννοια του αποκλεισμού χαρακτηρίζει μια εξελισσόμενη διαδικασία και όχι μια κατάσταση. Δυο βασικά επιχειρήματα ενδυναμώνουν την άποψη της διαδικασίας, σε αντίθεση με αυτή της κατάστασης. Στην περίπτωση της κατάστασης έχουμε ένα φαινόμενο το οποίο είναι μετρήσιμο. Στην περίπτωση του κοινωνικού αποκλεισμού, αναφερόμαστε σε καταστάσεις που ενδεχομένως οδηγούν σε αποκλεισμό, αλλά είναι πιθανόν και να μην οδηγούν σε καμιά περίπτωση, γιατί κάποιοι άλλοι παράγοντες παρεμβαίνουν και ισορροπούν αυτές τις αρνητικές καταστάσεις. Σε αυτό το σημείο η διαδικασία φαίνεται καθαρά να χαρακτηρίζει και ταυτοχρόνως να χαρακτηρίζεται από μία σειρά καταστάσεων που έχουν ένα κοινό: τη διαδικασία του αποκλεισμού. Οι ίδιες αυτές καταστάσεις κάτω από άλλες χωρικές και χρονικές συνθήκες, δεν θα παρουσίαζαν τη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού ή θα παρουσίαζαν τελείως

διαφορετικές διαδικασίες και πορείες αποκλεισμού, για παράδειγμα στην περίπτωση των μακροχρόνια ανέργων γυναικών, οι οποίες βιώνουν την μακροχρόνια ανεργία, την απόλυση του συζύγου από την δουλειά, τη δυσκολία της καθημερινής επιβίωσης, κλπ., μη έχοντας πόρους ή τη στήριξη της ευρύτερης οικογένειας ή της κοινωνίας κινδυνεύουν να βρεθούν σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού.

8.4. Η αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων

Η αναφορά στο φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού είναι μια αναφορά στους δομικούς μηχανισμούς της κοινωνίας μας. Οι σύγχρονες κοινωνίες, ανεξάρτητα από το επίπεδο ανάπτυξής τους, υφίστανται κάποιες διαδικασίες που καταλήγουν να παράγουν συνθήκες αποκλεισμού για ένα μέρος του πληθυσμού. Οι νέες μορφές ιεραρχίας που εγκαινιάζουν αυτές οι κοινωνίες, οδηγούν κάποια άτομα ή ομάδες που έχουν κριθεί ως λιγότερο «ικανά» ή λιγότερο «άξια», να χάσουν την αξιοπρέπειά τους και την κοινωνική τους αναγνώριση. Για παράδειγμα, στο χώρο επίσης της εκπαίδευσης είναι ορατή η διαπίστωση της ανισότητας στη συμμετοχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. (Σορωνιάτη, 1999).

Το φαινόμενο του αποκλεισμού είναι λοιπόν μια αδυναμία συμμετοχής σε όλες τις σύγχρονες μορφές της κοινωνικής ζωής και πάνω απ' όλα απουσία συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία; Μέσω αυτού του ερωτήματος θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε επί της ουσίας το φαινόμενο της μακροχρόνιας ανεργίας, του συναισθήματος της ανασφάλειας και της αστάθειας που κυριαρχεί στους εργασιακούς χώρους, της αποδυνάμωσης της επαγγελματικής ταυτότητας και της επαγγελματικής

κοινωνικοποίησης γενικότερα, των άμεσων συνεπειών του τέλους της μισθωτής εργασίας και της πλήρους απασχόλησης. Όλα τα παραπάνω δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο την κατάσταση όταν συνοδεύονται με μια οικογενειακή ρήξη, μια έξωση από το χώρο κατοικίας και ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας. Ιδιαίτερα αν προστεθεί σε αυτά και ο παράγοντας φύλο, όπως είναι οι κατηγορίες των μακροχρόνια άνεργων γυναικών και των γυναικών αρχηγών μονογονεϊκών οικογενειών, με τις οποίες ασχολείται η παρούσα έρευνα.

8.5. Κοινωνικός αποκλεισμός και γυναίκες

Από τη Συνθήκης της Ρώμης (άρ. 119) ήδη η Ευρωπαϊκή Ένωση, (τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα) εγκαινίασε την ευρωπαϊκή πολιτική ισότητας των φύλων θεσπίζοντας την αρχή της ισότητας των αμοιβών ανδρών και γυναικών στην αγορά εργασίας. Στη συνέχεια η Συνθήκη του Άμστερνταμ, (άρ. 3, παρ. 2-1997) εδραίωσε την ανάπτυξη μιας Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την απασχόληση εντάσσοντας την ισότητα σε όλες τις κοινοτικές δράσεις, με στόχο την εξάλειψη των ανισοτήτων ανάμεσα στα δύο φύλα (gender mainstreaming).

Έκτοτε, και ιδιαίτερα μέχρι σήμερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υλοποίησε πολλά και διαφορετικά μεσοπρόθεσμα προγράμματα δράσης για την προώθηση των ίσων ευκαιριών ανδρών και γυναικών. Σήμερα, η Ευρωπαϊκή Στρατηγική-πλαίσιο για την Ισότητα των φύλων, που αφορά στους τομείς της οικονομίας, της ίσης συμμετοχής και εκπροσώπησης των κοινωνικών δικαιωμάτων, της αλλαγής των στερεοτύπων και των ρόλων των δυο φύλων στην καθημερινή ζωή, στοχεύει στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλες τις πολιτικές και δράσεις.

Η προώθηση όλων αυτών των μέτρων καθώς και μιας σειράς σημαντικών αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχαν ως έναυσμα μια αρνητική διαπίστωση που αφορούσε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Ο χαμηλός δείκτης απασχόλησης στην Ε.Ε (σε σύγκριση με τον αντίστοιχο των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας) οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, στο χαμηλό δείκτη απασχόλησης του γυναικείου πληθυσμού.

Το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης απετέλεσε βασικό εργαλείο της οικονομικής ανάπτυξης των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ενεργός συμμετοχή των γυναικών στην περιφερειακή ανάπτυξη είναι όρος και προϋπόθεση της ενεργητικής ενσωμάτωσης νέων δραστηριοτήτων στις τοπικές κοινωνίες. Η κοινωνική πολιτική είναι πλέον ο βασικός στόχος της κοινοτικής πολιτικής γιατί είναι η πολιτική η οποία ασχολείται με τα καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου. Οι τοπικοί παράγοντες υποχρεώνονται πλέον να αναπτύξουν στρατηγικές που βασίζονται στις συγκεκριμένες ανάγκες της περιοχής τους (http://www.kethi.gr).

Συγκεκριμενοποιώντας το πρόβλημα της ανεργίας σε κρατικό επίπεδο (Ελλάδα), διαπιστώνουμε ότι, τα τελευταία χρόνια, η ανεργία των Ελληνίδων γυναικών και ο

αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας είναι ένα από τα πιο ανησυχητικά φαινόμενα Σε σχέση με τα άλλα κράτη-μέλη της Ε.Ε, τα στοιχεία για την γυναικεία ανεργία ήταν και είναι απογοητευτικά, αφού το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι από τα χαμηλότερα της Ε.Ε, (49% έναντι 59,5% του μέσου όρου). Για το λόγο αυτό λοιπόν, η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης, απετέλεσε βασικό στόχο της Εθνικής μας Πολιτικής για την Ισότητα των φύλων.

Στην Ελλάδα, αν και με ιδιαίτερη βραδύτητα, από το 1990 μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικές νομοθετικές και θεσμικές αλλαγές για τη διασφάλιση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών και την εξάλειψη όλων των μορφών διάκρισης κατά των γυναικών. Η τροποποίηση και αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, η εισαγωγή νέων νόμων σχετικά με την εξάλειψη των διακρίσεων στην εκπαίδευση, στην επαγγελματική κατάρτιση, στην απασχόληση και στις εργασιακές σχέσεις αποτελούν σημαντικά παραδείγματα. Νομοθετικά με βάση το ίδιο το σύνταγμα, από το 1980 απαγορεύεται η απόλυση της εγκύου, ενώ από το 1983 προστατεύεται η μητρότητα με διάφορες διατάξεις. Από το 1984 απαγορεύεται οποιαδήποτε διάκριση στις εργασιακές σχέσεις με βάση το φύλο, καθιερώνεται ίση αμοιβή για εργασία ίσης αξίας και προβλέπεται ίδιος επαγγελματικός προσανατολισμός για αγόρια και κορίτσια (Υπουργείο Προεδρίας-Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1995).

Επιπρόσθετα αν και με ιδιαίτερη βραδύτητα, προωθήθηκαν, στο πλαίσιο της Κοινωνικής Προστασίας των εργασιακών κοινωνικών δικαιωμάτων, συγκεκριμένες πολιτικές και μέτρα (Γιανούση, 2000). Συνήθη μέτρα, για την αντιμετώπιση της ανεργίας των γυναικών ήταν:

- Η επαγγελματική ειδίκευση - μιας και αυτή θεωρείται ως μια βασική αιτία της ανεργίας ιδιαίτερα για τις γυναίκες.
- Η επιχορήγηση ανέργων για να γίνουν επιχειρηματίες, με μεγαλύτερη επιδότηση στις γυναίκες
- Η προώθηση των Τοπικών Συμφώνων Απασχόλησης (ΤΣΑ) σε ορισμένους Δήμους, κλπ..
- Η προώθηση Τοπικών Πρωτοβουλιών Απασχόλησης και οι Ολοκληρωμένες Παρεμβάσεις υπέρ των γυναικών

Παρά όμως τις παραπάνω σημαντικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις προς όφελος των γυναικών, η επαγγελματική θέση και ταυτότητα της γυναίκας εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από ουσιαστικές αντιφάσεις. Έτσι οι γυναίκες εκπροσωπούν μόνο το 38,6% του εργατικού δυναμικού, ενώ το ποσοστό των ανέργων γυναικών στην Ελλάδα φθάνει το 12,9% (ένα από τα υψηλότερα στην Ευρώπη). Οι γυναίκες αντιμετωπίζουν σήμερα προβλήματα επαγγελματικής κατάρτισης, καταλαμβάνουν συνήθως τα κατώτατα κλιμάκια στην ιεραρχία των επαγγελμάτων, απασχολούνται ευκαιριακά και προσωρινά σε διάφορες δουλειές, αμείβονται λιγότερο από τους άντρες συναδέλφους

τους και υφίστανται στερεότυπα και διακρίσεις εις βάρος τους (Καραμάνου, 1990). Ο γάμος και η γέννηση των παιδιών επηρεάζουν σημαντικά την επαγγελματική σταδιοδρομία των γυναικών αφενός εξαιτίας της έλλειψης κοινωνικών υποδομών προνοιακού χαρακτήρα (παιδικοί σταθμοί) και επιδοματικής πολιτικής, αφετέρου εξαιτίας των παραδοσιακών απόψεων για την ανατροφή των παιδιών, ως πρωταρχική υπευθυνότητα της γυναίκας και τη δυσκολία εξισορρόπησης της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.

Συνοδευτικά με όλα τα παραπάνω συνήθως έρχονται να προστεθούν ψυχολογικά προβλήματα, όπως το αίσθημα της απόρριψης, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, φοβίες, ανασφάλεια, η έλλειψη χρόνου και δυνατοτήτων για την προσωπική ανάπτυξη, την ατομική ισορροπία, την ψυχαγωγία, την επιμόρφωση, καθώς και προσωπικά προβλήματα, όπως αδυναμία να ξεπεράσουν χωρίς βοήθεια το πλέγμα των οικονομικών, κοινωνικών, ψυχολογικών και υπαρξιακών προβλημάτων που υφίστανται (Κ.Ε.Θ.Ι., 2004).

Παράλληλα, σήμερα μπορούμε να πούμε ότι οι σύγχρονες συνθήκες που διέπουν τον κοινωνικό ιστό της χώρας μας, φαίνεται ότι χαρακτηρίζονται τελικά από μια νέο-πατριαρχία, η οποία διαφέρει από παλαιότερους τρόπους οργάνωσης μόνο ως προς τον βαθμό και τη μορφή. Για παράδειγμα η γυναίκα σήμερα μπορεί να αναλάβει μια επαγγελματική ενασχόληση εφόσον οργανώσει τις δραστηριότητές της με τέτοιο τρόπο, ώστε η καθημερινή λειτουργία του νοικοκυριού να μη διακόπτεται. Έτσι όπως αναφέρει η Συμεωνίδου (1994) οι γυναίκες καταλαμβάνουν τελικά θέσεις εργασίας, οι οποίες είναι χαμηλόμισθες ή δίχως προοπτικές εξέλιξης έχουν χαμηλές επαγγελματικές φιλοδοξίες και απαιτήσεις, καθώς και αδυναμία πρόσβασης σε υπηρεσίες πληροφόρησης και επαγγελματικού προσανατολισμού, γεγονός που συμβάλει στη διατήρηση του προσωρινού και ευκαιριακού χαρακτήρα της μισθωτής τους εργασίας.

Τα παραπάνω προβλήματα μεγεθύνονται επικίνδυνα όταν πρόκειται για γυναίκες αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών, άγαμες μητέρες, μακροχρόνια άνεργες άνω των 45 ετών, στις οποίες η γυναικεία ανεργία έχει μετατραπεί σε μακροχρόνια ανεργία η οποία στιγματίζει την άνεργη και την καθηλώνει σε μια αμετάβλητη κατάσταση, καθώς όσο περισσότερο διαρκεί η ανεργία τόσο δυσκολότερη γίνεται η εύρεση εργασίας.

Επίσημα στοιχεία της ΕΣΥΕ, επιβεβαιώνουν όλα τα παραπάνω. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες αποτελούν το 53,7% του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας και το 38,6% των μισθωτών, ενώ οι άνδρες αποτελούν το 46,2% του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας και το 61,3% των μισθωτών αντίστοιχα.

Σημαντικά επίσης ποσοστά γυναικών εργάζονται με μερική απασχόληση. Ο λόγος που επιλέγουν αυτή τη μορφή απασχόλησης είναι για να μπορέσουν να λύσουν προβλήματα ανατροφής των παιδιών, περιποίησης και φροντίδας μελών της οικογένειας και για τον επιπλέον λόγο ότι θεωρείται η εργασία τους συμπληρωματική στο οικογενειακό εισόδημα για την κάλυψη τρεχουσών αναγκών. Βάσει των στοιχείων της

ΕΣΥΕ η μερική απασχόληση στην Ελλάδα αποτελεί το 13,8% του συνόλου της μισθωτής απασχόλησης. Οι εργαζόμενες με μερική απασχόληση αποτελούν το 5,5% των εργαζομένων (άνδρες-γυναίκες) συνολικά στη μισθωτή εργασία έναντι 3% των ανδρών. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση εργαζομένων γυναικών με μερική απασχόληση παρατηρείται στην ηλικία των 30-64 ετών (65,4%), με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση μετά τα 45. Τα μεγάλα ποσοστά μετά τα 45 χρόνια, δείχνουν τα αποτελέσματα της παραγωγικής συρρίκνωσης σε παραδοσιακούς κλάδους παραγωγής κυρίως στη βιομηχανία καθώς και τις μαζικές απολύσεις σε αυτές τις ηλικίες με σκοπό την αντικατάσταση με νέους οι οποίοι είναι πιο φθηνοί σαν εργατική δύναμη.

Η Ελλάδα παρουσιάζει τις μεγαλύτερες αποκλίσεις φύλου σε σύγκριση με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ως προς την μακροχρόνια ανεργία. Οι άνεργες γυναίκες είναι η πλειοψηφία των ανέργων (60,7%) ενώ επίδομα ανεργίας παίρνει μόνο το 5,5% των ανέργων.

Ο κύριος όγκος των μακροχρόνια ανέργων είναι γυναίκες και υπερτερεί κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες των ανδρών.

1991: Γυναίκες: 39,6%, Άνδρες: 28,4%

2001: Γυναίκες: 46,6%, Άνδρες: 36,4%

Επομένως, παρά τις σημαντικές προόδους των Ελληνίδων στην εκπαίδευση και την απασχόληση, η ποιοτική σύνθεση του εργατικού δυναμικού παραμένει ετεροβαρής για τα δύο φύλα προσεγγίζοντας το 1 προς 2 (δηλαδή, μια γυναίκα για δύο άντρες στην αγορά εργασίας). Αυτό σημαίνει ότι η απασχόληση των γυναικών υπολείπεται ακόμη σε μεγάλο βαθμό, αυτής των αντρών, καθώς μόνο το 40% των γυναικών μεταξύ 15 και 64 ετών εργάζεται. Συγχρόνως οι γυναίκες έχουν τα πρωτεία στις απολύσεις και η σχέση όσον αφορά στις επιδοτήσεις των ανέργων διαμορφώνεται 3 γυναίκες προς 2 άντρες.

8.6 Συμπεράσματα ως προς τις ειδικές κατηγορίες ατόμων και ομάδων που απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό

Κάθε προσπάθεια ένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων στην αγορά εργασίας έχει να αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά σχετίζονται πρωτίστως με τα δημογραφικά, επαγγελματικά και άλλα χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών. Έχοντας παρουσιάσει, στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναλυτικά τα χαρακτηριστικά των ομάδων στόχων, προχωρούμε στην ενότητα αυτή στην παρουσίαση των προβλημάτων ένταξής τους στη αγορά εργασίας.

Γενικά, οι παράγοντες που δυσχεραίνουν την ένταξη συγκεκριμένων ομάδων στην αγορά εργασίας εντοπίζονται στους εξής:

- Έλλειψη βασικών επαγγελματικών προσόντων και δεξιοτήτων λόγω ανεπαρκούς ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα και στο σύστημα της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης.

- Ποσοτική και ποιοτική αναντιστοιχία ανάμεσα στην προσφορά και ζήτηση στην αγορά εργασίας.
- Στέρηση της προσωπικής ελευθερίας και σωματική ή ψυχική εξάρτηση (π.χ. εγκλεισμός σε σωφρονιστικά ιδρύματα, ναρκωτικά, κλπ).
- Κοινωνικός στιγματισμός και καχυποψία κοινωνικού περίγυρου
- Προκαταλήψεις, ιδίως λόγω πολιτιστικών, γλωσσικών και θρησκευτικών ιδιαιτεροτήτων.
- Έλλειψη πληροφόρησης και επικοινωνίας με το ευρύτερο περιβάλλον. Άγνοια των θεσμών που ενημερώνουν για τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και συμβάλλουν στην κατανομή των διαθέσιμων θέσεων.
- Έλλειψη αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης.

Κρίθηκε σκόπιμο να συνδεθεί το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού με τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας στην περιφέρεια. Για το σκοπό αυτό, παρουσιάσαμε επίσης τις διαστάσεις και τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης και ανεργίας στην Περιφέρεια. Έτσι διαφάνηκαν και οι εναλλακτικές δυνατότητες ένταξης στην αγορά εργασίας των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων στόχων που διαπιστώθηκαν και περιγράφηκαν. Επιπλέον, περιγράφοντας τα νέα δεδομένα της ζήτησης εργασίας στον ελληνικό χώρο, η μελέτη σε πολλά σημεία της καταγράφει επαγγέλματα και ειδικότητες με αυξημένες δυνατότητες απασχόλησης κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων και σχετικά μικρότερο βαθμό κορεσμού.

Ως προς την διερεύνηση των ομάδων στόχων, η μελέτη περιλαμβάνει:

- Την καταγραφή των πιθανά κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων από την αγορά εργασίας. Πρόκειται για τις ομάδες υψηλού κινδύνου με μεγαλύτερες σχετικά πιθανότητες κοινωνικού τους αποκλεισμού.
- Τον προσδιορισμό των κυριότερων κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων που με συγκεκριμένα κριτήρια μπορούν να αποτελέσουν τον στόχο κάποιου προγράμματος στήριξης ή και κατάρτισης.
- Την λεπτομερή περιγραφή των ομάδων στόχων (χωροταξική περιγραφή, μέγεθος και βαθμός ομοιογένειας, κ.λπ.).
- Την καταγραφή και τον προσδιορισμό των βασικών και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των επιλεχθέντων ομάδων στόχων. Η έμφαση δίνεται στα δημογραφικά, εκπαιδευτικά, επαγγελματικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά.
- Την καταγραφή των προβλημάτων που ενέχει η ένταξη των ατόμων που συνθέτουν τις ομάδες στόχους στην αγορά εργασίας και την διερεύνηση των πιθανών εναλλακτικών δυνατοτήτων απασχόλησής τους.

Επιπλέον στη μελέτη:

α. Παρουσιάζονται οι αιτίες που με βάση τη βιβλιογραφία οδηγούν ομάδες ατόμων σε κοινωνικό αποκλεισμό γενικότερα.

β. Διατυπώνονται ορισμένες απόψεις για την αποτελεσματικότητα των φορέων που έχουν αναλάβει την άσκηση πολιτικών για την καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας στην χώρα μας.

γ. Παρουσιάζονται οι πολιτικές καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας που έχει υιοθετήσει και εφαρμόζει η Ευρωπαϊκή Ένωση και κατ' επέκταση και η χώρα μας.

δ. Καταγράφονται τα προγράμματα κατάρτισης και στήριξης αποκλεισμένων ομάδων από την αγορά εργασίας που έχουν υλοποιηθεί στην Περιφέρεια κατά το χρονικό διάστημα 1990-2000.

ε. Αξιολογούνται ως προς την αποτελεσματικότητά τους τα προγράμματα που έχουν ήδη υλοποιηθεί.

Στ. Διατυπώνονται οι αναγκαίες ενέργειες στήριξης των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων της περιφέρειας.

ζ. Προτείνονται προγράμματα κατάρτισης για την ένταξη των συγκεκριμένων ομάδων στόχων στις τοπικές και στην περιφερειακή αγορά εργασίας.

η Προτείνονται συγκεκριμένες συνοδευτικές δομές και δράσεις με καθοριστικό ρόλο στην ολοκληρωτική κοινωνική ένταξη των συμμετεχόντων κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων.

Για την επίτευξη των επιμέρους στόχων, που παρουσιάστηκαν πριν, η αξιοποιήσαμε τα πρωτογενή στοιχεία διαφόρων πηγών και κυρίως των Υπηρεσιών της Περιφέρειας και των κατά τόπους υπηρεσιών των ΝΕΛΕ. Επιπλέον, αξιοποιήσαμε τα δεδομένα και τα ευρήματα άλλων προηγούμενων μελετών στο ευαίσθητο θέμα του κοινωνικού αποκλεισμού καθώς και τα δημοσιευμένα ή αδημοσίευτα στοιχεία διαφόρων άλλων πηγών (ΟΑΕΔ, ΕΣΥΕ, κλπ.). Ιδιαίτερα χρήσιμη και καθοριστική για την αξιολόγηση των προγραμμάτων που έχουν ήδη υλοποιηθεί, ήταν η πραγματοποίηση και αξιοποίηση των αποτελεσμάτων πρωτογενούς έρευνας πεδίου σε δείγμα ατόμων που παρακολούθησαν στο παρελθόν τέτοια προγράμματα κατάρτισης.

Η μεγαλύτερη δυσκολία, ήταν η συλλογή των απαραίτητων στατιστικών στοιχείων. Άλλοτε και κυρίως η ανυπαρξία οργάνωσης και η απροθυμία των φορέων να παρέχουν πληροφόρηση, άλλοτε το απόρρητο των στοιχείων, άλλοτε το ανύπαρκτο νομικό καθεστώς, δυσκόλεψαν το έργο.

Στη συνέχεια καταγράφονται οι παράγοντες αυτούς ξεχωριστά για κάθε ομάδα στόχο.

8.6.1 Τσιγγάνοι

Οι τσιγγάνοι αποτελούν την κοινωνική ομάδα που πιθανότατα αντιμετωπίζει, τα περισσότερα προβλήματα στην ένταξή της στην αγορά εργασίας. Οι συστάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου Υπουργών της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την χώρα μας και προς τις άλλες χώρες μέλη είχαν ως στόχο την λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων, έτσι ώστε να εξαλειφθούν οι διακρίσεις σε βάρος τους και παράλληλα να διατηρηθεί η μορφωτική κληρονομιά και η ταυτότητα των πληθυσμών αυτών. Οι ενέργειες των κρατικών φορέων που ασχολήθηκαν με την παρέμβαση στους Έλληνες τσιγγάνους ήταν σε γενικές γραμμές συντονισμένες με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ως προς την διαμόρφωση των στόχων τους. Ωστόσο, διάφορα προβλήματα, όπως η πενιχρή χρηματοδότηση, οι καθυστερήσεις στην εκτέλεση των προγραμμάτων, η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των κρατικών φορέων και με την Τοπική Αυτοδιοίκηση έχουν οδηγήσει τις προσπάθειες αυτές σχεδόν σε αποτυχία με αποτέλεσμα πολλά από τα προγράμματα που αφορούν τους τσιγγάνους να υπολειτουργούν Σαν αποτέλεσμα, πολλοί από τους παράγοντες που συντελούν στον αποκλεισμό των τσιγγάνων από την αγορά εργασίας εξακολουθούν να ισχύουν. Οι κυριότεροι από αυτούς είναι :

- Το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και το πολύ υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού. Ο παράγοντας αυτός εντείνεται από το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα ένα πολύ μικρό ποσοστό των παιδιών των τσιγγάνων πηγαίνει έστω και κατά διαστήματα στο σχολείο.
- Η κοινωνική και πολιτιστική τους κουλτούρα που κληρονομείται με απίστευτη αποτελεσματικότητα.
- Η προκατάληψη και η καχυποψία με την οποία αντιμετωπίζονται από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Οι προκαταλήψεις που υπάρχουν για την συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα πιθανόν σχετίζονται με την αυξανόμενη αστικοποίηση, τον ανταγωνισμό για την χρήση του αστικού και περιαστικού χώρου αλλά και με την υιοθέτηση νέων προτύπων και αντιλήψεων, ασύμβατων με αυτών της τσιγγάνικης κοινωνίας.
- Ο νομαδικός τρόπος της ζωής τους θεωρείται πολύ συχνά απειλητικός για τον εδραίο πληθυσμό και ανατρεπτικός για τις ομογενοποιητικές αντιλήψεις των μελών της σύγχρονης αστικής κοινωνίας.
- Η συνεχής μετακίνηση των πληθυσμών των τσιγγάνων αποτελεί από μόνη της σοβαρότατο παράγοντα που εμποδίζει την ένταξη τους στις τοπικές ή στην περιφερειακή αγορά εργασίας. Το 55 % του πληθυσμού που εξετάσαμε δήλωσε ότι ο νομαδισμός αποτελεί την κύρια αιτία που δεν έχουν μία μόνιμη δουλειά.

- Οι επιλογές της επαγγελματικής τους δράσης λόγω οικογενειακής παράδοσης και του τρόπου της κοινωνικής τους οργάνωσης συνδέεται με συγκεκριμένους και λιγοστούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.
- Η εμμονή των τσιγγάνων να ασκούν παραδοσιακά επαγγέλματα αγνοώντας τις επαγγελματικές δυνατότητες που προσφέρει η αγορά εργασίας, συντελεί στην χειροτέρευση του επιπέδου διαβίωσης. Συν τοις άλλοις θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και την έλλειψη μέτρων διευκόλυνσης σε αυτές τις επιλογές της επαγγελματικής τους δράσεις (π.χ διευκόλυνση των διαδικασιών για την παροχή αδειών μικροπωλητών), η οποία οδηγεί σε περαιτέρω μείωση του εισοδήματός τους.
- Η έλλειψη χώρων και κινήτρων μόνιμης εγκατάστασης σε ειδικούς και κατάλληλα προετοιμασμένους χώρους διαμονής.

8.6.2. Αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών

Ένας συνδυασμός πολλών παραγόντων αποδυναμώνει την σχέση των μονογονεϊκών νοικοκυριών με τους κύριους μηχανισμούς που παράγουν ή διανέμουν πόρους : την αγορά εργασίας, την οικογένεια και το κράτος. Σε γενικές γραμμές η καταπολέμηση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού των μελών των μονογονεϊκών οικογενειών απαιτεί την ανάπτυξη πολυδιάστατης κοινωνικής πολιτικής. Η ανάπτυξη αυτή μπορεί να γίνει σε σημαντικό βαθμό και μέσω των πόρων που διατίθενται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Για να αποτελέσουν οι μονογονεϊκές οικογένειες στόχο τέτοιων ενεργειών πρέπει να προσδιοριστούν με ακρίβεια οι ανάγκες τους και τα προβλήματα που εμποδίζουν την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας και γενικότερα στο κοινωνικό σύνολο. Τα κυριότερα από αυτά τα προβλήματα είναι:

- Η αλλαγή από ένα οικογενειακό status στο άλλο (π.χ. εξαιτίας διαζυγίου) φορτώνει τον μόνο γονέα με επιπλέον υποχρεώσεις για τις οποίες δεν διαθέτει τον απαιτούμενο χρόνο για να ασχοληθεί.
- Η ύπαρξη λιγότερων οικονομικά ενεργών μελών στα πλαίσια της οικογένειας έχει ως αποτέλεσμα το οικογενειακό εισόδημα να είναι σχετικά χαμηλό. Έχει αποδειχθεί, επίσης ότι οι συνθήκες στέγασης των μονογονεϊκών οικογενειών είναι μάλλον χειρότερες από αυτές των μη μονογονεϊκών.
- Εμπλοκή σε άτυπες μορφές εργασίας (ευκαιριακή απασχόληση, part – time) και η, ως εκ τούτου, ανυπαρξία εργασιακών δικαιωμάτων (ασφάλιση, επιδόματα, άδειες κ.λπ.).
- Η έλλειψη υποδομής στη φροντίδα των ανήλικων παιδιών (παιδικοί σταθμοί, κ.λπ.) σε συνδυασμό με την δύσκολη οικονομική κατάσταση οδηγεί στην μακροχρόνια ανεργία των αρχηγών των μονογονεϊκών νοικοκυριών.

- Έλλειψη πληροφόρησης και ενημέρωσης τόσο για ζητήματα που αφορούν την αγορά εργασίας όσο και για το σύστημα κοινωνικής μέριμνας.
- Αδυναμία απόκτησης επαγγελματικών δεξιοτήτων και πείρας και κατά συνέπεια αδυναμία πρόσβασης στην αγορά εργασίας.
- Τα προβλήματα υγείας και φροντίδας των παιδιών είναι ένας επιπλέον παράγοντας που εμποδίζει την ένταξη ή την επανένταξη τους στην αγορά εργασίας.
- Η προκατάληψη με την οποία αντιμετωπίζει ο υπόλοιπος πληθυσμός αυτή την κοινωνική ομάδα (π.χ στην περίπτωση χωρισμένης ή άγαμης μητέρας). Το πρόβλημα αυτό είναι περισσότερο έντονο στον κοινωνικά περισσότερο συντηρητικό κόσμο της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας.

8.6.3. Άτομα με ειδικές ανάγκες (Α.Μ.Ε.Α)

Τα άτομα με ειδικές ανάγκες αποτελούν μια ομάδα – στόχο με πολλά και ιδιαίτερα προβλήματα. Η ένταξή στην αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από όλες τις πλευρές ως ιδιαιτέρως προβληματική. Τα χαρακτηριστικά των ατόμων με ειδικές ανάγκες που συντελούν στον αποκλεισμό τους από την αγορά εργασίας και γενικότερα στον αποκλεισμό τους από όλες σχεδόν τις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής είναι τα παρακάτω:

- Ο περιορισμός της κινητικότητας και η δυσκολία επικοινωνίας.
- Η μείωση της ικανότητας για εργασία.
- Η εξάρτηση – σωματική και ψυχολογική – από άλλα άτομα και συχνά από μηχανήματα.
- Η φροντίδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες έχει αφεθεί, στις περισσότερες φορές, σχεδόν αποκλειστικά στην οικογένεια. Ο θεσμός της οικογένειας είναι πολύ ισχυρός τόσο στην Ελλάδα αλλά και ιδιαίτερα στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας. Σε μερικές περιπτώσεις η άμεση εξάρτηση των ατόμων αυτών από την οικογένεια δημιουργεί κάποιες ανελαστικότητες στην εξειδίκευσή τους και στην ένταξη της αγοράς εργασίας.
- Η ανάγκη συχνής νοσηλευτικής φροντίδας και συνεχών προσπαθειών αποκατάστασης ή απλής διατήρησης λειτουργιών με ειδικές θεραπευτικές ασκήσεις
- Η προκατάληψη, τόσο του κοινωνικού περίγυρου, όσο και των εργοδοτών.
- Η έλλειψη αρχιτεκτονικής και αστικής υποδομής που θα επιτρέπει την ανεμπόδιστη προσπέλαση τόσο στους χώρους εκπαίδευσης και εργασίας, όσο και στους χώρους της πόλης γενικότερα.
- Η έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης για την πλειοψηφία των ατόμων αυτών, η οποία σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην ανισομερή χωροταξική κατανομή των

ειδικών σχολείων και των σχολών επαγγελματικής κατάρτισης. Στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας δεν υπάρχουν σχολές ή εργαστήρια κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες.

- Οι περισσότερες από τις ειδικότητες που διδάσκονται στα σχολεία και στα εργαστήρια που τυχόν υπάρχουν, σχετίζονται με παραδοσιακές δραστηριότητες (κοπτική, ραπτική, υφαντική, κεραμική και άλλες).
- Οι σύγχρονες επαγγελματικές εξειδικεύσεις σε θέματα που πιθανόν να ενδιαφέρουν σήμερα την αγορά εργασίας, δεν έχουν αναπτυχθεί όσο πρέπει (όπως χειριστές ηλεκτρονικών υπολογιστών, γραφίστες κ.λπ).
- Η διστακτικότητα που παρατηρείται από την πλευρά της εργοδοσίας για την πρόσληψη ατόμων με ειδικές ανάγκες και η ανυπαρξία ειδικά διαμορφωμένων χώρων στις επιχειρήσεις και τους οργανισμούς, παρά τα κίνητρα που έχουν κατά καιρούς θεσπιστεί.
- Η άγνοια από πλευράς εργοδοτών του νομικού καθεστώτος που ισχύει για την απασχόληση ατόμων με ειδικές ανάγκες. Σε πολλές περιπτώσεις παρέχονται στις επιχειρήσεις οικονομικά και άλλα κίνητρα.

Αποτέλεσμα αυτής της πραγματικότητας είναι η παραμέληση, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η αδυναμία ένταξης ή επανένταξης των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην αγορά εργασίας. Η μη επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων αυτών χειροτερεύει σημαντικά την κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση. Η κατάσταση γίνεται περισσότερο δραματική στις περιπτώσεις των λίγων οικογενειών με περισσότερα από ένα άτομα με ειδικές ανάγκες. Οι οικογένειες αυτές είναι σχεδόν καταδικασμένες στον κοινωνικό αποκλεισμό για περισσότερο από μία γενεά.

Η εξασφάλιση ενός στοιχειώδους εισοδήματος που να επιτρέπει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, η άρση των εμποδίων που δυσχεραίνουν την εισαγωγή τους στις τοπικές αγορές εργασίας, αλλά και η ψυχολογική υποστήριξη των οικογενειών τους και των ατόμων που τους φροντίζουν από ειδικευμένους κοινωνικούς λειτουργούς, είναι στόχοι που πρέπει να επιδιωχθούν άμεσα. Η άμεση σύνδεση των ατόμων με ειδικές ανάγκες με την αγορά εργασίας, όχι μόνο θα βελτιώσει την οικονομική τους κατάσταση, αλλά επιπλέον θα αμβλύνει και τα περισσότερα άλλα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

8.6.4. Έλληνες παλιννοστούντες και πολιτικοί πρόσφυγες

Το ζήτημα της παλιννόστησης των Ελλήνων της διασποράς και ιδιαίτερα αυτών που προέρχονται από τις Παραευξήνιες χώρες και από την Βόρεια Ήπειρο είναι σύνθετο. Παλιννόστηση δεν σημαίνει απλώς εγκατάλειψη σε νέο ζωτικό χώρο αλλά και κυρίως αλλαγή κοινωνίας και πολιτισμού. Σε τελική ανάλυση οι ομογενείς Έλληνες γίνονται

αποδεκτοί από την Ελληνική κοινωνία, μόνο όταν μπορούν να αποδείξουν εμπράκτως ότι ανήκουν στο Ελληνικό έθνος με βάση κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (π.χ η γλώσσα). Συνήθως οι Έλληνες παλιννοστούντες αντιμετωπίζονται στην αγορά εργασίας ως εργαζόμενοι "β΄ κατηγορίας" και χρησιμοποιούνται σε επαγγέλματα που δεν θέλουν να ασκήσουν οι υπόλοιποι έλληνες. Αυτό συνήθως συμβαίνει, παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις το μορφωτικό τους επίπεδό είναι ανώτερο από αυτό του Ελληνικού πληθυσμού. Οι κυριότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τους παλιννοστούντες να ενταχθούν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας είναι:

- Η ελλιπής γνώση της Ελληνικής γλώσσας. Το 38 % των Ελλήνων παλιννοστούντων δεν καταλαβαίνει επαρκώς την Ελληνική γλώσσα και το 78 % δεν γράφει καθόλου στα Ελληνικά.. Χωρίς βασικές γλωσσικές γνώσεις όχι μόνο αποβαίνει αδύνατη η ένταξή τους στην αγορά εργασίας, τουλάχιστον σε θέσεις ανάλογες των προσόντων τους αλλά δυσχεραίνεται σημαντικά και η κοινωνικοποίησή τους.
- Αν και σε γενικές γραμμές οι έλληνες παλιννοστούντες δεν αντιμετωπίζονται με φανερή προκατάληψη από το σύνολο του πληθυσμού, αντιμετωπίζουν δυσκολίες στις καθημερινές συναναστροφές τους και πολύ συχνά τους υποτιμούν ως πολιτιστικά υποδεέστερους. Η αντιμετώπιση αυτή μεταφράζεται με πολύ υψηλό ποσοστό ανεργίας (58%) και με απασχόληση σε βαριές και κακοπληρωμένες δουλειές.
- Η εμμονή τους σε πατριαρχικές, παραδοσιακές αξίες, παρά το γεγονός της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών, δυσκολεύει σημαντικά την οικονομική και κοινωνική τους ένταξη, τουλάχιστον όσων είναι εγκατεστημένων σε αστικά κέντρα.
- Το γεγονός ότι κάποια μέλη των οικογενειών τους συχνά παραμένουν στην χώρα προέλευσης, τους αναγκάζει να ταξιδεύουν συχνά και με αυτό τον τρόπο καθίσταται αδύνατη η μόνιμη απασχόλησή τους.
- Πολλές φορές η κατάσταση υποαπασχόλησή και οι άμεσες οικονομικές τους ανάγκες δυσχεραίνουν την αναζήτηση μονιμότερης εργασίας ή και εξειδίκευσής τους.
- Στην περίπτωση των Βορειοηπειρωτών το χαμηλό τους εκπαιδευτικό επίπεδο δυσχεραίνει οποιαδήποτε προσπάθεια εξειδίκευσής τους σε επαγγέλματα υπηρεσιών με αυξημένες πιθανότητες επαγγελματικής ένταξής τους στην αγορά εργασίας.
- Οι δυσκολίες πρόσβασης σε υπηρεσίες, λόγω έλλειψης γνώσεων σχετικά με το ισχύον νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο.
- Οι πολιτιστικές διαφορές που συχνά οδηγούν σε γκετοποίηση, διακρίσεις και στιγματισμός.

- Η μη αναγνώριση προηγούμενης εκπαίδευσης και τίτλων σπουδών.

8.6.5. Νόμιμοι αλλοδαποί μετανάστες

Αν και στα πλαίσια της Ελληνικής κοινωνίας δεν υπάρχει παράδοση ξενοφοβίας και ρατσισμού, εντούτοις οι σημαντικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας ως προς τα δικαιώματα, τις συνθήκες εργασίας αλλά και διαβίωσης γενικότερα των μεταναστών, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια του νομικού καθεστώτος, οδηγούν αναμφίβολα την κοινωνική αυτή ομάδα στον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση.

Η απουσία στοιχειωδών μέτρων για την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των αλλοδαπών μεταναστών και η περιοριστική μεταναστευτική πολιτική που ακολουθεί η χώρα μας (νόμος 1975/91) τους καθιστά σχεδόν ανεπιθύμητους και δημιουργεί σημαντικά προσκόμματα στην ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Οι αμοιβές των αλλοδαπών μεταναστών είναι χαμηλότερες από αυτές των ελλήνων και γενικά απασχολούνται σε βαριές και ανθυγιεινές εργασίες, ενώ αντιμετωπίζουν συνεχώς το φάσμα της υποαπασχόλησης και ανεργίας. Άλλες παράμετροι που εντείνουν τον αποκλεισμό των αλλοδαπών μεταναστών από την αγορά εργασίας είναι:

- Η μη ικανοποιητική γνώση της Ελληνικής γλώσσας.
- Οι περιορισμένες επαγγελματικές δεξιότητες που έχουν, σε αντίθεση με τους Έλληνες παλιννοστούντες, και το γεγονός ότι αγνοούν τα λεγόμενα "σύγχρονα" επαγγέλματα.
- Το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο.
- Η στερεοτυπική αντίληψη που έχουν οι Έλληνες για τους αλλοδαπούς μετανάστες -κυρίως για τους Αλβανούς- που τους συνδέει με παράνομες δραστηριότητες και με αύξηση της εγκληματικότητας.
- Το αναχρονιστικό νομικό καθεστώς που δυσχεραίνει σημαντικά την απόκτηση άδειας εργασίας. Το άρθρο 14 του νόμου 1975/91 μάλιστα απαγορεύει την εγκατάσταση της οικογένειας του αλλοδαπού στην χώρα μας πριν από την πάροδο πενταετίας από την χορήγηση της σχετικής άδειας παραμονής. Με αυτό τον τρόπο αποτρέπεται η μόνιμη εγκατάσταση των αλλοδαπών στην Ελλάδα και η άσκηση ενός μόνιμου επαγγέλματος.
- Η απουσία οποιασδήποτε ρύθμισης που να αφορά την ενσωμάτωση των αλλοδαπών στην ελληνική κοινωνία και την βελτίωση των συνθηκών πρόσβασης στην αγορά εργασίας.

8.6.6. Κάτοικοι ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών

Ο Ελληνικός χώρος στο σύνολό του, μετά την κατάργηση των οικονομικών συνόρων με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και της περιμετρικής του θέσης συνιστά ουσιαστικά από μόνος του μία περίπτωση γεωγραφικού αποκλεισμού στο πεδίο των μεταφορών. Αν ληφθούν υπόψη τα προβλεπόμενα από το Β΄ Κ.Π.Σ, το μεγαλύτερο μέρος των απομακρυσμένων περιοχών θα εξακολουθήσουν να έχουν έντονα προβλήματα προσπελασιμότητας. Στην περίπτωση των ορεινών εσωτερικών ζωνών το ζήτημα της μεταφορικής απομόνωσης λαμβάνει ιδιαίτερες διαστάσεις αφού εκτός από την δυσκολία που προκαλεί στην μετακίνηση των κατοίκων δυσκολεύει σημαντικά και την προσέγγισή τους στις αγορές εργασίας. Άλλες παράμετροι που εντείνουν τον αποκλεισμό των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών από την αγορά εργασίας, είναι :

- Οι ιδιαιτερότητες στις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών.
- Η έλλειψη έργων υποδομής που θα βελτιώσουν την κινητικότητα των ατόμων αυτών (δρόμοι, κ.λπ.). Η έλλειψη αυτή συνδέεται με οικονομικούς αλλά και άλλους λόγους όπως είναι οι δυσκολίες στη μορφολογία του εδάφους.
- Οι δυσκολίες πρόσβασής τους σε οποιαδήποτε μορφή πληροφόρησης
- Η αδυναμία εκμηχάνισης της γεωργίας που αποτελεί κατά κανόνα την κύρια παραγωγική δραστηριότητα, ελλείψει συγκριτικών πλεονεκτημάτων ικανών να στηρίξουν εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες.
- Το χαμηλό εκπαιδευτικό τους επίπεδο που δυσχεραίνει οποιαδήποτε προσπάθεια εξειδίκευσής τους σε δραστηριότητες του τριτογενή τομέα.
- Η σχετικά μεγαλύτερη ηλικία τους που ενσωματώνει ανελαστικότητες προσαρμογής.
- Το πολύ χαμηλό επίπεδο κοινωνικής και πολιτιστικής υποδομής λόγω της περιορισμένης αστικοποίησης.
- Η διασπορά του πληθυσμού σε μεγάλο αριθμό μικρών οικισμών δημιουργεί δισεπίλυτα προβλήματα, γιατί οι απαιτούμενες επενδύσεις είναι τεράστιες και με μικρή απόδοση.
- Η παραδοσιακή σύνδεση των ατόμων αυτών με τον πρωτογενή τομέα οικονομικής δραστηριότητας οποίος διαχρονικά συρρικνώνεται λόγω της έλλειψης ανταγωνιστικών προϊόντων.
- Ο παραδοσιακός και οικογενειακός τρόπος οργάνωσης των λίγων μικρομεσαίων βιοτεχνικών κυρίως επιχειρήσεων που υπάρχουν.
- Η έλλειψη γνώσεων σε θέματα διοίκησης επιχειρήσεων και προώθησης των παραγόμενων προϊόντων πέρα από την στενά τοπική αγορά.

- Η ανυπαρξία συνεργασιών των υφιστάμενων παραγωγικών μονάδων με άλλες παραγωγικές μονάδες πέρα από την τοπική αγορά και με συμβουλευτικούς ή άλλους φορείς.
- Η εποχικότητα που διακρίνει περιορισμένη ζήτηση των παραγόμενων προϊόντων.

8.6.7. Αποφυλακισμένοι και πρώην χρήστες ναρκωτικών

Όπως προέκυψε από την προηγούμενη ανάλυση, τα αριθμητικά δεδομένα για την Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, σε σχέση με τους αποφυλακισμένους και τους πρώην χρήστες ναρκωτικών δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ανησυχητικά. Ωστόσο τα προβλήματα ένταξης ή επανένταξης των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας είναι ιδιαίτερα δύσκολα και αυτό γιατί συνδέονται εκτός των άλλων με κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Στις περισσότερες περιπτώσεις η ψυχολογική υποστήριξη των ατόμων αυτών για μεγάλο χρονικό διάστημα από ειδικούς επιστήμονες είναι εντελώς απαραίτητη. Οι ενέργειες των κρατικών φορέων στις περισσότερες περιπτώσεις συγκεντρώνεται στην κοινωνική κυρίως ένταξη των ατόμων αυτών. Ωστόσο έχει διαφανεί ότι ο καλύτερος και μονιμότερος τρόπος κοινωνικής ένταξης είναι η επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων αυτών. Πάντως, η αντιμετώπιση των πολλαπλών παραγόντων που συντελούν στον αποκλεισμό των ατόμων αυτών από την αγορά εργασίας, απαιτεί συντονισμένες προσπάθειες από πολλούς φορείς. Οι κυριότεροι από τους παράγοντες αποκλεισμού είναι:

- Το χαμηλό εκπαιδευτικό τους επίπεδο και η ανυπαρξία οποιασδήποτε επαγγελματικής εμπειρίας ή εξειδίκευσης. Οι δυνατότητες απόκτησης επαγγελματικών δεξιοτήτων είναι ιδιαίτερα περιορισμένες.
- Η πιθανή εξάρτησή τους -σωματική και ψυχολογική – από διάφορα υποστηρικτικά προγράμματα.
- Τα έντονα ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα άτομα αυτά.
- Οι περισσότερες από τις ειδικότητες που διδάσκονται στα εργαστήρια των φυλακών, όπου υπάρχουν τέτοια, σχετίζονται με παραδοσιακές δραστηριότητες (υφαντική, κεραμική και άλλες). Οι σύγχρονες επαγγελματικές εξειδικεύσεις σε θέματα που πιθανόν να ενδιαφέρουν σήμερα την αγορά εργασίας, αδυνατούν να αναπτυχθούν στα συγκεκριμένα άτομα
- Η απροθυμία που παρατηρείται από την πλευρά της εργοδοσίας για την πρόσληψη πρώην φυλακισμένων και πρώην χρηστών ναρκωτικών.
- Η προκατάληψη και η καχυποψία με την οποία αντιμετωπίζονται από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Το πρόβλημα αυτό είναι περισσότερο έντονο στον κοινωνικά περισσότερο "στενό" χώρο της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας.
- Η έλλειψη γνωριμιών και προσβάσεων στα δίκτυα πληροφόρησης καθώς και η έλλειψη σε πολλές περιπτώσεις του θεσμού της οικογένειας.

- Οι ιδιαιτερότητες ή και η ανυπαρξία κατάλληλων συνθηκών στέγασης.
- Η απουσία "λευκού" ποινικού μητρώου, η ύπαρξη του οποίου αποτελεί αναγκαία συνθήκη για να εργαστεί κάποιο άτομο σε Ν.Π.Δ.Δ ή για να ασκήσει κάποια επαγγέλματα (π.χ αυτό του επαγγελματία οδηγού).

8.4. Προτάσεις

Το ζήτημα της ανεργίας είναι σήμερα ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της Ελληνικής και Ευρωπαϊκής οικονομίας και η αντιμετώπισή του απαιτεί πλέον επιτακτική ανάγκη. Η δραματική αύξηση του ποσοστού ανεργίας στην τρέχουσα δεκαετία αλλά και η συσχέτιση του φαινομένου της ανεργίας με άλλα σημαντικά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα όπως είναι η ανισότητα, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός επιβάλουν την συστηματική διερεύνηση του προβλήματος σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Στην κατεύθυνση αυτή, στην παρούσα μελέτη έγινε αρχικά προσπάθεια διερεύνησης του προβλήματος της απασχόλησης και ανεργίας στην περιοχή της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας.

Αναλυτικότερα, στη παρούσα μελέτη παρουσιάζονται αρχικά τα δημογραφικά, οικονομικά και άλλα χαρακτηριστικά της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας σε συσχέτιση με την ένταση των χαρακτηριστικών αυτών στη χώρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι διαστάσεις του προβλήματος της ανεργίας στην περιφέρεια και την χώρα καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προβλήματος στις ευρύτερες αυτές περιοχές. Τα χαρακτηριστικά των ανέργων της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας αναλύονται διεξοδικά με βάση τα πλέον πρόσφατα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού 1997 της ΕΣΥΕ.

Η απασχόληση τα τελευταία χρόνια δείχνει να αυξάνεται τόσο στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας όσο και στο σύνολο της χώρας. Παρ' όλα αυτά όμως και το ποσοστό ανεργίας παρουσιάζει αύξηση, κυρίως λόγω της ταχύτερης αύξησης του εργατικού δυναμικού. Τα ποσοστά ανεργίας της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας εμφανίζονται χαμηλότερα από τα αντίστοιχα του συνόλου της χώρας, υπάρχουν όμως εντονότερα προβλήματα υποαπασχόλησης.

Η ανεργία στην Π. Δυτικής Ελλάδας πλήττει τις γυναίκες εντονότερα απ' ότι το ίδιο συμβαίνει στο σύνολο της χώρας. Επιπλέον, η ανεργία στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, και σε μικρότερο βαθμό στην χώρα, εντοπίζεται κυρίως εντός των νέων και ιδιαίτερα των ατόμων που είναι έτοιμα να εισέλθουν στην αγορά εργασίας ηλικίας κάτω των 25 ετών. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των ανέργων της Π. Δυτικής Ελλάδας είναι γενικά κατώτερο από το μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο των ανέργων της χώρας.

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης γίνεται ο προσδιορισμός και η λεπτομερής περιγραφή των κυριότερων κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας, που με συγκεκριμένα κριτήρια μπορούν να αποτελέσουν τον στόχο κάποιου προγράμματος στήριξης ή και κατάρτισης. Διερευνούνται επίσης τα δημογραφικά, εκπαιδευτικά, επαγγελματικά, οικονομικά και άλλα χαρακτηριστικά των ομάδων στόχων με την αξιοποίηση τόσο επίσημων όσο και πρωτογενών στοιχείων. Προσδιορίζονται επίσης οι παράγοντες που άμεσα ή έμμεσα συμβάλλουν στον αποκλεισμό των ομάδων

στόχων από την αγορά εργασίας και επιπλέον, καταγράφονται τα προβλήματα που ενέχει η ένταξη των ομάδων αυτών στην αγορά εργασίας.

Τα βασικά αριθμητικά δεδομένα των ομάδων στόχων που διερευνήθηκαν στην παρούσα μελέτη συνοψίζονται στα εξής:

- Οι τσιγγάνοι είναι οργανωμένοι σε 470 περίπου οικογένειες (3.400 άτομα). Το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς μετακινούνται συχνά από την μία περιοχή στην άλλη κάνει πολύ δύσκολη την καταγραφή τους. Την περίοδο που διενεργήθηκε η έρευνα πεδίου ήταν εγκατεστημένοι στις περιαστικές περιοχές 14 Δήμων και Κοινοτήτων, σε χώρους με ελάχιστες υποδομές και εκτός σχεδίου πόλεως.
- Στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας υπάρχουν περίπου 15.000 μονογονεϊκά νοικοκυριά, τα περισσότερα από τα οποία είναι συγκεντρωμένα στις πρωτεύουσες των νομών και στα υπόλοιπα αστικά κέντρα. Τα μονογονεϊκά νοικοκυριά αποτελούν την ομάδα στόχο με τον μεγαλύτερο βαθμό αστικότητας.
- Ο συνολικός αριθμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες (ΑΜΕΑ) είναι περίπου 5 χιλιάδες σύμφωνα με στοιχεία που διαθέτουμε από το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας και τα κατά τόπους γραφεία του Ο.Α.Ε.Δ. Ο μεγαλύτερος αριθμός τους συγκεντρώνεται στις πρωτεύουσες των Νομών και στα μεγάλα αστικά κέντρα, δηλαδή εκεί όπου υπάρχουν οι διευκολύνσεις και η υποδομή που χρειάζονται αυτά τα άτομα.
- Οι Έλληνες παλιννοστούντες που είναι εγκατεστημένοι στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας εντοπίζονται στους στις πρωτεύουσες των Νομών και στα μεγάλα αστικά κέντρα, δηλαδή εκεί όπου υπάρχουν οι διευκολύνσεις και η υποδομή που χρειάζονται αυτά τα άτομα..
- Οι νόμιμοι αλλοδαποί μετανάστες βρίσκονται διεσπαρμένοι και στους 3 νομούς της περιφέρειας τόσο μέσα στα αστικά κέντρα όσο και στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Ο συνολικός πληθυσμός τους σύμφωνα με στοιχεία των κατά τόπους Ο.Α.Ε.Δ είναι περίπου 25.000 άτομα. Το κύριο χαρακτηριστικό των αλλοδαπών μεταναστών είναι ότι πολύ συχνά μετακινούνται από περιοχή σε περιοχή ή από νομό σε νομό στην προσπάθειά τους να βρουν εργασία.
- Οι κάτοικοι των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας έχουν υπολογιστεί σε 110.000 άτομα, περίπου. Η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε για τον προσδιορισμό αυτής της ομάδας στόχου, ήταν να επιλέξουμε τους Δήμους και τις Κοινότητες, που το ποσοστό του ορεινού πληθυσμού τους και έκτασής τους ήταν ανώτερο του 50 % και επιπλέον βρίσκονται σε περιοχές απομονωμένες και χωρίς δίκτυα μεταφορικών υποδομών.
- Οι αποφυλακισμένοι και οι αποθεραπευμένοι χρήστες αποτελούν την ομάδα στόχο με τον μικρότερο πληθυσμό (περίπου 60 άτομα). Ο ακριβής προσδιορισμός της

ομάδας αυτή συναντά πρόσθετες δυσκολίες κυρίως λόγω του απόρρητου που χαρακτηρίζει τα αναλυτικά στοιχεία τους.

Τέλος, έγινε σαφές από την ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου ότι κάθε προσπάθεια ένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων στην αγορά εργασίας έχει να αντιμετωπίσει πολλά και ποικίλα προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά στις περισσότερες περιπτώσεις σχετίζονται άμεσα:

- με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά (σύνθεση οικογένειας, εκπαιδευτικό επίπεδο, ηλικιακή πυραμίδα κ.λπ.)
- με τα επαγγελματικά τους χαρακτηριστικά (έλλειψη εξειδίκευσης, διάσταση προσόντων με ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας, κ.λπ.)
- με την διάσταση της κοινωνικής και πολιτιστικής κουλτούρας των χώρων προέλευσης και εγκατάστασης (παραδόσεις, ήθη και έθιμα, τρόπος ζωής, κ.λπ.)
- με τα χαρακτηριστικά της τοπικής αγοράς εργασίας (αποβιομηχάνιση, ανεργία, πρωτογενής δραστηριοποίηση, κ.λπ.)
- με την κοινωνική προκατάληψη του χώρου υποδοχής (ξενοφοβία και ρατσισμός, κοινωνικές προκαταλήψεις κ.λπ.)
- με την έλλειψη θεσμικού, νομικού και κοινωνικού πλαισίου στήριξης, και κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης, κλπ.

Με βάση όλα όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα, μερικές ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις και προτάσεις της μελέτης, όπως προκύπτουν από τις επιμέρους αναλύσεις είναι οι εξής:

1. Ο αποκλεισμός ομάδων ή ατόμων από την αγορά εργασίας αποτελεί ένα πολυδιάστατο ζήτημα και ως τέτοιο απαιτεί πολυδιάστατες λύσεις. Η άποψη μας είναι ότι κάθε προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος αποκλειστικά μέσω προγραμμάτων κατάρτισης, δεν είναι δυνατό να το επιλύσει στο σύνολό του. Μέσω των προγραμμάτων κατάρτισης αντιμετωπίζονται κάποιες από τις αιτίες αποκλεισμού από την αγορά εργασίας (μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και δεξιοτήτων), αλλά εξακολουθούν να συντρέχουν αρκετές άλλες.
2. Απουσιάζει από την ελληνική πραγματικότητα μία παράδοση συνεργασίας των κρατικών φορέων με άλλους κοινωνικούς ή και ιδιωτικούς φορείς (συλλόγους, ιδρύματα, οργανώσεις εργαζομένων, κ.λπ.) για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή κοινωνικών πολιτικών κατά του αποκλεισμού γενικότερα. Στη χώρα μας οι φορείς που διαθέτουν εμπειρία στην άσκηση πολιτικών για την επίλυση τέτοιου είδους προβλημάτων είναι κυρίως εκείνοι του κρατικού τομέα (Ο.ΑΕ.Δ, Υπουργείο Εργασίας, Περιφέρειες κλπ.). Όμως, η κυριαρχία γραφειοκρατικών κανόνων και οι ελλιπείς πρακτικές στελέχωσης που χρησιμοποιούνταν έως πρόσφατα, ευθύνεται στο μεγαλύτερο ποσοστό για την μείωση της δυναμικότητας και της αποτελεσματικότητας του κρατικού τομέα στο θέμα αυτό.

3. Πρέπει να μεταφερθεί η ευθύνη και τα μέσα επίλυσης των προβλημάτων που προκαλεί ο αποκλεισμός ομάδων από την αγορά εργασίας, στους χώρους όπου αυτά αναφύονται, δηλαδή στις τοπικές κοινωνίες. Η μεταβίβαση της ευθύνης αυτής προϋποθέτει και την παροχή ολοκληρωμένων θεσμικών, πολιτικών και κυρίως οικονομικών μέσων στην Τοπική Αυτοδιοίκηση α' και β΄ βαθμού.
4. Η καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, πέρα από τα νομοθετικά και υλικά μέσα ή τις ανθρώπινες δεξιότητες που απαιτεί, χρειάζεται επίσης να στραφεί εναντίον των προκαταλήψεων που αποτελούν αιτίες αποκλεισμού εθνικών η φυλετικών ομάδων, κοινωνικά στιγματισμένων, οικονομικών προσφύγων, κ.λπ.
5. Οι πολιτικές κατά του κοινωνικού αποκλεισμού που έχουν ασκηθεί έως σήμερα στην Ελλάδα είναι μάλλον μονοδιάστατες και μονοτομεακές, δηλαδή στοχεύουν στα προβλήματα ενός μόνο τομέα, π.χ του επιπέδου εκπαίδευσης και αγνοούν τους υπόλοιπους όπως η υγεία, η κοινωνικοποίηση, η στέγαση κ.λπ. Τέτοιου είδους μονοδιάστατες πολιτικές μπορεί να έχουν κάποιο αποτέλεσμα στο πρόβλημα του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, αλλά ότι έχουν μικρές πιθανότητες σημαντικής επιτυχίας.
6. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα αναγνωρίζει ότι τον κυριότερο ρόλο στην καταπολέμηση του αποκλεισμού πρέπει να τον διαδραματίσουν οι εθνικές και οι τοπικές αρχές. Επιπλέον, είναι αναγνωρισμένη η σημασία της συνεργασίας των εθνικών πολιτικών σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, αφού έτσι επιτυγχάνεται η ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών μεταξύ των κρατών μελών και επιπλέον η Ευρωπαϊκή Κοινότητα αποτελεί τον πιο σημαντικό χορηγό οικονομικών πόρων για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού.
7. Τα αποτελέσματα των δράσεών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας δεν είναι τα αναμενόμενα λόγω: Πρώτον, αδυναμίας άρσης των στερεοτυπικών μηχανισμών και αντιλήψεων που υπάρχουν και λειτουργούν στις τοπικές κοινωνίες και οι οποίες συχνά ενισχύονται από τις εθνικές πολιτικές των κρατών μελών και τις «επίσημες» απόψεις. Δεύτερον, οι προτεραιότητες που έχει θέσει σχετίζονται κυρίως με το θέμα της νομισματικής ενοποίησης και το Ευρώ.
8. Οι ελλείψεις επίσημων στοιχείων σχετικά με τον κοινωνικό αποκλεισμό σε περιφερειακό επίπεδο, αποδυναμώνουν αισθητά την προσπάθεια άρσης των αιτιών που προκαλούν τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας και κάνουν αδύνατο τον σχεδιασμό μίας ενιαίας πολιτικής που θα αποσκοπεί στην καταπολέμησή τους. Επιπλέον, δυσχεραίνουν τις προοπτικές συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκομένων φορέων, συνεργασία που κρίνεται απαραίτητη για την μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων και των ενεργειών στήριξης.

Η έλλειψη τέτοιων στοιχείων είναι έντονη και στην Περιφέρεια Δ Ελλάδος. Συνεπώς, υπάρχει ανάγκη δημιουργίας μίας ενιαίας βάσης πληροφοριών, σχετικά με τις

ενέργειες, τα προγράμματα και τις προτάσεις που απευθύνονται προς τις ομάδες που αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Η βάση δεδομένων είναι σκόπιμο να οργανωθεί από την Περιφέρεια Δ Ελλάδος, η οποία πέρα από την οργάνωση θα επιμεληθεί την διαχείριση και την διαρκή ενημέρωσή της.

9. Ο αριθμός των υλοποιημένων προγραμμάτων κατάρτισης κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων στην Περιφέρεια Δ Ελλάδος δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκής, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη το πληθυσμιακό μέγεθος των ομάδων στόχων που έχουν καταγραφεί στην Περιφέρεια.
10. Από την αξιολόγηση των προγραμμάτων που υλοποιήθηκαν στην Π. Περιφέρεια Δ Ελλάδος προέκυψαν τα εξής: Πρώτον, η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευθέντων, δεν κατάφερε ή δεν προσπάθησε να βρει εργασία στο αντικείμενο που επιμορφώθηκε μετά το τέλος των προγραμμάτων. Δεύτερον, το 87% των ερωτηθέντων θεωρεί ως σημαντικότερο προσφερόμενο χαρακτηριστικό των σεμιναρίων την οικονομική ενίσχυση και μόλις το 1/3 θεωρεί ότι βελτίωσε τα επαγγελματικά του προσόντα.. Τρίτον, το 86% περίπου θεωρεί ότι οι ώρες της πρακτικής εξάσκησης δεν είναι αρκετές.
11. Παρατηρείται άνιση γεωγραφική κατανομή των προγραμμάτων που υλοποιήθηκαν στην Περιφέρεια κατά την προηγούμενη δεκαετία. Επιπλέον, στην Περιφέρεια Δ Ελλάδος υλοποιήθηκε μόνο ένα μικρό ποσοστό των προγραμμάτων που υλοποιήθηκαν στο σύνολο της χώρας.
12. Υπάρχει έλλειψη πιστοποιημένων φορέων υλοποίησης Συνοδευτικών Υπηρεσιών στην Περιφέρεια Δ Ελλάδος. Η άποψη μας είναι ότι οι Συνοδευτικές Υπηρεσίες και γενικά οι ενέργειες στήριξης συμβάλλουν πολύ περισσότερο στην επιτυχία των προγραμμάτων καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας από τις ενέργειες προκατάρτισης και κατάρτισης. Συνεπώς η έλλειψη πιστοποιημένων φορέων Σ.Υ.Υ επιδεινώνει σημαντικά το πρόβλημα. Θεωρούμε απαραίτητη την ενεργοποίηση των τοπικών Ν.Ε.Λ.Ε και των άλλων τοπικών φορέων προς αυτή την κατεύθυνση.
12. Το κύριο χαρακτηριστικών των προτάσεων που παρουσιάζονται στη μελέτη είναι η ύπαρξη τεσσάρων διακριτών μεταξύ τους φάσεων υλοποίησης με συγκεκριμένες επιμέρους δράσεις ανά φάση. Το περιεχόμενο των φάσεων αυτών σε γενικές γραμμές έχει ως εξής: Η πρώτη φάση των προτάσεων, αφορά την εξοικείωση των συμμετεχόντων με τους μηχανισμούς της αγοράς εργασίας και την δημιουργία επαγγελματικού προφίλ (πληροφόρηση για τον τρόπο λειτουργίας της αγοράς εργασίας, για τα εργασιακά, ασφαλιστικά και άλλα δικαιώματα, για τα κίνητρα που παρέχει η πολιτεία και οι άλλοι φορείς, κλπ). Η δεύτερη φάση αφορά την κατάρτιση των συμμετεχόντων σε διάφορα επαγγελματικά αντικείμενα, ανάλογα με τις ικανότητες και τις ιδιαιτερότητες κάθε ομάδας στόχου. Η τρίτη φάση αφορά

ενέργειες που θα διευκολύνουν την σύνδεση των συμμετεχόντων στα προγράμματα με την αγορά εργασίας (εργοδότες, επιχειρήσεις κ.λπ). Η τελευταία φάση κάθε πρότασης αφορά δράσεις που έχουν ως στόχο την άρση των προκαταλήψεων από μέρους της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας και την αποδοχή της ομάδας στόχου από αυτήν.

13. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται από την ομάδα μελέτης στην ανάπτυξη ολοκληρωμένων ενεργειών και μετά το πέρας της κατάρτισης και επιμόρφωσης των συμμετεχόντων στα γνωστικά αντικείμενα που θα επιλέξουν με γνώμονα τα δικά τους ενδιαφέροντα και τις απαιτήσεις της αγοράς. Πρόκειται για την παροχή συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών κατά την 3η και 4η φάση του όλου προγράμματος με συνεχή τρόπο και σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα. Στις συνοδευτικές αυτές δράσεις σημαντικό ρόλο θα πρέπει να αναλάβουν οι τοπικοί φορείς της Περιφέρεια Δ Ελλάδος. (Ο.Τ.Α, Ν.Ε.Λ.Ε, Επιμελητήρια κ.α) με την συμμετοχή ειδικού προσωπικού.
14. Στα πλαίσια των συνοδευτικών δράσεων που προτείνονται από την μελέτη καθοριστικό ρόλο αναμένεται να παίξει η ίδρυση και λειτουργία Γραφείου Απασχόλησης και Κέντρου πληροφόρησης σε επίπεδο Νομού ή Περιφέρειας. Ο ρόλος των δομών αυτών θα είναι η κάλυψη σε τοπικό επίπεδο του ελλείμματος πληροφόρησης που αντιμετωπίζουν οι ομάδες στόχοι όσον αφορά την σχέση τους με την αγορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα θα αποτελέσουν μηχανισμούς των οποίων οι βασικές κατευθύνσεις θα είναι η σύνδεση των ομάδων στόχων με την τοπική αγορά εργασίας και η ένταξη τους στον τοπικό εργασιακό χώρο καθώς και η υποστήριξή τους για την όσο το δυνατόν καλύτερη ανταπόκριση τους στις νέες εργασιακές τους ευθύνες. Οι επιμέρους δραστηριότητες που προτείνεται να αναπτύξουν τα Γραφεία Απασχόλησης και τα κέντρα πληροφόρησης για να επιτύχουν τους παραπάνω στόχους, μεταξύ άλλων είναι: η παροχή ψυχολογικής και ηθικής στήριξης των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων και των οικογενειών τους όπου είναι αναγκαίο, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας και των τοπικών φορέων στα ζητήματα που αφορούν τις ομάδες στόχους, η δημιουργία βάσης δεδομένων με τις επιχειρήσεις που θα μπορούσαν να απορροφήσουν άτομα αποκλεισμένα από την αγορά εργασίας, η καταγραφή και προβολή των επαγγελματικών χαρακτηριστικών των ομάδων στόχων, η διοργάνωση ημερίδων και ο σχεδιασμός δράσεων που θα προβάλλουν τις δεξιότητες των ομάδων στόχων στην εργασία, στην τέχνη, στις επιστήμες κ.λπ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αθανασιάδου, Μ. (1999). *Πρόγραμμα Now. Εργαλείο για τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό Γυναικών*. Αθήνα. ΔΕΑΔΗΖ.
- Βενιοπούλου, Κ., Ζαννή-Τελιοπούλου, Κ. (1997). *Άρτεμις. Επαγγελματικά πορτραίτα επιτυχημένων γυναικών*. Αθήνα : ΙΕΚΕΠ.
- Γεώργας, Δ. (1990). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμος Α΄. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα.
- Γκαρή, Α. (1992). *Αξίες και Στάσεις των Μαθητών στην Ελλάδα σχετικά με Εκπαιδευτικούς Θεσμούς και τις Εκπαιδευτικές και Επαγγελματικές Αποφάσεις τους*. Αθήνα, Διδακτορική Διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή.
- Δεληγιάννη, Β., Ζιώγου, Σ. (1994). *Εκπαίδευση και Φύλο*. Θεσσαλονίκη. Εκδ. Βάνιας.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή του Προγράμματος PETRA: πρόγραμμα δράσης για την επαγγελματική κατάρτιση των νέων και την προετοιμασία τους για τη ζωή του ενηλίκου και την επαγγελματική ζωή (υποβληθείσα στην Επιτροπή σύμφωνα με το άρθρο 8 της απόφασης 91/387/ΕΟΚ), Βρυξέλλες, 1994.
- Ζαννή-Τελιοπούλου, Κ., Βενιοπούλου, Κ. (1998). Γυναίκες και Επαγγελματικός Προσανατολισμός: Ένα Πιλοτικό Πρόγραμμα Leonardo Da Vinci. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού*, τ. 44-45, σσ. 81-92.
- Καβουνίδου, Τ. (1990). *Οι Νέες Γυναίκες και Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση*, Κέντρο Ερευνών για τις Γυναίκες της Μεσογείου.
- Κάκουρος, Ε. Η διαμόρφωση της στάσης απέναντι στο επάγγελμα κατά τη διάρκεια των σπουδών, Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, τχ. 5-6, Ιούνιος και Οκτώβριος 1988, σσ. 151-163.
- Καλατζή-Αζίζι, Α., Ζώνιου-Σιδέρη, Α., Βλάχου, Α. (1996). *Προκαταλήψεις και Στερεότυπα. Δημιουργία και Αντιμετώπιση*. ΥΠ.Ε.Π.Θ. Αθήνα, εκδόσεις Γ.Γ.Λ.Ε.
- Καλογήρου, Κ. Επαγγελματική Διαπαιδαγώγηση. Θεωρία και Πράξη, (1979).εκδ. Καραμπερόπουλος, Πειραιάς,
- Κάντας Α. - Χαντζή Α., (1991). Ψυχολογία της Εργασίας, Θεωρίες Επαγγελματικής Ανάπτυξης, Στοιχεία Συμβουλευτικής, Αθήνα εκδ: Ελληνικά Γράμματα.
- Καραδήμας, Ε. (1998). Επιλογή Επαγγέλματος: Ο Ρόλος των Γνωστικών Σχημάτων στη Διαμόρφωση της Επαγγελματικής Επιλογής. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού*, τ. 46-47, σσ. 19-31.
- Κασιμάτη Κ. (1991). *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης*. Μελέτη Ι. Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα.
- Κασιμάτη, Κ. Η εργασία στο μέλλον: Κοινωνικές διαστάσεις και πρακτικές. Εκπαίδευση και Επάγγελμα, εκδ. "Ιων", τόμος 2, αριθμός 3, Μάρτιος 1990, σσ. 231-236.
- Κασσωτάκης, Μ. & Παπαγγελή-Βουλιουρή, Δ. Οι διαδικασίες μετάβασης από τη Δευτεροβάθμια στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Η διαχρονική τους εξέλιξη κατ τα

προβλήματά τους, στο Καζαμία Α. & Κασσωτάκη Μ., Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού, εκδ. Σείριος, Αθήνα, 1985, σσ. 174-207.

- Κασσωτάκης, Μ. (1986).Η πληροφόρηση για τις σπουδές και τα επαγγέλματα. Δεύτερη έκδοση. Αθήνα. Γρηγόρης.
- Κασσωτάκης, Μ. « Η Αναγκαιότητα Αναμόρφωσης του θεσμού του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού στην Ελλάδα» Επιθ. Συμβ-Προσανατολισμού, τ.34-35, 1995,σσ.25-41.
- Κασσωτάκης, Μ. (1990). Η αξιολόγηση της επιδόσεως των μαθητών, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα,
- Κασσωτάκης, Μ. Η Ενημερωτική και η Συμβουλευτική Λειτουργία του ΣΕΠ: μια Προσπάθεια Αξιολόγησής τους, Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, τ. 20-21, 1992, σσ. 79-98.
- Κασσωτάκης, Μ. Κοινωνικο-οικονομικές και εκπαιδευτικές εξελίξεις και οι επιπτώσεις τους στο θεσμό του Σχολικού και Επαγγελματικού Προσανατολισμού και στην Κατάρτιση των στελεχών του, Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, τ. 30-31, 1994, σσ. 40-52.
- Κασσωτάκης, Μ. Ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός των μαθητών και το ΕΠΛ: Μια προσπάθεια αξιολόγησής του, Εκπαίδευση και Επάγγελμα, εκδ. "Ιων", τόμος 3, αριθμ. 2,3, Οκτώβριος 1991-Μάρτιος 1992, σσ. 102-127.
- Κατάκη Χ., (1984), Οι τρεις Ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, 6η έκδοση, Κέδρος.
- Κιτσαράς, Ι. (1967).Επαγγελματικαί επιθυμίαι των νέων μας, Αθήνα,
- Κοψιδά, Α. (1999). Στερεοτυπικές Αντιλήψεις και τα Δύο Φύλα στην Εκπαίδευση, στην Εργασία. Ανάπτυξη Εξισορροπητικών Μηχανισμών. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού*, τ. 50-51. σσ.171-176.
- Κρίβας Σ., «Ο ΣΕΠ διεθνώς και στη χώρα μας: Προβλήματα και Λύσεις».Επιθ. Συμβ.-Προσανατολισμού, τ.34-35, 1995, σσ.44-45)
- Κρίβας, Σ. & Χαντζίου Ε. (1989). «Διαφορές μεταξύ των Φύλων ως προς τα Επαγγελματικά Κίνητρα και την Επαγγελματική Συμπεριφορά. Μια ερευνητική διερεύνηση του αντικειμένου στην ελληνική πραγματικότητα.' *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 46, σσ. 79-87.
- Κρίβας, Σ. (1997). Από την ικανότητα για προσδοκία στην πίστη στην προσδοκία της πραγμάτωσης : η σημασία της προσδοκίας για αυτεπάρκεια στην επαγγελματική εκλογή. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού*, τ. 40-41, σσ. 29-44.
- Κρίβας, Σ., Φράγκος, Δ., Κωστόπουλος, Ι., Γιαννάρου, Γ. (1998). Οι επιδράσεις των απεικονίσεων από την τηλεόραση της εργασίας και της οικογενειακής ζωής και τα στερεότυπα των φύλων : Ερευνητική προσέγγιση. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού,* τ. 44-45, σσ. 69-80.
- Κωστάκος, Γ. (1983). Επαγγέλματα και Σπουδές, εκδ. Gutenberg, Αθήνα,
- Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. Προς μιαν Ελληνικήν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας, τόμοι 2, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε. 1984.

- Λαμπράκη-Παγανού, Α. (1995). 'Η γυναικεία εκπαίδευση και οι νομοθετικές ρυθμίσεις στην Ελλάδα (1878-1985)'. Στο *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών.* Πρακτικά Συνεδρίου 1994. Γενική Γραμματεία Ισότητας, σσ. 84-98.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων.* Εκδ. Οδυσσέας. Αθήνα.
- Μπέλλας, Θ. (1998). *Δομή και Γραφή της Επιστημονικής Έρευνας.* Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- Ο.Α.Ε.Δ. (1993). Η Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση στον ΟΑΕΔ, Αθήνα.
- Παλαιοκρασσάς, Στ. Αγορά Εργασίας και Δευτεροβάθμια Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση. Σε ποιο Βαθμό είναι Επιθυμητή η Συμβατότητα; Πρακτικά Γ' Πανελλ. Συνεδρίου "Συμβουλευτικής Προσανατολισμού", 1991, σσ. 71-78.
- Παπάς, Γ. Ψαχαρόπουλος, Γ. Οι Αντιλήψεις των νέων για τον Εκπαιδευτικό-Επαγγελματικό Προσανατολισμό στο Σχολείο: Προτάσεις για την Αναμόρφωσή του, Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, τχ. 14-15, Οκτ. και Δεκέμβριος 1990, σσ. 55-69.
- Παπαπέτρου Σ, (2001), «Μεθοδολογία Επιστημονικής έρευνας» Πανεπιστημιακές σημειώσεις για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές του Προγράμματος «Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός», Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα.
- Παπαπέτρου Σ, (2001β), «Η Συνέντευξη» Πανεπιστημιακές σημειώσεις για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές του Προγράμματος «Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός», Πανεπιστήμιο Αθηνών., Αθήνα.
- Παπαπέτρου Σ, (2004), «Η μέθοδος έρευνας Action Research, Η Ανάλυση περιεχομένου ως μέθοδος έρευνας στο πεδίο των δυαφυλικών σχέσεων» Πανεπιστημιακές σημειώσεις για τους μετεκπαιδευομένους στο Μαράσλειο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Π.Τ.Δ.Ε, Αθήνα.
- Παπαπέτρου Σ, (2004), «Ιδεολογικές και εκπαιδευτικές διαστάσεις των προβλημάτων των ευπαθών ομάδων - Διαμόρφωση κοινωνικών στάσεων», Εισαγωγή – επιμέλεια: Σάββας Παπαπέτρου- Γιώργος Παναγιωτόπουλος, Κέντρο Περίθαλψης Παίδων, Λεχαινά Ηλείας.
- Παπαπέτρου Σ, (2004), «Το Φαινόμενο της κοινωνικής απόρριψης», Επιμέλεια: Σάββας Παπαπέτρου- Γιώργος Παναγιωτόπουλος, Κέντρο Περίθαλψης Παίδων, Λεχαινά Ηλείας.
- Παπαστάμου, Σ. (1989α) Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Παπαστάμου, Σ. (1989β) Η Ψυχολογιοποίηση. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1990) Στατιστική, τ. Ι - ΙΙ. Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1991) Στατιστική, τ. ΙΙΙ. Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1993) Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας, τ. 2. Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Πετμεζίδου-Τσουλουβή, Μ. (1987) Κοινωνικές Τάξεις και Μηχανισμοί Αναπαραγωγής Αθήνα: Εξάντας.

- Σακαλάκη, Μ. (1984), Κοινωνικές ιεραρχίες και σύστημα αξιών. Ιδεολογικές δομές στο νεοελληνικό Μυθιστόρημα 1900-1980. Αθήνα: Κέδρος.
- Σαρρής Ν., Ελληνική κοινωνία και τηλεόραση, τόμ. Β., εκδ. Γόρδιος, Αθήνα, 1992.
- Σαρρής Ν., Εισαγωγή στην κοινωνιομετρία, στην ομαδική ψυχοθεραπεία και το Ψυχόδραμα, εκδ. Δανιάς, Αθήνα, 1995.
- Σοφτή-Μπεσμπέα, Μ. (1983). *Διαμόρφωση της Επαγγελματικής Προτιμήσεως των Νέων και οι Παράγοντες που την Επηρεάζουν*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή.
- Στογιαννίδου Α., Ακριτίδου Μ. (1998). Οι διαστάσεις του ενδιαφέροντος και της αυτοπεποίθησης ως παράμετροι επαγγελματικών προτιμήσεων. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού*, τ. 46-47. σσ. 97-110.
- Τέττερη, Ι., Σκαύδη, Δ., Ρουσσέας, Π., και Κουτσούκος, Δ. (1989). *Αξιολόγηση του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού από τους μαθητές της Γ΄ γυμνασίου. Ανάγκες και Προσδοκίες τους*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Τμήμα Ερευνών Τεκμηρίωσης και Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας. Ομάδα Εργασίας Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. (1994). ΟΕΕΚ. Κανονισμός Σπουδών Ινστιτούτου Επαγγελματικής Κατάρτισης, (Υ.Α. Ε/12450/21-7-94, ΦΕΚ 593/3-8-94 τ. Β'), Σεπτέμβριος.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. (1993). Οργανισμός Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης, Ενδιάμεση Έκθεση για το PETRA, Ιούνιος.
- Φακιολάς, Ρ. Επαγγελματική διάρθρωση του εργατικού δυναμικού: Διαχρονική εξέλιξη και προοπτικές για το 2000. Εκπαίδευση και Επάγγελμα, εκδ. "Ιων", τομ.2, αριθ. 3, Μάρτιος 1990, σσ. 195-198.
- Φραγκουδάκη, Α. (1985). Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Αθήνα. Εκδ. Παπαζήση.

Β. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Anthias, Floya, - Lazaridis, Gabriella. (1999), Into the margins : migration and exclusion in Southern Europe σειρά: Perspectives on Europe. Contemporary interdisciplinary research, Aldershot : Ashgate,
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought & Action. A Social Cognitive Theory*. New Jersey : Prentice- Hall.
- Betz, N. E., & Fitzerald, L. F. (1987). *The career psychology of women*. Orlando, Academic Press.
- Betz, N. E., & Hackett, G. (1981). The Relationship of Career-related Self-efficacy Expectations to Perceived Career Options in College Women and Men. *Journal of Counseling Psychology*, 28, 399-410.
- Brown, D., Brooks, L., and Associates. (1996). *Career Choice and Development*. Third Edition. San Francisco. Jossey-Bass Publishers.

- Bussemaker, Jet, (1999), Citizenship and welfare state reform in Europe Routledge/ECPR studies in European political science ; 8, London ; New York : Routledge,
- Carmen, Raff. Sobrado, Miguel, (2000), A future for the excluded : job creation and income generation by the poor : Clodomir Santos de Morais and the Organization Workshop. London ; New York : Zed.
- Cheater, Angela P., (1999), The anthropology of power : empowerment and disempowerment in changing structures, London, New York, Routledge,
- Ehn, Michael, (1986), Stadtische Randgruppen und Minderheiten: 23. Arbeitstagung in Worms 16.-18. November 1984, Sigmaringen : J. Thorbecke
- Guidance Action Planning: (1993), A Case-Study of Training Credits in Action, British Journal of Guidance and Counselling, Volume 21 No.3,
- Hadjimichalis Costis - Sadler David, (1995), Europe at the margins : new mosaics of inequality, Chichester, New York, J. Wiley.
- Hippel, Wolfgang von. Armut, (1995), Unterschichten, Randgruppen in der frühen Neuzeit, Enzyklopädie deutscher Geschichte; Bd. 34, München, Oldenbourg,.
- Holland J., (1985), Making Vocational Choices, A theory of vocational personalities and work environments, 2nd edition, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Holland, J. H. (1985). *Making Vocational Choices. A Theory of Vocational Personality of Work Environments.* New Jersey : Prentice-Hall.
- Holland, J. H. (1992). *Making Vocational Choices. A Theory of Vocational Personality of Work Environments.* Psychological Assessment Resources, Inc.
- Hurtado, Aβida, (1996), The color of privilege: three blasphemies on race and feminism, Critical perspectives on women and gende, Ann Arbor : University of Michigan Press,
- Isaacson L.,Carrer (1977), Information in Counseling and Teaching, third edition, ,by Allyn and Bacon, Inc.
- Kidd J., Young People's Perceptions of their Occupational Decision-Making, British Journal of Guidance and Counselling, Volume 12 No.1,1984.
- Knox A.,Sian G., Influences on Career Choice: the Responses of Ethnic-Minority and Ethnic Majority Girls, British Journal of Guidance and Counselling, Volume 20 No.2,1992.
- Kostakis, A.G. (1990). *The Occupational Choices of Greek Youth An Empirical Analysis of the Contribution of Information and Socioeconomic Variables.* Athens, KEPE.
- Krefting, L.A. (1979). Masculinity-Feminity Perceptions of Job Relationship to Job-Sex Stereotypes. *Journal of Vocational Behavior,* 15, 164-174.
- L. Allegra ... [et al.]; (1990), A cura di Alessandro Pastore e Paolo Sorcinelli. Emarginazione, criminalita e devianza in Italia fra '600 e '900 : problemi e indicazioni di ricerca Collana del Dipartimento di scienze dell'uomo dell'Universitαa di Trieste ; 4, Milano, Italy : F. Angeli,

- Lightbody P.,Nicholron S. & Siann G.,Walsh D.,A respectable job:factors which influence young Asians' choice of career, British Journal of Guidance and Counselling,Vol. 25 No.1,1997
- Mac an Ghaill, Mairtin. (1999), Contemporary racisms and ethnicities: social and cultural transformations, Buckingham [England]; Philadelphia : Open University Press,
- Mackay. E.R., Miller, C.A. (1982). Relations of Socioeconomic Status and Sex Variables to the Complexity of Worker Functions in the Occupational Choices of Elementary School Children. *Journal of Vocational Behavior*, 20, 31-39.
- Morris, Lydia, (1994), Dangerous classes: the underclass and social citizenship, London, New York, Routledge,
- O'Brien, Jodi. Howard, Judith A. (1998), Everyday inequalities: critical inquiries, Blackwell Publishers,
- Olivie, H. (1973). Sex Differences in Adolescent Vocational Preferences. *Vocational Guidance*, 21, 3, p. 199-201.
- Osipow S., (1970), Theories of Career Development, 3rd edition, , Prentice Hall, N.J.
- Osipow, S. H. (1983). *Theories of Career Development.* Third Edition. Englewood Cliffs. New Jersey : Prentice-Hall.
- Rarrbo,.Kamel, (1989), Abweichende Lebensgeschichten: Angehörige sozialer Randgruppen erzählen. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften,
- Roeck, Bernd. (1993).Aussenseiter, Randgruppen, Minderheiten: Fremde im Deutschland der frühen Neuzeit, Kleine Vandenhoeck-Reihe; 1568, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht,
- Sian G.,Knox A, Thornley E.,Evans R., (1990), Parents, Careers and Culture:the View of Ethnic-Minority and Ethnic-Majority Girls, British Journal of Guidance and Counselling,Volume 18 No.2,
- Sidler, Nikolaus, Am Rande, (1989), abweichen, arm sein: Konzepte und Theorien zu sozialen Problemen, Freiburg im Breisgau, Lambertus,.
- Taveira M.,Silva C.,Rodriguez M.,Maia J.,Individual characteristics and career exploration in adolescence, British Journal of Guidance and Counselling,Vol.26 No.1,1998
- Walsh, B. W., Osipow, S. H. (1995). *Handbook of Vocational Psychology. Theory, Research and Practice.* 2nd Edition. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. New Jersey.

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

- Εθνικό σύστημα επαγγελματικής εκπαίδευσης & κατάρτισης, Νόμος 2009/92 (ΦΕΚ 18/14-2-92 Τ. Α')
- Επίσημη εφημερίδα των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, Ανακοίνωση της επιτροπής στα κράτη μέλη για τη θέσπιση των κατευθυντήριων γραμμών για την κοινοτική πρωτοβουλία equal

που αφορά τη διακρατική συνεργασία για την προαγωγή νέων μεθόδων καταπολέμησης των διακρίσεων και ανισοτήτων πάσης φύσεως σε σχέση με την αγορά εργασίας, 2000

- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (1991) Υπόμνημα σχετικά με την εξ αποστάσεως μάθηση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (υποβληθέν από την Επιτροπή) ΒΡΥΞΕΛΛΕΣ 12/11/1991
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (1995) Λευκό βιβλίο για την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Διδασκαλία και εκμάθηση. Προς την κοινωνία της γνώσης
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (1992) Για την αλληλεγγύη στην Ευρώπη
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (1994) Πράσινο βιβλίο. Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική. Επιλογές για την ένωση. Περίληψη. Βρυξέλλες
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (1995) Λευκό βιβλίο για την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Διδασκαλία και εκμάθηση. Προς την κοινωνία της γνώσης. Βρυξέλλες 25/11/1995
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (2000), Ανακοίνωση της επιτροπής. Κοινωνικές τάσεις: προοπτικές και προκλήσεις, Βρυξέλλες
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, Υπόμνημα σχετικά με την εξ αποστάσεως μάθηση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (υποβληθέν από την Επιτροπή). Βρυξέλλες, 12/11/1991
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (1991) Υπόμνημα σχετικά με την εξ αποστάσεως μάθηση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (υποβληθέν από την Επιτροπή). Βρυξέλλες, 12/11/1991
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (1993) Πράσινη βίβλος για την ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαίδευσης (τελικό - 29/9//1993)
- ΕΣΥΕ,(2000) Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1999, Αθήνα.
- ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Πρόγραμμα κοινωνικής δράσης 1998-2000, 1998
- ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ/Γ.Σ.Ε.Ε. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, Επικαιροποίηση προγραμμάτων Ε. Κ. Τ. , ΠΑΤΡΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ 1998
- ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ, (2001) Ανακοίνωση του Συμβουλίου - Στόχοι της καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, *ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΑΡΙΘ. C 082 της 13/03/2001*
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, Κοινωνικός διάλογος για την απασχόληση. Θέμα: Πόροι Γ ΚΠΣ, ο στόχος της απασχόλησης, και επενδύσεις στο ανθρώπινο δυναμικό. Αύγουστος 2000
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ. ΔΙΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ 2000-2006. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ. 2Η ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ. Κατάρτιση σχεδίου ανάπτυξης 2000-2006. πλαίσιο αναπτυξιακών προτεραιοτήτων. ΑΘΗΝΑ, 3/3/1998
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ. ΔΙΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ 2000-2006. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ, 4η εγκύκλιος σχεδίου περιφερειακής ανάπτυξης 2000-2006, Αθήνα, 30/12/1998

- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ Απόφαση 111238/12-12-97 Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων «Κριτήρια Πιστοποίησης Δομών Συνεχιζόμενης Κατάρτισης και Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών για την Υλοποίηση Ενεργειών του Ε.Π. 'Καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας' και αντίστοιχων ενεργειών στο πλαίσιο άλλων Επιχειρησιακών Προγραμμάτων και Κοινοτικών Πρωτοβουλιών»
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ Απόφαση Υπουργού 109734/98 «Σύστημα Διαχείρισης, Αξιολόγησης, Παρακολούθησης, Ελέγχου των ενεργειών καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, που συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.) στα πλαίσια του 2ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (Κ.Π.Σ.) 1994-1999 και διαδικασία εφαρμογής τους»
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ. ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΟΡΩΝ, Τροποποίηση αναμορφωμένου επιχειρησιακού προγράμματος. καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας ΚΠΣ 1994-1999, ΑΘΗΝΑ, 1999
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ. ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΟΙΝΩΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΟΡΩΝ, (1999), Τροποποίηση αναμορφωμένου επιχειρησιακού προγράμματος. καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας ΚΠΣ 1994-1999, ΑΘΗΝΑ, 1999
- Νόμος 2009 της 12/14-2-1992, ΦΕΚ 18/τ. Α', Εθνικό Σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης και άλλες διατάξεις.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, DG V (1991), National Policies to combat Social Exclusion. First Annual Report of the European Community Observatory. Edited by Graham Room
- EUROPEAN COMMISION (1993) Towards a Europe of Solidarity: Combating Social Exclusion, Social Europe
- EUROPEAN COMMISION (1994) European Social Policy. A way forward for the Union, [A white paper], Social Europe/DGV, COM(94)333
- EUROPEAN COMMISION (1995), Programme d' action sociale a Moyen Terme, 1995-1997, Europe Sociale
- EUROPEAN COMMISION (1997), Moderniser et améliorer la protection sociale dans l ' Union européenne, Communication de la Commission, Adoptée le 12.3.1997 a Strasbourg (xerox)
- OPINION OF THE ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE on the White Paper on European Social Policy - A Way Forward for the Union, Official Journal C 397 , 31/12/1994 p. 0033

- FAO, Παγκόσμια ημέρα για τα τρόφιμα, πολεμώντας την πείνα και τον υποσιτισμό, Ρώμη, 13-17 Νοεμβρίου 1996
- ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΑΡΓΥΡΟΣ Α., Η επαγγελματική κατάρτισης των πτυχιούχων της Δευτεροβάθμιας τεχνικής εκπαίδευσης (μηχανολογικών ειδικοτήτων)
- ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ, Αξιολόγηση του Προγράμματος Γλωσσικής Και Επαγγελματικής Κατάρτισης Ομογενών Πόντιων, 1992
- ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. ΜΕΛΕΤΗΤΙΚΗ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ, Ι. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ. Μελέτη κατάρτισης-απασχόλησης στα άτομα με ειδικές ανάγκες για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος. Πύργος Ηλείας, ΜΑΡΤΙΟΣ 1994
- ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΗΜΑΚΑΚΟΥ Δ., ΜΑΝΤΑΔΑΚΗ Ε., ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Σ., ΠΟΛΗ Γ., ΓΚΡΟΥΜΑ Ν., (1999) Κείμενα για τη συμβουλευτική των ατόμων με ειδικές ανάγκες και ατόμων που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό, ΠΑΤΕΣ ΣΕΛΕΤΕ, ΑΘΗΝΑ,
- ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ "Ε.Σ.Α.Ε.Α." (1997) Αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των ατόμων με βαριές αναπηρίες: ατόμων με νοητική υστέρηση, αυτισμό, βαριές ψυχοσωματικές και πολλαπλές αναπηρίες.
- ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ "Ε.Σ.Α.Ε.Α." , (2000) Τα "αόρατα" άτομα με αναπηρίες και η διαβίωση τους σε ιδρύματα κλειστής περίθαλψης. Κοινωνική "φροντίδα" ή "αποκλεισμός"; ΑΘΗΝΑ
- ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ "Ε.Σ.Α.Ε.Α.", (1998) Έκθεση για την κατάσταση των ατόμων με ειδικες αναγκες στην Ελλάδα.
- ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ "Ε.Σ.Α.Ε.Α.",(1999) Έκθεση για την πρόσβαση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στο δομημένο περιβάλλον, τα μέσα μαζικής μεταφοράς και επικοινωνίας και την πληροφόρηση
- ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΟΑΕΔ, (1999) Μελέτη διερεύνησης του δυναμισμού των επαγγελμάτων και των αναγκών κατάρτισης 1999, ΕΠΑ
- ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π, Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, (1998) Ειδικό τεύχος, Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας με θέμα: «Ισότητα ευκαιριών: Πρόκληση για την Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό σε Ευρωπαϊκό επίπεδο», ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΑΘΗΝΑ
- ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π., Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (1993) , ΓΡΗΓΟΡΗΣ, ΑΘΗΝΑ
- ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π., Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, (1999) Ειδικό τεύχος, Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου Αθήνα 5-6 Δεκεμβρίου 1998, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΑΘΗΝΑ

- ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ Ε.Π. "ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ".(2000) Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. 5η Τριμηνιαία έκθεση. Αθηνά, Απρίλιος 2000
- ΥΠ. Ε.Π.Θ., (1991) Επαγγελματική εκπαίδευση & κατάρτιση. Ενημερωτικό Δελτίο.
- ΥΠ. Ε.Π.Θ., (1991) Πορίσματα επιτροπής για την επαγγελματική κατάρτιση.
- ΥΠ. Ε.Π.Θ., (1998) Τεχνική - επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ελλάδα. 1998
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, (2000) Κοινωνικός διάλογος για την απασχόληση. Θέμα: Πόροι Γ ΚΠΣ, ο στόχος της απασχόλησης και επενδύσεις στο ανθρώπινο δυναμικό. Αύγουστος 2000
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝ. ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ (1997) Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας (1994-1999) Προτάσεις προς υλοποίηση.
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ (1998) . Οι δυνατότητες απασχόλησης των ομάδων στόχων. Παρουσίαση των προτάσεων των φορέων ανά θεματικό πεδίο. ΑΘΗΝΑ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1998
- ΑΜΙΤΣΗΣ ΓΑΒΡΙΗΛ, (2000) Θεσμοί και πολιτικές επαγγελματικής Κατάρτισης, Παπαζήση, Αθήνα
- ΑΡΑΒΑΝΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε.,(2000) Η μεταβαλλόμενη φύση της κοινωνίας και η συμβολή της εκπαίδευσης. Ανάτυπο από το περιοδικό «Σχολείο και Ζωή», Τεύχη 5-9, Μάιος-Σεπτέμβριος 1998. Γρηγόρης, Αθήνα
- ΑΡΣΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΝΕΩΝ, Νεανική παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη: συγκριτική μελέτη για τις αναπτυσσόμενες πολιτικές στην Ελλάδα και Βρετανία
- ΒΕΡΓΕΤΗ ΜΑΡΙΑ Κ.,(1999) Παλιννόστηση και κοινωνικός αποκλεισμός, Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.
- ΒΕΡΓΙΔΗΣ Δ., ABRAHAMSSON K., DAVIS M., FAY R.,(1999) Εκπαίδευση ενήλικων. Κοινωνική και οικονομική λειτουργία. Τόμος Β, ΕΑΠ, Πάτρα
- ΒΕΡΓΙΔΗΣ Δ., ΚΑΡΑΛΗΣ Θ., (1999) Εκπαίδευση ενήλικων. Σχεδιασμός, οργάνωση και αξιολόγηση προγραμμάτων. Τόμος Γ, ΕΑΠ, Πάτρα
- ΒΛΑΝΤΗ ΜΑΡΙΑ, ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, (1995) Αξιολόγηση προγραμμάτων κατάρτισης, ΕΛΚΕΠΑ, Αθήνα
- ΓΑΛΑΝΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΚ.(Επιμ.), (1995) (Επι)μόρφωση ενηλίκων. Μέθοδοι και παραδείγματα. Παπαζήση Αθήνα
- ΓΑΛΑΝΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΚ., (1993) Ψυχολογία της (επι)μόρφωσης ενηλίκων. Θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις. Παπαζήση, Αθήνα
- ΓΕΩΡΓΟΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ, (1997) Εκπαίδευση και δια-πολιτισμική επικοινωνία. Κοινωνικοψυχολογικες προσεγγίσεις στην εκπαίδευση - διαπολιτισμική αγωγή. Gutenberg, Αθήνα
- ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, (1998) Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση, Gutenberg , Αθήνα

- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ., (1990) Ρατσισμός. Επιστημονικές και ιδεολογικές παράμετροι., ΕΠ. ΣΚΕΨΗ
- ΕΚΚΕ, (1999) Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής, Τόμοι Α΄και Β', ΕΚΚΕ, ΑΘΗΝΑ,
- ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ "ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ". ΤΣΙΑΚΑΛΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, (1999) Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα
- ΖΙΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, ΚΕΤΣΕΤΖΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ, ΜΠΟΥΖΑΣ ΝΙΚΟΣ, (1999) Προώθηση της απασχόλησης των ατόμων με ειδικές ανάγκες και άλλων ευπαθών κοινωνικών ομάδων στην Ελλάδα: η περίπτωση των "προστατευομένων εργαστηρίων". Ανάλυση και προτάσεις για τη δημιουργία εθνικών προγραμμάτων, ΕΚΚΕ, ΑΘΗΝΑ
- ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, (1993) Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα, Αθήνα
- ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, (1998) Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Εξάντας, Αθήνα
- ΙΝΕ, Η δια βίου επαγγελματική κατάρτιση στην Ελλάδα
- ΙΝΕ. ΔΗΜΟΥΛΑΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ, ΣΙΔΗΡΑ ΒΙΒΗ, ΓΑΛΑΤΑ ΒΙΒΙΑΝ, (1995) Συμμετοχική μεθοδολογία εκπαίδευσης ενήλικων. Μέθοδοι και τεχνικές εφαρμογής, εκπαίδευση κατάρτιση, Αθήνα
- ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ "ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ", (2000) Οι δρόμοι της ΟΝΕ. ΟΝΕ - Μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, ΙΣΤΑΜΕ, Αθήνα
- ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ Σ., (1990) Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα. ΕΚΚΕ, Αθήνα
- ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ Δ.Ι., ΚΑΡΒΟΥΝΙΔΗΣ Ι.Χ. (1992) Οι κοινωνικές υπηρεσίες και η κοινωνική πολιτική καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού. ΕΚΚΕ
- ΚΑΡΥΔΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ Χ, (1996) Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα
- ΚΑΣΙΜΑΤΗ ΚΟΥΛΑ, (1989) Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης: Η μορφολογία της δεύτερης απασχόλησης. ΕΚΚΕ
- ΚΑΤΣΑΛΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ, (1997) Εκπαίδευση εκπαιδευτών. Σκέψεις και προτάσεις για εκπαίδευση ενηλίκων,ΚΛΕΙΔΑΡΙΘΜΟΣ, Αθήνα
- ΚΑΤΣΙΚΑΣ Χ. – ΚΑΒΒΑΔΙΑ Γ.Κ, (1996) Η Ελληνική Εκπαίδευση στον Ορίζοντα του 2000. Εκπαιδευτικοί, Μαθητές και Σχολική Πραγματικότητα, Gutenberg , ΑΘΗΝΑ, 1996
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. (επ.) (1997), Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του, Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης. Ιδεοκίνηση, Αθήνα
- ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ, Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών, ΚΡΙΤΙΚΗ
- ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ, (1998) Θεσμικό πλαίσιο για το Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας. Εθνικό πρόγραμμα για τις ευπαθείς πληθυσμιακές ομάδες.

Μελέτη για την ανάπτυξη ειδικού προγράμματος κοινωνικής ένταξης των Τσιγγάνων. Αθήνα

- ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ (ΑΜΙΤΣΗΣ ΓΑΒΡΙΗΛ, ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ)(1998) Θεσμικό πλαίσιο για το Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας. Μελέτη για την ανάπτυξη ειδικού προγράμματος κοινωνικής ένταξης των προσφύγων. Αθήνα
- ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΚΑΣΙΜΑΤΗ ΚΟΥΛΑ (επ.), (1998), Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία, Gutenberg , Αθήνα
- ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ.Γ., (2000), Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική, Βασικά κείμενα για την Παιδεία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση, Gutenberg, Αθήνα
- ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, (1989) Εκθέσεις για το Πρόγραμμα 1988-1992 : Κοινωνική Πρόνοια.
- ΚΟΙΝΟΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ, (1926) Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, ΤΡΟΧΑΛΙΑ, Γενεύη
- ΚΟΚΚΟΣ ΑΛΕΞΗΣ, (1999) Εκπαίδευση ενηλίκων. το πεδίο, οι αρχές μάθησης, οι συντελεστές. Τόμος Α, ΕΑΠ, Πάτρα
- ΚΟΜΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, (1998) Τσιγγάνοι: ιστορία, δημογραφία, πολιτισμός, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα
- ΚΟΝΣΟΛΑΣ ΕΜΜ., ΚΟΝΤΑΚΟΣ ΑΝΑΣΤ., ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι., (1999) Η συνεχιζόμενη εκπαίδευση επαγγελματιών στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ένωσης. Το παράδειγμα του ΟΑΕΔ στη Δωδεκάνησο. Διεθνές συνέδριο συνεχιζόμενης εκπαίδευσης και δια βίου μάθησης. Βόλος, 11-14 Νοεμβρίου 1999
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ., ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ., ΓΕΡΜΑΝΟΣ Δ.,ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Ι.,(1999) "Εμείς" και οι "άλλοι". Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ, Αθήνα
- ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗ- ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ ΘΟΔΩΡΗΣ,(2000) Ο "φόβος του ξένου" στην αγορά εργασίας: ανοχές και προκαταλήψεις στην ανάπτυξη, ΠΟΛΙΣ
- ΜΑΡΑΤΟΥ- ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ ΛΑΟΥΡΑ, (1998) Μονογονεϊκές οικογένειες: Σύγχρονες τάσεις και διλήμματα πολιτικής. συγκριτική επισκόπηση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης (ανάτυπο από την περιοδικη εκδοση του ΕΚΚΕ, ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ. ΤΕΥΧΟΣ 95. Α' 1998
- ΜΑΡΔΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Δ.,(2001) Οικονομική Θεωρία, Δια βίου Παιδεία, Κοινωνική Πολιτική, Παπαζήση, Αθήνα
- ΜΟΝΑΔΑ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών, (1997), Εκπαίδευση και Διαπολιτισμική Επικοινωνία, Gutenberg , ΑΘΗΝΑ, 1997
- Μπαγάκης Γ., (2000) Αξιολόγηση Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Σχολείου: Περίληψη Εισηγήσεων Συνεδρίου. Μεταίχμιο, Αθήνα

- ΜΥΛΩΝΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ν.,(1999) Η αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων μέσα από τους Σχολικούς Μηχανισμούς, Gutenberg , Αθήνα
- ΜΥΛΩΝΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, Κοινωνική αναπαραγωγή στο σχολείο. Θεωρία και εμπειρία, ΑΡΜΟΣ
- ΝΤΟΥΣΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, (1997) Rom και φυλετικές διακρίσεις στην ιστορία, την κοινωνία, την, κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα, Gutenberg , Αθήνα
- ΟΚΕ (2000) , Γνώμη της Ο.Κ.Ε. "Η φτώχεια στην Ελλάδα", ΟΚΕ, Αθήνα
- ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ, (1997) Παιδαγωγική επιστημη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη : τάσεις και προοπτικές. Πρακτικά Ζ' Διεθνούς συνεδρίου. Ρέθυμνο 3-5 Νοεμβρίου 1995. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
- ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ - ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ (1999) Σχολική αποτυχία και κοινωνικός αποκλεισμός. Αιτίες, συνέπειες και αντιμετώπιση. Πρακτικά του Η' Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα
- ΠΑΝΟΥΣΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, (1999) Το περιθώριο στην κοινωνία του 2000 μ.Χ., Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΣΚΕΥΟΣ Μ. ,(1990) Επαγγελματική Εκπαίδευση και Προσανατολισμός. Αναφορά σε άτομα με ειδικές ανάγκες, Γρηγόρης, Αθήνα
- ΠΑΥΛΗ ΜΑΡΙΑ, ΣΙΔΕΡΗ Γ.Γ.Λ.Ε., (1990) Οι τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας, 1990
- ΡΟΖΑΝΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ, ΛΙΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΗΣ, ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ ΗΛΙΑΣ, ΤΖΑΒΑΡΑΣ ΝΙΚΟΣ, ΛΙΠΟΒΑΤΣ ΘΑΝΟΣ, (1998) Έξι Κείμενα για τον Ρατσισμό, ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ, Αθήνα
- ΣΙΣΟΥΡΑΣ ΑΡΗΣ - ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΓΙΑΝΝΗΣ, (1999) Μελέτη για την κοστολόγηση και χρηματοδότηση των υπηρεσιών πρόνοιας, ΕΚΚΕ, Αθήνα
- ΣΙΣΟΥΡΑΣ ΑΡΗΣ, (1999) Η προστασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην Ελλάδα - μελέτη για την ανάπτυξη Εθνικού Προγράμματος. ΕΚΚΕ, Αθήνα
- ΤΡΕΣΣΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, (1997) Αποκλεισμός ειδικών ομάδων από την εκπαίδευση και μεσω της εκπαίδευσης. Ποιες ομάδες κινδυνεύουν περισσότερο. Από το: Συνέδριο: Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη, Αθήνα, 2-4 Οκτωβρίου 1997, Αμφιθέατρο ΥΠ.Ε.Π.Θ. Οργάνωση: Συμβούλιο της Ευρώπης και Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού "Νίκος Πουλαντζάς".
- ΤΣΙΑΚΑΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, (1997) Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση στην Ευρώπη. Από το: Συνέδριο: Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη, Αθήνα, 2-4 Οκτωβρίου 1997, Οργάνωση: Συμβούλιο της Ευρώπης και Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού "Νίκος Πουλαντζάς". Αθήνα, 2-4 Οκτωβρίου 1997
- ΤΣΙΑΚΑΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, (1998) Κοινωνικός αποκλεισμός ορισμοί, πλαίσιο και σημασία, Από το : Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, 1998 (επιμ. Κούλα Κασιμάτη), Αθήνα

- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. (1981) Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. ΘΕΜΕΛΙΟ, ΑΘΗΝΑ
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ.,(1985) Εξάρτηση και αναπαραγωγή - ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922). Θεμέλιο, Αθήνα
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ (2000), Κοινωνικός διάλογος για την απασχόληση. Θέμα: Πόροι Γ ΚΠΣ, ο στόχος της απασχόλησης, και επενδύσεις στο ανθρώπινο δυναμικό. Αύγουστος 2000
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ. ΔΙΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ 2000-2006. (1998) ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ. 2η Εγκύκλιος. Κατάρτιση σχεδίου ανάπτυξης 2000-2006. πλαίσιο αναπτυξιακών προτεραιοτήτων. ΑΘΗΝΑ, 3/3/1998
- ΧΑΣΑΠΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, (2000) Σχεδιασμός, οργάνωση, εφαρμογή και αξιολόγηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης. Μεταίχμιο, Αθήνα
- ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΓΙΩΤΑ, Η εξέλιξη της Ελληνικής αγοράς εργασίας 1961-1983, ΟΑΕΔ
- ΧΡΥΣΑΚΗΣ ΜΑΝΟΛΗΣ, ΖΙΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, ΜΠΑΛΟΥΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΗΣ, (1999) Μελέτη για τη δημιουργία μητρώου πιστοποιημένων φορέων παροχής υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας του ιδιωτικού τομέα - μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. ΕΚΚΕ, Αθήνα
- ΧΤΟΥΡΗΣ, ΣΩΤΗΡΗΣ, (1992) Σύνθετες Διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού και ο ρόλος της οικογένειας στην κοινωνική προστασία. Praxis, ΑΘΗΝΑ, 1992
- ΨΗΜΜΕΝΟΣ Ι., (1995) Μετανάστευση στα Βαλκάνια: Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα, Glory Book

ΠΗΓΕΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 1998, «Έρευνα Εργατικού Προσωπικού,1998 (Β΄ Τρίμηνο)», Αθήνα
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 1999, «Έρευνα Εργατικού Προσωπικού,1999 (Β΄ Τρίμηνο)», Αθήνα
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 2000, «Έρευνα Εργατικού Προσωπικού,2000 (Β΄ Τρίμηνο)», Αθήνα
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 2001, «Έρευνα Εργατικού Προσωπικού,2001 (Β΄ Τρίμηνο)», Αθήνα
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 2002, «Έρευνα Εργατικού Προσωπικού,2002 (Β΄ Τρίμηνο)», Αθήνα
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 2003, «Έρευνα Εργατικού Προσωπικού,2003 (Β΄ Τρίμηνο)», Αθήνα
- Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική Πληροφορική Α.Ε., Ιανουάριος 2003, «Η αγορά εργασίας στην Ελλάδα: τι μας λένε τα στοιχεία για την απασχόληση», Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Απογράφη 2001

- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Περιφερειακοί Λογαριασμοί, 1996-2001
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Διεύθυνση Κοινωνικών Στατιστικών, Τμήμα Στατιστικών Εκπαίδευσης
- Επιλογές, Νομοί της Ελλάδος, 2002
- Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Μητρώο Επιχειρήσεων 2000 ανά διψήφια ανάλυση.
- ICAP, Νέες Ιδρύσεις Επιχειρήσεων 1998-2002
- Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

